

૪૭૪૭

ગુલ અફશાન માળા : ૨ જી.

ઇન્ડીયન નાઇટ્સ

યાને
હીન્દી વાર્તાઓ.

(INDIAN NIGHTS, BY M. E. VACHHA.)

ભાગ ૧ લો.

રચનાર

માણિકજી એદલજી વાઘા

તે 'ગોલડન યલ', 'શીશાજી', 'પાંડુરંગ હરી', 'એદલકાકા', 'બાપુ બ્રાહ્મણ', 'રાખીનારા',
'મગફર મેરોયા', 'શાપુર', 'શરમાલ સપલ' વગેરે પુસ્તકોના કર્તા.

પ્રગત કરનારાઓ

બાબુ જી મીસ્ત્રી અને બાબુ જી સોલન.

ગુપ્તધર્મ: કાલબાદેવી, રીપન પ્રેસ.

કીર્મત: દશ આના.

 નીચલી ચોપડીઓ મુંબઈ, કાટખાદેવી, રીપન પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાંથી મલશે.

ઇન્ડિયન નાઇટ્સ: ભાગ ૧ લો (વારતાઓ).....	આના દશ.
ગુજરાતી 'સાઇકલોપીડિયા' ભાગ ૧ લો	રૂપો દોહોડ.
સંવેદ્યોગી નુસખા સંગ્રહ (૧૨૦૦ ઉપર નુસખાઓ).....	રૂપો સવા.
પાક જોરદેહ અવસ્તા (પોકીતમાં રાખવાની).....	રૂપો એક
પાક જોરદેહ અવસ્તા (મોટી)	રૂપો એક.
પાક જોરદેહ અવસ્તા (નાના બાળકો માટે)	આના અઢી.
મારી મરનીની મોસમ, } (વારતાઓ)	આના આઠ.
મગર મેરીયા.	
તોપખાનાનો ભંડાર (વારતા: ૨૪ ચીત્રો સાથે.)	આના બાર.
પાંકુરંગ હરી (વારતા)	આના આઠ.
એદલ કાકા (વારતા)	આના ચાર.
ફરુઝરદીન ઇશત, શતોમ સાથે.....	આના બે.
પરાક્રમ નામું.....	આના છ.
ક્રીસ્તમસ ચવચવ (વારતાઓ)	આના ચાર.
આકાશ તત્વ (કર્તા: "સન્યાસી")	આના બે.
ZOROASTRIANISM	આના પાંચ.
ભવીસ્ય પોથી (નસીબ જોવાની)	આનો એક.

 ખાઈ રૂપાંખાઈ કે બારશાહની રચેલી નીચલી ચોપડી છપાય છે:—

રસીલો રંગ મંડપ (વારતાઓ)

આના છ.

 મીં સાજુકાં એ વાછાએ રચેલી નીચલી ચોપડી છપાય છે:—

શાપુર, તથા શરમાલ સપલ (વારતાઓ).....

આના છ.

 મીં જમશેદ નં ગજદરે રચેલો નીચલો ફારસ છપાય છે:—

બધરી શું ને વાત શું? (ફારસ).....

આના બે

ઇન્ડીયન નાઇટ્સ

અથવા

હીન્દી વાર્તાઓ.

રચનાર—માણેકજી એદલજી વાછા

તે 'શીવાજી', 'એદલકા', 'પાંદુરંગ હરી' ઇત્યાદિ ના કર્તા.

પ્રથમ ભાગ પહેલો.

ઇન્ડીયન નાઇટ્સની આ વાર્તાઓ રચનારના હાથમાં કેમ
આવી તેની ટુંક તવારીખ.

આ કથાના આરંભમાં એક ગુજરાતી માણસ સાંજે આ લખનાર જુલદ મથાલાંવાલી અને શીતલ વાચુવાલી માથેરાનની ટેકડી પર આવેલા એક ખંડલામાં બેસી આસપાસની કુદરતી લીલા નીહાલતો બેઠો હતો, તે વેલા તેના રામા નામના સીપાઇએ એક કાગલ લાવી તેના હાથમાં મુક્યું. આ કાગલ લેતાં વારજ મને અભયખી લાગવા માંડી, અને તેના કારણે મારી પાસે હતાં. પેહેલું તો એકે તેનું પરખીડીયું ઘણું વીચીતર તરેહનું અને એર નતના રંગનું હતું. ખીલું કારણ એ હતું કે તેની પર મારે નામે મરાઠી ભાષામાં સરનામું કીધેલું હતું. ત્રીજું કારણ એકે તેની પરના અક્ષરો તદ્દન અભાગ્યા હતા. ચોથું કારણ એ જે પોસ્તની 'ડીલીવરી' નો વખત ત્રણ કલાક અગાડી થઈ ગયો હતો, અને વલી તેની પર તપાસનો છાપ પણ નહીં હતો. પાંચમું કારણ એ હતું કે હું તે વરસમાં તે દીવસેજ પેહેલ વેહેલો ઉપલી શીતલ ટેકડી પર, મનમાં ફાંચે આવવાથી, ગયો હતો, અને તેથી ત્યાં વસ્તા મારા મંત્રિને મારા આવ્યાની ખબર ખીલકુલ પડેલી નહીં હોવી જોઈએ. છઠું કારણ એ હતું કે તેની પર સેનેરી શાઈએ અક્ષરો લખેલા હતા. સાતમું અને છેલ્લું કારણ એ હતું કે તે પરખીડીયું તદ્દન ગોલ આકારનું હતું.

ચોડીક પલ મેં તે પરખીડીયું મારા હાથમાં આમતેમ ફેરવ્યા કીધું, અને પછી હલવેથી અને ઘણી સંભાલથી તે પરખીડીયું ઉખેડ્યું તો અંદરથી નીચે પ્રમાણે લખેલું કાગલ નીકલ્યું: એમાં કેટલાક શબ્દો ગુજરાતીમાં તો કેટલાક સંસ્કૃત ભાષામાં લખેલા હતા. મથાલે શાઈને એટલે તો એટલે દાઢ પડ્યો હતો કે આ લખનારની ગમે તેટલી કોશિશ છતાં ઉકલી શકી નહીં. પણ લખાણથી વરણન કરવા કરતાં અને તે પર ટીકા કરવા અથવા વીચાર

જાણ્યા કરતાં એ ચીડી એમની એમ પ્રસીધ્ધ કરવા બેઠેતર જાણી આ લખનાર તે વાંચનારની હજુર રજુ કરે છે, જેથી વાંચનાર પોતે તે માટે પોતાનું મત પાંધી શકશે :—

અએ પારસી! આ દુન્યામાં ખનતી દરેક ચીજની, તેમાં વીધ્યાને લગતી ખાખદોની, મને ખખર હોય છે, અને તેની રૂએ મને ખખર મલી છે કે તું નાની નાની પોષકારક, રમુજ, વાંચવા લાયક, પણ ખીખીત્સ નહીં હોય અને નખલાં મનના શુજરાતી વાંચનારાંઓના, મનના જુસ્સા નહીં ઉસ્કેરાય એવી, વારતાઓ સોધવા કાંકાં મારે છે, પણ જો હું કહું છું તે પ્રમાણે અમલ કરશે તો તને તું માંગે છે તેવી પુસ્તક વારતાઓનો એકંદર જથ્થો મલશે. અલખતાં! એ સધલીઓ સંસ્કૃતમાં લખેલી હોવાથી, તે ઉંચે દરજ્જેની ભાષામાંથીજ ખચ્ચાં પેઠે નીકલેલી, તારી શુજરાતી ભાષામાં એનો તરજુમો કરવો પડશે. તું સંસ્કૃત જાણે છે: એટલે તને ઘણી મેહેનત પડવાની નથી. એ વારતાઓ જ્યારે તારા હાથમાં આવશે, અને તું વાંચશે ત્યારે તું જોશે કે એ સધલીઓ પારસી, હીન્દુ, મુસ્લમીન, ફરેન્ચ, ઇંગ્લેન્ડ વગેરે જાત જાતના લોકોને લગતી વારતાઓ છે, જે મારી ખાતરી છે કે જે પ્રમાણે આગલ ચોકકસ જાણાંઓને એ પસંદ પડી હતી તે પ્રમાણે તારા વાંચનારાંઓને પણ પસંદ પડ્યા વના રહેશે નહીં. પણ એ વારતાઓ એકદમ અને મેહેનત કરીયા વના તારા હાથમાં આવવાની નથી. તેને માટે તારે ખીજે શેઠેર મુસાફરી કરવી પડશે, અને ત્યાં ખારીક શોધ જોલ કર્યા પછીજ એનો તને પતો મલશે. હવે હું લખું છું તે પર તારે ખારીક ધ્યાન આપવું.

પહેલ વેહેલાં તો હીન્દુઓના પવીત્ર શેઠેર, કે જેના ખીતરમાંથી પવીત્ર ગોદાવરી નદીમાતા ચાલુ ગઈ છે ત્યાં, તારે જવું જોઈએ. હું જાણું છું કે તું ત્યાં કદી પણ આગલ ગયો નથી, પણ જે પ્રમાણે તું ખીજાં શેઠેરો અને ગામો જોવા માટે જુસીથી મુસાફરીઓ કરે છે તે પ્રમાણે ઊપર જાણવેલાં પવીત્ર શેઠેર યાને નાસીકમાં તારે જવું જોઈએ. તારે ગમે તો એ શેઠેરમાં તું થોડા દીવસ રહેજે, પણ તે શેઠેરમાં પેલી વારતાઓનો કાંઈ પતો તને મલવાનો નથી; તેને માટે તો નાસીકની દક્ષીણ અને હડી કોથ પર આવેલી ટેકડીઓ, જેમાં ચોવીસ ચુકાઓ આવેલી છે ત્યાં, તારે જવું જોઈએ, અને ત્યાં તારી મેહેનત અજમાવવી જોઈએ. હું કોઈનેખી આપતું આપતો નથી. પણ જે મેહેનત કરે તેનેજ તેના કામમાં મદદ રૂપે તેને જોઈતા વીધ્યાનો ખોરાક આપતો હોવાથી, તને પણ શા માટે એક ચોકકસ ચુકા વીધે જાણવી દજી તેનું કારણ હું જોઈ શકતો નથી. હું તને એટલુંજ જાણાં છું કે તારે દરેક ચુકાઓમાં ફરવું, અને જે ચુકામાં નીચલા ઉતારા પ્રમાણે કોતરેલું હોય ત્યાં તારે ઉભા રહેવું, અને પછી ત્યાં હું કહું તે પ્રમાણે તારે અમલ કરવો. પેલી ચુકામાં કોતરેલા લેખની નકલ આ પ્રમાણે છે :—

સિંઘં ઓતરાહસ દંતામિતિયકસ યોળકસ ધંમદેવપુતસ હંદ્રામિદતસ ધંમાત્મના

હમ લેળં પવતે તિરંજુદ્ધિ ક્ષાનિતં અમંતરં ચ લેળસ ચેતિયઘરો પોર્દિયો ચ માતાપિ—

તરો હદિસ હમ લેળ કારિતં સવબુધપૂજાય ચાતુદિશસ મિલુસંઘસ નિયાતિતં સ—

હ પુતેન ધંમરક્ષિતેન

ઉપલા લેખ પરથી જોશે કે એની ભાષા તદન જુદી છે, પણ તે થોડી ઘણી સંસ્કૃતને મલતી આવે છે. આ લેખ કાંઈ ભેદી છે નહીં. પણ એ લેખ ધરાવનારી ચુકા કોણે ખંધાવી હતી તે ફક્ત તેમાં વરણન કાંધેલું છે. પણ એમાં વરસ નહીં લખેલું હોવાથી તારી જજાસા ઉસકેરાય માટે હું તને જાણાં છું કે ઇસ્વીસન પુરવે પચાસ વરસની વાટ ઉપર એ ખંધાવી હતી.

જેવી તુને આ લેખ વાલી શુદ્ધ મઘે કે જે ખાલુ એ લેખ છે, તેની નીચે વરંડ યાને ઓટલા પર જવાતું એક પારણું નજર પડશે, જે વરંડમાં દાખલ થતાંજ તારે જમણા હાથ પર જવું, જ્યાં તને એક અધુરું ભોંયડું આવેલું જણાશે, જેમાં દાખલ થઈને જમણા હાથ ભણીના ખુણા આગલથી તારે ખોદવું, એટલે પીતલનો એક દાખરો તને મલશે, જેમાં સંસ્કૃત ભાષામાં લખેલી પેલી વારતાઓના કાગલો છે. આ કાગલો કેમ આવ્યાં તે જો તું જાણવા માંગતો હોય તો તેની તવારીખ તું ઘણી સહેલાઈથી મેલવી શકશે.

નાસીકની નૈરત્ય દીશાએ આવેલાં મુસાફરખાના આગલથી પસાર થતાં મુંખઈથી આશા જવાના રસ્તેથી ઉપલી શુદ્ધિઓ આગલ જવાય છે, તે રસ્તે હડી શાક જેટલું આગલ વધતાં રસ્તાની જમણી ખાલુએ અને સો વાર દુર ગોવાલ્યાઓના ઝુપડાંઓ આવેલાં તારી નજરે જણાશે, જે ઝુપડાંઓની નજદીકમાં ખે ઘણાજ જુના આમલીના ઝાડો આવેલાં છે, જેના છાંયડાં હેઠલ એક સાંધ ખેઠેલો તને જણાશે. આ સાંધ તદન મુગો હોવાથી તારા પુછેલા સવાલોના ઉત્તરો ક્રૂત લખીને તને આપશે. પણ તે જ્યાં સુધી આ કાગલ, તથા પીતલનો પેલો દાખરો જોશે નહીં ત્યાં સુધી કદીખી તને તારા પુછેલા સવાલોના ઉત્તર લખી આપશે નહીં. એજ સાંધ વલી તને પેલા લેખની મતલખ લખી આપશે.

મારા લખ્યા પ્રમાણુ જ્યાં સુધી તું અમલ કરશે નહીં, ત્યાંસુધી તને એ વારતાઓના કાગલોથી ભરેલો દાખરો તથા તેની તવારીખ તને મલશે નહીં. એ તવારીખ ખોલેખોલ ખરી છે.

હવે આ કાગલ પુરું કરતાં અએ પારસી! હું તને એટલુંજ જણાડું છું કે એ વારતાઓ જ્યારે તું છપાવે ત્યારે તેનું નામ 'ઈન્ડીયન નાઈટ્સ' અથવા 'હિન્દી વારતાઓ' કરી આપજે. હું ધારું છું કે એમાં તને કસીખી અડચણ હશે નહીં. જોકે એ વારતાઓ પૈવી 'અરેખ્યન નાઈટ્સ' ના જેવી જુત પરીયાંઓ, કે જેમની હસ્તી તમો માણુવીઓ ના પાડો છો તે, થી ખનેલી નથી, તોપણ તે તને તથા વાંચનારાંઓને તેના જેટલીજ રસીક લાગશે. લી૦ વીંદ્ર.

તાજે કલમ—મેં માડું સંસ્કૃત નામ વીંદ્ર લખ્યું છે, પણ તારે ગમે તો તું મને એક વખત રાજ કરી ગયલા તારી જ્ઞાતના પેલા હખામની વંસના પાદશાહોની ભાષામાં 'વીંદ્ર' કરી મને ઓલખજે; જોકે ખન્નેની મતલખ તો એકજ છે.

આ પ્રમાણુ ઉપલી વીચીતર ચીઠી લખેલી હતી. આ લખનાર તે વાંચી વીચારમાં ગરક થયો: નીચે સહી કરનારે ખડું લખ્યું હતું. ખન્નેનો અરથ એકસરખો છે: એટલે કે 'જ્ઞાનનું રક્ષણ કરનાર.' એ પરથી વાંચનાર જોશે કે આ લખનાર પર ચીઠી લખનાર આ તદન તરાઉત સખસ પોતાને 'જ્ઞાનનું રક્ષણ કરનાર' તરીકે ઓલખાવતો હતો. આ લખનારની તે પર વીચાર કરતાં જજ્ઞાસા વધુ અને વધુ ઉસ્કેરાતી ચાલી, જેનું પરીણામ એ આવ્યું કે આ લખનારે નાસીક ત્રીજે દીને ઉપડી જવા કરાવ કીધો. આ લખનારને એમાં કાંઈ શુભાવવાનું નહીં હતું: કારણ કે નાસીક જવાથી તને ખે ફાયદા થવાના હતા. પહેલું તો એકે નાસીક શેઠેર તથા તેની આસપાસના ગામડાંઓ જીવાની આથી ટક મલી હતી, અને ખીલું તો એકે આ લખનારની એક નવી વારતા માટે સ્થલ કથું લેવું તે માટે આ લખનાર શું-વાડામાં જે પડયો હતો, તે નીકળી ગયો હતો: કારણકે નાસીકને ખનતાં સુધી આ લખનારની એક વારતામાંનું એક સ્થલ કરવાનો તેને તેજ ઘડી વીચાર આવ્યો હતો.*

* આ લખનારની આશા ફલદરૂપ નીપજ હતી: કારણકે વાંચનારાંઓ જાણે છે તેમ આ લખનારની કલમથી લખાયેલી 'ગોદડન શલ' માં નાસીકનેજ વારતાનું એક સ્થલ કીધું છે.—રચનાર.

પણ હવે 'લાંછું' પીજન' ટુંકમાં કરવા માટે આ લખનાર એટલું જ જણાવે છે કે ઘણીજ—અતીથ—મેહેનત પછી તેને એક શુદ્ધમાંથી પેલો લેખ તથા એક ભોંયરાંમાંથી આ નીચે લખેલી વારતાઓના કાગલોનો દાખડો મલ્યો હતો. એ વારતાઓ પેલી ચીઠીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ખરેખર સંસ્કૃત ભાષામાં લખેલી હતી, જેનો તરજુમો વાંચનાર હજુર આ લખનારે ધરીયો છે.

દાખડો મલ્યો તો ખરો, એટલે આ લખનારની મેહેનત ફલદરૂપ થઈ હતી. તે વેલા તેને કેટલો સંતોષ મલ્યો હશે, તેનો વાંચનારને તો સેજ પણ ખ્યાલ નહીં હશે. આ લખનાર તેજ ધડી પેલા 'વીદ્ય' નો ખરા અંતકરણથી આભાર માનવા લાગ્યો હતો.

દાખડો મલ્યો: એટલે હવે આ લખનારને પેલા લેખનો તરજુમો મેલવવાની તથા પેલા સાંધને સોધી કાઢાડી તે વારતાઓથી ભરેલો પેલો દાખડો છેક પેલી શુદ્ધના એક ભોંયરાંમાં કેમ આવ્યો તેની હકીકત જાણી લેવાની ઇચ્છા થઈ. જે દીવસે આ લખનારને પેલો દાખડો મલ્યો તે રાતેજ તેને પુરી પાંધરી ઇંધ આવી. તેની આગલી રાતો તો આ લખનાર લગભગ ઉજાગરામાં ગુજરતો હતો: આસા અને નીરાસાએ તેનું મન ચક્ર ભ્રમ કરીધું હતું. ઇંધમાં પણ પેલા દાખડાના જ જાતજાતના આકારો તે જોતો હતો. છેલ્લી ધડી શુધી આ લખનારને પેલા 'જ્ઞાનનું રક્ષણ કરનાર' પર વીસ્વાસ આવ્યો નહીં હતો. પેલી શુદ્ધાઓમાંજ સોધ કરતાં આ લખનારના એકવીસ દીવસ પસાર થયા હતા. આખી રાત પણ આ લખનાર એ શુદ્ધ-વાલી ટેકડીઓ પરજ વીસામો લેતો હતો, અને સહવારનું પરોઢ પડતાં દાતાણુ પાણી કરી તથા તે માહ કૃપાણુ ઇશ્વરની ખંદગી કરી પેલા દાખડાની સોધમાં નીકલતો હતો. ખચ્ચીત! એ દાખડાએ તેને માહ મેહેનત આપી હતી, તોપણ જ્યારે આ લખનારે અંદરની સંસ્કૃત ભાષામાં લખેલી વારતાઓ વાંચી ત્યારે આ લખનારની મહેનતનો પુરતો ખંગ વધી રહેલો આ લખનારે વીચારીયો. વાંચનાર! આ લખનારની ખાતરી છે કે જ્યારે તું એ સઘળી વારતાઓ એક પછી એક વાંચશે ત્યારે તું પણ આ લખનારની સાથે એકમત થયા વના રહેશે નહીં.

હવે આ લખનાર પેલા સાંધની વાતની ટુંક મતલબ લખીને આ ઇન્ડીયન નાઈટ્સમાંની નાની મોટી વારતાઓ વાંચનાર સન્મુખ ધરે છે.

પેલા સાંધએ પેલા લેખની મતલબ લખી તે પરથી જણાવ્યું કે તે શુદ્ધ ત્રીરસ્મી નામની એક ટેકડી પર આવેલી હતી, અને તે ઇન્દ્રાગ્નીદતા નામના એક સખસે કોતરાવેલી હતી, અને તે દંતામીતીનો રહેવાસી હતો, ઇત્યાદી. પેલો દાખડો ત્યાં કેમ આવ્યો તે વીષે પુછતાં તે જઈક સાંધએ લખી જણાવ્યું કે એ વારતાઓ આ હીન્દ સરજમીન પર આવેલાં એક દેશી રાજની રાણીઓ આગલ થોડાંક વરષની વાટ પર જુદી જુદી જ્ઞાતનાં લોકોએ કહી હતી, અને તે સંસ્કૃત ભાષામાં વારતાઓની ધપે નવેસરથી લખી લેવામાં આવી હતી, પણ તે લખનારે એક જુબી રાખી હતી, અને તે એકે દરેક વારતા શરૂ થતાંજ નીચે નોંધ મુકી તે વારતા કંઈ રાત્રે શરૂ થઈ હતી, તે જણાવેલું હતું, અને તેથી આ લખનારે પણ તેજ પ્રમાણે કાંધેલું વાંચનાર જોશે. વળી વીદ્યની ઇચ્છા પ્રમાણે આ લખનારે આ વારતાનું નામ 'ઇન્ડીયન નાઈટ્સ' જ રાખવા પસંદ કરીધું છે. પેલા સાંધને તે દાખડો પેલી શુદ્ધામાં ભોંયરાંમાં શા માટે છુપાવ્યો તથા પેલો 'વીદ્ય' તે કોણ તે વીષે પુછતાં તેણે વધુ જુલાસો આ લખનારને આપવા ના પાડ્યું હતું, અને આ ઘણું દલગીરી ભરીયું છે કે આપણે એટલી ખાખદ જણી શક્યાં નથી.

ખંદાનો કીનો.

ઉત્તર ગાંધી શહેનશાહના મરણ પછી અને અજીત નાદીરશાહે હિન્દમાં હુલ્લો કીધો તેણી ધણા વરસ અગાડી, એટલે હિન્દની સન ૧૭૦૮માં, સતલજ નદી અને જમના નદીની વચ્ચેના દેશમાં સીખ અને ઇસલામી જાતવાલાઓ વચ્ચે ચાલેલી લડાઈથી ધબરાટ ફેલાયલો હતો, તે વેલા એક રાતે અતીસ્થ વાયુ ફુંકવા લાગ્યો, અને આરતે આસ્તે વાદલ ધેરાવા લાગ્યું. આસરે અરધો કલાક વધુ નહીં થયો તેટલામાંતો એવુંતો સખત તોફાન ગાજી જાયે થઈ આવ્યું કે તે ખાજુના રહેવા-સીઓ ઠરઠર કાંપવા લાગ્યા. મોટાં મોટાં દરખતો સપાતાપધે જમીનદોસ્ત થતાં હતાં, જ્યારે સતલજ અને જમના નદીના નીર હેવાનોના શરીરના ખોલીયાંઓ અને ગરીબ ગામડયાંઓના ઉખડાઈ ગયલાં ઝુપડાંઓને લગતો સર સામાન ધસડી લઈ જતાં હતાં.

‘અલ્લા આપણું રક્ષણ કરે!’ જુઠી માસુમખી પોતાના પતી પદરેદીન ખેડુત ભણી મોંહ કરી ધુજતી ધુજતી ખોલી, ‘જે જરા વધારે વાર તુફાન ચાલુ રહ્યું તો આપણી ઝુપડી કોણ જાણે ક્યાં ઉડી જશે.’

‘માસુમ! તારું કહેવું ખરાખર છે; પણ લડાઈના સમાચાર શું છે, તે હાલ હું જાણવા માંછું.’ એ લડાઈએ આપણા ધંધાનો નાશ કરી નાખ્યો છે. ખચ્ચીત! એ ખંદા માણસના રૂપમાં સેતાન હોવો જોઈએ!’ પદરેદીને જણાવ્યું.

‘ત્યારે શું તે એટલોખધો કરપીન છે?’ માસુમખીએ પુછ્યું.

‘શું તેણે પહેલાં સરહાંદના સુખા ફોજદારખાનને છુટીને તેનાં નીરદોસ ખાળકોને તેણે રીખાવી માથે નહીં નાખ્યાં?’

અને એટલાંથી પણ સંતોષ નહીં પામી શું તેણે મસીદો બાંછ નહીં નાખી અને કખરોમાંના મુડદાંઓને પાછાં ખાહેર કહડાવી જંગલી જનવરોને ખોરાક તરીકે નહીં આપ્યાં? શું તું એ વાત વીસરી ગઈ કે? વલી એટલાંથીજ સંતોષ નહીં પામી દીલહીનાં નાકના દાંડા આગલ આવેલાં શાહારનપુરમાં અચણુચા હુમલાઓ કરી રહ્યાંતને શું તે કંગાલે—’

આ વેલા તેઓની ઝુપડીનું કોઈએ જોસથી પારણું ચોકવાથી પદરેદીને ખોલતો મુંગો રહી ગયો, જ્યારે માસુમખી ખાપડી કોઈ લુટારાઓ આવ્યા છે એવું ધારી ઠરઠરવા લાગી.

‘એ કોણ છે?’ પદરેદીને પુછ્યું.

‘જખમી થયલો અને લુપ્ત મરતો ઇસલામી મુસાફર!’ ખાહેરથી ઉતર આવ્યો.

‘ખાવીંદ, કદાચ એ કહેછ તેમજ હશે. આવી દરામણી રાત્રીએ આપણે આપણી જાતવાલાઓને મદદ કરવી જોઈએ,’ માસુમખીએ જણાવ્યું.

વલી પારણું જોશમાં અકાલાયું, અને ખાહેર ઉમેલો સખસ વધારે આજુબાજી કાલાવાલા કરવા લાગ્યો: આથી પદરેદીનનું હાથ પીગલ્યું, અને તેણે પારણું ઉંઘાડી નાખ્યું કે એક પાતલો, લાંબો, અરધ-નગ્ન, પાધડી વગરનો, અને પાણીથી તરખોર થયેલો સખસ ઉંખર ઝોલંગી દાખલ થયો. તેની ઉમ્મર આસરે પીસ્તાલીસ વરસની જણાતી હતી; અને જો કે તે ચીકડે હાલ જણાતો હતો, તોપણ તે કોઈ લસ્કરી અમલદાર તરીકે જણાતો હતો.

પદરેદીને અને તેની ખીખીએ પેલાની આગતાસ્વાગતા કીધી, અને તેમાં આસરે અરધો કલાક પસાર થયો. ખાણુથી ફારેગ

થયા પછી પેલા અન્નપ્રાચ્યે થોડા કલાક લંઘ ખેંચી કાઢવાની રત્ન માંગી. ખદરૈદીને તે આપી, પણ માસુમખીએ તે સુધ્ધ જન્ય તેની અગાડી થોડીક ખપર જાણવા માંગી.

‘શેડેનશાહે સીખો સાથે લગાઈ કીધી કે?’ માસુમખીએ પુછ્યું.

‘હા?’ પેલાએ હલવેથી જણાવ્યું.

‘અને આપણું લશકર, શું પાછું હારી ગયું કે?’

એના ઉત્તર તરીકે પેલા અન્નપ્રાચ્યે ‘હા’ તરીકે ડોકી હલાવી.

‘ત્યારે આપણી આશા શુભ ખરાખર થઈગઈ. એ કંગાલ ખંદા અને તેની સાથના સીખ લોકો જે — માંથી ઢઠી આવેલા હોવા જોઈએ.’ ખદરૈદીને પોતાનો વીચાર જણાવ્યો.

‘સુપ, સુપ!’ માસુમખીએ જણાવ્યું ‘હું ઘોડાઓના પગલાં સાંભળું છું. એઓ સીખજ હશે — આપણના કકડા જુકલા કરી નાખશે.’

‘માઈ’ મને કેટલી સંતાડો!’ પેલા અન્નપ્રાચ્યે આતુરતાથી કાલાવાલા કરી જણાવ્યું ‘જે તમે આ વેલા એ પ્રમાણે કરશોતા આખી જીંદગી તુલીક હું તમારો ખંચાવં કરીશ, મોટું ઇનામ આપીશ. તેઓ મને પકડવા આંખ્યા છે. જો તેઓ મારે વીરો પુછેતા કાનપર હાથ મુકજે; પણ જો તમે મારે વીરો ખંખર આપશોતા યાદ રાખજે કે તમે મને ફસાવશો એટલુંજ નહી પણ તમારો જીવ જીખમમાં આવી પડશે.’

‘પણ આપણે એને કયાં સંતાડવે?’ ખદરૈદીને આતુરતાથી પોતાની ખાયડીને પુછ્યું.

‘ખાંવીક, કુવામાં! કુવામાં!’ માસુમખીએ જણાવ્યું ‘કોસમાં એને ખેસાડી કુવામાં અધર ખેસાડવે.’

‘અએ રશીક! ચાલ મારી સાથે’ ખદરૈદીને પાછલે ખારણીથી ખેતર ભણી જતાં પેલા અન્નપ્રાચ્યને જણાવ્યું.

‘અને માસુમ, હું જ્યાં સુધી પાછો નહી આવું, ત્યાં સુધી ખનતાં તલીક તું પે-

લાઓને સુપડાંમાં દાખલ થવા દેતી ના.’ ખદરૈદીને જતાં જતાં પોતાની ખાયડીને જણાવ્યું.

આ પ્રમાણે જણાવી ખદરૈદીને પેલા અન્નપ્રાચ્યને કુવામાં સંતાડવાને લઈ ચાલ્યો. તેણે પેલા અન્નપ્રાચ્યને ચામડાની કોસમાં ખેસાડ્યો, જે તદ્દન નવી હતી. વલી દોરડું પણ નવું હોવાથી અંદર ખેસનારની જીંદગી જીખમમાં આવે એવું કાંઈ નહી હતું. કુવો સુપડાંથી થોડાક વારને ટકાવતે આવેલો હતો.

જ્યારે ખદરૈદીને પાછો પાછલે રસ્તેથી સુપડાંમાં દાખલ થયો ત્યારે તેણે તેની ખાયડી માસુમખીને પેલા ઘોડેસ્વારોને અંદર દાખલ કરવા માટે ખારણું લંઘાડતી દીડી.

પણ જ્યારે તેઓમાંના થોડાક અંદર દાખલ થયા, ત્યારે તેઓની શી અન્નયખી? સીખોને ખદરૈદી તેઓના પોતાનાજ શેડેનશાહની નોકરીમાંના એઓ હતા!

તેઓને પુછતાં જણાવ્યું કે શેડેનશાહનું લશકર નહી પણ સીખો પોતે હારી ગયા હતા, અને તેનો સરદાર ખંદા એ તરફ નાસી આંખ્યા હતા, જેને તેઓ પકડી લઈ જવા આંખ્યા હતા.

પેહેલાંતા ખદરૈદીને અને તેની માસુમખીએ અન્નજાણપણું ખતાવ્યું, પણ જ્યારે ઘોડેસ્વારોએ જણાવ્યું કે ખંદા વીરો ખંખર આપનારને એક મોટું ઇનામ શેડેનશાહે આપવા જાહેર કીધું છે, ત્યારે તેઓએ કણ્ણ કીધું કે તેઓએ ‘એક ત્રાહીત સંખસને છુપાવ્યો છે.’

‘લાંખો છે કે?’

‘હા, ધણજ.’

‘અને જખમી થયલો છેની?’

‘સેજ.’

‘એ એજ છે. ચાલ અમને દેખાડે, નહીતો આ ધડી તું મરણ પામેલો ધારજે.’

‘યા અહલા!’ માસુમખી ધભરાઇને ખોલી ઢઠી. ‘હું તમને દેખાડું છું.’

તેણી ત્યાર પછી પેલા કુવાભણી ગઈ; જ્યારે તેની પાછલ સઘલાઓ જવા લાગ્યા.

પણુ એહું બન્યું કે કુવો કુપડાંની છેક નજ-
દીક હોવાથી પેલા 'ખંદા'એ સધલી વાત
સાંભલી હતી. તેણુ હવે જોયું કે બનયવું મુસ્કેલ
હતું, તોપણુ તે ખરે પોંડોએલ હતો. તે હીમ્મત
હારીયો નહી. તેણુ આસપાસ નજર ફેંકી તો
તેની અતી ઘણી ખુશાલી વચ્ચે તેને માલમ
પડ્યું કે કુવાના તે તરફના ભાગની ભીંતમાં
એક મોઢે ખાડો હતો. આ ખાડો, પોંડેલાં
જયારે કુવો ખોડવામાં આવ્યો ત્યારે, સ્તરંગથી
અથવા તો કોડાલીના મારાથી પડ્યો હતો.
તે તરતજ ચામડાનાં પેલા કોશમાંથી કુદી
પડ્યો અને પેલા ભોયરાં રૂપી ખાડામાં ભ-
રાયો. જયારે પેલાંઓ પાછું દોરડું તથા કોથ
નીએ ઉતારી નીરાથ થઈ જતા રહે ત્યારે તેણુ
દોરડાં વાટે ઉપર આવી નાશી જવાનો ડરાવ
ઠીધો હતો. સધલાંઓ કુવા આગલ શુપચુપ ઉભાં
રહ્યાં, અને ઘોડેસ્વારોએ પોતાની તલવારો
મ્યાનમાંથી કહાડી તધઆર રાખી કે પદરે-
દીન અને એક બીજે સીપાઈ હલવે હલવે
કોથ ઉપર ખેંચવા લાગ્યા; પણ તેમને કોશનો
સાધારણ વજણ લાગ્યો, તોપણુ તેઓ એક
શબ્દ પણ બોલ્યા નહી. જયારે તેઓ ઉંચે
વેર ખેંચી રહ્યા કે કોશમાં ખંદાને ખેઠેલો
જેવાને ખદલે તદન ખાલી જઈ ત્યારે તેઓ
ખેએક પલ અકેકનું મોંહ જેવા લાગ્યા.
લસ્કરી માણસો સમજ્યા કે તેઓની ખદરેદીન
અને માસ્ટમખીએ મશકેરી કીધી હતી, અને
તેથી તેઓ તેમને ખુબ ધમકી આપવા અને
ગાલો ભાંડવા લાગ્યા, જયારે ખદરેદીન અને
માસ્ટમખી સમજ્યાં કે કુવામાંના પીરતું એ
કામ હતું.

હવે હું પ્રીય વાંચનારાંઓનું ધ્યાન એક
ખીજી ખાખદ પર રોકું છું.—સીખ લોકના વડા
ખંદાને ખે એકરા હતા. એકનું નામ અજીતસીંહ
અને બીજાનું નામ ઝોરાવરસીંહ હતા. બન્ને
ભાઈઓમાં ઝોરાવર નાનો હતો. આ બન્ને
ભાઈઓના ખવાસમાં આસમાન જમીનનો ફરક
હતો. વડો ભાઈ યાને અજીતસીંહ પોતાના

ખાપની પેટે ઝનુંની અને ધરમચુસ્ત હતા,
જયારે નાનો યાને ઝોરાવરસીંહ કયાહુ અને
જેરેમંદ હતા. હવે એહું બન્યું કે પોતાની
નાની કુતેહોથી છલકાઈ ખંદાએ દીલ્હીથી ચોડા
કોસ પર આવેલાં રાહારનપુર શેઠિર પર હલ્લો
કીધો: આથી શેઠેનચાહ ફરકશીએરે લુટારા
ખંદાને કચડી નાખવા પોતાના સેનાધીપતી
સામદખાનને મોકલું લશકર આપી મોકલ્યો.
આથી સીખ લશકર અને ઇસલામી લશકર
વચ્ચે એક મોટી લડાઈ થઈ, જેમાં સીખો
હારી ગયા, અને ખંદાનો નાસી જવા વગર
છુટકો રહ્યો નહી. તેણુ જયારે લડાઈનું પરી-
ણામ પોતાની વીરૂધ જતું જોયું ત્યારે તેણુ
તંબુમાં પોતાના બન્ને છેકરાઓને બોલાવ્યા,
અને જ્યાં સુધી તેઓ જીવતા હોય ત્યાં સુધી
તેઓ સીખ ધરમ પ્રમાણે ચાલે અને તે
ધરમનો ફેલાવો કરવા બનતું કરે, પછી તેમ
કરતાં જીવ પણ ખોય, એવા સોગંદ તેમને
તે ઘડી લેવા જણાવ્યું. અજીતસીંહે તરતજ
તે સોગંદ મોટી ખુશીથી લીધા, પણ જયારે
ઝોરાવરસીંહની વારણ આવી, ત્યારે તંબુની
ખાહેર મોટો ઘોંઘાટ થયો, જેથી ખાપ દીકરાઓ
તેનું કારણ જેવા ખાહેર નીકળ્યા તો ખંદાએ
પોતાની જીવણીની આસપાસ દુશમનોના લશ-
કરને ફરી વલેલા દીડા, જેથી તેઓ ઝડપમાં
ખીજી સીખો સાથે જોડાયા. એક મોટી અપા-
અપી ઇસલામી લશકર સાથે થઈ, પણ તેમાંખી
સીખ લશકર હારી ગયું. બન્ને ખાજુએ ઘણા
મારયા ગયા; કેટલાક સીખો ઇસલામીઓને
હાથ કેદ પકડાયા, જેઓમાં ઝોરાવરસીંહ એક
હતો, જે એમ સમજ્યો કે તેનો ખાપ અને
ભાઈ પેલી અપાઅપીમાં મરણ પામ્યા હતા.
પણુ આપણુ જાણ્યે છીએ તેમ ખંદાતો જીવતા
હતો, અને તે નાસી ખદરેદીનને ત્યાં ગયો
હતો; જયાર પછી શું થયું તેતો સધલાંઓ
જાણુ છે.

હું જણાવી ગયો તેમ ઝોરાવરસીંહને
ખંધવા તરીકે કેદ પકડ્યો હતો. ઇસલામી લશ-

કરના વડા સામદખાનને ઓરાવરસીંહની પદવી તથા કુટુંબ વીરોની ખખર માલમ નહી હતી, તેથી તે સાહારનપુરના પીતાના કીલ્લામાં કેદ કરવા લઈ ગયો. તે ઓરાવરસીંહને ખીન્નઓની પેઠે તરતજ મારી નાખવાનો હુકમ આપતે, પણ ઓરાવરસીંહની ખાલદુરી, થયલી અપા અપીમાં તેણે જીતી હતી તથા, અને તેની જીવાનીથી છક થઈ સામદખાને તેને જીવતો રાખ્યો હતો.

હવે એવું બન્યું કે જે કીલ્લામાં ઓરાવરસીંહને કેદી તરીકે રાખવામાં આવ્યો, તે કીલ્લામાં સામદખાન પણ પોતાના કુટુંબ સાથે રહેતો હતો. સામદખાનની અમીના નામની એક ખુબસૂરત બેટી પણ હતી, જેની પર ઓરાવરસીંહ મોહીત પડ્યો, એકે તે જાણતો હતો કે તેણી જીદો ધરમ પાલનારી હતી. ઓરાવરસીંહના ખુબસૂરત એડુરાથી અને તેના હસમુખા સ્વભાવથી અમીના પર પણ તેવીજ અસર થઈ, તોપણ તેણી પોતાના આપના ચુસ્સાની ખીડીકથી ખુલ્લી રીતે 'સીંહ'ને મલતી નહી હતી. ધણું ખર્ચે બન્ને રાત્રીએ એકાંતમાં મલતાં અને પરચુટણ ખાખદો પર વાદવીવાદ ચલાવતાં હતાં. આખરે ઓરાવરસીંહે પોતાનો પ્યાર તેણીને જાહેર કીધો: જેથી તેણી ધરમનું બહાનું લાવી, પણ ઓરાવરસીંહ તેણીના ધરમમાં વટલવા તઈ આર થયો.

‘પણ ઓરાવર, એવો થયું, પણ મારા પીતાજી એ કેમ કણ્ણ કરશે?’ અમીના ખુજતી બોલી ‘તેવણુતો પેલા અદીનબેગના છોકરા કાસમ સાથે મને પરણું—’

‘બહાલી. તારે એ વીષે કસી ચીંતા કરવી નહી.’ ઓરાવરસીંહે તેણીને દીલાસો દીધો.

પણ જે રાત્રે ઉપલા સવાલ જવાબો થતા હતા, તેની ખીજે દીને સામદખાન ફરકરીએરના હુકમથી એક લશ્કર લઈ સીખ લશ્કરને હરાવવા કીલ્લામાંથી ખાહર નીકલ્યો; તે ઝોઝામાં ઝોઝા છ દીવસ સુધી કીલ્લામાં પાછો ફરવાનો નહી હતો. ઓરાવરસીંહે તેની ગેરહાજરીનો

લાભ લેવા કરાવ કીધો, અને તે એકે પોતાની બહાલી પ્રીયા અમીનાને લઈ રાત્રીએ નહાસી જતું.

એવું બન્યું કે જે રાત્રે તેઓ નહાસી જવાના હતા, તેજ રાત્રે સીખ લશ્કર પેલા કીલ્લા પર અચણ્ણ ધસી આવ્યું. કીલ્લામાં ધબરાટ થઈ રહ્યો. કોઈને કાંઈ સુજે નહી. સરદાર સામદખાનની ગેરહાજરીમાં કીલ્લામાંનું લશ્કર લાઇલાજ થઈ ગયું, અને તેથી દરેક જણ જેમ બને તેમ નહાસવા કોરોસ કરવા લાગ્યાં. આ હુમલો કરનાર સીખ લશ્કરનો વડો કોઈજ નહી પણ ઓરાવરસીંહનો પીતા ખંદા પાતે હતો.

જેવો ધબરાટ જરા નરમ પડ્યો કે ઓરાવરસીંહ અમીનાના ઓરડા ભણી ઝડપથી ગયો, પણ ઓરડો તદન ખાલી તેણે દીઠો; ત્યાં તેની પ્યારી અમીના નહી હતી! ઓરાવરસીંહ તેણીને જખમી થઈ મરણ પામેલી ધારવા લાગ્યો, અને તે વીચારથી તેણે દરેકે દરેક મુડદાને તપાસી દીધું, પણ મુડદાના ઢગોમાં તેની અમીના નહી હતી.

‘અમીના! અમીના! તારું શું થયું હશે? તું હાલ ક્યાં હશે?’ એવા સવાલો તે પોતાના મનમાં પુછતો, પણ તેને જવાબ દેનાર કોઈ નહી હતું.

ખીજે દીને તેને ખખર મલી કે સામદખાનની બેટી, તે તેની પ્રીયા અમીના, ને રાત્રીએ થયલા પેલા હુમલા વખતે, ખંદા કેઠે ધસડી લઈ જતો માલમ પડ્યો હતો. ઓરાવરસીંહ આ ખખર સાંભલી તરતજ પોતાની પીતા આગળ દોડી ગયો, અને તેને પુછ્યું કે પોતે જે ખખર સાંભલી હતી તે ખરી હતી કે નહી. ખંદાએ તેની વાત બેદરકારપણે સાંભલી, અને પોતાના બેટા ઓરાવરસીંહને ખરાખર કોહું આપ્યું નહી. પણ જ્યારે ઓરાવરસીંહે આજીજીથી તેને ફરજ પાડી, ત્યારે તે ચુપચુપ ઉઠ્યો. આ વેલા ખંદાનો એડુરો એક ખરા સુનીને મલતો આવતો હતો.

ખંદાએ પોતાના બેટા ઝોરાવરસીંહનો હાથ પકડ્યો, અને તેને કીલ્લાના એક કુન્ડ ભાગ તરફ યુપયુપ લઈ ગયો. ઝોરાવરસીંહ આંતર મેડરેતેની સાથે જવા લાગ્યો. આખરે ખંદા એક એકાંત ઝોરડાના ખારણા આગલ જઈ ઉભો, અને બોલ્યો :—

‘ઝોરાવરસીંહ ! આ ખારણું બોલી જા, અને તારી કંગાલ પ્રીયાને નીહાલ !’

‘કંગાલ !’ શબ્દ પોતાના પીતાને મુખથી સાંભળી ઝોરાવરસીંહ જરા ચમક્યો, તોપણ તેણે તે ખારણું ઉઘાડ્યું. તો તેની નજરે જે દેખાવ પડ્યો તેથી તે બે ચાર ફગલા પાછલ હઠી ગયો. ઝોરડાની વચ્ચે વચ્ચેમાં તેની પ્રીયા મરણ પામેલી પડેલી હતી. તેણીનું ધડ તનથી જીકું પાડવામાં આવેલું હતું.

દશોક મીનીટ સુધી તો ઝોરાવરસીંહને કશું ચેન પડ્યું નહીં, પણ પછી જ્યારે તે જરા સાંત થયો ત્યારે તે એ કામ કોણનું હતું, તે તરત સમજી ગયો, અને ખંદા તરફ મોંહ કરી દલગીર મેડરે બોલ્યો : ‘પીતા ! પીતા ! તં મારા સુખનું નખોદ વાલ્યું છે. ઝો પીતા ! એ તં શું કીયું ?’

‘મેં ફક્ત મારા દુશ્મન પર કીનો લીધો છે. ફરર ખંદાએ દહત્યની પેટે હસીને જણાવ્યું.’

‘પણ તેમ કરતાં પોતાના બેટાના સુખનો નાશ કીધો છે.’

‘બેટો ? તું કાંઈ મારો બેટો છેજ નહીં.’

‘નહીં ?’

‘નહીં’ ખંદાએ જણાવ્યું. ‘મારો હક-દાર બેટો કદીખી કાફરી ધરમમાં વટલવા તઈઆર થાય નહીં, અને દુશ્મનની બેટી સાથે શેહાદી કરવા માટે નહારવા પ્રપંચ રમે નહીં. ઝોરાવરસીંહ ! તમે ખન્નેએ રમેલાં સઘલાં કાવત્રાંની મને ખપ્પર છે, અને તેથીજ એક તીરે બે પક્ષી મેં મારીયાં છે !’

‘પણ ત્યારે મારો ખરો પીતા કોણ છે ? તે શું તમે ન જણાવો ?’ ઝોરાવરસીંહ આંતરતાથી પુછ્યું.

‘હમણા નહીં. વખત આવશે ત્યારે હું જણાવીશ.’ ખંદા એટલું બોલી ઉસકેરાઈ ચાલી ગયો.

આગલ જણાવી ગયા તેમ ખંદા યસ્ત્રા ભેર ઝોરાવરસીંહને અમીનાના મુડદાં આગલ રાખી ચાલી ગયો હતો, પણ બે કલાક રહી જ્યારે તે સાંત થઈ પાછો પેલા ઝોરડા આગલ ગયો, ત્યારે અમીનાના મુડદાં આગલજ ઝોરાવરસીંહને મુએડો જેવો પડેડો દીઠો. ઝોરાવરસીંહ આપઘાટ કીધો હતો, એમ તેના શરીર પર થયલા જખમ પરથી ખંદા ચેતી ગયો. આવો દેખાવ જોઈ પોતાની જીંદગીમાં ફક્ત પેહેલીજ વખત ખંદાના શરીરમાં દયાનો ઝરો હલવે હલવે વહેવા લાગ્યો. હજારો સ્ત્રી પુરુષોને તેણે રાખાવી મારી નાખ્યાં હતાં, અને તેમની ચીચારીએ સાંભલી તથા મરતી વખતના તેમના તરફડયાં જોઈ તે હમેસાં મોજ માની લેતો, પણ ઝોરાવરસીંહવાલો દેખાવ જોઈ આ પેહેલીજ વખત તેની આંખો સેજ આંસુઓથી બીંજઈ ગયલી જણાઈ. તેણે ઝોરાવરસીંહનું શરીર તપાસ્યું તો તેની અતી ખુશાલી સાથે ઝોરાવરસીંહને હલવેથી દમ લેતો જોયો. તેણે તેના જખમ પર તરતજ પાટા ખાધી લોહી વહેતું અટકાવ્યું, અને પછી મદદ માટે પોતાના હકીમના ઝોરડા તરફ ખંદા દોડ્યો.

હકીમ તરતજ આવ્યો, અને તેણે ઝોરાવરસીંહની નાડી તપાસી ડોકું ધુનાવ્યું. ખંદાના પુછવાથી તે બોલ્યો ‘જે વખત જાય છે તેમા ઝોરાવરસીંહ મરણ—’

આ વેલા ઝોરાવરસીંહ પોતાની આંખો કંધાડી અને થોડીક પલ બદા અને હકીમ તરફ જોયા કીયું. તેના ચેહેરા પરથી જણાતું હતું કે તે કાંઈ યાદ કરતો હતો.

‘તમને કોણ જખમી કીધા ?’ હકીમે પુછ્યું. તે એવું ધારતો હતો કે ઝોરાવરસીંહને ખંદાએ જખમી કીધો હતો.

‘આ હાથે.’ ઝોરાવરસીંહ ધણી મુસ્કેલીથી પોતાનો હાથ ઉઘો કરી દેખાડી જણાવ્યું.

‘શા માટે?’

ઝોરાવરસીંહે એના જવાબમાં પોતાની પાસે પડેલી અમીના ભણી નજર કાઢી. હકીમ એની મતલબ સમજી ગયા.

‘હવે તો મને જણાવશો કે મારો ખરો પીતા કોણ હતો?’ ઝોરાવરસીંહે ખંદા ભણી નજર કરી આસ્તે આસ્તે પુછ્યું.

‘શીખ લોકોના દશમાં યાને છેલ્લા ચુર ગોવીંદનો તું એક પુરો ખેટો છે.’ ખંદાએ જણાવ્યું.

‘હું માનવંત ચુર ગોવીંદનો દીકરો?’ ઝોરાવરસીંહે જરા યુથાલીથી પુછ્યું.

‘હા!’ ખંદાએ ઉતર વાલ્યો.

‘ખસ, જાઓ! હવે હું હંપી દીસે મરું છું!’ ઝોરાવરસીંહે જણાવ્યું.

આ તેના છેલ્લાજ શબ્દો હતા. પાંચ મીનીટમાં તો તેનો પ્રાણ તનમાંથી નીકળી ગયો.

ચોડા દીવસ પછી કરપીણ ખંદા સામ-દખાનને હાથે પકડાઈ ગયો, જેણે તેને કેદમાં રાખ્યો. પણ જે દીવસે તેને ફાંસીએ લટકાવવાનો હતો, તે દીવસે તેના ખંધીખાનાનું ખારણું ઉઘાડતાં ફક્ત તેનું શરીર ઝોરાડામાંથી મળી આવ્યું હતું. તેનો પાપી જીવ તો આગલી રાત્રે નીકળી ગયો હતો. તેણે ઝેર ખાઈ આપઘાટ કાઢ્યો હતો.

સમાપ્ત.

હુશેનમીયાંનો કુટુંબી ભરમ*.

કહેનાર—હુશેનમીયાંનો ખેટો ઇબ્રાહીમ પોતે.

ધર માટીના ચુલા! આ કેહેવત હી-હુ-ઓએ, ઇસ્લામીઓએ, યા પારસીઓએ શોધી કહાડી હતી તે મને માલમ નથી, પણ આટલું તો સઘલાં કબુલ કરશે કે એ કેહેવત સચ્ચાઈના મજબૂત પાયા પર રચાઈ છે. જેને એ કહેણી પેટેલાં શોધી છે, તેના નામ પર હજારો હજાર આફ્રીન હોજો! હું પાડું છું કે એ કહેણી હમેસના નીચમ પ્રમાણે મારા ભતભાઈઓમાંના એકાદે શોધી કહાડેલીજ હોવી જોઈએ, અને મારા ઇસ્લામી ભાઈઓ પોતાના હમેસના નીચમ પ્રમાણે મને ટેકો આપશે એવી મારી ખાતરીજ છે. પણ એથી કોઈ અદેખા ભતવાલાઓની આંખમાં અદેખા-ઇનો આતશ જલશે, અને ખોલશે કે ‘હાલતો

હાંક સલેમાન! અલ્લાહ સચ્ચા હોએ!’ આથી એ તકરાર પડતી મુકી હું મારી વારતા આગલ ચલાઉં છું.

જે પ્રમાણે દરેક ઘરમાં ચુલા હોય છે, તે પ્રમાણે દરેક ઘરમાં વસ્તાં કુટુંબનો એકાદ ભરમ પણ હોવો જોઈએ, એ હું કાંપી અજમાયસથી કહી શકું છું. હું ઘણા રોહરોમાં ફર્યો છું, અને ઘણા ઘરોમાં મેં ઉતારે લીધાહતો, અને ત્યાં મેં ઘણી ઘણી વાતો સાંભળી હતી, તથા પુસ્તકલ ખનાવો ખનતા દીઠા હતા: આ સઘલું હાલ હું પાછું યાદ કરું છું, અને તે પર વીચાર કરું છું, ત્યારે તેના પરીણામ તરીકે મને માલમ પડે છે કે જ્યાં જ્યાં બીબીઓ હોય છે, ત્યાં ત્યાં કાંઈ નહીં તો એકાદ ભરમ હોય છે. આ સૂંઘીમાં એવું કાંઈપણ પ્રાણી નહીં

+ A NUWAB'S LEISURE HO-
URS, BY W. B. HOCKLEY, C. S.

* આ વાર્તા એથી રાત્રે શરૂ થઈ હતી.

હશે જે ખીખીઓ જેટલો મોભો ધરાવી શકે. જાહેવામાં કહો, નીદાં કરવામાં કહો, ખાવીંદને ખુવાર કરવામાં કહો, પતીને નીહાલ કરવામાં કહો, ખાવીંદ સાથે લાડ કરવામાં કહો કે તેને ઝાડુ ઝાડુએ ઝાડી કહાડવામાં કહો, 'ભરમ રાખવામાં કહો કે તે ખુલ્લો કરવામાં કહો, દુ'કમાં આ ખીખીઓ ચઢે છે. મરદો તેમની આગલ કુચ ખીસાદમાં નથી જો એક ખીખીએ ફરાવ કીધો હોય કે ફલાણી વાત કહેવી નહીં તો તેનો તમે જીવ લેવો તોપણ તે કહેશે નહીં જો તમને કોઈને અપમાન આપવું હોય અને તેની રીત નહીં આવડતી હોય તો તરતજ તમારે એકાદ ઝોરત યાને ખીખી આગલ જવું, અને તેમાં તેણીની મદદ માંગવી, જે તેણી અન્યથા જેવી રીતે ઘણાજ દુ'ક વખતમાં તેની રીત તમને કહેશે આવાં કામમાં એઓ પેહેલી હોય છે. ખરું કહું તો એમાં તેઓ મોઝ માને છે. પણ હું બધી ઝોરત માટે એમ કહેતો નથી. 'પાચે આંગલાં કાઢ સરખાં હોતાં નથી.' હું 'ધારું' છું કે એ વીશે મારે હવે ચુપ રહેવું જોઈએ, નહીં તો જો બેચાર ખીખીઓને આ કહેનાર વીશે ખખર પડશે તો સઘલીઓ સાથે મલી જઈ એકાદ દીવસે અને ભર રસ્તામાં ઝુટી ઝુટીએ મારો ખગડો સેંકી નાખશે. આ હું મારા અનુભવથી કહું છું: કારણકે એક વેલા ચાર ખીખીઓ વચ્ચે ઉદર ખીલાડી જેવું વેર હતું. પણ ભોગ લાગા મારા કે એવો ખનાવ જોઈ સેવકના મગજનો કીડો ચવરી આવ્યો, અને મેં તેઓની હસી કીધી. તે વેલા તેઓ કાંઈ ખોલી નહીં, પણ ખીજે દીને જયારે હું નીરાંતે ખજરે ગયો હતો, ત્યારે ત્યાં તેઓ સઘલીઓ છુટી છુટી જી રહેલી મને માલમ પડી. આ વેલા મેં તેમને એક રાખ્દ પણ કહ્યો નહીં, તોપણ મારી ઘણી અન્યથા વચ્ચે તેઓ સઘલીઓ એકાએક મારી પર ભર ખજરમાં દુટી પડી અને મને ખાસડે ખાસડે મારવા લાગી. દરેક જણ મને ઝુટીએ મારતી અને ખીજીને તેમ કરવા ઉત્કેરતી. પાંચ

મીનીટ વેર આ પ્રમાણે ઝુટીઓને મારો સેવક પર ચાલ્યો, પણ ત્યાર પછી આસપાસ ઉભેલાં કેટલાંકોને મારી દયા આવવાથી, તેઓએ પેલી જલમોના હાથમાંથી મારો છુટકારો કીધો. પેહેલાં તો સઘલાંઓ ખુબ હસવા લાગ્યાં અને ખોલવા લાગ્યાં કે હુશેનમીયાનો ખલાહુર ખેટો તો જુઓ?' મેં પેલી ખીખીઓની માફ માંગી અને તેમને કદીખી નહીં છેડવા મેં કજલાત આપી ત્યારેજ તેઓએ મારવાનું બંધ કીધું. આપણો ખરડો તો ખુબ ઠોકાયેલો હતો તેનું દુ:ખ, અને વલી ભર ખજરમાં સેવકની હસી થઈ અને બંધનું અપમાન થયું, તે તો જુદું! અને તે સઘલું કોણથી? પેલી ખીખીઓ હો! હું દરેક જણને જલામણ કરું છું કે કદીખી ઝોરત જાતને ફરાવવાનો અજ્ઞતરો અજમાવવો નહીં. જો તમને કુંદીપાખ ખાવાનું મન થાય તોજ તમારે ખેલાશક એ ઉપોગી અખતરો અજમાવવો! જો તેઓ એકેકની હરીફ હશે, અને જો તમોએ તેઓ સઘલીની એકાંતમાં પણ મશકેરી કીધી હશે તો તેઓ પાતપોતાની દુશ-મનાઈ ભુલી જઈ તરતજ એકેક સાથે મલી જઈ ઘણી ખુશાલીથી તમારો ઘાટ રચવા માટે દોસ્તી કરશે, અને એકાદ અકસીર યોજના રોધી કહાડી તે પર જરૂર અમલ કરશે. પણ હું મારી વારતાથી વલી પાછો વેગલો ગયો છું. હવે હું આડો ફાટીશ નહીં, તેની તમને ખાતરી આપું છું. એ તો ઝોરત જાત માટે કેટલું મોટું માન ધરાઉં છું તેનો સેજ ખ્યાલ તમને આપું છું, અને તેમ કીધા વગર મારેથી રહેવાતું નથી.

હું કહી ગયો તેમ દરેક કુંદુંખને લગતો એકેક ભરમ હોયજે, તેમ મારા કુંદુંખને લગતો પણ એક હતો. આ ભરમ મારા કાકા (ચચા) આદમજી વીશે હતો. આ ભરમનો પર-ડો રફતે રફતે ખુલ્લો થયો હતો, તેથી હું પણ તે રફતે રફતેજ ખુલ્લો કરીશ.

તમારો સેવક જયારે નાનો લાડકો હતો ત્યારે તેને કાંઈ શક ગયો હતો કે કુંદુંખમાં કાંઈ ભેદી ભરમ હતો, અને જયારે સેવક બે શીટ

પરથી પાંચ ફીટ જેટલા લાંબા થયા ત્યારેજ તમારા ખંદાનો આ ચક્ર ખેંચી પડયા હતા.

મારા પીતાજી ધંધે હકીમ હતા, અને હિન્દુસ્તાનના એક મોટાં શહેરમાં તેવણની ઘરાકી ખોલેલી હતી. આ શહેરનું નામ ચોકકસ સખખ સર હું કોઈને કહેતો નથી. હકીમજીનું નામ હુશનમીયાં હતું, અને તે હકીમજીનો ખેડે તે તમારો સેવક ઇબ્રાહીમ પોતા મેં સાંભળ્યું કે સેવકનો જન્મ થયો તેની યોગ વરસ અગાડી હુશનમીયાં હકીમજીએ પોતાના કુટુંબના માણસોની આજ્ઞાની વીરૂધ્ધ સેવકને જન્મ આપનાર સાથે શેહાદી કીધી હતી. તેઓથી મારી માના કુટુંબ માટે, ઘર સંસાર ચલાવવાની તેણીની કેલવણી માટે, અથવા તેણીની ચાલ ચંલણ માટે, એક પણ વાંકો શમુન ઝોચરી સકાતો નહીં હતાં: કારણકે તેઓ જાણતાં હતાં કે એથી તેઓની અદેખાઈ ખુલ્લી પ્રગટી નીકલે-અને તોપણ અજયખ જેવું તો એ હતું કે તેઓ અંતકરણથી મારી માને ધીકકારતાં હતાં. મારાં મમાઈ, ખપાઈ, કુંઘ, માસી, કાકી વગેરે સઘલી બીબીઓ મારી માને ધીકકારતાં, અને તેના કારણમાં એવું જણાવતાં કે 'એ કુશરી છે.' સઘલાઓ વલી જણાવતાં કે તેણીના સઘલા વીચારો, ચાલચલણ અને વલી ખોલવાની રીત વદીક ઇસ્લામી ધરમની વીરૂધ્ધ છે. પણ જ્યારે હું એક કેહેવત ખોલીશ ત્યારે તે પરથી વાંચનાર ચેતી જશે. આ કહેણી ફક્ત એ કે 'કમલાની આંખે સઘલું પીહું પીહુંજ દેખાય!' ખરી ખાખદ તો એ હતી કે તેઓ સઘલાં મારી માની અતી ઘણી ખુખસુરતીથી અદેખાં થયાં હતાં. આ કારણથી બીબીઓજ નહીં પણ એક સીવાય કાકા, મામા, કુઆ, મમાવા, ખપાવા, વગેરે સઘલાંઓ તેણી વીશે છૂડે ખોલતાં. અલખતાં! આ પાછલાઓ પોતાની મોહારદારેના કાન કુંકવાના એલમથી હોવા જોઈએ! હું કહી ગયો તેમ મારા પીતાજીની આ શેહાદીની વીરૂધ્ધ એક સખસ

સીવાયે સઘલાંઓ હતાં; આ એક કોઈજ નહીં પણ તમારા ખંદાના પીતાજીના સઘથી નાના ભાઈ તે સેવકના કાકા આદમજી હતા.

હકીમજી હુશનમીયાંનું કુટુંબ સારાં ગામમાં પ્રખ્યાત હતું, અને આ પ્રખ્યાત કુટુંબનો સેતારો હુશનમીયાં પોતે હતા. હકીમજી પાસે કેટલાંક બીકટ દરદોના ઘણા અક્સીર યુનાની ઉપાયો હતા, અને વલી તેવણ થોડું ઘણું ઇંગ્રેજી પણ જાણતા હતા, તેથી ઇંગ્રેજી દવાની પણ તેવણને ઠીક માહીતગારી હતી. હકીમજીના કુટુંબમાના સઘલાં ઘણા સખકતાં નસીખના હતાં, પણ આદમજી કમનસીખના હતાં. સઘલાંઓ હુસ્યાર યાને ચંચલ હતાં, જ્યારે આદમજી ઢોંગ ભોત ગણાતા હતા. સઘલાંઓ સારા ઘાટ ઘટમનાં હતાં, જ્યારે આદમજી એવા તો નમુનેદાર હતા કે કોઈબી ઝોરત તેવણ તરફ બીજી વેલા જોવાની તજદી લેજ નહીં. સઘલાંઓએ ધંધે લાગી ઠીક પુણું એકઠી કીધી હતી, જ્યારે આદમજીએ ધંધામાં 'લાખના ખાર હજર' કીધા હતા. એવા એવણ ધંધામાં કુશલ હતા, જે કે એવણનો ધંધો તેજ તમારા સેવકના પીતાનો હતો. તેવણ ફતેહમંદ નહીં થયા તેનું કારણ એકે ખે ચાર ઘરાક તેવણે મેલવ્યાં કે તેવણ પોતાનો મોભો વધી ગયલો. ધારવા લાગ્યા, અને પોહોલા ચોલા થઈ ગયા! તેવણ તરતજ ખખે ધોડાની જોડીમાં તરાકાખંધ શહેરમાં ફરવા નીકલતા, જેમની આગલ ખખે ધોડાવાલાઓ મોટે મોટે હાંક મારતા ચાલતા. હુંકમાં તેવણ જાણુ શહેરના નવાખ! પણ એ રાહ ઘાટ ધોડાજ મહીના ચાલ્યો, અને એક દીવસે નીરાંતે તેવણ આવક જાવકનો હીસાખ કહાડવા ખેડા ત્યારે તેવણને જણાયું કે આવક કરતાં ખરચનું તરાજવું એકદમ નમી પડ્યું હતું, અને 'અવલી પાઘડી પેહેરવાનો વખત' નજદીક આવી પુગ્યો હતો. દમન ખાતે નાસી જવાનો વખત નજદીક આવેલો તેવણ ધારવા લાગ્યા અને એક દીવસે તેમ કરવા તેવણ પોતાનાં

મનમાં ઠરાવ પણ કીધો હતો, પણ તેટલાં મારા પીતાને પોતાના ભાઈ આદમજીની આ વાત ખબર પડવાથી અને તેથી કુટુંબને ખરાબ લાગશે એવી ધાસ્તીથી તેવણ વચ્ચે પડ્યા, અને માંગનારાઓ સાથે સુખા સુખ સમજીતી કરી આદમજીએ કીધેલાં કરજ પર ધાંકણું વાલ્યું, અને આદમજી પાસે કણલાત લીધી કે તેવણે કદીખી એવો ખોટનો ધંધો કરવો નહી. આદમજીના ગાડી ઘોડા, પાત્રખી ઇત્યાદી સઘણું સાતરે સાત થઈ ગયું, અને તેની સાથે તેવણના જે ચોડાં ઘણા ઘરાકો હતાં તે પણ ખરી ગયાં. ઘણાજ ગરીબ દરદી-ઓ તેવણની સલાહ લેવાને પસંદ કરતાં અને તેવણને ચાહતા, પણ જ્યારે ખીજા હાથ પર તવંગરો—તેમાં મુખ્ય કરી સ્ત્રીઓ—ખનતાં લગી આ મારા કાકાને ખોલાવવા પસંદ કરતાં નહી.જે કોઈ તખીખ નહીજ મલે અને હકી-મજીની તરતજ અગત્ય હોય તોજ નાચારીથી, તેઓ આદમજીને યાદ કરતાં હતાં. તોપણ હું કહી ગયો તેમ ગરીબોમાં તેવણની ઠીક ઘરાકી હતી, અને તેવું પરીણામ એ આપ્યું હતું કે જોકે તેવણને તખીખી ધણી અનુભવ મલ્યો હતો, તોપણ નામ અને નાણાના ખાખમાં તેવણ કમનસીબ હતા. આ પાછલાંઓ સાથે તેવણને ‘હોલે દીહું વેર’ હતું. તેવણ જણાવતા કે જ્યારે કીસ્મતમાંજ લખેલું નહી ત્યારે તે કેમ ખને?

ખીજાંઓ મારા આ કાકા માટે ગમે તે વીચાર આપે, તોપણ મારે તો ખુલ્લે ખુલ્લું અને ખરૂં કહેવું જોઈએ કે મારા પીતાજીને અંતકરણથી ચાહનાર અને માન આપનાર આ આદમજી સીવાય ખીજા કોઈખી નહી હતું. જે મારો પીતાજી હુશેનમીયાં એમ કહે કે ‘આદમ! જા પેલી ચલ્લી લડી!’ તો જોકે તે પક્તી કાગડો યા મેના હોય તોપણ આદમજી પોતાની દહાડીમાં ગંભીરતાથી હાથ નાખતા અને ખોલતા ‘એમજ હોવું જોઈએ !’

આદમજી પોતાનાં વડા ભાઈને અતી ઘણા બ્હાલથી ચાહતા હતા, ખલકે એમ કહીકે તેવણ તેની પુજા કરતા હતા તો તે ખોટું કહેવાય નહી. દુન્યામાં પોતાના વડા ભાઈ હુશેનમીયાં જેવા ખીજા અસરાફો ઘોડા-જ હશે, કરી તેવણ ખુલ્લું જણાવતા.

હું આગલ કહી ગયો તેમ જ્યારે હુશેન-મીયાં પોતાની પસંદગીની સાથે શેહાદી કરવા તઈઆર થયા ત્યારે આદમજી સીવાય કુટુંબ-માંના ખીજાં સઘણાં તેની સામે વીચાર આપવા લાગ્યાં. પણ આદમજી તેથી ખુશાલી દેખાડવા લાગ્યા. જે લવીરયતી ભાખીની તેવણ ખીજાં-ઓ આગલ તારીફ કરતા તેજ સ્ત્રી કરાચ તેવણને છુપી રીતે ધીકકારે, અથવા તેવણના કદરૂપા એહેરા અને વીચીતર ચાલચલન પર હસેખી, પણ આદમજી તેથી પોતાનો આગલો વીચાર ફેરવે એવા માણસ નહી હતા. તેણી તેવણના વડા ભાઈ હુશેનમીયાંની ખાયડી હતી, એજ ખસ આદમજીને મનસે પુરતું હતું.

જ્યારે મારા પીતાજીએ શેહાદી કીધી ત્યારે પોતાના ભાઈ આદમજીને પોતાના મદદ-નીસ તરીકે રાખ્યો: જેથી ખન્ને ભાઈઓ સાથે અને એકજ ઘરમાં રહ્યા.

જે આદમજી એમંડીં થયા હતા તે-પણ હું નહી ધારતો કે તેવણ પોતાના ભાઈના મદદનીશની પદવી કરતાં તેને વધારે માનવાલી ગણતે. હુશેનમીયાંનાં મદદનીશ તરીકે લેખવામાં આદમજી મગરૂર લેતા, અને તેથી સુખા પણ હતા. પણ હું ધારું છું કે હુશેનમીયાંને પોતા-ના ભાઈના તેની પરના અનંત પ્યારની વાત માલમ નહી હોવી જોઈએ. હુશેનમીયાંના મદદનીશ તરીકે આદમજી ધયા: એટલે સઘણું ભારી કામ આદમજીને માથે આવી પડ્યું; રાત્રીએ લાંખી મુસાફરીઓ, કેટલાંક તાહિલાં-ખોરોને દવા આપવાનું કામ, છાકટાઓને દવાની મદદથી દેકાણું પોડવાનું કામ, વગેરે સઘણું ભારી કામ આદમજી ખજા લાવતા;

અને તોપણ અબળપ જોવી રીતે જગ પગ ખખડવા વગર આદમજી આ કામો પુરાલીથી ખબ લાવતા જણાતા હતા. જ્યારે તેવણના બાઈ તથા બાબી ખાહેર રેહાદી ઇત્યાદીમાં ખાવા જાય ત્યારે પોતાને વીસારી દેવા માટે અકસોસ કરવાને વીચાર વટીક આદમજીના મનમાં પેવસ થતો નહીં હતો. જો ખીજઓ ભોગા હુશેનમીયાં હુકાની લેહેજત લેતા હોય અને તે વખતે આદમજીને ખોલાવવામાં આવ્યા હોય પણ તેટલાં તેવણની હાજરીની વાત વીસરાઈ ગઈ હોય તો આદમજી એકાદ ખુણામાં ખેસીને દહાડીમાં હોય નાખી ખાલો પસવારતા, અથવા એકાદ હરડી લઈ નેમાજ પઢતા ખેસતા. તેવણ તે માટે કશુંખી અપમાન લેતા નહીં હતા.

આ પ્રમાણે આદમજી હતા. એ સઘડું મેં ખીજઓને મોંહડેથી પાછલથી સાંભલ્યું હતું. મારા પોતાના અનુભવ વીષે જો તમે પુછો તો હું એટલુંજ કહીશ કે તે વેલા હું ઘણો નાનો હતો, અને સેજસાજ વાત મને હાલ યાદ છે, જે હું આગલ ચાલતાં જણા-વીશ. તોપણ હવે મને મારા માતપીતા, તથા મારી ખેડેન તથા સેવકને પોતા વીશે થોડું ધ્યાન ખોલવા દેવો.

સેવકનો જન્મ થયો તેની અગાડી મારી ખેડેન આ દુન્યાની હસ્તીમાં આવી હતી, અને તેથી તેણી વડી હતી, એટલુંજ નહીં પણ મારાં કરતાં વધારે લાડકી હતી. તેણી કરતાં હું ચાર વરસ નાનો હતો; મારા ખેડેનનું નામ શેશનઆરા હતું. શેશનઆરા જ્યારે પેહેલેથીજ તંદરેસ્ત અને જીખસુરત હતી, ત્યારે સેવક નાના કદના, નાતવાન, અને જીલ્લે જીલ્લું કહું તો સાદા આદમજીના જેવા રૂપાલા(!) એડેરાના હતા. મારા માત-પીતા મારા કરતાં શેશનઆરાને વધારે ચાહતાં હતાં; એ વાતમાં સમ્યાઈનો અંશ હોતો કે નહીં તે હું કાંઈ કહી શકતો નથી; અને જો તેમ કહેવાનું હોય ધાહું તોપણ હું મારાં વહાલા

માતપીતાનો ના ફરમાન ખેડે ગણાઉં. હું ફક્ત એટલુંજ જીલ્લી રીતે કહી શકું છું કે કુટુંબમાં ખીજઓ ગમે તે ખોલે પણ મારે અબીપરાય તો એ છે કે મને અને મારી ખેડેનને મારાં માતપીતાથી નારાજ થવાનું કાંઈખી કારણો મલ્યાં નહીં હતાં. તેઓ અમને સુખી રાખવા માટે કાલજી રાખતાં હતાં.

મારી માનું નામ નુરચરામ હતું. હું કહી ગયો તેમ તેવણ ઘણા જીખસુરત હતાં, અને તેથીજ તેવણની અદેખાઈ કુટુંબમાંના ખીજઓ કરતાં હતાં; મારાં મા પોતાની ખેડી શેશનઆરાની જીખસુરતી માટે મગર હતાં, અને મને આટલું યાદ છે કે તેવણનો તેણી પરનો પ્યાર અનંત હતો. મારી ખડસુરતીથી તેવણ છુપી રીતે અકસોસ કરતાં હોય પણ, તોપણ જીલ્લી રીતે તે માટે એક શબ્દ પણ તેવણના મુખમાંથી નીકલેલો મેં સાંભલેલો નહીં હતો. મારાં માતાજી તથા પીતાજી મને તથા મારી ખેડેનને સરખીજ નજરથી જોતાં હતાં. તેઓ જે જે ચીજો શેશનઆરાને આપતાં તે તે દરેક ચીજ મને પણ આપતાં. જ્યારે મારાં માતપીતા શેશનઆરાને હાથમાં લઈ ખોટીઓ લેતાં ત્યારે તેઓ મને પણ તેમ કરવા વીસરીજતાં નહીં હતાં. તોપણ મને એટલી સુ-રત છે કે જ્યારે તેઓ અમને હાંચકી હસ્તાં ત્યારે તેમના હસ્તમાં સેજ તફાવત હતો. મને એટલુંખી ભાન છે કે શેશનઆરાને તથા મને ખોટીઓ લેવાની રીતમાં થોડો ધણો ફરક હતો; તોપણ આ તો હમેસને નીયમજી છે. કોઈનો એક પર પ્યાર હોય છે તો કોઈનો ખી-જ પર હોય છે, તેથી હું કાંઈ મારાં માખાપને કપકો દેતો નથી. ખન્નેએ મને ચારથો હતો, અને ખન્નેએ મારા તરફની પોતાની ખરી ફરજ ખબની હતી. આ હું મારાં ખરા અંતઃકરણથી અને ઘણી પુરાલીથી જાહેર કરું છું.

વલી આદમજી પણ જો કે મને ઘણા પ્યારથી ચાહતા હતા, તોપણ શેશનઆરા પર

તેવણુનો પ્યાર થોડા ટકા વધુ હતો એમ મને લાગતું હતું. હું જ્યારે તેવણુની કેડ પર અથવા ખોલા પર ખેંસાને નીરદોશપણુ ખુશાલીથી તેવણુની દહાડીના ખાલો પીખતો, ત્યારે તેવણુ હસીને ઘણી નરમાસથી મારા હાથો પકડતા, અને નીચે કરતા; પણ જ્યારેખી રૌશનઆરા મારી પેઠે કરતી ત્યારે આદમજી જ્યાં સુધી પોતાની આંખોમાંથી આંસુઓ ટપકે નહી ત્યાં સુધી પોતાની દહાડીના ખાલો ખેંચવા દેતું હતા. જ્યારે પણ હું તેવણુના ખભાં પર ખેંસતો ત્યારે તેવણુ એક થોડાની પેઠે કુદકા મારતા ખાગમાં આમથી તેમ દોડતા, પણ જ્યારે રૌશનઆરા તેવણુની પીડ પર અસ્વાર થતી ત્યારે તેવણુ ધીમે ધીમે કદમે અને ઘણીજ નાજુકાઈથી તેણીને ખાગમાં ફેરવતા. જ્યારે તેવણુ અમને ખાહેર ફરવા લઈ જતા ત્યારે તેવણુ હમેસાં રૌશનઆરાને રસ્તાની મેરે મેરે ચલાવતા, જ્યારે મને ગાડી થોડાની ખાજી પર ચલાવતા. જ્યારે તેવણુ દવાખાનાનું ગંધીયું કામ કરતા, અને હું તેમને અડચણુ કરતો, ત્યારે તેવણુ મને ખાહેર જવા તથા તેવણુ સાથે રમવા માટે થોડો વખત થોભવા મને જણાવતા, પણ જો રૌશનઆરા તેવણુના કામમાં ખલલ કરતી તો તેવણુ તરતજ પોતાના હાથમાંના હથીઆરો અથવા સીસીઓ મેજ પર મુકી દેતા, પોતાના ખભાં પર નાખેલાં સુશીયાની(!) કપડાંના કટકાએ હાથો લુછતા, અને જાણે રૌશનઆરા આ દુન્યાની કોઈ મોટી ખાનું હોય તેમ તેણીને સંભાલથી દવાખાનામાંથી ખાહેર લઈ જતા.

જ્યારે હું આઠ વરસનો થયો અને રૌશનઆરાની ઉમર પાર વરસની હતી, ત્યારે હું થોડો વખત મારાં માતાપીતાથી, મારી ખેલેનથી, મારા કાકાથી, અને હંકમાં મુજના બહાલાં ઘરથી જુદો પડ્યો. થોડા મહીના થયાં મને એક જાતનો તાવ લાગ્યું પડ્યો, અને હું કહાડે કહાડે નાતવાન થતો ચાલ્યો; આથી

મારી તંદરૈસ્તીને અરથે મને કોઈ દરિયાની નજદીકની જગ્યા પર રાખવા મારાં બહાલાં માતાપીતાને માથે ફરજ આવી પડી. મારાં કામ ચલાવ રહેયાનમાં મને મુકી આવવા માટે મારા કાકા આદમજીએ પોતાના આઈ હુશેનમીયાંને અરજ કીધી, પણ તેવણુની અરજ એવાં કારણુ સર કોદાડી મુકવામાં આવી કે દવાખાનામાં કામ કરવા માટે કોઈ નહી હતું. આ અરજ જો મંજૂર રહેતો તેથી આદમજી એકજ દહાડો ગેરહાજર રહેતો. આદમજી મારી સાથે આવવાના નથી એ વાતની ખબર જ્યારે મને પડી ત્યારે હું તેમજ આદમજી પોતે ઘણા દલગીર થયા, તોપણ મારી આ દલગીરીમાં ઘટાડો કરવા માટે આદમજીએ પોતાને હાથે એક બહાણુ ખનાવી આપવા ઇચ્છા જણાવી. આ બહાણુ અતી નાના રમકડાં જેવું હતું. તેનો આકાર પણ ખેડોલ હતો. તેની પર મારવાડીઓ જે જાતનો સુંદર (!) રંગ પોતાની હુકાનો પર લગાડે છે તેવો રંગ આદમજીએ આ બહાણુ પર લગાડવા દરસ્ત ધારીયું હતું. ખરું કહું તો હાલ ખજાર-માં વેચાતાં સસ્તામાં સસ્તાં બહાણુરૂપી રમકડાં કરતાં પણ જોકે મને ખનાવી આપેલું આ બહાણુ ખેડોલ હતું, તોપણ હજી સુધી મેં એ મારી કપટમાં સંભાલથી જાલવી રાખ્યું છે. હાલ તેના સડ, દોરડાં, વગેરે સઘણું જોકે લગભગ કોહી ગયું છે, તોપણ હું આદમજીની આ બેટ જાલવી રાખું છું. આ પરથીજ સઘલાંઓ જોશે કે આદમજીનો પ્યાર મારી પર કેટલો ખવો હતો.

મારું નવું રહેયાન મારી તંદરૈસ્તીના ખાખમાં તેમજ સુખના ખાખમાં ઘણું સાફ નીપજ્યું હતું; દરિયાની નજદીકના જે ગમ-માં હું રહ્યો હતો, ત્યાં મારી કાકી રહેલી હતી, અને ત્યાંજ હું પણ એક વરસ કરતાં વધુ વખત રહ્યો હતો. મારાં માં મને મલવા માટે વરંવાર ત્યાં આવતાં હતાં; અને પેલેલાં તો તેવણુ પોતા સાથે મારી ખેલેન રૌશનઆરાને

પણુ લાવતાં હતાં. પણુ મારી કાકી સાથેના મારાં છેલ્લા વસ્ત્રાતના આઠ મહીના અગાડીથી મારી ખેડેન મારાં મા સાથે આવતી ખંધ પડી ત્યારે પછી મેં તેણીને કદી દીઠી નહી. તે વખતથી મારાં માની રીતભાતમાં પણુ મને ફરક દીસ્યો. તેવણુ વધારે ને વધારે શીકકા એહેરાનાં અને વધારે ધંતેનર રહેતાં મને જણાતાં, અને હમેસાં મારી કાકી સાથે લાંબો વખત સુધી ખાનગી રીતે વાતો કરતાં હતાં. આખરે મારાં મા પણુ હવે આવતાં ખંધ પડ્યાં, અને ચીઠીની મારફતે મારી તદરોસ્તીની ખખરો તેવણુ મંગાવવા લાગ્યાં. મારા પીતા પણુ હવે મારી મુલાકાતે આવતા તદન ખંધ પડ્યા. વડી મારા કાકા આદમજી, જેવણુ આજે આઠ, કાલે આઠ, કરી ચીઠીઓ લખતા હતા, તેવણુ તરફથી પણુ હવે કાગલો આવતાં ખંધ પડ્યાં.

આ ફેરફારથી કુદરતી રીતે મારી જાણસા વધી. હું ચીંતાતુર સાથે અન્યયમ થવા લાગ્યો, અને હું મારી કાકીને એ વીશે તરેહવાર સવાલો પુછી કંતાલો આપવા લાગ્યો, પણુ તેવણુ હમેસાં ખીજ ખીજ વાતો છેડી મને ઉડાવતાં હતાં. જ્યારે મેં તેવણુને ઘણેજ કંતાલો આપ્યો ત્યારે તેવણુ કબુલ કીધું કે મારાં ઘરમાં કાંઈ ઘભરાટ ચાલતો હતો; અને છેલ્લાં જ્યારે તેવણુ જીથું કે હું તેવણુને સવાલો પુછી ઘણુંજ હેરાન કરતો હતો, ત્યારેજ તેવણુ કબુલ કીધું કે ઘરમાં ઘભરાટનું મુલ મારી ખેડેન શેશનઆરાના આનર પડવાથી હતું. મારી ખેડેન કયા દરદથી પીડાતી હતી, તે વીશે પુછતાં મારી કાકી જણાવતી કે મને ખરાબર રીતે સમજ પાડવા તેણી તદન અસ્કત હતી. આથી મેં નોકરો તરફ મારી નજર દોડાવી. તેઓમાંનો એક મારી કાકી કરતાં જરા ઓછો સાવધ હતો, પણુ તેણુ મારા સવાલનો એવી રીતે જવાબ દીધો કે હું તેના ખોલવાની પુરતી મતલબ સમજી શક્યો નહી. ઘણી કરાકુત પછી મને જે સાર જણાયો તે એ હતો કે

“શેશનઆરાની કોકી પર એવી જાતનું એક દરદ થયું હતું કે તે જ દુર કરવામાં નહી આવે તો તેણીનો જીવ જીખમમાં આવી પડ્યો હતો, અને જ દુર કરવામાં આવે તોપણુ તેણી જન્મ સુધી ખેડોલ દેખાવની થાય.”

આહ! તે પહે મારા દીલમાં જે ધુજરાં છુટાં હતાં, તે હજી મને યાદ આવે છે. શેશનઆરાનું આ ભંયકાર દરદ મારી નજરે જોવા આથી મારી જાણસા વધી. મારી પીડાતી આ ખેડેનની સારવાર કરવા માટે મને મારે ઘર જવા દેવા માટે મારી કાકીને મેં આજીજીથી અરજ કીધી, પણુ અલખતાં! આ અરજ નામનજર રખાઈ.

અઠવાડ્યાંઓ પસાર થયાં, અને તોખી મારી ખેડેન જેમની તેમ ધાસ્તી ભરી ખીમારીમાં છે, એવી ખખર સાંભળ્યા સીવાય ખીજ કોઈખી ખખર મને મલી નહી.

આખરે એક દીવસે, મારી છોકરવાદી રીત પ્રમાણે, મેં મારા કાકા આદમજીને છુપી રીતે એક ચીઠી લખી તપાલમાં નાખી. મેં તેમાં મારા કાકાને મારી આગલ આવીને મારી ખેડેનના દરદ વીશે મઘલું વરણુન કહેવા અરજ કીધી હતી. ટપાલ ઓફીસ કયાં હતી તે હું જાણતો હતો, તેથી એક દીવસે સવારના પોસ્ટરમાં ખાગમાં ફરવાને મનસે ખાગની દીવાલ છુપી રીતે કુદાવી હું ખાહર નીકળ્યો, અને દોડતો દોડતો જ્યાં મેં તે ચીઠી ટપાલની પેટીમાં નાખી, અને કોઈ જોય નહી તેમ હું પાછો ખાગમાં દાખલ થયો. પણુ જેવાં હું ઘરમાં પેવસ થયો તેવોજ મને ઉપરના મારાં કાકીના ઓરડામાંથી ડચકાં ખાવાનો અવાજ મને સમજાયો. મારાં કાકી અન્યયમ જેવી કઠણુ હાલ્યાંના અને શાંત સ્ત્રી તરીકે જણાયલાં હતાં, તેથી મારા કાકીના ઓરડામાં એ કોણુ રડતું હતું, તે પુછવા રાધનશાલા ભણી નોકરોને તે વીશે પુછવા હું ગયો.

પણુ ખખરચીખાનામાં દાખલ થતાંજ મેં જીથું કે મારી દાસ્તી અને રસોઈ કરનાર હલવે હલવે કાંઈ વાતો કરવામાં શુંડાયાં હતાં.

મને જોતાંજ તેઓ જરા ચમક્યાં.

‘એ હાલ નાદાન છે: તથી એને ઘણું લાગવાનું નથી!’ મેં એક જણને બોલતી સાંભલી ‘એટલું’ કીક છે કે એ ખનાવ એની નાદાન વચેજ ખન્યો.’

થોડી પલમાં તેઓએ મને સઘળું જણાવ્યું. મારે માટે ઘણીજ ખરાબ ખખર હતી. જેનો મેં રડવાનો અવાજ સાંભળ્યો તે મારાં કાકીનો પોતાનો હતો. રોશનઆરા બેહેસત-નસીન થઈ હતી.

નોકરોએ અથવા ખીન્નઓએ ધારીયું હશે તેના કરતાં આ ખખર સાંભલી મને ઘણું લાગ્યું હતું. તોપણ ગમે તે કહો, તોખી હું નાદાન અને છોકરવાન! એટલે કુદરતી નીચમ પ્રમાણે હું જલદીથી મારો સોગ વીસરી જવા લાગ્યો. જો મારી ઉમ્મર વધારે હતે તો હું નહીં ધારતો કે એટલો જલદીથી હું મારો સોગ મુકી દેતે.

હું એક ખુણામાં બેસી રડવા લાગ્યો, અને ખપોર પડ્યા પછીજ હું મારાં કાકીના ઓરડામાં દાખલ થયો. તેવણની આંખો રડવાથી લાલ લોહી થવા સાથે સુજી આવેલી હતી. મને જોતાં વારજ ઘણા હેતથી પોતાની છાટીસે દાખ્યો, અને પછી પાછાં રડવા લાગ્યાં. પણ તે પહેલે મેં ખુલ્લું જોયું હતું કે તેવણ ધભરાયલાં જેવાં દીસ્તાં હતાં. હું તેથી ઘણા અન્ન-યમ થયો. મારાં મનમાં સંકા ઉત્પન્ન થઈ. મારી બેહેનના મરણ માટે તેવણ રડે એ કુદરતી હતું, પણ પેલી ધભરાટની અને ખીકની નીચાણુ શા માટે તેવણના એહેરા પર જણાતી હતી?

રોશનઆરાના મરણ સીવાય શું કાંઈ ખીજ માફી ખખર મારાં ઘરથી આવી હતી, કરી પુછતાં મારાં કાકીજીએ ‘ના’માં ઉતર વાલ્યો, પણ તે વેલા તેવણ પોતાનું મોંહ મારી નજર આગલથી ખસાડી મુક્યું હતું. શું મારા પીતા મરણ પામ્યા હતા? નહી. મારાં માતાજી? નહી. મારા કાકાજી? મારાં કાકીજી ‘નહી’

કરીને બોલતાં એકાએક ધુજ્યાં, અને મને વધુ સવાલો નહી પુછવા જણાવ્યું, તથા મને ઓરડામાંથી બાહર જવા કહ્યું.

ત્રીજે દીને હું મારાં માતપીતાના ઘરમાં જવા ઉપડ્યો, પણ હું ત્યાં જઈ પુગ્યો તેની અગાડી તો મારી બેહેનને છેલ્લી આરામગાહની જગ્યાએ લઈ જવામાં પણ આવી હતી. પણ હું મારાં કાકીજીને ત્યાંથી નીકલ્યો તેની એક દીવસ અગાડી એક અન્નયમ જેવો ખનાવ ખન્યો, જે જણાવવા હું દરસ્ત ધારું છું. તે દીવસની સાંજે હું હમેસના શરેસ્તા પ્રમાણે મારી એક દાસી સાથે સમુદ્રને કાંઠે ફરવા ગયો હતો. ત્યાં બેસીને હું મારી મરનાર બેહેનને લગતી વાતો મારી દાસી આગલ કરવા લાગ્યો, જે સાંભલવામાં મારી દાસી એવીતો યુંટાઈ અને હું તે કહેવામાં એટલો તો લીન થયો કે સૂર્ય પશ્ચીમના ખરજમાં ગયો, અને ગ્રન્ધકલું થયું, તોખી પાછાં ફરવાનું અમારું ધ્યાન રહ્યું નહી.

આખરે એક મોટું વા-વીન્નિડું થયું, જેથી અમારી સુધ્ધ ઉંઘડી, અને અમો જેમ ખને તેમ જલડીથી ઘરે જવા ઉઠ્યાં. આ વેલા અંધારું પુરુકલ હતું. રસ્તામાં ખટી એકે નહી હતી. વખત થઈ ગયલો હોવાથી દાસી જરા ધભરાવા લાગી, તોપણ અમને રસ્તો માલમ હોવાથી બેધડક અમે આગલ વધવા લાગ્યાં; વચ્ચમાં અમને એક નાની ટેકડી ચહડીને ઉતરવી પડતી હતી. છેક મકાલે જઈ પોહોંચ્યાં, અને પાછાં ઉતરવા લાગ્યાં કે તરતજ મારી પીઠ પાછલથી કોઈના પગલાંનો અવાજ મને સમજાયો. તે મારી નજદીક આવ્યો, અને એકાએક મને પકડીને દાસીથી જરા દુર લઈ ગયો, અને એક પણ શબ્દ બોલવા વગર પોતાના ખન્ને હાથોમાં પકડીને મને ધણા હેતથી બોકીઓ લેવા લાગ્યો. અંધારું ઘણું હતું, તથી હું તેનો એહેરો પીછાણી શક્યો નહી, તોપણ મારા ગાળો પર ગરમ ગરમ આંસુના જે દીપાં પડતાં હતાં, તે પરથી મને જણાતું હતું કે તે અન્નયો સખસ રડતો હતો. પણ

હું કહી ગયો તેમ અંધારાંથી હું તેનો ચેહેરો પીછાણી ચક્રો નહીં, એટલુંજ નહીં પણ તેણે શું કપડાં પહેડ્યાં હતાં, તે પણ જોઈ ચક્રો નહીં. તેણે મને ભાગ્યે અરધી પણ પોતાના હાથમાં રાખ્યો હશે, તેટલાં તો મારી દાસીએ ચીચારી-ઓ પાડી: જેથી પેલા અન્નદ્યાએ હલવેથી અને નીચે મુકી દીધી, અને અંધારાંમાં કેટલે ગરક થયો.

જ્યારે આ અસાધારણ બનાવ વીરો મારાં કાકીને જણાવવામાં આવ્યું ત્યારે તેવણ પહેલાં તો એ સાંભલી અભયમ થયાં; પણ એક પલમાં તેવણના ચેહેરા પર કાંઈ ફેરફાર થયો: જેથી ખુલ્લું જણાતું હતું કે તેવણને કાંઈ યાદ આવી ગયું હતું. તેવણનો ચેહેરો તદ્દન શીકકો પડી ગયો હતો, અને પછી ઝીણું સાહડે પણ અતી ઝડપથી જણાવ્યું:—‘એમાં શું છે? એ વીરો કોઈ આગલ વાત કરતો ના. હું ધારું છું કે કોઈએ તને બીહવડાવવા એ ચુકતી રચી હતી. ખેટા! એ સઘળું તું વીસરી જાણે. એ વીરો મનમાં ખ્યાલ વટીક ના લાવતો.’

સલાહ આપવી તો ધણું સેહેલું છે, પણ તેપર અમલ કરવાનું અતીવ્ય મુસ્કેલ્યત ભરીયું છે: કારણ કે ઘણીક રાતો સુધી મને પેલો બનાવ સ્વપ્નમાં પણ દેખાતો હતો. એ કોણ હશે? તે મને અતી ચાહતો હોવો જોઈએ, પણ ચોક્કસ સખખ સર ફલગીર હોવો જોઈએ. પણ હું કહી ગયો તેમ તે વેલા મારી ઉમર ફક્ત નવ વરસની હતી, તેથી તે કોણ હશે તે વીરો મને થક આવ્યો નહીં. પણ હું ત્યાર પછી પુરતી ઉમરમાં આવ્યો, ત્યારેજ મને થક અથો કે તે કોઈજ નહીં પણ મારા કાકા આદમજી હોવા જોઈએ.

કરાવેલે દીવસે હું મારા જન્મ-યામમાં જન્મ પુગ્યો. અહીં મારે માટે અતી કર્ણાશીક દેખાવ જોવાનો ખાકી હતો. મારી માને મેં માહેતમ કરતી અને મારા પીતાને હુપી રીતે વીલાપ કરતો હું જોતો હતો. મારાં કાકીજી મારી સાથે આવ્યાં હતાં, તેવણે મને મારી

માતા સાથની એ વેલાની પહેલી મુલાકાત જેમ અને તેમ કુંઠી કરવા દહાપણ ભરેલું ધારીયું હતું. મારી મા મને ઘોડીક પલ પણ પોતાની નજર આગલથી વેગલો રાખવા આનાકાની કરતી દીસી; પણ મારાં કાકીજીની આજ્ઞાથી હું ઓરડામાંથી ખાહેર નીકળી ગયો. હું તે વેલા છુપ રડતો હતો. હું ઓરડામાંથી ખાહેર નીકલતાં વારજ દવાખાના તરફ ગયો કે જેથી આદમજી પાસેથી મારી ખેડેનના મરણ વીરોની સઘલી ખખર જાણી લઉં, અને મારી ખેડેનના સદાના શ્રમ થવા વીરો અફસોસ કરું.

મેં દવાખાનાનું પારણું ઢંધાડીયું, પણ અંદર કોઈ નહીં હતું. મેં મારાં આંસુ હુછી નાખ્યાં, અને ઓરડાની આસપાસ પારીકીથી નજર ફેંકી: તે ખાલી હતો. હું આદમજીના સવાના ઓરડા તરફ હવે દોડીયો, પણ આદમજી ત્યાંખી નહીં હતા; તેવણનો વળી દહાડીના ખાળ સાફ કરવાનો સસતો ખ્રય તથા પેલી હરદી ત્યાં નહીં હતી. શું તેવણ કોઈ ખીજ ઓરડામાં હતા? હું ‘આદમજી’ કરી હાંક મારતો દરેક ઓરડા આગલથી પસાર થવા લાગ્યો, પણ કોઈએ ઉતર વાલ્યો નહીં. એક ઓરડા આગલથી હું આદમજીનું નામ પોકારી પસાર થતો હતો, તેટલાં મારાં કાકીજી મારી આગલ એકદમ આવ્યાં, અને ખોલ્યાં ‘સુપ! હવે પછી એ નામ તું કદીખી ઉચારતો ના.’ આ વાક્ય ખોલતાં તેવણ ધમરાયલાં જેવાં દીસ્યાં.

‘શું આદમજી કાકા પણ મરણ પામ્યા?’ મેં પુછ્યું.

પણ મારાં કાકીજી ઉતર દેવાને ખદલે શીકકા પડી ગયાં, અને ધુજવા લાગ્યાં.

તેવણે ત્યાર પછી મને જવાખ દેવા માટે મોંહ ઢંધાડ્યું, પણ હું તે સાંભલવા ઉભો રહ્યો નહીં. હું મારાં માતાજીના ઓરડામાં પસારા ખંધ દાખલ થયો. ત્યાં મારા પીતાજી પણ હતા. હું રડતો રડતો તેઓ આગલ ગયો અને મેં પુછ્યું:— ‘શું આદમજી કાકા પણ સુજરી ગયા કે?’

આથી મારાં માતાજીએ એવી તો મોટી ચીજારી પાડી કે બીહીકથી હું મુંગો મંતર થઈ ગયો. એક બે પલ મારા પીતાજીએ મારી ભાળી ટીકીને જોયું, અને પછી મારી દાસીને મોટેથી હાંક મારીને મારૂં પાંખડું પકડી મને ઝોરડામાંથી ખાઠેર લઈ જવા લાગ્યા. તેવણુ મને પોતાના ઝોરડામાં લઈ ગયા, અને પોતાની માનીતી એક સેતરનજી પર બેસી મને પોતાની પાસે બેસાડીયો. તેવણુનો એહેરો આ વેલા તદન શીકકો પડેલો હતો. તેવણુ પોતાના બન્ને હાથો મારાં ખભાં પર મુક્યા હતા, પણ તે ધુજતા હતા.

‘તારે આદમજીનું નામ કદી પણ ઉચારવું નહીં’ તેવણુ ઝડપથી, ચુસ્તપથી, પણ ધીમે સાહજે મને કહ્યું ‘મારી હજુરમાં નહી, તારી માની હજુરમાં નહી, તારી કાકીની રૂખ-રૂમાં નહી, અને ટુંકમાં કોઈની આગલ પણ એ નામ તારે ઉચારવું નહી. બેટા ! એ નામ કદીખી તારી જીભની ખાઠેર જાય નહી!’

આ જવાબથી હું એટલો તો ખીધો કે હું ઠરઠર ધુજવા લાગ્યો. તેવણુ મારી પર થયલી આ અસર જોઈ, તેથી પોતાનું બોલવું ચાલુ કરે તેની અગાડી તેવણુ જરા નરમ થયલા મને દીસ્યા.

‘તારે આદમજીને જીવાની કદીખી યત્ન કરવી નહી.’ મારા પીતાજીએ જણાવ્યું ‘તારી મા તથા હું અતી બહાલથી તારી જતન કરીશું; પણ મારી આજ્ઞાની વીરૂધ્ધ જો તું જતો જણાશે તો તને આ ઘરમાંથી અમો ખાઠેર હાંકી કહાડીશું. એ નામ તું કદીખી બોલતો ના—કદીખી નહી. હવે મને બેટ, અને જા’.

આહ! તેવણુ મને બેટતાં કેટલા બધા ધુજ્યા હતા? હજી પણ મને તે દેખાવ યાદ આવે છે.

હું તરતજ ઝોરડામાંથી ખાઠેર નીકળ્યો, અને ખાગના એક ખુણામાં છુપાઈ બેસી મારૂં દુઃખ રડવા લાગ્યો.

‘આદમજી કાકા જતા રહ્યા હતા; હું તેવણુને કદીખી જીવાનો નહી હતા; મારે

તેવણુ સાથે હવે પછી વાત ચીત નહી કરવાની હતી.’ મારા પીતાજીની આજ્ઞાની આ મતલબ હતી. જો કે હું તે વેલા નાદાન પોરીયો હતો, તોપણ એમાં મને કાંઈ બેદ જેવું દીસ્યું. મારા બહાલા કાકાજી શા માટે જતા રહ્યા, અને મારે તેવણુનું નામ વટીક શા માટે નહી ઉચારવું તેની મતલબ હું સમજી શક્યો નહી. હું જાતજાતની અટકલો કરવા લાગ્યો. મારૂં મન ચક્રભ્રમ થયું. મારા પીતાજી, મારાં માતાજી, તથા મારાં કાકીજી મારી સાથે કાંઈ પણ સગાઈ નહી ધરાવતાં હોય એમ મને હવે દીસવા લાગ્યું. રોશનઆરાના મરણથી અને બહાલા આદમજીના ગુમ થવાથી મને મારૂં ઘર જાણે કરડવા આવતું હતું. તોપણ મારા પીતાના હુકમનો ખુલ્લો અનાદર કરવા મેં દરસ્ત ધાર્વું નહી. વારંવાર મને આદમજી યાદ આવતા હતા.

બે વરસ પસાર થયાં તોપણ આદમજી વીધે મને કસો સંસારો વટીક જણાયો નહી હતો. મેં છુપી રીતે નોકરોમાં પર પુછ કીધી તો તેઓએ જણાવ્યું કે એક સહવારે અદમજી ઘરમાંથી એકાએક કેઠે જતા રહ્યા હતા. તેવણુ ખાઠેર નીકળ્યા પછી પાછા ફરીયાજ નહી. સગાંઓમાં જુસ્તેજી કરવા મારેથી બનતું નહી હતું.

બે વરસની આખિરીએ મને મારા પીતાજીએ બહાણના નાણુદાનું કામ સીખવા માટે એક બહાણમાં નોકરીએ રખાવ્યો. આ કામ મને ઘણું પસંદ હતું. મારાં કાકીજીને ઘર હું રહે-તો હતો ત્યારે દરીયામાંથી જતાં આવતાં બહાણા મારી પર ઘણી અસર કરતાં હતાં.

માર વરસ મેં બહાણુ પર નોકરી કીધી, અને ત્યાર પછી જ્યારે હું મારાં ગામમાં પાછો ફરીયો તો મને માલમ પડ્યું કે મારા બહાલા પીતાજી યોડા દીવસની વાટ પર બેઠે-સ્તનશીન થયા હતા. વળી મારી મા પણ આબરી પડી હતી. આ વેલા મારાં કાકીજી મારી માની સારવાર કરવા રહ્યાં હતાં. વળી પાછા આદમજી મને યાદ આવી ગયા. આખરે

મેં તેવણુ વીધે મારાં કાકીજીને પુછવા ઠરાવ કીધા; અને એક દીવસે ટક જોઈ મેં એ વાત છેડી, પણ કાંઈ નહીં. પીતાજી મરતી વેલા મને ફરમાસ કરી ગયા હતા કે મારે એ વીધે તજવીજ કરવા મોકુફ કરવું. આથી ઘણીએ નાખુસ્તી છતાં મને એ વીધેની પરપુછ બંધ કરવી પડી.

હવે હું થોડાં વરસનો ગાલો મુકી જણાવું કે મારાં કાકીજી પણ ખેડેસ્તનશીન થયાં. તેવણુને પેટે એક પણ છોકરું નહીં હતું, તેથી તેવણુ મનેજ પોતાનો દીકરો કરી લીધો હતો. આથી તેવણુના મરણ પછી સઘલી અસકેઆ-મત મારે સવાધીન થઈ. મેં તેવણુના સઘળાં કાગલ પતરો ખોરીયાં; પણ જે વેલા હું તેવણુ સાથે રહેતો હતો, તે વેલાની સઘલી ચીઠીઓ તેવણુના આ કાગલ્યાંઓમાં મને જણાઈ નહીં: મારી ખાતરી છે કે તેવણુ તેનો નાસ કીધેલો હોવો જોઈએ.

થોડાંક ખીજાં વધારે વરસ, અને મારી બહાલી મા પણ મારી કાકીજી પાછલ આ દુન્યા-માંથી હડાંગરી કરી ચાલ્યાં. તેવણુ મને મારા કાકા આદમજી વીરો એક હરફ પણ જણાવ્યા વગર મરણ પામ્યાં હતાં. ખીજા છએક મહી-ના થયા નહીં કે હું ઘણું આનંદી પડ્યો, તેથી તખીખોની ફરમાસથી ખીજે ગામ હવા ખાવા જવાની મને ફરજ પડી. મેં મારી આ મુસા-ફરી માટે તખીઆરી કીધી, અને હું હીન્દુસ્તા-નનાજ એક ગામમાં જઈ રહ્યો. આ ગામનું નામ ચોકસ સખખ સર હું જણાવતો નથી, તોપણ હું એટલું તો જણાવીશ કે તે ગામમાં મુસલમાનોની વસ્તી જ્યાંદા છે. તે ગામમાં ઇસલામીઓ માટે બે સીરાઈઓ છે, જેમાંની એકમાં મેં પહેલા થોડા દીવસ ઠીકામ કરવા ઠરાવ કીધો હતો. આ સીરાઈની પાસેજ એક કાજીનું ઘર આવેલું હતું, જેની પાસે મસીદ, અને થોડે કટકે કબ્રસ્તાન આવેલું છે.

પહેલા ત્રણેક દીવસ સુધી તો કાંઈ જાણ-વાજીગ બન્યું નહીં, પણ ચોથે દીવસે મને

કાજી સાથે ઝોલખાણુ પડી, અને અમે થોડા કલાકમાં મીતરો થઈ ગયા. હું દરરોજ નમાઝ, વેલા સર, મસીદમાં જઈ પઢતો હતો, અને આંધલાં પાંગલાંઓને, મારા નીચમ સર, ખેરાત કરતો હતો: તેથી કાજીસાહેબનું તથા ખીજાં-ઓનું ધ્યાન મારી બાણી ખેંચાયું હતું: જેનું પરીણામ શું આવ્યું તે હું હમણા તમને જણાવી ગયો છું.

કાજી સાથે ઝોલખાણુ પડી તે દીવસે કાજીજી હુક્કાની લેહેજત આખવા મને પોતાના મકાનમાં લઈ ગયા. આ દીવસે મારા આ નવા પણ જુજરગ મીતરે મારાં કુટુંબને લગતા જરાએ સવાલ પુછ્યા નહીં હતા; પણ મેં તે ગામની હવા, લોકોની રીતભાત, વેપાર, વગેરે પરચુટણુ ખાખદોને લગતા જે સવાલો પુછ્યા, તેના ઉત્તરોમાં અમારો વખત પસાર થયો, તે જણાયા નહીં. પણ મને તે વખતે જરા ખ્યાલ પણ નહીં હતો કે ખીજા ચોવીસ કલાકમાં હું તે ભેદ જાણવા માટે આટલાં વરસ અધીરો બન્યો હતો, તેનો અચીતો ખુલાસો મને મલ-વાનો હતો, તે કેમ તે હું જણાઉં છું. મારાં કુટુંબનો આ ભરમ કાજીએ ખુલ્લો કીધો હતો: તેથી તેના શબ્દોમાં તે જણાવી ખરેખરી બને-લી આ મારી વારતાનો છેડો લાઈ છું.

જે દીવસે મને કાજી સાથે ઝોલખાણુ પડી તેને ખીજે દીને સીરાઈમાં, કે જ્યાં હું ઉતરેલો હતો ત્યાં, એક તવંગર ઇસલામી વેપા-રી મરણ પામ્યો, જેની લાસને છેલ્લો સેજદો કરવા હું ખીજાઓ ભેગો કબ્રસ્તાનમાં ગયો. રવખા પ્રમાણુ સઘળી કીરીયા કરવા પછો પેલા ઇસલામીની લાસને દફનાવવામાં આવી, અને પાચદસ્તે જનારાઓ છુટા પડીયા. આખ-રે હું તથા પેલો કાજી ફક્ત ત્યાં એખલા રહી ગયા. મારું ચીત મારા જતભાઈઓની આ છેલ્લી આરામગાહની જગ્યા આસપાસ નજર ફેંકવામાં રોકાયેલું હતું. આ કબ્રસ્તાનમાં એક સીવાય દરેક જણની કબર સુસેખીત પથરોથી ખાંધેલી હતી, તથા ઘણી ખરી દરેક પર કોરાનમાંના ફકરાઓ કોતરેલા હતા; પણ મને

મુખય અન્તયખી એ લાગી કે એક કખર અતી સાદી અને સુનાકામથી ખાંધેલી હતી, અને તે પછી સઘલીઓ કરતાં જુદી આવેલી હતી. ઘણી ખરી દરેક કખર પર વાસી કુલોના હારો મુકેલા હતા, ત્યારે આ સાદી કખર પર એકબી હાર નહીં હતો, એટલું જ નહીં પણ તેની આસપાસ પણ સુકાઈ ગયેલું એકાદ કુલ પડેલું મને જણાયું નહીં. તોપણ આટલું તો મને જણાવવું જોઈએ કે જોકે તે તદન સાદી હતી, તોપણ તેને સારી હાલતમાં રાખેલી હતી.

હલવે હલવે હું માતખરોની કખરો આગલથી પસાર થઈ પેલી સાદી કખર આગલ ગયો, અને ત્યાં બેઠ્યાનપણે વીચાર કરતો ઉભો. એમાં અલ્લાહની ખસારત હરો કે શું? કારણકે હું તે કખર આગલ આસરે પા કલાક સુધી એપલો ઉભો રહ્યો, અને જો કાજ મારી આગલ તે વખતે આવતે નહીં તો હું કોણ જાણે ખીજ કેટલા કલાક ત્યાં ઉભો રહ્યો હતો.

કાજએ આ પ્રમાણે મને ઉભો રહેલો દુરથી દીઠો હતો, તેથી તેવણ મારી આગલ આંખો, પોતાનું માથું હલાવ્યું, અને દયાથી એક નીસાસો નાખ્યો.

‘ભલા કાજ સાહેબ! આ કખરસ્તાનમાં આ એક સીવાય સઘલાંઓની કખરો સુંદર પચ્યેથી ખાંધી છે, તેનું કારણ હું સમજી શકતો નથી. શું અહીંનાં સઘલાંઓ તવંગર છે?’

‘ખેટા, નહીં!’ કાજએ ગમ્બીરાઈથી જણાવ્યું ‘જો આ દુન્યામાં સઘલાંઓ તવંગર હોય તો પછી પુછવું શું? જેમ પાંચ આંગલાં સરખાં આવતાં નથી, તેમ અલ્લાએ સઘલાંઓને તવંગર ખનાવ્યાં નથી; પણ તેમાં તેનું અખુટ દહાપણ સ્પષ્ટ દીસે છે. પણ એ વાત પડતી મુઠી હું તને તારા સવાલનો ઉતર દઉં છું તે શાંભલ! આ ગામમાં બે કખરસ્તાનો છે. એક આ અને ખીજું અહીંથી એક કોરા દુર. આ કખરસ્તાન તવંગરોની અને વચ્ચે વાગેનાઓની છેલ્લી આરામ-ગાહ છે, જ્યારે પેલી ખીજીમાં ગરીબ મુકલેસો છેલ્લો આરામ

લે છે. અને તેથી આ કખરસ્તાનમાં જે આ સઘલો દમામ જાય છે, તે પદ્ધતિના પ્રતાપથી છે.’ ‘પણ ત્યારે અહીં આ તદન સાદી પણ સારી હાલતમાં રાખેલી કખર કેમ આવી છે?’

‘આહ! ’ જુજરગ કાજએ એક નીસાસો નાખી જણાવ્યું ‘આપણી જ કોમના એકને અહીં દાટવામાં આવ્યો છે. તેના મરણ વખતે હું હાજર હતો. એણે પોતાના પાછલા દીવસ હાય અફસોસમાં શુજરીયા હતા. તે ઘણા વરસ સુધી અહીં વસ્યો હતો, અને તેની ચાલ ચલણથી અને ધરમ પરના બાવથી અંહીનો એવો કોઈખી ધરલામી નહીં હતો કે જે એને ચાહતો નહીં હોય અને તેની તરફ દયાની નજરથી જોતો નહીં હોય. નાના થી મોટા દરેક જણ આ સખસની દયા ખાતાં અને તેને માન આપતાં હતાં.’

‘પણ ત્યારે એને આ કખરસ્તાનમાં કેમ દાટવામાં આવ્યો? તેની આ કખર તો તદન સાદી છે.’ મેં પુછ્યું.

‘આહ! ખેટા! હું તે તને જણાઉં છું. જો કે એ ગરીબી અવસ્થામાં જન્મી શુજરતો હતો, તોપણ તેની છેલ્લી આરામ-ગાહ, જે કરવામાં આવી છે તે, લોક વીચારથી હતી. એ જીવતો હતો ત્યારે અને એને આ જગ્યા પર દફનાવવામાં આવ્યો તે દીવસે જો કે લોકો તેને પૈસાની ખાખમાં ગરીબ ધારતાં હતાં, તોપણ તે તેમ નહીં હતો. તે પોતા પાછલ એક સારી જેવી રકમ મુકી ગયો હતો: જે, તેની મરતી વેલાની ફરમાસથી, એક મસીદ ખાંધવા પાછલ ખરચવામાં આવી હતી. વલી તેની મરતી વેલાની આજ્ઞા એ હતી કે તેની કખર તદન સાદી ખાંધવી, અને તે પણ ખીજ સઘલીઓથી તદન અલાહેદી ખાંધવી.

‘જુજરગ કાજ સાહેબ! તમારી વાત પરથી આ સખસની સઘલી તવારીખ બાણવા મારું મન લલચાય છે. શું તે તમે મને નહીં જણાવો?’ મેં પુછ્યું.

“પોતાની છેલ્લી ધડીએ તેણે મને જણાવ્યું કે તે એટલાં વરસ સુધી અહીં મારણ કીધેલાં નામે રહ્યો હતો” કાજીએ ઘણી આનાકાની કીધા પછી જણાવ્યું “મેં તેનું ખરું નામ પુછ્યું, જે તેણે મને જણાવ્યું. તે સાથે તેણે મને પોતાની દુઃખી જીંદગીનો, ઘણી દુઃખ આણવા ભેગ, હેવાલ કહ્યો. પોતાના મરણ સાથેજ પોતાની હસ્તીની વાત વીસારી દેવાના તેની પાસે કારણો હતાં. તેના મુખમાંથી ખાઉર પડેલા છેલ્લા શબ્દો આ હતા: ‘મારી સાથેજ મારાં નામની હસ્તી પણ ખતમ થવી જોઈએ.’ પણ આ શબ્દો તે બોલ્યો તેની સેજ વખત અગાડી તેણે મને અરજ કીધી હતી કે એક ચોકકસ સખસ સીવાય ખીજા કોઈને પણ મારે તેની ઓલખ તથા તેની કહાણી કહેવી નહીં.”

‘તે સખસ કોઈ તેનું પોતાનું જ સચું હશે.’ મેં મારો વીચાર જણાવ્યો.

‘હા! તેનો ભત્રીજો.’ કાજીએ ઉતર વાલ્યો.

કાજીના મુખમાંથી જેવો છેલ્લો શબ્દ ખાઉર પડ્યો કે મારાં શરીરમાં એકાએક અન્નયમ જેવી લાગણી ઉત્પન્ન થઈ. હું ધારું કે તે વેલા મારા ચેડેરાનો રંગ પણ ખદલાયો હશે: કારણકે કાજી મારો ચેડેરો અન્નયમીથી નીહાલવા લાગ્યો.

“એક ભત્રીજો, જેને તે પોતાના દીકરા પેઠે માહતો હતો” કાજીએ બોલવું જારી રાખ્યું. “તેણે મને જણાવ્યું કે જો તેને આ ભત્રીજો કડાચ આ ઠેકાણે આવે તો તેને મારે સઘલો હેવાલ કહેવો; પણ જો તે નહીજ આવે તો એ સઘલી વાત મારે મરણ સુધી મારાં શરીરના બીતરમાં છુપાવી રાખવી. ‘હું મારા નાના ઇબ્રાહીમને સઘલી ખરી વાતથી વાકેફ થયલો જોવા ઇચ્છું છું.’ તેણે મને જણાવ્યું. ‘જો કે અમારી ઉમરમાં બોલકો તકાવત હતો તોપણ વરસો અગાડી અમે નાના ખમ્માઓની પેઠે રમતા હતા.’ આ પ્રમાણે તે બોલ્યો હતો.”

કાજીને મોહકથી જ્યારે મેં ‘ઇબ્રાહીમ’ શબ્દ સાંભલ્યો ત્યારે તો મારાં શરીરમાં અન્નયમ જેવી લાગણી વધારે ને વધારે થવા લાગી. હું તદન ઉત્કેષાઈ ગયો. ઘણું વારે મેં મારો જીસ્સો અતી મેહનતથી દાખી નાખ્યો અને પછી મારાં કુદુંખને લગતી જે વાત હું ઘોડી ઘણી જાણતો હતો તેનો ઇશારો મેં કીધો. હવે કાજીની અન્નયમ થવાની વારણ આવી હતી: કારણકે જેમ જેમ હું મારાં કુદુંખને લગતી ઓલખ આપતો ગયો તેમ તેમ તે વધારેને વધારે અન્નયમ થવા લાગ્યો. પહેલાં તો તે અન્નયમીથી બે ચાર દગલાં પાછલ હતી ગયો હતો.

‘શું ત્યારે હુંજ તેનો ભત્રીજો?’ કાજીએ મારી ભણી દીકરી દીકરીને જોઈ કહ્યું ‘શું એ ખરું હશે?’

હું વધુ બોલી શક્યો નહીં. આદમજી સાથે ચુનરેલાં આગલાં વરસોની યાદ બેવડાં જોસથી મારાં હૃદયમાં ઉભી થઈ, અને મારી આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં. હું તે વેલા મારી સુધ્ધીમા હતો નહીં: હું શું કરતો હતો તેનું જ્ઞાન મને તે વેલા રહ્યું નહીં હતું; તોપણ હું પેલી કબર આગલ ચુકણ મંદીએ પડ્યો, ત્યાં ઘોડાં ઘણા ઉગેલાં જંગલી ઝાડપાનો મેં ઉખેડી નાખ્યાં, અને પછી ખુલ્લું સાહદે કોરાનમાંના ફકરાઓ હું પેલી કબર આગલ મારું મોહ રાખી લલકારવા લાગ્યો.

જ્યારે નેમાજ પુરી થઈ ત્યારે કાજીએ મારાં ખભાં પર હલવેથી પોતાનો હાથ મુક્યો અને પોતાને ત્યાં આવવાની મને અરજ કીધી. રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં હું મારા આ કાકા વીશેજ વાત કરતો હતો. આખરે અમે કાજીને ઘરે પુગયા, જ્યાં ભોજણ જમ્યા પછી કાજી મને પોતાના એક ખાનગી ઓરડામાં લઈ ગયો, અને મારી અરજથી તે મારા કાકાને લગતો હેવાલ કહેવા તઈયાર થયો.

‘જોકે હું તને કુદુંખને લગતો હેવાલ હમણા કહું છું તોપણ હું ધારું કે તે સાંભલી હું ઘણો દલગીર થશે.’ કાજીએ જણાવ્યું.

આથી મેં તેને જણાવ્યું કે ગમે તેવોપી તે હવાલ હશે તોપણ હું તે સાંભલવા તૈયાર છું. ખેટા, તેં મને જણાવ્યું કે જે દહાડે તારી ખેડેન ચુરચી તેજ દીવસથી તારા કાકા ચુમ થયા. કાજીએ મારી ભણી મોંહ કરી ગંભીરતાથી જણાવ્યું ‘હવે હું તને પુછું છું કે તારી ખેડેન સાથી મરણ પામી તેનો તને સેડેજ પણ ખ્યાલ નથી આવ્યો?’

‘મેં તમને જણાવ્યું તેમ મને એટલીજ ખબર છે કે મારી ખેડેન ગરદન પર થયલાં એક દરદથી મરણ પામી હતી.’ મેં જણાવ્યું.

‘તારી ખેડેનના ગરદન પર થયલા તે દરદ પર વાઢકાપ કરી દુર કરતાં તારી ખેડેનનું મોત નીપજ્યું હતું.’ કાજીએ હલવેથી જણાવ્યું ‘અને તે વાઢકાપ કરનાર તારા કાકા આદમજી પોતે હતા.’

કાજીના હુંક શખ્દોથી સઘલો ભેદ ખુલ્લો થઈ ગયો.

‘ખેટા! તારે સંતોષ પામવું જોઈએ કે તે વખતના સઘલાંઓ હાલ એવી દુન્યામાં છે કે જ્યાં મરણ, દુખ, કંગાલ્યત, વગેરે જેવું કાંઈ નથી. તારા કાકા પણ હાલ ત્યાંજ છે. સઘલાંઓ પાછાં સાથે બેલાઈને હાલ ત્યાંજેડાયાં હશે, અને આપણા પવીત્ર કોરાન મુજબ તેઓ ત્યાં સુખથી જન્દગી ચુજરતાં હશે. તારા કાકા આદમજી તારી ખેડેનને પોતાની દીકરી માફક આહતા હતા, અને તેવણ મારી સાથે વાત કરતા ત્યારે હમેસાં ‘મારી દીકરી શેશનઆરા’ કરીનેજ ખોલતા હતા. જ્યારે તેવણ મોતને ખીછાણે પડયા ત્યારે તેવણ ખોલતા હતા કે તેવણની શહ પેલી દુન્યામાં શેશનઆરા જોતી હતી કે જેથી તેણી મોહડે મોહડું તેવણને માશીના શખ્દો કહે અને તેવણને દીસાસો આપે. અને એકું કોણ હશે કે જે તેની સમ્યાઈ ના પાડતું હોય?’

ખચ્ચીત, હું તો નહીજ!

‘શેશનઆરા પરના કાકા તરીકેના પોતાના અત્યંત પ્યારના આવેસમાં આવી જઈ તેણીના દરદ પર વાઢકાપ કરવાને તેવણ કમ-

નસીખ જીલ કીધી હતી તેવણ આ જોખમ ભરીયા અખતરો અજમાવવા જે તૈયાર થયા તે ફક્ત તેવણના ખાલેસ પ્યારથી હતું.’ કાજીએ ખોલવું જરી રાખ્યું ‘કુદરતી રીતે તારા પીતાએ એ ઘણાજ ખીકત અખતરો અજમાવવા માટે હાથ ખાંચ્યો. તેવણના ધંધાદારી ભાઈખંધો પણ વાઢકાપ કરવાનો જોખમ માયે લેવા આનાકાની ખતાવતા હતા, અને એથી સાફ પરીણામ આવશે તે માટે શક ખતાવતા હતા. પણ તારા કાકા તેમના મત સાથે મલતા થતા નહી હતા. તેવણ પોતાના સરમાલપણાને લીધે આ વીચાર ખુલ્લો જણાવતા નહી હતા, તોપણ તારી માએ કોણ જાણે કઈ રીતે આદમજીને આ વીચાર જાણી લીધો હતો. પોતાની દીકરી ખદચ્છરત થાય એ વીચારથી તેવણ કમકમવા લાગ્યાં. તારી મા વીશે સઘલું ખુલ્લું કહેતાં મને ઘણી આંચકી લાગે છે’ કાજીએ મને જણાવ્યું ‘તોપણ જ્યારે તું સઘલું ખરું જાણવાજ માંગે છે ત્યારે મારે જણાવવું જોઈએ કે એક દીવસે જ્યારે તારા પીતા હુશેનમીયાં ધંધા સર પાસેના ગામમાં ગયા હતા ત્યારે તારાં માએ આદમજીને જણાવ્યું કે હુશેનમીયાંએ શેશનઆરા પર વાઢકાપ કરવા કણસ કીધું હતું, પણ તેવણ નજરે નજર તે વખતનો દેખાવ જોવા માંગતા નહી હોવાથી અને તેમ જોવા તેવણનું દીલ નહી ચાલવાથી તેવણ ખામખા પાસેના ગામમાં ગયા હતા. આ પ્રમાણે આદમજીને તારી માએ જણાવ્યું. પણ તે ખોટું હતું. હુશેનમીયાંએ વાઢકાપ કરવા કદીખી રજ આપી નહી હતી. તારી માએ આદમજીને જીદું કહ્યું હતું, તોપણ આદમજી તો એમજ ધારવા લાગ્યા કે તારી માએ જે કહ્યું તે ખરું હોયું જોઈએ, અને તેથી તે દીવસે તેવણ શેશનઆરાના દરદ પર વાઢકાપ કરવા તૈયાર થયા. તેવણ ફતેહ માટે આશાવંત હતા. જે વાઢકાપ કરતી વેલા તેવણનામાં પુરતી હીમ્મત રહે અને હાથ સાખત રહે તો સારાં પરીણામની આદમજીને

તદન આશા હતી. તેવણુ ફક્ત ખીહતા હતા તે એટલાજ માટે રોશનઆરા પરના ંહાલની લાગણીથી રખેને તેવણુની હીમ્મત તે પહે કમી થાય, અને તેવણુના હાથ ધુજે. સઘણું વીસ્તારીને વર્ણન કરવું નકામું છે: તોપણુ એટલું કહેવું પુરતું થશે કે જે પહે અતી ઘણી હીમ્મતનું કામ હતું તે પહેજ તારા કાકાની સમજ શક્તી જતી રહી, અને તેવણુના હાથ ડરડર ધુજવા લાગયા, અને ઢુંકમાં તેનું પરીણામ એ આઁયું કે અખતરો તદન નીસ-ફસતામાં ઉતરીયો. જયારે તારા પીતા પાછા વળ્યા ત્યારે તેવણુ પોતાની દીકરી રોશનઆ-રાને મરવાની અણી પર આવેલી દીઠી. તેવણુ તે વેલા એટલા તો અનુની ખન્યા કે તેવણુ તારા કાકાને મારવા લાગયા, અને ગાલો ભાંડવા લાગયા. તારા પીતાને તારી માના જુકા શખ્દોની માહીતી નહી હતી; તેવણુ તારા કાકાને ધનસાફની અદાલતમાં ઘસડવા માટે સોગન્ડ પર સોગન્ડ ખાવા લાગયા. તારા કાકા પર આ ખનાવ દુઃખ પર દહામ દેવા જેવો હતો. આદમજીએ પોતાની ભાભી બણી એક ખે પલ જ્ઞેયું, એવી આશાથી કે તેણી પોતાનો અપરાધ પોતાના ઘણી આગલ કણલ કરે છે કે નહી. પણ તેણી તો ચુપચુપ ઉભી રહી, અને જયારે તેણી ખોલી ત્યારે તેણી જે શખ્દો ખોલી તેથી આદમજીની લાગણી સખત રીતે દુખાઈ. તેવણુ પોતાની ભાભીથી એટલાં ખધાં નચણાંપણાની આશા રાખી નહી હતી. તેણી પોતાના પતીને આદમજી સામે ખોલવા તથા તેની ઉપર કીનો વરસાવવા ઉસ્કેરવા લાગી, અને આદમજીને પોતાની દીકરીના ખુની તરીકે જાહેર કરવા લાગી. આ પ્રમાણે તેણીએ શા માટે કીધું તેનું કારણ આદમજી જાણી શકયા નહી હતા.

કાજ હવે ખોલતા ચુપ રહ્યા, અને તેવ-ણુ મારી બણી ધતેજરીથી જ્ઞેવા લાગયા. તે પહે હું એકબી શખ્દ ખોલી શકથો નહી. વાત આગલ ચલાવવા માટે ફક્ત મારી ડોક હલાવી મેં ધસારત કીધી. આથી કાજએ મારા કમ-

નસીખ કાઢ આદમજીને લગતી અધુરી વાત નીચલા શખ્દોમાં આગલ ચલાવી:—

“જયારે આદમજીએ પોતાની ભાભીને પણ પોતાની વીરૂધ ખોલતાં દીઠી, ત્યારે તેવણુ પોતાના વડા ભાઈ હુશેનમીયાં બણી ફરી જઈ ગંભીરતાથી નીચલા છેલ્લા શખ્દો ખોલ્યા; ‘તમારા ચુસ્સાને હું પુરતી રીતે લાયક છું’, પણ અદાલતમાં દોડી જવાથી આપણા કુટુંબને લગતી એવી કેટલીક ખાખદો અજવાલામાં આવશે કે જેથી આપણા કુટુંબમાંના કેટલાંકે વીશે લોકોમાં ખરાખ મત ખેસશે, અને કુટુંબની હસી થશે. પણ જ્ઞે હું મારા ખચાવમાં તે ખાખદ ખુલ્લી નહી કરીશ તો ધનસાફની અદાલત ઘણામાં ઘણી મને દેશનીકાલની સજ કરશે, અને તેથી મારાં ગામને તથા મારા મીત્રોને ઘણી કદંગી હાલતે છેલ્લી સલામ કરવી પડશે: માટે ખેહેતર છે કે કુટુંબ પર અપજ્જસનો ચેપલો નહી આવે અને હું સાફ હધ્યે અહીંથી ચુપચુપ વીદાય થાઉં. અલ્લાહ મારે નીગેહખાન થશે. અલ્લાહજ જાણુ છે કે મેં કેવી રીતે કામ કીધું હતું. હું ધારતા હતા કે વાઢકાપ કરી રોશનઆરાને ખચાવીશ. પણ જે પહે મારે દ્રવ્તાથી કામ લેવું જોઈતું હતું તેજ પહે મારા હાથે ધુજ્યા. હું હવે કાંઈ કામનો નથી, અને તેથી સઘલાં-ઓની નજર આગલથી હમેસનો ચુમ થઈ મારું દુઃખ એકાંતમાં છુપો ભરાઈ રહી રહું. હું અહીં કદીખી પાછો આવીશ નહી, અને મારા વડા ભાઈથી મારી તથા દયાની કદીખી આશા રાખીશ નહી. મારા ગયા પછી જ્ઞે નધા-રેલી રીતે તમને કાંઈ ખખર મલે, અને તેથી મારી પરનો તમારો ચુસ્સો જ્ઞે કમી થાય તો હું અરજ કરું છું કે તે ખાખદ તમીએ કદીખી ખાહેર પાડવી નહી, પણ તેને દાખી રાખવી. આ દુન્યામાં મારી હસ્તી હતીજ નહી એમ તમોએ ધારવું. કદાચ આપણે પેલી દુન્યામાં પાછાં સામે મલીશું, કે જ્યાં સઘલાંનાં હધ્યાં-માં છુપાવેલી વાતો હમેસ ખુલ્લી થાય છે.

“અને જ્યાં પરી ઈનસાફ સધલાંને મલે છે.’ આદમજીએ આ શબ્દો છુટા પડતી વેલા પોતાના વડા ભાઈને કહ્યા કે જે વેલા હુશેન-મીયાંની ધણીઆણી પણ હાજર હતાં. તે દીવસ પછી હુશેનમીયાંએ પોતાના આ ભાઈને કદીખી દીઠા નહીં હતા, એટલુંજ નહીં પણ આદમજી વીશેતેવણું ને કરી ખખર પણ મલી નહીં હતી.”

આ પ્રમાણે કાજીએ આદમજીનો હેવાલ મને કહ્યો હતો. તે જણ્યા પછીજ-હા! પછીજ-મારા પીતા તથા ખીજાંઓ આદમજી વીશે વાતો કરવાના શા માટે અખાડા કરતાં હતાં તેનું કારણ મને માલમ પડ્યું. હું ધારું છું કે મારાં માતાજીએ પોતાનો અપરાધ કબુલ કીધેલો હોવો જોઈએ, અને તેથી તે વીશેની ચરચા આગલ વધતી અટકાવેલી હોવી જોઈએ.

‘ખેટા!’ કાજીએ મારી બણી જોઈ પોતાની વાત આગલ ચલાવી ‘તારા કાકા આદમજીએ એક વખત મને કહ્યું હતું કે જ્ઞે કે તેવણું પોતાના ભાઈથી છુટા પડીને પોતાના સગાં વહાલાંઓ તથા મીત્રોને જોઈ સલામ કરીયા વગર શેઠેર ખાડેર નીકલી પડ્યા હતા, તોપણ તેવણું હેત અતીવ્ય જ્યાદા હતું: જેથી, તું જે ગામમાં ચોડાક મહીના રહ્યો હતો તે, ગામમાં તેવણું પેહેલાં ગયા, અને એક અંધારી રાતે ટક મલતાંજ તેવણું તને પોતાના ખન્ને હાથોથી પકડી ખાકીઓ લીધી હતી. ખીજે દીવસે તેવણું તે ગામ છોડી ગયા હતા.’

‘આ જગ્યામાં વસ્વાત કરવા માટે કે?’ મેં કાજીને પુછી જોયું.

‘હા! એવું જણાય કે આગલ પોતાના સારા વખતમાં તેવણું પોતાના એકાદ મીત્ર સાથે અહીં મોજ કરવા આવ્યા હતા, અને તેથી આ જગ્યાએ તેવણું પોતાના ખાકીના દીવસ ચુજરવા ઠરાવ કીધો હતો. આ જગ્યાએ પોતાની હુલડાઈ માટે પશ્ચાતાપ કરવા, દુઃખમાં ખાકીના દહાડા ચુજરવા તથા મરવા તેવણું આવ્યા હતા. જ્યારે તેવણું પેહેલ વેહેલા અહીં આવ્યા ત્યારે અમે સધલાંઓએ જોયું હતું કે તેવણું કાંઈ મોટા દુઃખ તલે કચડાઈ જઈ ચુપચુપ ખલાપી કરતા હતા. આ દુઃખ શું હતું તે અમે તે પહે જાણતાં નહીં હતાં, તોપણ અમોને તેવણુંની ધણી દયા લાગતી

હતી. તેવણું સીરાઈમાં આખો દીવસ ભરાઈ ખેતી ખંદગી કરીયા કરતા, અને સાંજ પડતાં ખાડેર નીકલતા, અને પેલી ટેકડી પર પોતાની જન્મજીમી તરફ મોંઠ કરી હભા રહી વીચારમાં ગરક થતા હતા. તેવણું નીચમીત મસીદમાં પોતાની હાજરી આપતા હતા. મારા સીવાય ખીજાં કોઈની આગલ તેવણું પોતાને લમતી વાત કીધી નથી. તેવણું કદીખી પોતાના ફેર-વાઈ ગયલાં નસીખ માટે અફસોસ કરતા જણાયા નહીં હતા. તેવણુંનું સધલું મન અલ્લાહની ખંદગી કરવા પાછલ રોકાયું હતું. મરવાની ખે કલાક અગાડી તેવણું ખેસુધીમાં ખકખકારો કરીયા કીધો હતો, અને તે વેલા તેવણું જણાવ્યું હતું કે તેવણુંની બહાલી દીકરી રોશનઆરા તેવણુંના ખીછાણા આગલ હસ્તી હભી રહી તેવણુંને પેલી દુન્યામાં લઈ જવા માટે ખોટી થતી હતી. પણ વધારે અન્યથા જેવું તો એ છે કે જ્યારે તેવણું મરણ પામ્યા ત્યારે તેવણું હસ્તું મોંઠ રાખી ખેહસ્તનશીન થયા હતા—કે, જે ખનાવ મારી હાઈઆતીમાં મેં પેહેલ વેહેલોજ દીઠો હતો.’

આ પ્રમાણે કાજીએ મારા કુમનસીખ કાકા આદમજીની દુઃખી જંદગીની કહાણી પુરી કીધી હતી. મને તે પહે મારા કાકા વીશે કેવી દલગીરી લાગી હશે તેનો કોઈને પણ ખ્યાલ નહીં હશે. પણ આતો સહ કોઈ કબુલ કરશે કે આદમજીએ આ દુન્યામાં સુખને ખદલે દુઃખ વધારે જોયું હતું. પણ તેવણું હવે પેલી સુખવાસી દુન્યામાં છે: ફક્ત તેવણું ખમેલાં દુઃખની યાદ આ ફાની અને ઠગારી દુન્યામાં રહી ગઈ છે, આ પ્રમાણે મારાં કુટુંબનો બેદ મેં ખુલ્લો કીધો છે. એ પરથી સધલાં-ઓને ધણો ધડો લેવાનો છે; તે શું તે તો સધલાં જાણતાં હોવાથી હું વધારે ખોલી સકતો નથી.

સમાપ્ત.*

* BROTHER GRIFFITH'S
STORY OF THE FAMILY
SECRET—IN THE QUEEN
OF HEARTS.—BY WILKIE
COLLINS.

દાદાભાઈ દાકતરની દીકરીઓ.

ચારે મે માસનો તેજસ્વી સુરજ પો-
તાની છેલ્લી આરામગાહની જ-
ગ્યામાં જવાની તક આચારીમાં હતો, તે વેલા
અહરંગાખાંદના એક ખંગલા આગલ ગાડી
ઘોડાઓની જખરી ધમાલ પડતી જણાતી હતી,
અને તેનું કારણ એ હતું કે અહરંગાખાંદના
જાણીતા દાકતર દાદાભાઈની પુતલીખાઈ નામ-
ની દીકરીના પેશોતન પાલનજી પટેલ સાથે લગ્ન
તે દીવસે થયાં હતાં

અહરંગાખાંદમાં દાકતર દાદાભાઈ જા-
ણીતા હતા. તેવણ ત્યાં તખીખનો ધંધો
કરતા હતા. પણ તેવણને ત્યાં પાંચ લક્ષમીખા-
ઈઓ પધારીયાં હતાં, અને આટલાં વરસ સુધી
તેવણના પધંસાએ ખીચડો ખાયા કરતાં હતાં;
પણ આપણે જોઈ ગયાં તેમ એક લક્ષમી તે
દીવસથી દાકતરના ઘરમાં પોતાની ચાલુ હસ્તી
દેખાડતી ખંધ પડી હતી. એક ખીજી બે મહી-
ના અગાડી પરણી ગઈ હતી. એટલું ઠીક હતું
કે દાકતર સાહેબને ત્યાંની આ લક્ષમીઓ જરા
ખુબસુરત હતી, તોપણ દાદાભાઈના ધણીઆ-
ણી રતનવહુ રાતને દીવસ તેણીઓનો કેવી
રાતે ઉઠાવ થશે તે માટે કુરસદ મલતાં શ્રીકર
ચીંતામાં ચુલ્લરતાં હતા. તેવણ પોતાની દીકરી-
ઓને સારે સારે ઘર ઠેકાણે પાડવાં માટે આતુર
હતાં, પણ મુખ્ય પીડા પધંસાની વચ્ચમાં નડતી
હતી. દાકતરની ઠીક ધરાડી હતી, પણ તેવણ
દુદલા જીવના હોવાથી હુટે હાથે તે ખરચી
નાખતા, અને ખાકી જે વધતા તે તેવણની
આ લક્ષમીઓ સારીઓ, પોલકા, જીત્સ ઇત્યા-
દીમાં પુરા કરતી હતી. દાદાભાઈની આ દીકરી-
ઓને ભપકો સપકો કરવાનો ધણો અભખરો,
અને દાદાભાઈ મોટે મોટે ઘેર તખીખ તરીકે
પહોતાયલા: એટલે આવક પાણીના રેલાની

પેટે ખરચાઈ જતી તે જણાતી નહી, અને તેથી
સામેનાલાંઓ રીતમાં હજારો રૂપ્યા માંગે તે
દાદાભાઈ પોતાના કયા કપાલમાથી લાવી આપે?

તોપણ આપણે જોઈ ગયાં તેમ તેવણની
બે દીકરીઓનો ઉઠાવ થયો હતો. છેલ્લી પરણેલી
દીકરી કોઈજ નહી પણ પુતલીખાઈ હતી.
પુતલીખાઈને ઘરમાં 'પુતલી' તરીકે સંઘલાંઓ
ખોલાવતાં: માટે આપણે પણ હવેથી તેણીને
'પુતલી' નામેજ ખોલાવીશું.

દાકતરની સંઘલી દીકરીઓમાં આ દીકરી
નામેજ નહી પણ કામેખી ખરેખરી પુતલીજ
હતી. તેણી તદ્દન સાદી હતી: એટલુંજ નહી
પણ તેણીનામાં હેંકાર તથા તચાકપણું જરાએ
નહી હતું. ખીજી દીકરીઓ કરતાં પુતલી જો કે
ખુબસુરતીમાં સેજ ઉતરતી હતી; તોપણ તેનો
ખંગ વાલવા માટે ધંધરે તેણીનામાં સારા
ચણોનો ભંડાર રેડયો હતો. પણ આપણે પુત-
લીના લગ્ન થયાં તેની બે મહીના અગાડી જે
ખનાવ ખન્યો તે પર નજર કરીએ, કે જ્યારે
દાદાભાઈની દીકરીઓમાંથી પહેલ વેહેલીજ એક
દીકરીનો ઉઠાવ થયો હતો. પુતલી તો ખીજી
આવી હતી.

દાદાભાઈને ત્યાં જે પહેલાં લગ્ન થયાં
તે મારચ માસમાં હતાં. તે વેલા તેવણની વડી
દીકરી આલીનો ઉઠાવ થયો. આલી પોતાની
ખીજી ખેહેનો કરતાં જરા વધારે ખુબસુરત હતી,
અને તેવણના પોશાકનો કાઠમાઠ પણ જખરો
હતો. આલીનામાં શું શું મુખ્ય ચણો હતા, તે
આપણે હાલ તરત જાણતાં નથી, પણ એટલું
તો ખરું કે કાવજસા કુંવરજી કપટાને તેણીના
હાથની માંગણી કીધી હતી, અને તે તરતજ
મોટી ખુસાલીથી ખહાલ રાખવામાં આવી હતી:

કારણકે કાવજસાનું કુટુંબ જરા વીખ્યાતી પામેલું હતું, અને વલી કાવજસાની પુછ પચાસથી સાઠ હજારની સરકારી ખાંડો વગેરેમાં રોકાયલી હતી. તેવણુનો અઢરંગાખાગમાં એક નાનો પણ સુંદર અંગલોખી હતો. એટલે રતનવહુના વીચાર પ્રમાણે આલીનું સારે ઘેરથી માંચું આબુ હતું. કાવજસાનું માંચું જેવું કચ્છલ રાખવામાં આબુ કે લગ્નની ઉતાવલ આલી, અને આપણુ જાણી ગયાં તેમ મારમ મહીનામાં આલી કાવજસા સાથે પરણી.

પહેલી રાતના આશીરવાદ સરાયા કે જમાડવાની ધમાલ આલી; પરોણાઓ જમી રહ્યાં કે પછી મોટો ભાગ જવાની ઉતાવલમાં પડ્યો, જેથી દર વાગ્યા કે યોડાક અતલગના પીછાણવાલાઓ સીવાય દાદાભાઈના અંગલામાં કોઈ રહેલું નજરે પડતું નહીં હતું. આ યોડાંઓ પણ પાછલી રાતના લગ્નની લેહેજત આખી સીધારવાના હતા; તેમનો મુખ્ય ભાગ દાકતર અને તેવણુના ધણીઆણી રતનવહુના કાલાવાસાથી રહ્યો હતો.

દશના ટકોરા પડ્યાં કે આશીરવાદ સારવાના ઝોરડામાં એક કોચ પર રતનવહુ જરા અલેટાયાં. આખાં દીવસની મેહેનતથી તેવણુ ઠાકી ગયાં હતાં, તેથી હાલ જરા વીસામો લેતાં હતાં. તેવણુની નજદીકનાજ કોચ પર ધનાકાકી અલેટાયલાં જણાતાં હતાં. ધનાકાકી દાકતરના વડાં બેઠેન થતાં હતાં. તેવણુ વીધવા હતાં, અને તેવણુને ત્યાં એકખી જોકરાંની વૃંધી થઈ નહીં હતી, તોપણ તેવણુના બેહસ્તી પતી પોતા પાછલ ઠીક પુછ તેવણુને માટે મુકી ગયા હતા: એટલે ધનાકાકી ચાર પછસે છખી હતાં. તેવણુનું નામ ધનખાઈજ હતું, પણ દાકતરની દીકરીઓ તેવણુને ધનાકાકી તરીકે બોલાવતાં, તેથી એજ નામ પડી ગયું હતું. દાકતરના ધણીઆણીનું નામ રતનખાઈ હતું, પણ તેવણુને અધાંઓ રતનવહુ કરીને હાંક મારતાં, તેથી તેવણુનું નામ પણ જુજ મુદતમાં રતનવહુ પડ્યું હતું. યોડા વખતમાં એકાદ

નામ ચાલુ વપરાસથી કેવું અદલાઈ જાય છે, તે તો આપણુ દરેક જણા જાણે છીએ, અને તેનો દરેક જણાને અનુભવ છે. રતનવહુ નામની શરૂઆત પહેલાં કોણુ કીધી તે કાંઈ જણાતું નથી, અને આપણુને તે જાણવાની કસી જરૂર પણ નથી.

ઉપર કહી ગયા તેમ રતનવહુ અને ધનાકાકી પાસે પાસેના કોચ પર સેજ અલેટાઈ બેઠાં હતાં, તેટલાં રતનવહુ એકાએક સીધાં બેસી જરા દુખી સાદે બોલી ઉઠ્યા: ‘મરેરે! મને જરાએ ચેન પડતું નથી!’

‘એતો ઘણું કસ્તર ખાધાથી જરા પેટમાં ખાદી થવાનું પરીણામ!’ ધનાકાકીએ જણાવ્યું.

‘કસ્તર ખાધું તેથી? હું શું કહું છું? ને તમે શું બકો છો? પેલી મારી દુકતીઓ આગલ—એ કઈ છે વાઈ? પુતલી છેની? હા, તેણીજ આગલ—પેલો જવાન બેઠો છે તે જોયો કે? ધનાકાકી! તમે તેને દીઠો કે?’

‘હા! ઘણા મજેહુના ધાટધટમનો છે.’ ધનાકાકીએ જોઈ કહ્યું.

‘મજેહુના ધાટધટમનો! છટ, છટ! હું તો તેમ ધારતી નથી.’

‘ઘણા મજેહુનો મને તો એ લાગે છે! મને એના મોંહ પરથીજ જણાય છે કે એ સારી ચાલચલણુનો હશે!’ ધનાકાકીએ જણાવ્યું. તેવણુ લોકોના મોંહ પરથી તેની ખાસ્યત પીછાણવાનો દાવો કરતાં હતાં, અને તેથી કોઈ કોઈ વેલા સાંભલનારાંઓમાં ઘણી ગમત પડતી હતી; મુખ્ય કરી દાકતરની દીકરીઓ તેથી મજાહ મેલવતી હતી ‘પણ તેનું શું?’ ધનાકાકીએ પુછ્યું.

‘હું ધાઈ છું કે એ મારી ખાકી રહેલી દીકરીઓમાંની એકુનો હાથ મેલવવા માંગે છે, અને તેથી હું ઘભરાટમાં પડી છું. એક તો ખીચારી આજેજ અહીંથી જશે, જ્યારે આટલી ઉતાવલથી ખીજીને ચુમાવવાનું માઈ દીલ ચાલતું નથી. યોડોજ વખત અગાડી એણે મારી આગલ એવીજ મતલબનો કાંઈ ધરારો

કીધા હતો. લેવો જોઈએ કે! હવે એ દાદાભાઈ આગલ જઈને ખેઠા છે. લેવો જોઈએ કે, તે કાંઈ હવે ખુબ વાતમાં શેકાઈ ગયો છે. હોરાવ દુક-તીઓ! અહીં આં જરા આવો! રતનવલુએ ઘોઠેથી હાંક મારી પોતાની દીકરીઓને પોતા હજુર ખોલાવી. આલી સીવાય સંઘલી દીક-રીઓ તેવણ આગલ આવી ખુરસી, કોચ, ઇત્યાદી પર બેઠી.

‘એ તમારામાંથી કોણની સાથે પરણવા માંગે છે?’ રતનવલુએ જરા છછણી પડી પુછ્યું ‘પણ પુતલી! તું એટલી બધી લાલ લુંડ કેમ બની છે?’

પુતલીના ગાલ પર ખરેખરી લાલી ચહડી આવી હતી. તેણી તેથી માહીતગાર હતી. તેણી અને પેશોતન વચ્ચે લાંબો વખત થયાં છુપી ગોઠવણ થઈ હતી, અને તે હવે બહાર રીતે કરવા તેઓએ ઠરાવ કીધા હતા. પેશોતન ફરવા હરવાની જગ્યા આગલ તેઓ સાથે મલતો અને હસ્તો ખોલતો હતો. તે દાકતરનો મીત્ર હતો, અને દાકતરેજ પેશોતનને પોતાના કુંડ-મંજ સાથે પેડેલ વેહેલી મુલાકાત કરાવી હતી. પેશોતન તે પહે પોતાની એકાદ દીકરીના હાથની માંગણી દાકતર પાસે કરતો હતો એવો જે શક રતનવલુના મનમાં પેઠો હતો તે ખરો હતો. આગલે દીવસે પેશોતન અને પુતલી વચ્ચે એવો ઠરાવ થયો હતો કે બીજે દીને (યાને આલીના લગણને દીવસે) પેશોતને પુતલીના હાથની માંગણી દાદાભાઈ અને રતનવલુ પાસે કરવી, અને તે ઠરાવ પ્રમાણે પેશોતન દાદાભાઈની કુરસદનો લાભ લઈ તેવણ આગલ ગયા હતા. થોડી વારમાં દાકતર પુરતી ખખર સાથે પોતાના ધણીઆણી રતનવલુ અને પોતાની ખહેન ધનખાઈ આગલ આવી પુગ્યા.

‘રતન! હું તને કાંઈ ખુશ ખખર કહું—’ દાકતરે ખોલતું શરૂ કીધું.

‘મેં તે અગાડીથી જાણ્યું?’ રતનવલુ પોતાના ધણીની વચ્ચમાં ખોલી ઉઠ્યાં ‘પણ તમે શું જવાબ દીધો?’

‘અલખતાં! ધણેજ સહેલો!’ દાકતરે જણાવ્યું ‘મેં પેશોતનને જણાવ્યું કે જે તેવણ અને પુતલીએ જે ઠરાવજ કીધો હોય તો હું તેની વચ્ચે આવવાનો નથી. તેઓ બન્ને જે સમજી ચુક્યાં હોય તો મારે તેમની વચ્ચે આવી ‘ના’ કરી કહેવું નથી. મેં પેશોતનને કાલે ખપોરના તથા રાતના આપરે ત્યાં જમવા આમનવણ કીધું છે. કેમ, ધના? મેં ખરાખર કીધું છે ની?’ દાદાભાઈ દાકતરે હવે પોતાની ખહેન બાણી ફરી તેવણને જણાવ્યું.

‘તમારી જગ્યા પર હું હોઈ તો હું પણ તેમજ કરું.’ ધનાકાકીએ જણાવ્યું ‘મને તો લાગે છે કે એ મળાહનો હોકરો છે; અને તે મારી પુતલીને છુપી રાખશે. દીકરી પુત—’ રતનવલુ હવે ધણું પાક્કી ગયું તેથી તેવણ ધનાકાકીની વચ્ચમાં ખોલી ઉઠ્યાં:—

‘અને આવો તમે જવાબ આપ્યો કે?’ રતનવલુએ પોતાના ધણી દાદાભાઈ બાણી જરા ગુસ્સાભેર જોઈ કહ્યું ‘જાઓ! જાઓ! સદાના તમે એવાજ ઉલ્લુ રહ્યા! પેશોતને પુછ્યું અને તમે હા પાડ્યું? શા પર? તે અને દુકતી પુતલી શા પર કહે છે? એની પાસે પુંછ શું છે જે?’

‘તું ધારે છે તેટલું બધું ખરાખ નથી.’ દાકતરે પોતાના ધણીઆણીને જણાવ્યું ‘ગયેજ મહીને પેશોતનના પગારમાં વધારો થયો છે, અને બીજા છએક માસમાં હાલ જે મલે છે તે કરતાં દોઢ ધણો મલવાનો સંભવ છે.’

‘વલી હાલ તે કેટલા હશે?’ રતનવલુએ જણાવ્યું.

‘હાલ સવાસો રૂપ્યા દર મહીને મલે છે, અને છોકરાઓને ખાનગી રીતે સીખવવાના બીજા આસરે ત્રીય મલે છે તે જુદા.’ દાકતરે જણાવ્યું.

‘ત્યારે એની પર એઓ કુદે છે કે?’ રતનવલુએ તણકો કરી જણાવ્યું. ‘એટલી રૂપ-રડીની આવકમાં ઘર મંડાતું હશે કે? ખોલની દુકતી?’ રતનવલુએ બીમારી પુતલી બાણી જોઈ પુછ્યું.

‘પુતલી!’ ઠાકતરે પોતાની આ દીકરીને જણાવ્યું ‘તારી માને પુછ કે તમે પરણ્યાં ત્યારે તમારો વર શું પગાર પાલતો હતો?’

‘મુગા રહો! એમ ટકટક ના કરો!’ રતન-વહુએ તમકો કરી ઠાકતરને જણાવ્યું. ‘હમણાની અને તે વખતની હાલત વચ્ચે આસ-માન જમીનનો ફરક છે, તે તમે વીસરી ગયા કે?’

દાદાભાઈ ઠાકતર એનો ઉત્તર દેવાને બદલે ખડખડ હસવા લાગ્યા.

‘પુતલી! આ વાત તારે ધ્યાનમાં રાખવી કે તે વેલા તારા પપાનો ધંધો વધ્યો જતો હતો.’ રતનવહુએ હવે પોતાની દીકરીને જણાવ્યું ‘તે વેલા તારા પપાની કીરતી વધતી જતી હતી. જ્યારે, તેથી ઉલટું, પેશોતનનો લવાજમ તો કડાચજ વધે? તારા પપાનો ધંધોજ એવો છે કે કોઈના ઓસ્યાલા રહે નહી, જ્યારે તેથી ઉલટું પેશોતનની નોકરી એવી છે કે જ્ઞે કોઈ કડાચ વધુ લવાજમની જગ્યા ખાલી પડે તો તે મેલવવા માટે મોયે લાગવગ સરકાર (કેલ-વણી ખાતાં?)માં લગાડવો જોઈએ. પેશોતન ખીજોને કેલવણી આપે છે, જ્યારે હું એને પુછું કે આખરે દરકારથી અને મોભાથી ખઈયી સાથે રહેવા શું એ સવાસો રૂપરડી પુરતી છે કે? તેવણુ પોતાનો ખરચ હાલ સહેલાઈથી કરતા હશે, પણ પરણ્યા પછી ખઈયી માટે પણ ખરચ કરવો પડવાનો, તે શું એવણુ વીસરી જાય છે કે? વલી જ્ઞે હોકરાં આવે તો પછી તેઓનું શું?’

‘પુતલી! તારી મમાને પુછ કે ત્યારે દર મહીને દશ, પંદર, વીસ, પચીસ રૂપ્યાનો પગાર પાલનારાઓ કેવી રીતે પોતાનો તથા પોતાના ખાઈડી, ખચ્યાં, હોકરાં, વગેરેનો ખરચ કરે છે? અને વલી તેઓ આખરેદાર પણ ગણાય છે કે નહી?’ ઠાકતર દાદાભાઈએ પોતાની દીકરી પુતલી, જે પોતાની ખેડેનો આલી, પીલી, મેહલ્લી, અને જીલી સાથે ચુપચુપ પોતાના મમાનું ‘લેકચર’ સાંભલતી ખેડી હતી તેને કહ્યું.

‘વળી પાછા તમે મારી વચ્ચે બોલ્યા કે?’ રતનવહુએ હવે પોતાના પતીને ધમકાવ્યા ‘તમે માટીગઝો એ ખાખદમાં શું જાણુ? એ તો દુવા માંગે અમે ખઈરાંઓને કે અમે અખઈ રહ્યાં લાંબી પોંહોંચ દોડાવી કરકસરથી ખરચ કરીએ છીએ. તમે માટીગઝો પંધસા મેલવી જાણુ: કાંઈ ખરચી જાણુ છો? બે આનાનો મુલો માલ હોય તો તમે તેનો અડધો રૂપ્યો કહાડી આપો. વેચનાર બે આનાના માલનો એક રૂપ્યો માંગે તો તમે તરતજ અડધો રૂપ્યો તેનો આપવા કહો, જ્યારે એ હુચ્યા વેચનારાઓની અમે ખઈરાંઓને સઘલી રીતની દંડાંસોનો અનુભવ હોવાથી પેહેલાં, તે જ્ઞે રૂપ્યો કહે તો, અમે તેનો એક આનો કહીએ. અને રકજીક પછી તેજ ચીજ બે આનામાં ખરીડાયે! માટે તમે હવે મારી વચ્ચે ટકટક ના કરો!’

પોતાના ધણીઆણીનું આ લાંણુ ‘લેકચર’ સાંભલી દાદાભાઈ ઠાકતર ખડખડ હસવા લાગ્યા, અને પછી પોતાની દીકરી પુતલી બણી મોંહ કરી બોલ્યા:—‘પણુ પુતલી! તું મુંગી શું કામ ખેડીછ? તારાં મમાને પુછની કે દશ પંદરનો દરમાથો પાલતો સખસ આખરે દરકારથી કેવી રીતે જીજરો કરતો હશે?’

‘ત્યારે તમારી દીકરીને તેવા એકાદની સાથેજ કાં નહી પરણાવતા?’ રતનવહુએ પોતાના ધણીને પુછ્યું.

‘જે મારી દીકરી પોતે તેવા સાથે પણ પરણવા માંગણી કરે તો હું તેની વચ્ચે આઈ નહી!’ ઠાકતરે ઉત્તર વાલ્યો.

‘હવે એ તકરાર પડતી મુકોની તો.’ ધનાકાકીનું ઘણુંજ ગરી ગયું તેથી હવે તેવણુ વચ્ચે બોલ્યાં ‘વાર, દાદાભાઈ! એ પેશોતન કેડું માણસ છે?’

‘વલી માણસ જેવો માણસ!’

‘હું એમ પુછું છું કે તે આખરે દરકાર-વાલો છેની?’

‘હા! એક ગ્રહસ્થ!’ દાદાભાઈએ જણાવ્યું આટલા મહીના થયા તમે સાથે એલખાણુ

છે, તોખી તમો લોકો જાણતાંજ નથી કે? જેવી મારી આખર છે, તેટલીજ એની પણ છે. ફરક એટલોજ કે હું ક્વાઈ આપીને કમાઈ છું, જ્યારે એ મારો મીન છોકરાંએને કેલવણી આપીને કમાય છે. એની પાસે કેલવણીખાતાંના મોટા મોટા અમલદારોએ એની સારી ચાલ માટે આપેલી ઘણી સરસ સરટીશીકંટો છે. આથી ખીજું વધારે શું જોઈએ? એનામાં એકખી ખરાબ ચુલુ હું જોતો નથી. ફક્ત એ ઘણા સરમાલ છે, બાકી એનામાં અહસ્થને છાજતા દરેક સહચરુ છે. વધી છ મહીનામાં એનો દરમાથો વધવાની આશા છે.’

‘પણ ધારો કે એની અહીંથી ખદલી થઈ તો?’ રતનવહુએ હવે જરા નરમ થઈને પુછ્યું.

‘વધી તેવે વખતે પુતલી પણ તેની સાથેજ જાય!’

‘એટલે?’

‘એટલે, એટલો! દાદાભાઈએ હસીને જણાવ્યું ‘એ તે કેવો સવાલ! જ્યાં ધણી જાય ત્યાં વધી તેની ધણીઆણી પણ જાય!’

‘ત્યારે શું મારી આ દીકરી મારેથી દુર વસે કે?’

‘તેમાં શું છે? તમારી દીકરી તે મારી દીકરી નહીં કે? આ દુન્યામાં લાખો ખલકે કરોડો દીકરીઓ પિતાના મા આપથી હજારો માઇલને તફાવતે રહેતી હશે, ત્યારે શું તેઓ સુખથી રહેતી નથી હોતી કે?’

‘ખીજાંઓ ગમે તેમ કરે; પણ મારો જીવતો મનાય નહીં ખા! હું પેશોતનને મારી દીકરી આપવા ના પાડું છું.’ રતનવહુએ જણાવ્યું.

‘શા માટે નહીં?’ ધનાકાકીએ હવે પુછ્યું.

‘કારણકે પેશોતનનો પગાર ખન્નેના ખર્ચ આખરે દરકારથી ચલાવવા જેટલો પુરતો નથી.’ રતનવહુએ જણાવ્યું.

‘હા! હા! હા!’ દાદાભાઈ પાછા હસવા લાગ્યા. ‘પણ રતન! તું મને કહેશે કે એ કરતાં પણ ટુંક પગારનો માણસ કેવી રીતે રહે છે તે?’

‘રતનવહુ! એમાં તમારી ભુલ છે!’ ધનાકાકીએ ટેકો આપ્યો જો તમારી ખીજી દુકતી-એમાંની એકાદના હાથની માંગણી પેશોતન જેવા આવકવાલા સખસે કીધી હતે તો હું પણ તમારાં મત સાથે મલતી થતે. પણ પુતલીની વાત તદન જુદી છે. તમારી ખીજી દીકરીઓ ખોડીસ, પોલકા, જુત, વગેરે કાશીનામાં ચરી રહેલી છે, અને તેમાં ઉઠાઉપણુ પછસે ફોક્તમાં ચુમાવે છે: જ્યારે તેથી ઉલટું પુતલી તદન સાદી અને સ્થાનપણુ ધરાવનારી છે. જ્યારે એ મારે ત્યાં રહેલી હતી, ત્યારે મેં એને કરકસરથી પણ આખરે દરકારથી રહેવા માટે કેવી રીતે પછસા ખરચવા તેની મેં એને તાલીમ આપી છે; પાછલથી જ્યારે હું સીક પડી ત્યારે મારાં ઘરનો કારભાર એનાજ હાથમાં હતો: તે વખતે એને જેવી રીતે કારભાર ચલાવ્યો તે પરથી મારી ખાતરી થઈ છે કે તમારી સઘલી દીકરીઓમાં એ પુતલી ડાહી છે, અને કરકસરથી ઘર ખરચ ચલાવતાં એને આવડે છે: માટે મારી તો ખાતરી છે કે એ સવાસોના દરમાયામાં આખરે દરકારથી પિતાના ધણીનું ઘર ચલાવી શકશે.’

‘ખરેવો સીસ્ટર!’ (ધન છે, ખેડેન, તમને!) દાદાભાઈએ ખુસાલીથી પોતાના ખન્ને હાથો ચોલીને જણાવ્યું. પુતલીએ ધનાકાકી તરફ માયા અને પ્રેમ સહીત નજર ફેંકી; જ્યારે ખીજા હાથ પર પુતલીની સઘલી ખેડેનો જરા ધુમટો ચઢાવી ધનાકાકી ભણી જોવા લાગ્યાં.

‘પણ ધનાકાકી!’ રતનવહુએ તકરાર ચલાવી ‘તમો આવાં દુરઅંદેશ થઈને વીસરી કેમ જાઓછો કે જો પેહેલે વરસે દર મહીને સવાસોનો ખર્ચ થાય તો ખે ત્રણ વરસ રહીને દર મહીને ખસો હડીસોનો તો જરૂર ખર્ચ થાય છે.’

‘રતનવહુ!’ ધનાકાકીએ જણાવ્યું ‘તમારી એ તકરારખી આગલ ચાલવાની નથી. મને એ ખાખદ સર ગઈ કાલેજ પુતલી સાથે વાલ થઈ, અને અમારી વચ્ચેની વાતચીત પરથી

જે સાર મને માલમ પડ્યો તે એ કે તેઓ પેહ-
લે વરસે દર મહીને સવાસો રૂપ્યા ખરચવાનાજ
નથી. તેઓ ઘણામાં ઘણા એંસી પંચાસી
રૂપ્યાથી ઘર ચલાવવા આશા રાખે છે, અને
પુતલીએ મને જે હિસાબ આપ્યો તે પરથી
મારી ખાતરી થઈ છે કે એટલા રૂપ્યામાં એઓ
ખન્ને માટી ખઈએર આપણે દરકારથી રહી
શકશે ખરાં! એ પરથી તમે જાણો કે પેશોતન-
ની હાલનીજ આવકનો આંક દર મહીને દહો-
ડસોનો (સવાસો પગારના અને પચીસ ત્રીસ
ત્યુસન આપવાના મળી) આવે છે, જેથી એ
દહોડસોમાંથી જ આપણે નેવુંબી રૂપ્યા ઘર
ખરચ માટે બાદ કરીએ તોખી તેઓ દર મહીને
સાઠ રૂપ્યા ખચાવે છે, જે અલખતાં તેઓ ખ-
રચી નાખવાને બદલે સેવીંગ-બેંકમાં મુકવા
માંગે છે. વલી થોડા મહીનામાં પેશોતનનો પ-
ગાર વધશે, તેથી સેવીંગ-બેંકમાં દર મહીને
વધારે રકમ ભરવામાં આવશે, જ્યારે ઘર ખર-
ચમાં સેજ વધારો થશે.’

‘એ બધા એઓના અટકલના ફાટીયાજ
તો!’ રતનવહુએ જણાવ્યું ‘હું અજબ થાઈ છું
કે તમે તમારી અક્કલ કેમ વેચો છો? પરણ્યા
પછી ફક્ત થોડાજ મહીનામાં ખરચ કેવો વધી
જાય છે તેનો એ કુમારંઓને જરા પણ ખ્યાલ
હોતો નથી. ફરનીચરમાં ભાંગદુટ, ફાટી ગયલાં
અને કોહી ગયલાં કપડાં પાછાં નવાં સીવડાવ-
વાં, વગેરેનો ખરચનો ખ્યાલ અગાડીથી
એઓને હોતો નથી.’

‘મમા! તેની પણ અમે અગાડીથી ગણ-
તરી કીધી છે.’ પુતલીએ હવે જખાં હલાવી.
‘કેમ ધનાકાકી! ખર્ચ કેની? મેં તે પણ ખરચ
ગણાવ્યો હતો ની?’

‘પણ એ કરતાંખી વધારે મોટો ખરચ
જુદી ચીજ પર થાય છે!’ રતનવહુએ જણાવ્યું
‘છોકરાંઓ?’

પુતલી ખાપડી આથી ચુપ રહી; તોપણ
તેણીની તરફથી ધનાકાકી પાછાં તકરાર કરવા
ખાહુર પડ્યાં.

‘છોકરાંઓ?’ ધનાકાકીએ રતનવહુ ભ-
ણી જોઈને કહ્યું ‘ઘરમાં છોકરાંઓ હોય તો
વલી વખત પસાર થતાં વાર લાગેજ નહી.
છોકરાં જેવું ઘર હસાવનારું ખીજું કોણ હોય
છે જે?’

‘એતો ખર્ચ!’ રતનવહુએ તકરાર ચાલુ
રાખી ‘છોકરાં’ આપણને વહાલાં લાગે છે;
છોકરાંથી વખત પસાર થાય છે તે જણાતો
નથી; છોકરાંથી ઘર સદા હસ્તું હોય છે; પણ
વેધુ ખરચનું કેમ? તેઓ કાંઈ પોતા સાથે
પઈસાખી લેતાં આવતાં નથી તો?’

‘હું ધારું છું કે છોકરાંઓ સાંચેખી એએ!
સારી રીતે રહી શકશે,’ ધનાકાકીએ જણાવ્યું
‘પુતલી માટે પેશોતન તરફથી આવેલું માંચું
મને તો ખા પસંદ છે. રતનવહુ! તમેએ એમાં
ફાંચર નાખવી નહી જોઈએ.’

‘જ્યારે તમે સઘલાંઓ બેંકોસજ કરો
છો, ત્યારે તો હું એ લગણી વચ્ચે આવતી
નથી.’ રતનવહુ આખરે ટેકાણે આવ્યાં ‘પુત-
લી! તારા પપા જે કરે તે ખર્ચ!’

‘પુતલી!’ દાદાભાઈએ પુતલીને જણાવ્યું
‘તારી અને પેશોતનની જ્યારે ખુશીજ છે, ત્યારે
હું તે માટે મારી મન્જુરીઆત આપું છું, અને
જણાઈ છું કે તમે ખન્ને જન્મ સુધી
સુખી રહો!’

‘અને પુતલી!’ ધનાકાકીએ આવરણ
લઈને જણાવ્યું ‘તારી ધનાકાકી ઇચ્છે છે કે
તું વરંદીકરાંઓનું સુખ જોય!’

અને વાંચનાર! આ પ્રમાણે પુતલીના
લગણ પેશોતન પાલનજી પટેલ સાથે ગોઠવાયાં
હતાં. તેઓ વલી પરણ્યાં પણ હતાં: કારણ કે
આપણે આ વારતાની રૂઝઆતમાં તે ખનાવ
જોઈ ગયાં છીએ. હવે જે જીવાનું અને જાણુ-
વાનું ખાકી રહ્યું છે તે એકે રતનવહુની ધાસ્તી
ખરી પડે છે કે, ધનાકાકીની અગાહી સફલ
થાએ છે. એ જાણવા માટે હવે આપણે એ
લગણના દીવસ પછીનો એક લાંબો કુદકો
મારીએ: યાને ખીજા શુબ્દોમાં જણાવ્યે તો

લગણુ-દીવસ પછીના થોડા મહીનાનો ગાલો નાખી આપણી વારતા આગલ ચલાવ્યે.

અહરંગાખાદના જે લટામાં ઢાકતર દાદા-બાઈ રહેતા હતા, તે લટાથી આસરે એક માઈલને તફાવટે પુતલીબાઈ તથા તેવણના ધણી, તે 'અહરંગાખાદ સ્કુલ'ના હેડ માસ્તર પેશોતન પાલનજી પટેલ, રહેતાં જણાતાં હતાં; તેઓ જ્યાં રહેતાં હતાં, ત્યાંનું ઘરભાડું સસ્તું હતું. વધી જગ્યા પણ કુશાદે વાપરવાની મલી હતી, અને તે ઉપરાંત ધરની—કહો કે ખંગલાની—આસપાસ એક નાનો સરખો કમ્પાઉન્ડ આવેલો હતો: જ્યાં આ માટી ખઈએરે એક નાનો જેવો પણ પુરાનુમાં ખાગ ખનાવેલો દીસ્તો હતો. આ સુખદાયક મકાન સસ્તું હતું, તેનું કારણ સોધવાં દુર જવું પડવાનું નથી. જેઓ મોટાં શેઠોમાં વસે છે તેઓ ખરાખર જાણુ છે કે જુદા શેઠેરના ખીતરના ચાને કોટના ભાગમાં આવેલાં ઘરોનું ભાડું અતી ઘણું મોંઘું હોય છે, જ્યારે કોટની ખાડેરના લટાઓ પર વાપડવા માટે જગ્યા કુશાદે હોવા છતાં ત્યાંનું ભાડું હમેસાં સસ્તું હોય છે; અને તેજ પ્રમાણે પુતલીના ભાડેના ખંગલાના ખાખમાં પણ હતું. એ ખંગલામાં આજ કેટલાક મહીના થયા પુતલી સાથે તેણીના વર પેશોતન સલાહ સંપજી અને આખરે દરકારે સુખમાં રહેતો જણાતો હતો. તેઓ અહીં ગોઠવાયાં હતાં: તેમના લગણુ સુખી નીવડશે કે દુઃખી, તે આપણે આગલ ચાલતાં જોઈશું. એ જાણુવા માટે આપણને પુતલીના કુટુંબ સાથે તેણીની બેઠેન આલીના કુટુંબ સાથે સરખામણી કરવી પડશે. રતનવલ્લુએ પુતલીના લગણુથી ધાસ્તીની અને આલીના લગણુથી સારાંની આશા રાખી હતી, જ્યારે ખીજ હાથ પર ધનાકાકીએ એથી ઉલટાંનીજ આશા તથા ધાસ્તીની આગાહી કીધી હતી. ધનાકાકીની આગાહી રતનવલ્લુ કરતાં ઉલટીજ હતી: ચાને ધનાકાકીએ એવી આગાહી કીધી હતી કે પુતલીના પેશોતન સાથે થયેલાં લગણુનું ફલ સુખી નીવજશે,

જ્યારે આલીના કાવજસા કપટાન સાથના લગણુનું દુઃખી ફલ નીવજશે. એ બેમાં કોણુ ખરું હતું, તે જોવા માટે આપણને એઓ ખન્ને વચ્ચે સરખામણી કરવી પડશે; એટલો ઇસારો કરી આપણી છોડી દીધેલી ખાખદ પાછી હાથમાં ધરીએ.

પુતલીના લગણુના દીવસ પછી પુતલી પોતાના પતી પેશોતન સાથે પેલા સસ્તા ખંગલામાં જઈ રહી. પુતલી પોતાના પીતાને ત્યાંની એક આયા પોતાની નોકર દાખલ રતનવલ્લુના કહેવાથી લઈ ગઈ હતી. પેશોતન પોતાના એક પારસી ખખરચી નોકર લઈ આવ્યા હતા. એ પરથી વાંચનારોએ જોયું હશે કે પુતલીના ખંગલામાં સઘણાં મલી ચાર જણા વસ્વા આવ્યાં હતાં. આ નવા ખંગલામાં ખરાખર ગોઠવાયાં પાંચેક દીવસ થયા કે આલી અને તેનો વર કાવજસા હવા ખાવા માટે અહરંગાખાદથી ઉપડ્યાં. ખીજ પે દીવસ રહી રતનવલ્લુ પણ પોતાની દીકરીઓ પીલીને, મેલીને, તથા જીલીને લઈ હવા ખાવા ગયાં. રતનવલ્લુએ પુતલીને પણ પોતા સાથે આવવા માટે મોંઘું મોકલ્યું અને પેશોતને પોતાની પરજીતરને મોકલવા કશે વાંધો લીધો નહી, છતાં પુતલી પોતાની બેઠેનો તથા મા સાથે ગઈ નહી. અલખતાં! ઢાકતર દાદાબાઈ તો અહરંગાખાદમાંજ રહ્યા. જો તેવણ પણ એમ દર વરસે જાય તો પછી ધંધો કેમ ચાલે? ધનાકાકીની પોતાના બહાલા ભાઈનો સખુન ઉપર રાખવા માટે રતનવલ્લુ સાચેજ ગયાં હતાં. એ સઘણાંઓ આસરે ચાર મહીને 'મોંહ પર લોહી પાણી લઈ સુખી સુખ્યારાં' પાછાં ફરીયાં. જે દીવસે રતનવલ્લુ પોતાના કુટુંબ સાથે પાછાં ફરીયાં, તે દીવસે તેવણ મુસાફરીથી ઘણા કાકી ગયેલાં હોવાથી અને ઘરમાં ઠીકઠાક કરવાનું હોવાથી તેવણ પોતાની દીકરીઓ પીલી, મેલી અને જીલીને પોતાની દીકરી પુતલીની ખખર અંતર લાવવા પુતલીને ત્યાં મોકલી. આથી આસરે સવા ચાર મહીને આ ત્રણ પોતાની બેઠેન પુતલીને ત્યાં ગાડીમાં બેસી ખખર અંતર પુછવા ચાલી.

‘પુતલી! તારા ઘેરમાં આ તે કેવું અંધારું!’ પીલી જતાંને વાર ખોલી ‘હજી તો ત્રણ વાગ્યા નથી, તેટલાં તો કમ્પાઉન્ડનું ખારણુંજ ખંધ! ઘોડાવાલાએ ઘણી હાંક મારીયા પછી કોઈ પોરીઓ જેવો ખાઉર એતલા પર આવ્યો, અને તેણે ખારણું ઢંઢાડ્યું! તું કયાં હતી? આયા કયાં છે?’

‘જરા આસ્તો પીલી! જરા હલવે!’ પુતલીએ હસીને જણાવ્યું. ‘મારું મોંહડું એક છે, અને તું આટલા બધા સવાલો પુછે છે તો સઘલા સામટા જવાબો કેમ દઉં? આયા તો જતી રહી! અને તેને પદલે પેલા લાલ્યાના પોરીયાને ઉપલક કામ કરવા રાખ્યો છે. મજેહનો મેહેનતુ છે, અને વલી તેથી ખરચમાં પણ દર મહીને ત્રણ રૂપ્યાનો ઉગાલો થયો છે.’

‘તારા ખરચ ખરચની વાત અમને ના કહે’ પીલીએ છછણી પડી જણાવ્યું. ‘હું કાંઈ મેહેતો નથી કે ખગલમાં ચોપડો મારી હીસાખ પુછવા આઉં? તુને જો મેહેતો થવા ગમતું હોય તો થા; પણ હું પુછું કે આયા કાંઈ ગઈ? તારા આ કરકસર માટે તેં એ સુના મોહર જેવી આયાને કહાડી મુકી કે?’

‘નહી પીલી, તેણે કાંઈ નથી.’ પુતલીએ ઠંડે પેટે જણાવ્યું. ‘તું એટલી બધી ઉતાવલી શું કામ થાએ છે? જરા ધીરજ પકડી હું કહું છું તે સાંભલ! અને પછી તું તારા દીક ચલાવ! મમા તથા તમો ખેડેનો અહીં (અઉર-રંખાખાદ) થી હવા ખાજી ઉપડી ગયાં, તેને એક મહીનો થયો નહી, તેટલાં તો એક દીવસે આપણી આયા મારી પાસે અન્યીતી રજા લેવા આવી. મેં તેણીના જવા માંગવાનું કારણ પુછ્યું તો તેણીએ મને જણાવ્યું કે તેણીનો વર ધણુ વરસે ઝાંઝ (આગખોર) પરથી પાછો ફરીઓ હતો, અને તે તેણીને પોતા સાથે ગોવે લઈ જવા આવ્યો હતો: આથી મને તેણીના માંગવા મુજબ રજા આપવાની ફરજ પડી. પેશોતને બીજી આયા રાખવા જણાવ્યું, પણ તેટલાં મને એક વીસાર સુજ્યો; અને તે કે

એક નાના છોકરાને ઉપલક કામ કરવા રાખ્યું તો કેમ? મેં એ માટે મારા પેશોતનને પુછ્યું, જેવણે જણાવ્યું હું ધરની શેઠાણી હતી: માટે મારે ગમે તે કરવું: આથી મેં આપણા ઘોડા-વાલાના છોકરાને નાના પગારે મારી ચાકરીમાં રાખ્યો. એથી અમારા માસીક ખરચમાં દર મહીને ત્રણ રૂપ્યાનો ઉગાલો થયો છે; અને કામ તો આગલની પેઠેજ થાય છે.’

‘જલી, સમજેજ કે! કરકસર કરનારી આપણી આ ખેડેનની વાત!’ પીલીએ જણાવ્યું. ‘બીજી આયા રાખી નહી: અને તેને પદલે એક પોરીયાને રાખ્યો. શા માટે? કારણકે એથી કરકસર થઈ! વાર પુતલી? તુંને હીન્દુસ્તાનના નાણા ખાતાંના વડાનો ઓધો આપે તો કેવું? હીન્દુસ્તાનના ખજાનચીની જગ્યા તુંજ કાંઈ નહી લેતી?’

પુતલી એનો ઉતર દેવાને પદલે ખડખડ હસી પડી, અને પછી ખોલી:—‘પણ પીલી! જો હું, તું કેહેજ તેમ, ખતું તો પછી તો તમે લોકો ખસ મારા પગારના સઘલા પછસાખી પોલકા, ખોડીસ, વગેરેમાંજ ખરચી નાખો. અને મારી પાસે કાંઈ રહેવા પણ દેવો નહી. વલી તે વખતે તમારો દમામ અને તમારી મગરૂરી જોઈ ખુદ ગવરનર-જેનરલ તો શું પણ લેડીઓ પણ દંગજ થઈ જાય, અને હું તમારી આગલ એક નોકરડી જેવી દેખાઉં! કેમ ખરૂંની? હી, હી, હી.’

‘કેમ, આજે કંઈ ખુદ મીનજમાંજ દેખાય છે. ખોલ જોઈ તો! આજે શું છે?’ પીલીએ પુછ્યું.

‘આજે તો કાંઈ નહી! પણ પાંચમે દહાડે પેશોતનની વરસગાંઠ છે: માટે તમો મારે રયાં જરૂર આવશો એવી હું અને મારા પેશોતન આશા રાખે છે. કેમ પીલી? તું પણ આવશો ન?’ પુતલીએ પુછ્યું. ‘મલ્લી! તું પણ હ’

‘પણ પુતલી, હું તને પુછું કે અમે આ બધાં ત્યારે તું કયાં હતી?’ પીલીએ પુછ્યું.

‘હું તે વેલા રાંધણીમાં ગઈ હતી.’ પુતલીએ જણાવ્યું. ‘મારી ચાહે કરવા.’

‘તું ચાહે કરવા ખખરચીખાનામાં ગઈ ? પેલો ખખરચી કયાં ગયો?’ પીલીએ પુછ્યું.

‘તેનેતા મેં કહાડી મુક્યો.’ પુતલીએ જણાવ્યું.

‘કહાડી મુક્યો!’ પીલીએ અન્યથા થઈ પુછ્યું. ‘વલી પાછી તારી કરકસર વાસ્તેકે?’

‘નહી, પીલી! તે વખતેતે મતલખ મારા ધ્યાનમાં નહી હતી: બેકે તેથીખી પાછલથી મને ખરચમાં ઉગાલો કરવામાં સેહેલાઈ થઈ હતી.’ પુતલીએ જણાવ્યું.

‘પુતલી! એ તું શું કરવા ખેડી છે? મમા બે જાણુશો તેવણુખી શુસ્સે થશે. એ તું કરકસર કરવા કયાંથી સીખી?’ પીલીએ પુછ્યું. ‘આપણા ધનાકાકીને ત્યાંથી કે?’

‘નહી, પીલી! એમાં તારી ભૂલ છે.’ પુતલીએ જણાવ્યું. ‘તું જાણુ છ તો ખરી કે ધનાકાકીને ત્યાંના દરેકે દરેક નોકર ઘણા વરસના જુના છે; તેથી તેવણુને ત્યાંથી એ જાતની કરકસર કરવા હું સીખી આવી નથી. હું કહી ગઈ તેમ જે વખતે મેં નવલા (ખખરચી) ને રજા આપી તે વખતે અગાઉ મને પોતાનેખી એ જાતની કરકસરની ખખર નહી હતી. હું કહું છું તે બે તમો સાંભલશો તો પછી તમો ખહેનોનું મારે માટેનું મત ફેરવાઈ જશે. નવલા (ખખરચી) ને કહાડી મુકવાનું કારણ આ હતું,’ પુતલીએ ખોલવું જારી રાખ્યું. ‘સાધારણ ખને છે તેમ નવલો આપરી આયા પર ખખરતો હતો: કારણ કે આયાના હાથમાં અનાજ પાણી આપવાનો કારભાર હતો. હવે એવું ખન્યું કે આયા તેને ચાલે તેટલો પુરતો અનાજ, વગેરે કહાડી આપતી અને નવલો વધારે માંગતો. મારી સલાહથી આયાએ ખે એક વખત તે માંગે તેટલો અનાજ આપ્યો, અને પછી નવલા પર ખારીક નજર રાખી તો એ હુચ્યો વધારાનો અનાજ ગાંસડા ખાંધી ખાહેર લઈ જતો જણાયો હતો: આથી

વધુ અનાજ આપવાની મેં મના કીધી; અને આયા અમારા ઘરમાં ખરાખર ચાલે તેટલોજ અનાજ આપવા લાગી: આથી નવલો તેણીનું પાકવતો, અને કેટલીક વખત અમારી ટેબલ પરનું વધેલું આયાને આપતો, અથવા તો કોઈ વખત તે ખીચારીને અરધી જીખી રાખતો. આથી ઘરમાં દરરોજ આયા અને તેની વચ્ચે પંચાતી થતી. પેશોતન સાથે હું ખી ઘણી કંતલાઈ ગઈ, અને એક દહડે એ નવલાને કહાડી મુક્યો. પણ એટલા પગારમાં ખીબે કોઈ પારસી ખખરચી આવવા માંગતો નહી હોવાથી પેશોતનની રજાથી મેં એક ફરંગી ખટલેર રાખ્યો. આથી મારું કામ તો આગલની પેઠેજ થાએ છે. વલી ઘરમાં દરરોજ જે પંચાતી થતી હતી; તે જતી રહી છે, અને વલી દર મહીને ખરચમાં પાંચ રૂપાનો ફાયદો થાય છે; કારણ કે નવલા કરતાં આ ખટલેર પાંચ રૂપે જોએ રહ્યો છે. આએ મહીનેથી ખોલી પ્રમાણુ અમે એના પગારમાં એક રૂપાનો વધારો કરીશું. ખટલેર ઘણાજ સરસ છે, તે શુપ-શુપ પોતાનું કામ કરીએ જાય છે, અને અમને કસીખી મેહેનત આપતો નથી. વલી તે સફાઈ સુગંધાઈખી ઠીક રાખે છે.’

‘પણ માયજી બે ખટલેરની વાત જાણુશો તો ખચ્ચીત શુસ્સે થશે.’ જીલીએ જણાવ્યું. ‘આપણુ જરયોસ્તીના ઘરમાં ફરંગી ખખરચી!’

‘જીલી! માયજી શું કહેશે તે વાત હું જાણુતી નથી.’ પુતલીએ જણાવ્યું. ‘પણ પપાએ તો મારું એ કામ પસંદ કીધું છે, એટલી વાત હું જાણું છું. એક દહડે સાંજે પપા અહીં આવ્યા, અને તેવણુને મેં એ વાત જણાવી. તેવણુ મારાં કામથી ઘણા ખુશ થયલા દેખાયા.’

‘વલી પપા તારાં કયાં કામને વખોડી નાખે છે કે એને નાખે?’ પીલીએ જણાવ્યું. ‘પણ હું પુછું છું કે જ્યારે તારે ત્યાં આવો ખખરચીજ છે તો અમે આવ્યાં ત્યારે તું પોતે રાંધણીમાં ચાહે શું કરવા ગઈ હતી?’

‘આજે બીચારાનો તહેવાર છે, તથી તે મારી રત્ન લઈ દેવલમાં ખંદગી કરવા ગયો છે. તે પાંચેક વાગતામાં તો પાછો આવશે.’

‘પણ તેને લીધે તું ચાહે તઈયાર કરવા મધ!’ જીલીએ જણાવ્યું. ‘હવે તો ખખરચીબી થઈ દેખું!’

‘તેમાં શું છે? ખખરચીનું બી કામ કરવું પડે તેમાં એમ કેવી? લેવોની? મેં વાંચ્યું છે કે આપણા મહારાણીજી વીકટોરીઆ અને તેવણને ત્યાંની દીકરીઓ વટીક કોઈ કોઈ વખતે પોતાને હાથે વાણાઓ ખનાવે છે. તો શું તેઓ હલકાં થયાં કે?’

‘પણ આપણા ફરેન્ડો જો જાણશે કે પુતલી કોઈ કોઈ વેલા ખખરચીનું કામ કરે છે, તો પછી આપણા કુટુંબને કેવું હલકું લાગશે?’

‘જીલી! એમાં તારી ભૂલ છે.’ પુતલીએ જણાવ્યું. ‘પણ જો તેઓ મારે વીશે હલકું વીચારે તો હું તેઓની દરકાર પણ કરીશ નહીં. હલકું હું તેઓની ખેવકુશી પર અને ઈતરાત પર હસીશ. જો તેઓ અહીં આવે અને મારા ખંડલામાં હાલહવાલ કારભાર થતો જાય તો તેમાં તેઓ વાજબી છે; પણ તમો ખેડેનો જીઓ છો કે તેમ નથી.’

‘પણ આયા વગરનું ઘર તે કેવું?’ પીલીએ જણાવ્યું.

‘આયા રાખીએ તો શું આપણે મોટા લોક ગણાઈએ કે?’ પુતલીએ પુછ્યું. ‘લેવોની! અમે આયા રાખી નથી તો શું અમને લોકો ઝોછું માન આપે છે કે? પીલી! એમાં તારા જેવાંઓની મોટી ભૂલ છે. પગ જોઈ પાંચરણું તાણ્યે, એ ફેડેવત પર જેઓ અમલ કરે તે ઝોજ સુખી થાય છે. પેશોતન કાંઈ આપણુ-પપા જેટલું કમાતા નથી, અને તેથી આવક જોઈ અમારે ખરચ કરવો જોઈએ. વલી અમને આગલી પાછલીનો પણ વીચાર કરવો છે.’

‘પણ તું આ હલકા પગારના ફકત ખે માણસો સાથે ઘરની કેમ મેનીજ કરે છે?’ મેલીએ પુછ્યું. ‘આલીને ઘેર પણ મોટા પગા-

રના માણસો છે, અને તોખી તે ફરીઆદ કરે છે કે માણસોથી સઘલાં કામ પર પોંડોંચી વ-લાતું નથી.’

‘કેટલાંક માણસોના મનમાં એવોજ ખ્યાલ ખેતી જાય છે કે જેમ વધારે માણસો અને તેખી મોટા પગારના માણસો રાખીએ તેમ કામ ધણું સરસ થાય છે. પણ તેઓ આ વાત ભૂલી જાય છે કે જેમ વધારે માણસો તેમ ધણી ધાં-ધલ; અને જ્યાં ધણી ધાંધલ ત્યાં ધણુંજ ઝોછું કામ!’ પુતલીએ હસીને જણાવ્યું. ‘મારા ઘરમાં કાંઈ ધણી ખતપત જેવું નથી. અને તેથી માણસો યોગ્ય વખતમાં કામથી પરવારી જાય છે. અમે સહવારના સાડા આઠ વાગતે નાસ્તો ખાઈએ છીએ, જેથી પેશોતનને—’

‘શું? સાડા આઠ વાગતે?’ જીલીએ અ-જાયબ થઈ પુછ્યું. ‘તું એટલા વખતમાં ઢીની તેઈઆર કેમ થતી હશે?’

‘એ તો જેને માથે પડે તે સહ જાણું.’ પુતલીએ જણાવ્યું. ‘પપાના ઘરમાં કાંઈ કામ કરવાનું નહીં, એટલે આપણે આલસુની કાની પડી રહી નવ વાગતે હંધમાંથી ખીદાર થતાંતાં. પણ હાલ હું જોઈ છું કે નવ વાગતે ઉઠવા કર-તાં છ વાગતામાં ઉઠવાથી માફ કામ વહેલું થાય છે. વલી મને તે ગમે છે. નાસ્તો ખાયા પછી આસરે નવ વાગતે પેશોતન પોતાના કામ પર જાય છે. તેવણ ચાલતા જતા હોવાથી ખરાખર નીચમસર સ્કુલમાં પોતાની હાજરી આપે છે. હલકા પા કલાક સકારે ત્યાં જઈ પુગે છે.’

‘શું પેશોતન અહીંથી ચાલતા જાય છે?’ મેલીએ પુછ્યું. ‘હાઈ સ્કુલના હેડ માસ્ટર ચા-લતા જાય, એથી છોકરાઓ શું વીચારતા હશે?’

‘એતો તમારો ખાલી વહેમ છે. પેશોતન-ને હલકે હલકે ચાલતાં જતાં ફકત અરઘી કલાક લાગે છે. તેવણ કહે છે કે ચાલતાં જવા-થી તેવણની તખીયત ઠીક રહે છે. જો તેવણ આખો વખત ગાડી ઘોડે ફરે અને પોતાના ચરીરને કસીબી કસરત નહીં આપે તો પછી

તેવણુ આલસુ યદ્ જાંય, અને કામ પર ખરા-
ખર ધ્યાન અપાએ નહી. વલી આંગને કસરત
નહી આપવાથી ખાધેલું પચે નહી, અને તેથી
તંદરેસ્તીમાં પણ ખગાડો થાએ. અલખતાં!
ચાલતાં જવાથી વલી ખરચમાં પણ સારો જેવો
હોયો થાએ છે. આલસુ પાડાએ જેઓ
ચાલહાલ કરવાને ખદલે કુકત એક ઠેકાણુ ખેતી
પ્રતાનો વખત શુભાવે છે, અને કુકત ગાડી
થોડે ફરે છે, તેઓ પર તેવણુ હશે છે.’

‘પણ તું તારો વખત કેમ પસાર કરે છે?’
જીલીએ પુછ્યું.

‘હું છએક વાગે ઉઠું છું, અને દાંતણુ
ધણી કરી પેશોતન સાથે ચાહે પીવું છું.’ પુત-
લીએ જણાવ્યું ‘ત્યાર પછી નાહી ધાઈ પાક
પરવરદેગારની ખંદગી કરું છું, કે તેટલાં
નાસ્તો તદ્દર થાએ છે. નવ વાગતે પેશોત-
નના ગયા પછી વાંચવા અને સીવવા સાંધવામાં
મારો વખત પસાર થાએ છે તે જણાતો નથી.
ખપોરના એક વાગતે ભોજણ ખાઈ પાછું વાં-
ચવા અને સીવવા ખેડું છું, તે સાંજના સાડા
માર વાગતે પેશોતન આવે ત્યાં સુધી તેમાં
શુંટાઈ રહું છું. અલખતાં! ત્રણ સાડા ત્રણ
વાગતે ચાહે પીવું છું. ત્યાર પછી પેશોતન આવે
છે, કે અમે સાથે પાંચેક વાગતે ફરવા જઈએ
છીએ.’

‘શું? ચાલતાંજ કે? ખરચ મજેહનો
ખચતો હશે!’ જીલીએ ઠઠાથી જણાવ્યું.

‘તમે ગમે તો હરો; પણ મને તો ખા-
ચાલતું જવા ધણું ગમે છે. ચાલતાં ફરવા
જવાથી એક તો કસરત મલે છે; ખીજું તો
ખુલ્લી હવામાં ફરવાનું મલે છે; અને ત્રીજું
તો આપણેથી ખરાખર જીવાઈ શકાય છે, અને
લોકોની રીતભાંતનો ખરો ખ્યાલ મલે છે.’

‘પુતલી! પીલીએ જણાવ્યું ‘તું દાકતર
કાંઈ નહી યદ્ વાર?’

‘હું તો ધારું કે આપણી ખેડેન ભાષણ
કરનાર થાએ તો વધારે ઠીક!’ મેલીએ ઠઠા
કીધા.

‘હા! કરકસર પર અને તંદરેસ્તી પર
ભાષણો આપે તો વલી લોકોને પણ ધણું
ફાયદો થાએ!’ જીલીએ જણાવ્યું.

‘તમે લોકો ગમે તે ખાલો!’ પુતલીએ
જણાવ્યું ‘પણ મને તો તમારી અક્કલ પર હ-
શવું આવે છે. એ તો જ્યારે તમારે માથે ષડ-
શે ત્યારેજ તમોને મારી વાત યાદ આવશે.
હાલ તો તમે પપાને માથે પડેલાં છો, એટલે
તમને કાંઈ લાગતું નથી.’

‘પણ પુતલી! હું તને ખુદું કે આએજ
તારો સામાન કે? મુવો નકસીતું તો એકખી
ઠોભહું દેખાતું નથી.’ પીલીએ પ્રતાનો વીચાર
જણાવ્યો.

‘એ પરથીજ જણાય છે કે તમે લાંબી
પોંહુય દોડાવનાર નથી. નકસીનો સામાન સાફ
કરવા ધણી મેહેનત પડે છે, અને જો તેને ખરા-
ખર દરરોજ સાફ નહી કરીએ તો ધુલના પડો
તેની પર ખંધાય, અને તેથી ચોરડો સોભવાને
ખદલે લલડો ખદચરત લાગે. એતો જ્યાં ધણુ
નોકરી હોય ત્યાં નકસીનો સામાન ચાલે. વલી
ખીજું એકે એકાદ સામાનમાં નકસીના એકાદ
ભાગની સેજ નકસી ભાંગી જાય તો ખરાખ
લાગે. વલી નકસીનો સામાન મોંઘો પણ મલે.’

‘મોટી વાત ત્યાંજ આવી તો!’ જીલીએ
જણાવ્યું ‘તારી કરકસરની એ ખધી શીલસુરી!’

‘પણ પુતલી!’ મેલીએ પુછ્યું ‘ધ્યાનો
કયાં છે? મને તો કાંઈ દીસ્તો નથી?’

‘હાય કયાંથી જે તે દીસે?’ પુતલીએ
જણાવ્યું ‘એ ઠોભલાંને અહીં રાખી શું કરે?
પેશોતનનું પેલું હારમોન્યમ છે, તે તેવણુ
વળડે છે, જે ધ્યાનાને તક્કર મારે છે. હું પણ
હવે એ વગાડવા સીખી છું, અને મારો જો
વીચાર પુછો તો ધ્યાના કરતાં હારમોન્યમને હું
હજાર દરજ્જે સાફ ગણું છું. અંદરથી શું
સરસ રાહ નીકલે છે! ધ્યાનામાં તો આપણો
હાથોજ કામે લાગે છે, પણ હારમોન્યમમાં તો
હાથ સાથે પગને પણ કસરત આપવી પડે છે.
એટલે એક લેખે આપણુ પ્રતાનું મન રીજવવા

સાથે કસરત પણ કરી શકીએ છીએ. હારમો-
ન્યમની ખીજ ખુખી એ છે કે તે થોડી જગ્યા
રોકે છે, અને વધી પ્યાના કરતાં ઘણી સસતી
હાય છે. એક રાહ તમે પ્યાનામાં વળડો અને
તેજ રાહ હારમોન્યમમાં હું વળડું, અને પછી
તમે જુઓ કે કોણ સરસ લાગે છે?

‘ત્યારે અધાં પ્યાનો વળડે છે તે મુરખ
હશે.’ જીવી, જે પ્યાનો ખરાખર વળડી જાણ-
તી હતી અને તેને માટે મગર હતી તે, ખોલી.

‘હું કાંઈ તેમ કહેતી નથી. એમ તો
હું ખી સેજસાજ જાણું છું, અને પ્યાના
ખંગલામાં હું એજ વળડતી હતી; પણ હવે
જ્યારે હું પ્યાનો તથા હારમોન્યમ બન્ને
વળડી જાણું છું, ત્યારે મને માલમ પડ્યું
છે કે હારમોન્યમ ચોક્કસ દરજ્જે પ્યાના
પર સરસાઈ ભોગવે છે. પ્યાનો તો નામે
નવસારી ભારી જેવો છે!’

‘હશે ખા!’ પીલીએ જણાવ્યું ‘ત્યારે
મોટી મોટી ઉમરાવજીઓ અને પ્રખ્યાત
ખાનુઓ વળડે છે, તે ત્યારે બેવકુફો હશે કે
હારમોન્યમ સરસ છતાં પ્યાનો વળડે છે.’

‘એ તો ફેશન! મોટાંની હજે નાના
તણાય છે, અને તેનું એ પરીણામ. જો આજે
થોડીક ઉમરાવજીઓ પ્યાનો વળડવા મુકી
દે, અને શીદલ યા હારમોન્યમ યા તખલો
વળડે તો પછી પ્યાનાના ભાવ કોઈ પુછે
નહી, અને પેલી ઉમરાવજીઓ જે વળડે
તે વળડવા સીખવા માટે લોકો ગાંડાની પેઠે
મંડો લેવાની, હું તેનો એક દાખલો આપું.
થોડાં વરસની વાત પર કંઈ પારસણ છુત
અને છૂત પેઢરતી હતી? પહેલાં એકાદ જણ
તેની ફેશન પાડી. આ ફેશન કેટલાંક જાણીતાં
કુટુંબની કેટલીક સ્ત્રીઓએ ઉપાડી લીધી કે
પછી લોકોને પુછવું શું પડે? પહેલાં જો
ખીલ્લો અને એ માટે હસતાં હતાં, અને તેમની
મશકેરી કરતાં હતાં, તેઓ વટીક હવે પેઢરે
છે, અને ખીલ્લો અને તેમ કરવા સમજાવે છે.’

‘પુતલી! તું તો કેડી હવે મોટાં માથ

થઈ દેખું! સાડં થયું કે પશોતને તનેજ
પસંદ કીધી!’

‘અને હું ખુસી છું કે મને પશોતન
જેવો સમજી વર મલ્યો.’ પુતલીએ મગરથી
જણાવ્યું ‘હવે જે જોવાનું રહ્યું છે તે એકે
તમે કેવા સાથે પરણો છો? હું તણ ચાર
વરસ રહી જોવા માંડું છું કે બેઠન આલીનો
ધરનો કારભાર સારો ચાલે છે કે મારો? આલી
પાસે પઈસા ઘણા છે, પણ હું ધારું છું
કે તમારી પેઠે તેને દુન્યાદારીનો કસો અનુભવ
નથી તેથી, અને તમારીજ પેઠે તે ખાલી
મગર છે તેથી, તે થોડાં વરસમાં પઈસાનો
વેર વાટલો કરી નાખીઆ વના રહેશે નહીં.’

‘ત્યારે અધામાં તુંજ દાહી દેખું!’
પીલીએ હસીને ઠેકડી કીધી.

‘મને ખી તેમજ લાગે છે!’ મેલીએ
ટાહુકો પુરીઓ.

‘હું ખી તેમજ ધારું છું!’ જીવીએ
ટેડો આપ્યો.

‘હવે એ વાત પડતી મુકોની તો!’ પુત-
લીએ જણાવ્યું ‘કાંઈ ખીજ વાત કરો હું
આટલું ખધું બોલતે નહી, પણ તમેજ
જ્યારે એ વાત છેડી ત્યારેજ મને બોલવાની
ફરજ પડી. ચાલો હવે કાંઈ ખીજ વાત
કરીએ.’

ત્યાર પછી આ ચારે બેઠેનો થોડીક
પરચુટણ વાતો કરવામાં ચુંટાઈ, પશોતન
તેટલા વખતમાં આવી પુગ્યા, અને ખખર
અંતર પુછ્યા પછી, અને પશોતન આગલ
પુતલીની ડાહી ડાહી વાતોની થોડીક ઠેકડી
કરીને તણ બેઠેનો—પીલી, મેલી, અને
જીવી—પોતાની ગાડીમાં બેસી પોતાના ખંગ-
લા ભણી ગઈ.

પશોતનને ત્યાર પછી સઘલી વાત
પુતલીએ કહી: આથી પશોતન પુતલીની
બેઠેનોની બેવકુફી પર હસ્યા.

મહીનાઓ તો શું પણ વરસો વહેતાં

અર્થાં. એટલા વખતમાં આલીને ત્યાં ત્રણ છોકરાઓની અને પુતલીને ત્યાં બે ખાલકોની લંધી થઈ હતી. પુતલીએ કહ્યું હતું તે ખરું પડેલું જણાતું હતું: કારણકે આલી પોતાના ઘર ખટલાથી ઘણી કંતલાઈ ગઈ હતી. તેણીને નાનપણમાં ઘર ચલાવવાની અને કરકસર કરવાની કેલવણી આપવામાં આવેલી નહીં: એટલે હવે તેણીને આગલ ચાલવું ભારી પડતું હતું. પછી પાણીના રેલાની પેઠે ખરચાઈ જતા તે જણાતા નહીં હતા. પછીસાને મુખ્ય ભાગ મોજસોખની ખાવાની ચીજોમાં, ભપકાદાર મોંઘાં કપડાંઓમાં, અને માણસોના પગારોમાં ચાલ્યો જતો હતો. આલીને કાવજસા સાથે પરણાવવામાં રતનવહુએ મોટી લુલ કીધી હતી. કાવજસા પાસે ઠીક પુંજ હતી, પણ તે પુંજ ખરી રીતે વાપરવા, નહીં તેવણું આવડતું હતું કે નહીં આલીને. માટે ઘરનો કારભાર ચલાવવાનો આધાર તેઓને પગારદાર માણસો પર રાખવો પડતો હતો. નોકરો ઘણા હતા, પણ તેઓ ચાલસુ અને પારકે પછસે મોજ મારનારા હતા. દરેક જણ પોતે જે માલ ખજારમાંથી લાવતાં, તેમાં થોડક ટકા ઉમેરતાં હતાં. કોઈ કોઈ તો એવાં હતાં કે ખજારમાંથી બે આનાની ચીજ લાવી તેના ચાર ચા છ આના પોતાના શેઠ ચા શેઠાણી પાસે લેતાં હતાં. વલી છોકરાંઓને સારી તરખીયત આપવાનું કામ આચાઓને સોંપવામાં આવ્યું હતું. છોકરાંઓને કદીખી ધાકમાં રાખવાની ટેવ પાડેલી નહીં; એટલે તેઓ 'ખેડડાં' થયાં હતાં, અને માખાપના હુકમને મચક આપતાં નહીં. તેઓ છટ્ટી ગયાં હતાં. છોકરાંઓની મસ્તી તોફાનથી અને આંકડાઓના ચોડાથી કાવજસા રફતે રફતે કંતલાઈ જવા લાગ્યા, અને તેઓ હવે કલ્પોમાં પડી રહેવા પસંદ કરવા લાગ્યા. ઘર ચલાવવાનો સધલો ખોલે આલીના માથાં પર આવી પડેલો. કાવજસા તેણીને દર માસે ચોક્કસ રકમ (આસરે ચારસો રૂપ્યા) ઘરનો કારભાર ચલાવવા માટે આપતા, પણ વાજખી

ખરચ કરવા તેણીને આવડતું નહીં હોવાથી રૂપ્યાનો વેર વાટલો ખુબ થતો હતો. કન્યાના, પાંઉવાલાના, ગોસ્તવાલાના, કાપડ્યાઓના, ધત્યાદી આંકડાઓનો ઢગલો વધ્યો જતો હતો. પણ ખીજ હાથ પર પુતલીના ઘર તરફ નજર કરતાં ત્યાંનો દેખાવ જોનારને આનંદમય લાગતો હતો. પેશોતન હવે ખસોનો પગાર પાલતા થયા હતા. પણ આગલના કરતાં ખરચ સેજ વધ્યો હતો. દર મહીને કાંઈ નહીં તો આસરે સાઠ સાઠ રૂપ્યા સેવીંગ બેંકમાં એકકા થતાં હતા; માણસોના પગારો, અને ખીજઓનાં આંકડાઓ દર મહીને નીચમીતપણે ચુકવવામાં આવતા હતા, અને કોઈનો પગાર ચા આંકડો ચહડી જતો નહીં હતો. આથી તેઓ સાથે કામ પાડનારાંઓ પણ ખુશ ખુશ થતાં જણાતાં હતાં, અને પુતલી અને પેશોતન માટે ગામમાં સાફ જ ખોલતાં હતાં. એટલું ખરું કે તેઓ પડણુ કરીને દરેક ચીજ લેતાં હોવાથી વેચનારાંઓને થોડા ટકા નફાના મલતા હતા. આલીને ઘેર વેચનારાંઓ જેમ પચાસથી સાઠ ચા સા ટકા કીમ્મતમાં ઉમેરતાં, તેમ તેઓથી (પુતલીને ત્યાં વેચનારાંઓથી) ખનતું નહીં હતું. પુતલીને ત્યાંના છોકરાંઓ વલી ઘણાજ તાબેદાર હતાં, અને તેઓ માખાપના હુકમને માન આપતાં હતાં. તેઓને જોકે હલકી કીમ્મતના પણ ટકાઉ અને સાફ કપડાં પેડેડાવવામાં આવતાં, તોપણ તેઓથી જોનારના મન પર તરતજ સારી અસર થતી હતી. તેઓને વલી દરરોજ ચાલતાં ફરવા મોકલવામાં આવતાં અથવા તો પેશોતન અને પુતલી પોતાની સાથે જ પોતાના આ ખાલકોને ચાલતાં ફરવા લઈ જતાં હતાં: આથી સઘલાંઓ સારી તંદરીસ્તીમાં રહેતાં હતાં, અને દાકતરનું કામ પડતું નહીં હતું, જ્યારે ખીજ હાથ પર કાવજસાને ત્યાંના સઘલાંઓ ગાડી વગર ફરતાં નહીં: તેથી શરીરને કસરત અપાતી નહીં; જેથી તેમના ઘરમાં દરરોજ દાકતરને ફેરો મારવો પડતો હતો. તેઓને ત્યાં દાદાભાઈ આવતા હતા,

અને તેવણુ પોતાની દીકરી આલીના ધરને આવો કારભાર જોઈ મનમાં ઘણાજ કચવાતા હતા; જ્યારે ખીજ હાથ પર જ્યારેખી પોતાની ખીજ દીકરી—પુતલી—ને ત્યાં મલવા જતા, ત્યારે ત્યાંના સંતોશી ઘરથી તેવણુ ઘણાજ ખુશ ખુશ થતા જણાતા હતા, અને ઘરે જઈ રતનવહુને સઘલી ખાખદથી વાર્કેડ કરતા હતા, અને તેથી રતનવહુ ઘણું મુજતાં હતાં. પણ ખીજ હાથ પર ધનાકાકી પોતાની આગાહી ખરી પડેલી જોઈ ખુશી થતાં હતાં, અને પોતાની ખુશાલી રતનવહુને જણાવતાં. જોકે ધનાકાકી ખરાખ વીચારના નહીં હતાં. તેવણુ દયાહુ હતાં, અને આલીને માટે ઘણા દલગીર હતાં. વારંવાર હુપી રીતે પોતાની દાઝ દેખાડવા માટે આલીને રૂપ્યાની સારી જેવી રકમ આપતાં, પણ તે વખતે તેવણુ તેણીને પોતાનો ખરચ કમી કરવા, અને ઘરમાંના સઘલા આલસુ નોકરોને દુર કરી તણુજ નવા પણ ચંચલ નોકરોને નોકરી રાખવા માટે સલાહ આપતાં હતાં; પણ આલી તે ખટપટમાં પડવા માંગતી નહીં હતી, જોકે તેણી ખરાં દીલથી પોતાના આ આલસુ નોકરોને દુર થએલાં અને ખીજ સારા પણ નાની સંખ્યાના નોકરોને પોતાના ઘરમાં રહેલાં જોવાને ચાહતી હતી.

એક દહાડે સવારના જમવાના ઓરડામાં કાવજસા પગેમાં સ્તોકાંગસ પેહેડી નાસ્તાની વાટ જોતા બેઠા હતા. મેજ પર ટેબલ-ક્લોથ પાંથરેલો હતો, અને તેવણુના બે બેઠાઓ પોતાના હાથમાં માખણ લગાડેલી પાંઉંની કાતરીઓ લઈ કરડતા અને થોડું થોડું માખણ ઓરડામાં પાંથરેલા ગલીયા પર પાડતા તેજ ઓરડામાં આમતેમ નીરભયપણુ દોડતા હતા.

‘આલી! એ ઘણું ખરાખ થાય છે’ કાવજસા જ્યારે પોતાની ઘણીઆણી ઓરડામાં દાખલ થઈ ત્યારે તેણીને તેવણુ કહ્યું ‘આસતે આસતે ઘરનો મામલો ઘણાજ ખગ-

ડતો જાય છે. સવા દશ થઈ ગયા, અને હજુ નાસ્તાનું દેકાણું નહીં. કાવજો હજુ શું કરે છે? ઉંઘઈ મુઓ કે?’

‘નહી! હું હમણા જ્યારે રાધણીમાં ફેરો ખાઈ આવી, ત્યારે એ કાંદા કાપતો હતો; મેં જ્યારે એને નાસ્તાને માટે પુછ્યું ત્યારે બેશીકરાઈથી મને જવાખ આપ્યો કે ઘરમાં ધી નહીં હોવાથી લક્ષમણને ધીવાલાને ત્યાં ધી લાવવા મોકલીઓ છે!’

‘ઘરમાં ધી નહીં, એટલે નાસ્તો નહીં! અનાજ પાણી કોણ આપે છે?’ કાવજસાનું ઘણુ ગરી ગયું, ત્યારે આજે પોતાના ધર-કારભારની ખબર પુછવા લાગ્યા.

‘વલી એજ કહાડે છે! પોતાને હાથેજ લે છે, અને રાંધે છે.’ આલીએ જણાવ્યું.

‘ત્યારે ધી ખલાસ થવા આવ્યું છે, તે એને દીસ્યું નહીં કે? એ શું ભાંગ ખાંગ પીએછ કે? ખજી! (પોતાના છોકરાને) હું મુંગો રહેછ કે નહીં.’

‘કાવલાના મગજમાં ઘણી રાઈ ચડેલી દીસે છે. એને જરાખી કાંઈ કહું છું તો લાગલો બેશીકરાઈથી સામો મને જવાખ આપે છે. ખાવરચીખાનાનો કચરો પણ હજુ સાફ કીધો નથી. રાતના ખરડેલાં વાસણો હજી જેમના તેમ ઉંજલીઆ વગર પડેલાં છે. હવે તો એ છેકજ કંતાલો આપે છે.’ આલીએ ઉતર વાહ્યો.

‘મારાં છુત કયાં છે?’

‘છુત યા શુ હજી મહમદે સાફ કીધાં નથી. આસ્તે આસ્તે એખી ખીજાંઓની સુજે ચાલે છે. તમે સ્લીપર કાંએ નથી પેહેરતા?’

‘તેખી કયાં છે? આખા ઓરડામાં શોધી તોખી તે મલતી નથી. વાઈ, ખજી!’ કાવજસા પોતાના દીકરા ભણી જોઈ બોલ્યા ‘તે મારી સ્લીપર કયાં જોઈ હતી?’

‘તે તો ટેમુલે કુવામાં ફેંકી દીધી!’ ખજી-એ ઉતર વાહ્યો. ટેમુલ કાવજસાનો ખીજો દીકરો અને ખજીનો ભાઈ હતો. કાવજસાનાં સઘલાં છોકરાંઓ ઘણાજ મસ્તીખોર હતાં.

તેઓને તેઓના માખાપોએ દખાણમાં રાખેલાં નહીં હેખાથી ઘણાજ છગી ગયાં હતાં.

‘શું? મારી સ્ત્રીપર ટેમુલે કુવામાં નાખી દીધી?’ કાવજસા હવે પોકારી ઉઠ્યા ‘એ દુકતો ક્યાં છે? ટેમુલ! અહીં આવતો!’ કાવજસાએ મોટેથી ખુમ પાડી.

પણ ટેમુલ ખચ્ચો ખંગલામાં હોએ ક્યાં થી જે જવાબ દીએ. અને જો હોએ તો પણ તે કાંઈ તે પહે પોતાનું મોંહ પોતાના પીતાને દેખાડે એવી આશા રાખવી ખોટી હતી. કાવજસાને સહવારના જેવો ટેમુલે પોતાની સ્ત્રીપર શોધતા જોયા, તેવોજ તે એતી જઈ ખંગલાની પછવાડેના ખેતરમાં રમવા ઉતરી પડ્યો હતો.

‘ખજી, તારો એ બાઈ ક્યાં ગયો? અહીં આખી કાંઈ દુકતાઓ છે. આલી! તેં એઓને ઘણાજ છગાવી મુક્યા હોં પણ ખજી! બોલ સાચું! મારી સ્ત્રીપર કુવામાં કોણે નાખી?’

‘ખાવાળ! અમે ખારી આગલ ઉભા હતા, ત્યારે કુવાની પાલ પર એક દેડકાને ખેટેલો જોયો: આથી ટેમુલે તમારી એક સ્ત્રીપર તેને મારવા માટે ખારી વાટેથી ફેંકી; પણ તે લાગવાને ખદલે કુવામાં જઈ પડી, એટલે તેણે ખીજ ફેંકી, પણ તેખી તેની આગલથી પસાર થઈ કુવામાં પડી. ટેમુલ, ત્યાર પછી ટેમલ પરનો પેલો લીલો શાઈનો ખાલી ખડીયો મારવા જતો હતો, પણ તેટલાં તમારો ખંખારવાનો આદ સાંભળી તેણે તે મુકી દીધા, અને તમે જાગો તેની અગાડી અમે ચુપચુપ ઝોરડામાંથી નીકળી ગયા.’

‘આલી! આ તારા દીકરાઓ વીશે સાંભલેછ કે! હું તો એઓથી હવે ખેજર થયો છું!’

‘પણ હુંખી તે શું કરું! આખો દહાડો તો ધધ્યાં વહીતરું કરું છું. કોઈ આવીને કંઈ પુછેછ તો કોઈ આવીને કંઈ માંગીને મને કંતાલો આપે છે.’

‘મને એની કરતી સમજ પડતી નથી!’ કાવજસાએ આલી ભણી જોઈને કહ્યું ‘કોઈને ત્યાંથી આપણે ત્યાંના જેવા નોકરો નહીં હશે.

તેઓ કાંઈખી કામ પાષણ કરતાં નથી. તેઓ ઉલટી ઘણીજ મેહેનત આપે છે. આયા ક્યાં ગઈ? આ ખન્ને દુકતાઓ તરફ હું જો! ખદી-આનને ખટન દીધાં નથી; ખદીઆન તેમજ લેંગા તદન મેલા જેવા લાગે છે; માયાંના ખાલખી જેમ ગમે તેમ શું કાંચલા પીખાયલા છે! ખજી, તમે લોક આજે નાહ્યાંછ કે નહીં!’

‘નહી, ખાવાળ! અમે તો દરરોજ ત્રણ વાગતે નાહીએ છીએ!’ ખજીએ ઉતર વાલ્યો.

‘કાંએ?’ કાવજસાએ પુછ્યું.

‘આયા કહે છ કે સહવારના નાહવું અને ખપોરના નાહવું એ સઘણું સરખું છે.’

‘ત્યારે સહવારના એ શું કરે છે?’ કાવજસાએ પુછ્યું. પણ તેટલાં નાસ્તો આવી લાગવાથી વાત અધુરે ગઈ. ઝોમલેટ આજે મજેહનો કીધો હતો; કાવજસાને તે ઘણા ગમ્યો: તેથી તેવણના ખવાસ મુજબ તેવણ સેજ વખતમાં પોતાનો ચુસ્સો વીસરી ગયા, અને હસીને હસીને ખીજ પરચુટણ વાતો કરવા લાગ્યા.

‘આલી! હું ખરા કાલે તુને કહેતાં વીસરી ગયો?’ કાવજસાએ ખુસમીજનથી પોતાની ઘણીઆણી ભણી જોઈ કહ્યું ‘કાલે સાંજે અમારી કલખે ખીજ કલખને એક પારટી આપી હતી. અમે સઘલાઓ ખેતીને ટોલ ટપ્પા મારતા હતા, તેટલાં ખીલીયરડ વીશે એક જણ વાત છેડી. વાત નીકલતાંજ ખન્ને કલખે ખીલીયડની એક મેચ ઉભી કીધી. અમારી કલખ તરફથી મને ચુંટી કહાડવામાં આવ્યો.’

‘તમે જત્યા કે?’ આલીએ પુછ્યું.

‘નહી!’

‘ત્યારે તો તમને યોગક રૂપ્યા કહાડી આપવા પડ્યા હશે.’

‘હા! ફક્ત પંદરજ!’ કાવજસાએ ખુસમીજનથી જણાવ્યું.

‘એટલા રૂપ્યાથી તો આપણી કેટલી ગરજ સરવાતે.’ આલીએ મંભીરાઈથી જણાવ્યું.

‘આપણી પાસે કાંઈ એટલા ખધા ફાલતુ નથી કે એટલા રૂપ્યા જાયતો કાંઈ નહી. એટલા રૂપ્યા આપણને કેવા કામે લાગતે? તમેએ ત્યાં વારંવાર જવું નહી જોઈએ.’

‘ત્યારે તું આ ઘર મને ગમે તેવું કાંએ નહી ખનાવતી?’ કાવજસાએ પુછ્યું.

‘એમાં મારો વાંક નથી. આપણા આ આલસ નોકરો એનું કારણ છે.’ આલીએ જણાવ્યું.

‘એમ બી કાંઈ છે ખરું!’ કાવજસા જરા વીચાર કરતા ખોલ્યા. ‘પણ આલી! કાંઈબી કરી આપણા ઘરનો કારભાર સુધરવો તો જોઈએ. વારું! આપણા એ સઘલા આલસુઓ રજા કાં ન—’

પણ તેજ પહે જમવાના ઓરડામાં કોઈ ઓલખીતું દાખલ થયું, જેથી કાવજસા ખોલતા સુપ રહ્યા.

‘આવો! આવો ધનાકાકી! કાંઈ ગરીબને ચાક કીધાં!’ આલીએ કહ્યું.

‘આવો ધનાકાકી!’ કાવજસા ખોલ્યા ‘ખજી! કાકીજીને વરે નાસ્તો લાવવા કાવલાને કહી આવ!’

‘ઢીકરા ખજી! ફોકતનો ફેરો ના ખા!’ ધનાકાકીએ જણાવ્યું ‘હું તો ત્યારની ખાઈ આવી છું. પણ હાલ સવા દરા થયા, અને હજી તમે નાસ્તો ખાવો છો? ખપોરનું ખાવાને હવે દહોડ કલાક પાકી રહ્યો?’

‘ધનાકાકી! તમેજ જુઓ!’ કાવજસાએ જણાવ્યું ‘પણ તમે અહીં ખેસો તો ખરાં! હું હમણા એજ વાત આલીને કહેતો હતો. પણ ધનાકાકી! હું કહું છું તે પ્રમાણે તમારે તો કરવુંજ જોઈએ, આજે તમે અહીં આંજ રહો. આપણે સાથે ખપોર રાત જમીશું. હું હમણા મારાં માણસને તમારે ત્યાં કેહવાડું છું કે તમારી કોઈ રાહ નહી જાય!’

‘એમ તમારી મરજી!’ ધનાકાકીએ જણાવ્યું. ‘હું હમણા પુતલીને ત્યાં જઈને મલી આવી, તે પણ પેરોતન સાથે આજે સાંજે તમને મલવા આવનાર છે.’

‘હમે ઘણા ખુશી થઈશું!’ કાવજસાએ ખુશ મીઠજથી જણાવ્યું ‘હું ત્યારે આજે મારી કલખમાં જઈશ નહી; ખસ કેની આલી, હવે તો?’

નાસ્તાથી ફારેગ થયા પછી આલી અને ધનાકાકી બીજા ઓરડામાં ગયાં, જ્યારે કાવજસા ઉંઘાડેજ પગે લખત્રા વાંચવાના ઓરડા ભણી ચાલ્યા. તેવણે જતી વેલા નવી સ્ત્રીપર લાવત્રા એક નોકરને દુકાનપર મોકલ્યો હતો.

‘પણ આલી! હું તને પુછું કે આ તારા સુના મોહર જેવાં ઘરનો કેવો અવતાર! પોણા અગીઆર થયા અને હજી ધોલ્યા પરની કુરતની ઉંચકી નથી!’

‘લક્ષમન ઉંચકતાં કડાચ વીસરી ગયો હશે!’ આલીએ જણાવ્યું.

‘તું એને જરા ધમકાવતી કાં નહી?’ ધનાકાકીએ સુચવ્યું ‘જે તું એમ નહી કરશે તો દરરોજ એને એવીજ ટેવ પડશે. જે આ પહેલીજ વખત હોય તો તારે એને નરમીથી કહેવું.’

‘નહી! એ ઘડી ઘડી એમજ કરીઆ કરે છે’ આલીએ કંતલાઈ જઈ જણાવ્યું ‘હું તો મારાં માણસોથી ખેતર થઈ ગઈ છું.’

‘પણ ત્યારે તું એઓને કહાડી કાંએ નહી નાખતી?’ ધનાકાકીએ જણાવ્યું ‘મે તને કેટલી વાર એમ કરવા લલામણ કીધી હતી વારું!’

‘પણ નવાઓની સાથે પંચાત કોણ કરે?’ આલીએ કહ્યું.

‘ત્યારે શું છતે પછસે તેઓની ખેદરકારી તરફ તું આંખ મીચામણ કરયા કરશે કે? એમ કયાં સુધી ચાલશે? તું ફરીઆદ કરે છે કે તારા કાવજસા હવે સાંજ, સવાર, ખપોર ઘરમાં રહેવાને ખદતે કલખમાં પડી રહે છે, તો તેમાં કાંઈ તેવણનો વાંક? ઘરમાં ખુશી પાધરી મેનીજ નહી, એટલે ગમે તેવો ધીરજવંત પણ કંતાલે, તેમાં કાંઈ નવાઈ?’

‘પણ હું શું કરું?’ આલીએ નીસાસો નાખી જણાવ્યું. ‘મારી તો તેમ કરવા ઘણીખી ઈચ્છા છે!’

‘ત્યારે ખીન્ન સારાં જેવાં માણસો તઈ-આર રાખી એકદમ તેઓ સઘલાંઓને રજા આપ! અને ઘર-કારભાર. પર તું પોતે જાતે ખારીકીથી તપાસ રાખ: એટલે સહ સારું થશે. હું જ્યારેખી પુતલીને ત્યાં જઈ હું ત્યારે ત્યાંનો સંતોષી અને ઝુખ્યારો દેખાવ જોઈ ખેડડી મારા જીવને આરામ મલે છે. પણ તારા ઘરના આ આલસુ નોકરોથી તો હું યોગ્ય વખતમાં કંતલાઈ જઈ હું.’

‘તેમાં હું શું કરું!’

‘વલી પાછા એજ શખ્દો!’ ધનાકાકીએ જણાવ્યું ‘હું કહું છું તેમ પણ તું કાંઈ નહીં કરતી?’

‘પણ ખીન્ન આવે તેખી તેવાજ!’ આલીએ જણાવ્યું.

‘એવાઓને તું રાખે શું કામ જે? ગામ-માં ખીન્ન નોકરો નથી મલતા કે?’

‘પણ હું કેમ જાણું કે આપણને માફક આવે અને ઘર કરકસરથી સંભાલી લે એવાં એ માણસો છે?’

‘જરા તસદી લીએ તો સહ જણાય.’ ધનાકાકી બોલ્યાં ‘તેઓ પેડેલાં કચે ઠેકાણે નોકરી હતાં, ત્યાંથી તેઓ શા માટે નીકળ્યાં, વગેરે ખાખદો પુછયે; પછી જ તેઓ ઝોલખાણુમાંનાને ત્યાં નોકરી કરેલા જણાય તો ત્યાંથી તેઓને માટે ખખર કાઢ્યે: અને પછી રાખ્યે. પેડેલાં જરા મેહેનત પડશે, પણ પાછલથી તદન નથી-ત થશે. તું તારી બેઠેન પુતલીનોજ દાખજો લે! હાલ તે કેવું સુખ ભોગવે છે. તેઓની આવક તમારાં કરતાં અતી ઘણી નાની છે, છતાં તેઓ કેવાં સુખી છે? એનું કારણ શું? કારણ એટલુંજ કે તેઓ લાંખી પોંહોંચ દોડાવનારાં, જાતે મેહેનત કરનારાં અને કરકસરથી ખરચ કરનારાં છે.’

‘હું ઈચ્છું છું કે મારા ઘરનો કારભાર પણ પુતલીના જેવો હોય!’ આલીએ જણાવ્યું ‘હું ઈચ્છું છું કે હું પુતલી જેવી થાઉં!’

‘એમ ઈચ્છવાથી કાંઈ ખનવાનું છે?’ ધનાકાકીએ જણાવ્યું ‘એમ થયું ખુદ તારા હાથમાં છે. પણ મારે કહેવું જોઈએ કે એમાં તારાં માએ ખાવાનો પણ વાંક છે. તેઓએ તમને કરકસરથી ઘર સંસાર ચલાવવાની કેલ-વણી આપવાને બદલે પેના (!) વગેરેની કેલવણી આપવા પસંદ કીધું!’

‘પણ થયું તે થયું!’ આલીએ જણાવ્યું ‘હવે એનો કાંઈ ઉપાય?’

‘ઉપાય મેં તને ખતાવ્યો છે, તેજ!’ ધનાકાકીએ ઉતર વાલ્યો.

ખપોરના તેઓ સઘલાં (કાવજસા, આલી, ધનાકાકી, ખજી અને ટેમુલ) સાથે ભોજણુ જમવાના હતા. કાવજસા અને આલીના ખનને ખેટાઓ ખજી અને ટેમુલ કેવા ‘ચાંદ’ હતા, એતો આપણે કાવજસાની સ્લીપરના હાલ પરથી જાણી ચુક્યાં છીએ. પણ તેજ દહાડે આ મસ્તીખોરા ખનને ભાઈઓએ એક ખીન્ન નુસખો અજમાવી જોયો હતો, જે હવે આપણે જાણીશું.

ધનાકાકી આજે ભોજણુ જમવાના હોવાથી ખપોરના આજે પાંદંનું પુડીંગ કરવા આલીએ કાવલા ખખરચીને હોકમ આપેલો હતો. હવે આ હોકમ ખજીએ સાંભલ્યો હતો. તેને પુડીંગ ખાવા ઘણુંજ ગમતું હોવાથી આલીનો આ હોકમ સાંભલી તે નાચવાને કુદવા લાગ્યો: અને પછી પોતાના ભાઈ ટેમુલને આ ખુરા વધાઈ કહેવા ખંતરમાં દોડ્યો.

ટેમુલ પાણીથી ભરાયલાં એક ખાખોચ્યાં આગલ ઉભો રહી ખીન્ન છોકરાઓ ભેગો ખાડામાંના દેડકાઓ સાથે ગમત કરતો હતો. તેઓ કીનારે ઉભા રહી દેડકાઓને પકડવા માંગતા હતા, પણ દેડકાઓ કોર પર આવવાના અખાડાજ કરતા હતા.

આખરે કંતલાઈ જઈ અને માખાપ જુમ પાડશે એવી ધાસ્તી રાખી બીજા છોકરાઓ ટેમુલને એખલો મુકી ત્યાંથી જતા રહ્યા. ટેમુલ પણ નીરાસ થઈ ત્યાંથી જતા રહેવાની તક આરી કરતો હતો, તેટલાંજ ત્યાં તેનો ભાઈ ખજુ પુડીંગની જુરા વધાઈ કહેવા જઈ લાગ્યો. હવે જ્યારે આ ખન્ને મસ્તીખોરા ભાઈઓ સાથે મળ્યા, એટલે પુછ્યું શું પડે? વલી ખન્ને હીમ્મતવાન પણ હતા. ખજુએ પુડીંગની જુરા વધાઈ તથા ધનાકાકીના આજે ઘરમાં રહેવાની ખખર પોતાના ભાઈ ટેમુલને કહી. પણ તે પેલી સ્ત્રીપરની વાત કહેવા વીસરી ગયો.

‘પણ ટેમુલ! તું અહીં એખલો શું કરે છે?’ ખજુએ પોતાના ભાઈને પુછ્યું. ‘આટલો વખત શું કરતો હતો?’

‘અમે અંદરના દેડકાઓ પકડવા માંગતા હતા?’ ટેમુલે ઉતર વાલ્યો.

‘પછી એકબી પકડયો કે?’

‘નહી! એવા પક્ષા છે કે ખાડાની વચ્ચમાં જ રહે છે.’

‘તારી સાથે બીજા કોણ કોણ હતા?’

‘પેલો ફકરદીન, દાદી, અને સોરાખ હતા. તેઓ હમણાજ ગયા?’ ટેમુલે ઉતર વાલ્યો.

‘ત્યારે તમે આવા ચાર ખહાદુર પેહેલવાનો (!) હતા, અને તોખી એકું દેડકો પકડી નહી શક્યા?’

‘હું અંદર જઈ જરૂર પકડતે, પણ તેઓ, તું જાણુછ તેમ, ઘણા હીચકારા અને બીહીકન હોવાથી મને અંદર જવા નહી દીધો અને જો હું જઈ તો આપણા ખાવાજીને ચાડી ખાવા તેઓએ ધમકી આપી.’

‘ટેમુલ! હું જાણું છું કે તેઓ આસી ખાયલા જેવા હીચકારા છે. તેઓ આપણી ભોલઈ પર લાલ લે છે. પણ, ખરા, ટેમુલ! આ દેડકાઓ જોતાં અને પુડીંગની વાત ધ્યાનમાં રાખતાં મને કાંઈ ગમત કરવા ગમે છે. એથી ધનાકાકી, ખાવાજી, માયજી વગેરે સઘલાં પેહેલાં ઘણા

બીહરો, પણ પછી તેઓ જુખ હસરો. આપણનેખી ઘણી મજા મલશે. ખોલ તું કરવા માંગે છે કે?’

‘તું શું કરવા માંગે છે, તે હું જાણુતા નથી’ ટેમુલે ઉતર દીધો ‘તોપણ જો મજા હોવું પડવાનું હોય તો હમેસની માફક સેવક તક આર!’

‘ટેમુલ! તું જાણુ છ તો ખરો કે’ ખજુએ હલવેથી જણાવ્યું ‘આપણે ત્યાં જ્યારેખી ખાવાજીના ફરેન્ડો જમવા આવે છે ત્યારે પુડીંગ ચા ચીઝીન-પાઈની બે દીશો ખનાવવામાં આવે છે. આ ધાકણા સાથની દીસો એકસરખી છે, અને તેઓમાં કસો ફરક નથી: એ પણ આપણે જાણુ છીએ; હવે આજે એકજ દીશમાં પુડીંગ ખનાવવા માયજીએ કાવલાને કહ્યું છે, તેથી પેલું બીજું દીશ ખાલી પડશે. માટે આપણે જો એમ કરીએ કે કાવલો પેલાં પુડીંગ સાથનું દીશ જ્યારે જમવાની ટેખલ પર ધાંકીને મુકી જાય ત્યારે આપણે તે દીશ, કોઈ નહી જાણુ તેમ, સાઈડ-ખોરડ પર મુકી તેને બદલે પેલું ખાલી દીશ જમવાની ટેખલ પર મુકીએ તો કેવું? અલખતાં!’ આ ખાલી દીશમાં આપણે એક બે દેડકા પકડી અંદર મુકી ધાંકીશું. તું જાણુછ તો ખરો કે કાવલો પુડીંગનું દીશ બીજી રકાખીઓ માંડવાની અગાડી જમવાની ટેખલ પર મુકી જાય છે; અને ઘણુ ખર્ચ જમવાના ખોરડામાં કોઈ રહેતું નથી; એટલે આપણા કામમાં ઘણી સહેલાઈ મલશે, અને પછી મજા, મજા!’

‘ખજુ! સેવક તક આર છે.’ ટેમુલે જુરાલીથી ઉતર વાલ્યો ‘જો ધનાકાકીના દીલ પરજ દેડકો કુદકો મારશે તો જોવા લાયક દેખાવ થઈ રહેશે.’

‘પણ ટેમુલ! મને એક વાતની બીહીક લાગે છે!’ ખજુએ જણાવ્યું ‘જો દેડકાઓ અંદરથી ખોલે તો!’

‘તેની વાત ત્યારે થઈ રહેશે!’ ટેમુલે જણાવ્યું ‘હવે આપણે દેડકાઓને પકડવા જઈએ.’

‘પણ ટેમુલ! આપણે ગુપચુપ અને કોઈ નહીં જ્યે તેમ કામ કરવું જોઈએ, નહીં તો મજાહમાં ખલસ થશે.’

‘ખજી! તેની તારે કસી ચીંતા કરવી નહીં.’

‘પણ હવે દેડકાઓને જલદીથી પકડવા જોઈએ, નહીં તો કોઈ આવી લાગશે.’

‘ખજી! હું અંદર જઈશું છું. તું અહીં જો રહેજે. હું દેડકાઓને હાંકતો હાંકતો તારી આગલ લાવીશ.’

ખન્ને જણાવે કેવી રીતે દેડકા પકડયા, તે જણવા સાથે આપણને કામ નથી, ફક્ત એટલું જ જણાવીશું કે તેઓએ ત્રણ દેડકાઓને પકડયા હતા, અને પોતાની ધારણા મુજબ તેઓ દેડકાઓને એક ખાલી દીશમાં સંતાડવાને અને દીશો અદલ ખદલ કરવામાં ફતેહમંદ જિતયા હતા.

‘આલી! આ તારા ઘરમાં એટલું ખધું અંધિર છે, એ તો મેં આજે જ જાણ્યું?’ ધનાકાકી કૂડડતાં ચટકતાં આલીના ઝોરડામાં આળ્યાં.

‘કાંએ વલી શું છે?’

‘વલી શું કરીને પુછેછ!’ ધનાકાકીએ જણાવ્યું. ‘હાય મોંહ ધોવાના ઝોરડામાંની મોરી પર નથી હાડાંમાં પાણી કે નથી સોજીને તુવાલ! તુવાલના એ કેવા હાલ!’

‘ધનાકાકી! તુવાલ તો મેં ખેજ કલાક અગાડી નવો મુકયો હતો!’ આલીએ પોતાનો ખચાવ કીધો.

‘ત્યારે તેની પર કાદવ કીચલના હાય કોણે નુછયા?’

‘પેલા દુકતાઓજ હશે!’ આલીએ પોતાના દીકરાઓ વીશે જણાવ્યું.

આલીએ અટકલ કીધી હતી તે ખરી હતી. ટેમુલ અને ખજી ખાખોચ્યાંમાંથી દેડકાઓને પકડી, તેઓને નહવાડી સાફ કરીયા પછી પોતાના હાથે અને દેડકાઓને આ તુવાલથી તેઓએ નુછયા હતા. તેઓએ ત્યાર પછી પેલા દેડકાઓને દીશમાં પેક કીધા હતા.

‘અરે ધનાકાકી હવે શું કરે? કાવજસા અને પેશોતન મોરીવાલા ઝોરડામાં જ્ય છે?’

‘કોણ, પેશોતન! એવણુ અહીં આં શું કામ આળ્યા?’

‘તે હું શું જાણું?’

ખચીત! પુતલીના વર પેશોતન અને આલીના વર કાવજસા મોરીવાલા ઝોરડામાં વાતો કરતા જતા હતા. કાવજસાના ખંગલા આગલના રસ્તા પરથી પેશોતન પોતાના કાંઈ કામસર પસાર થતા હતા, તેટલાં તેવણુના હાથમાંની છતરી રસ્તાપરના કાદવમાં ખરડાઈ ગઈ, અને તે કંચકતાં તેવણુનો હાય પણ ખરડાઈ ગયાથી હાય ધોવા તેવણુ પોતાનાં સગાના ખંગલામાં આળ્યા હતા. જોકે તેવણુ તે દીવસે સાંજે પુતલીને લઈને તો મુલાકાતે આવવાનાજ હતા, એ ખાખદ ધનાકાકીના મુખથી આપણે જાણી ચુક્યાં હોએ. આ ખરડાયલા હાથો ધોવા માટે કાવજસા તેવણુને ઝોરડો દેખાડવા માટે સાથે સાથે વાતો કરતા જતા હતા, જેમને દુરથી ધનાકાકીએ અને આલીએ જોયા હતા.

‘અહંહં! આ દુકતાઓ તો મને ખેજર કરે છે!’ આલીએ જણાવ્યું. ‘એવાતો મસ્તી-ખોરા છે કે ખોલવાની વાત નહીં.’

‘તેમને નીશાલમાં કેમ નહીં મોકલતી?’ ધનાકાકીએ પુછ્યું.

‘તેમ કરવા અમારો વીચારજ છે!’ આલીએ જિતર દીધો.

‘એ જવાબ તો તે મને કાંઈ સેંકડો વખત દીધો હશે.’

‘પણ હું શું કરે?’ આલીએ જણાવ્યું. ‘કાવજસા કહે છે કે દુકતાઓ એટલાતો મસ્તી-ખોર છે કે ખુદ માસ્તરને પણ તોખાહ તોખાહ ખોલાવશે; એઓને માટે તો કોઈ કરદો માસ્તર જોઈએ.’

‘પેશોતનને કાંએ નહીં કહેતી?’ ધનાકાકીએ જણાવ્યું. ‘તેવણુની સલાહ તું આ માટે નથી લેતી?’

‘મારે તેમ વીચારજ છે!’

‘જે આવી! એમ વીચાર કરતાં કરતાં હજાડાઓ તો શું પણ વરસો પણ ચાલ્યાં જાય! જે તે એક દુરાવ કરી અમલ કરવો, એમાંજ આપણી ફતેહ છે; જે તું તારા આ દીકરાઓને અત્યારથી કોઈ સ્કુલમાં મુકશે નહીં તો એઓ તદ્દન હાથથી ખાઉં જરો. કહે તો હુંજ કહું!’

‘હાથ ધોવાનું’ પાણીખી મોરીમાં મલે નહીં!’ કાવજસાએ જુમ પાડી. ‘કાવલા! મોરી-માં પાણી મુકતાં પણ તારા હાથ દુખ્યા કે?’

‘સાહેબ! મેં હાંડો ભરી મુક્યાને ખે કલા-કખી થયા નહીં હશે!’ કાવજો, જે ત્યાંથી પસાર થતો હતો તે, બોલ્યો.

‘ચાલ, ટક ટક ના કર! જલદીથી પાણી લાવ! હાંડો ભર્યો તો ખે કલાકમાં કેમ ખાલી થઈ ગયો? અહીંયાં કોઈ નહાવા તો નથી બેસતું!’

કાવલાએ તરતજ પાણીનો હાંડો ભરી લાવી મોરીની પાલ પર મુક્યો.

‘કાવલા! હાંડો ગલતો તો નથીની?’

‘નહી, સાહેબ!’ કાવલાએ ઉતર દીધો.

‘ત્યારે પાણી ક્યાં ગયું?’

‘સાહેબ! અંદર છોકરાઓ ગયા હતા ખરા!’

‘કોણ?’

‘ટેમુલજી અને ખરજેરજી!’

‘ત્યારે એજ તુફાની ખારકસોનું કામ!’ કાવજસાએ જણાવ્યું. ‘પેશોતન! તમે માનશો નહીં, જ્યારે હું જણાવીશ કે મારા આ દુક-તાઓ જેટલા મસ્તીખાર છોકરાઓ ખીજ એક-ખી નહીં હશે!’

પેશોતન હાથ ધોતા ધોતા કાવજસાની પોતાના છોકરાઓ માટેની ફરીયાદ ગ્રુપગ્રુપ સાં-ભલવા લાગ્યા. છોકરાઓ કેવા હતા, તે તેવણે ધનાકાકીને મહોંડેથી આગ્રસ સાંભળ્યું હતું, અને તેથી તેવણે કાવજસાની ફરીઆદથી કરી અન્યથા લાગી નહીં.

‘અરે, પણ આ તુવાલ કેટલો મેલો? આલી, આલી! ખીજે તુવાલ જલદીથી લાવતો!’

‘કાંઈ નહીં!’ પેશોતન પોતાના ગજવા-માંથી રૂમાલ કહાડી બોલ્યા ‘હું રૂમાલથી હાથ તુછીશ!’

થોડા વખતમાં આલી એક નવો તુવાલ ત્યાં લઈ દોડી.

‘આલી! આવો દરતી તુવાલ અહીં કેમ આવ્યો?’ કાવજસાએ પુછ્યું.

‘પુછો તમારા દીકરાઓનો!’ આલીએ ઉતર દીધો. ‘મેં તો ત્રણ કલાક અગાઉ નવો તુવાલ દરરોજની પેઠે મુક્યો હતો. આ તુવાલ પર કાદવના દાઘ છે, જે પરથીજ જણાય છે કે એ દુકતાઓ વગર ખીજું કોઈ હોય નહીં. પેલી સ્ત્રી પર માટેની તેઓની નામદારીની આજેજ ખનેલી વાત વીસરી ગયા કે?’

‘તે વલી શું?’ પેશોતને હસી પુછ્યું. કાવજસાએ સઘલી વાત કહી. પેશોતને હસ્તાં હસ્તાં વાન સાંભલી લીધી. તેઓએ ખુલ્લું જોયું કે છોકરાઓને ઘણાજ છગાવી મુક્યા હતા.

‘વારૂ, પેશોતન! તમે એવો કોઈ શીક્ષક મને દેખાડી નહીં શકો કે જેના હાથ નીચે આ દુકતાઓને હું સીખવા અને નરમ કરવા મુકું?’ કાવજસાએ પુછ્યું. ‘અલખતાં! તે જરા કરડો હોવો જોઈએ.’

‘હા, મારી ચોલખાણનો છે. હું ધારૂં છું કે તેના હાથ નીચે તમારા આ દીકરાઓ સુધરી જાય ખરા. હું તમને પેલા નરભેરામની સ્કુલમાં તમારા આ દીકરાઓને મુકવા ભલામણ કરું છું!’

‘પણ એવા હીન્દુને એ દુકતાઓ કાંઈ મચક આપે?’ આલીએ વીચાર જણાવ્યો.

‘નરભેરામ નહીં!’ પેશોતને જણાવ્યું. ‘તે-વણુ તો હેડમાસ્તર છે. પણ તેવણુના એસીસ-તંટ જમશેદજી તમારા આ દીકરાઓને ખરાખર ટેકાણે લાવશે!’

‘એ વીરો આપણે હવે પછી વાત ક-રીશું. પણ પેશોતન! તમોને અમારી સાથે ખપોરના જમવુંજ પડશે.’ કાવજસાએ જણા-વ્યું. ‘ત્યાં લગી અમે તમને જવા દઈશું નહીં.’

‘શું તમો હજી ખાવાના છો?’

‘હા! અમે તો દહોડ બે વાગતે ખાઈએ છીએ!’

‘પણ હું પેટ પુરતું ખાઈને આવ્યો છું!’

‘તેનું કાંઈ નહીં!’ આલીએ જણાવ્યું.

‘અમડા બે ચાર છકનીખી જગ્યા નથી?’

પેશોતનને સઘલાંઓ સાથે ખેતવાની ફરજ પાડી.

સઘલાંઓએ ખપોરનું બોજણ સાથે જમી હાથ મોંહ પોયું. હવે ફરત ખાવાનો વખત આવી પહોંચ્યો હતો. ફરત સાથે પુડીંગ પણ ખાવાનું હતું. ટેમુલ અને ખજુ પાસે પાસેજ ખેડેલા હોવાથી ટેમુલ પોતાના પગથી ખજુને ઇસારત કરતો, અને ટેમુલને ખજુ કરતો હતો. દીશનું ધાંકણ ઉંઘાડયાથી થું પરીણામ આવશે, તે તેઓ વટીક જાણી શકતા નહીં હતા. જોકે ખનનેએ મજાહની આશા રાખીને આ કામ કીધું હતું, તોપણ તેઓના ‘પેટમાં કંઈ જ નહીં’ હતી.

‘ટેમુલ! પુડીંગનું દીશ પેશોતન આગલ ખસાડ તો?’ કાવજસાએ જણાવ્યું ‘પેશોતન! તમે પેટેલાં ચર્યાત કરો.’

‘આપણા ધનાકાકી વડાં છે: માટે તેવણે ચર્યાત કરવી જોઈએ.’ એટલું બોલી પેશોતનને દીશ ઉંઘાડયા વગર પોતાની પાસે ખેડેલાં ધનાકાકી તરફ દીશ ખસાડ્યું.

ટેમુલ અને ખજુ આ સઘલો વખત જાણે કંઈ જાણતા નહીં હોય તેમ ફરત ખાવામાં રોકાઈ ગયલા જણાતા હતા.

એક પણ વધારે! અને ધનાકાકીએ પોતાની સામેનું દીશ ઉંઘાડ્યું કે યા જુદા! બંધાયેલાં પુડીંગને ખદલે ત્રણ જીવતા દેડકાઓ અંદરથી ખાહેર કુદી પડ્યા! તેઓમાંથી જે મોટો હતો, તેણે આખા દેડકાકીના શરીર પરજ કુદકો માર્યો, જ્યારે બાકીના બે ટેમલ પરજ ચુપચુપ ખેતી, દોકડું ઉંચે કરી આસપાસનો દેખાવ અજાણીથી જોતા હતા. આ દેડકાઓને ખચીત ઘણી અજાણી લાગેલી હોવી જોઈએ: કારણકે તેઓએ પોતાને

પાણીમાં જોવાને ખદલે સફેદ ટેમલ-કડોઈ પર આવી પડેલા દીડા હતા: કે જેવો ખનાવ કડાચ તેઓએ પોતાની આખી હાથઆંતીમાં પણ જોયો નહીં હોય.

પણ એ વાત પડતી મુકી આપણે ધનાકાકી તરફ નજર દોડાવ્યે. દીશનું ધાંકણ ઉંઘાડી તેવણે ચમચો લેવાં જતાં હતાં, તેટલાંજ તેમાં પુડીંગ જોવાને ખદલે અંદરથી ત્રણ જનવરોને કુદકો મારતાં જોઈ તેવણે ચમક્યાં. પણ હજી તો તેવણે પોતાની અજાણી સમાવે તેની અગાડી તો સફેદ મોટા દેડકાએ તેવણે ભણીજ એક કુદકો મારીએ, કે તેવણેના હોંસકોસ હડી ગયા, અને તેવણે એક ચીચારી પાડતાં ઉઠી ઉભાં થયાં કે દેડકો બોંચ પર નીચે પડ્યો. સેજ વખતમાં તેવણેની ખીક સમી ગઈ, અને તેવણે પાછાં ખેડાં.

આ કામ કોણનું હતું તે સઘલાં એતી ગયાં. પણ કાવજસાનો મીજાજ જોતો રહ્યો. પોતાના મેહમાનોને પોતાના દીકરાઓએ અપમાન કીધું હતું. તેવણે ઉઠી જઈ ચુસ્સાથી જણાવ્યું કે બીજે દીનથી તેવણે ખાહેરગામ જતા રહેશે.

‘ઓહ, ધનાકાકી! હવે હું શું કરું?’ આલી રમસ થઈ પોતાના ઓરડામાં જતી બોલી ‘મારા જેવી કમનસીબ કોઈ નહીં હશે. હવે હું શું કરું? પેશોતન મારા પોતાના ઘરનો સંસાર ચલાવવાની ખામી વીરો કોણ જાણે. કેવો વીચાર લઈ જશે—તેવણે કોણ જાણે શું ધારશે?’

‘તેવણે ધારશે કે તું સદંતર બેવકુફ છે!’ ધનાકાકીએ ઉતર વાલ્યો ‘અને મારું પણ તેમજ મત છે. હું હવે તારા ખાવાને ઘર બંધું છું.’

‘હું પણ તમારી સાથે આવવા માંડું છું.’ આલીએ જણાવ્યું ‘પેશોતનના દેખતાં હું હવે કાવજસાને મોંહ કેવી રીતે દેખાડું! કુદકાઓના કારસ્તાનથી હું બેજર થઈ ગઈ છું! પણ ધનાકાકી, મને હમણા એક વીચાર આવે છે. તમે

જે હમણા જતાં રહેશે તો કાવજસા એમજ ધારશે કે તમે માહું લઈ જતાં રહ્યાં છે: માટે જે તમે પુતલી સાંજે અહીં આવે તે વેલા તેની સાથે જશે તો કીક થશે. ધનાકાકી! જે એટલું માફ કહેલું તમે કણ્ડ નહી કરશો?

‘એમાં અપમાન જેવું શું છે, તે હું જાણતી નથી. એ તો બધાંને ત્યાં દુકતા દુકતીઓ એમાં કહાડે છે. ફરક એટલોજ કે તારે ત્યાંના દુકતાઓ ખીજાઓ કરતાં ઘણાજ મસ્તીખોર છે. તોપણ જ્યારે તારી મરજીજ છે તો હું પુતલી સાથે પાછી જઈશ.’

‘ધનાકાકી! તમારી હું ઘણીજ આભારી થઈ છું!’

‘છત! પણ હું તેના બદલામાં જે માંચું છું તે તું કરશે તો હું ઘણી ખુશી થઈશ.’
‘તે શું?’

‘તારા આ દીકરાઓને કાંઈખી કરી એકાદ નીશાલમાં તું જલદીથી મુક!’ પણ એવી નીશાલમાં કે જ્યાં એઓને થોડા વખતમાં સુધારી નાખે.’

‘કાવજસાએ અને મેં એ બાબદસર આજેજ પેશોતન સાથે વાત કીધી હતી. પેશોતન તેઓને કોઈ નરભેરામની નીશાલમાં મુકવા કહે છે. તેવણ જણાવે છે કે નીશાલમાં જમસેદજી નામનો કોઈ શીક્ષક છે, જે એ દુકતાઓને ઠેકાણું લાવશે. જમસેદજી સાથે વહી તેવણને ઝોલખાણ પણ છે.’

‘ત્યારે તું કાલને કાલ એઓને એ નીશાલમાં મોકલ!’

‘પણ કાવજસાનો એ માટે વીચાર પુછવો જોઈએના.’

‘હું પોતે તેવણ સાથે વાત કરીશ, એટલે તો ખસતી?’ ધનાકાકીએ પુછ્યું.

‘હા! તમારી મેહેરખાની થશે!’

પેશોતન જમ્યા પછી કાંઈ કામ હોવાથી જતા રહ્યા; પણ તેવણ સાંજે પોતા સાથે પુતલીને લાવવા કણ્ડાત આપી ગયા હતા,

તેથી કલખમાં નાસી જવાની કાવજસાની ઘણી પણ ઇચ્છા છતાં તેવણને તે દીવસ ધરમાંજ રહેવાની ફરજ પડી. તેવણ ચુસ્સામાં સાડા ચાર વાગતા સુધી પોતાના ઝોરડામાં ભરાઈ રહ્યા, જેટલા વખતમાં તેવણનો ચુસ્સો લગભગ ઉતરી ગયો હતો. તેવણને વીચાર કરતાં જણાયું હતું કે અરધા વાંક તેવણનો પોતાનો હતો; પોતાના બચ્ચાંની કેલવણી પાછલ તેવણે પોતે જાતે અત્યાર સુધી કશું કીધું નહીં હતું. છુદ તેવણ પોતે છોકરાઓને છગાવી મુકયા હતા.

આખરે સાડા ચારનો અમલ થયો કે પુતલી પોતાના પત્ની પેશોતન સાથે આલીને મલવા આવી પહોંચી. તેઓની સાથેજ દાદાભાઈ દાકતર અને તેવણના ઘણીઆણી રતનવડુ પણ આવ્યાં હતાં.

એવું બન્યું કે દાદાભાઈ અને રતનવડુ પોતાની દીકરી પુતલીને તેણીને ઘરે મલવા ગયાં. પણ તેઓ ત્યાં પુગ્યાં કે તેઓએ પુતલીને અને પેશોતનને ભાડેની એક ગાડીમાં ખેસવાની તક આપી કરતાં દીડાં. જ્યારે તેઓએ જાણ્યું કે તેઓ આલીને ઘર જતાં હતાં, ત્યારે દાદાભાઈએ પણ ત્યાંજ જવા પોતાની મરજી ખતાવી; અને રતનવડુ પણ તેમ કરવા રાજી થયાં. આથી પેલી ભાડેની ગાડીને પાછી મોકલી દીધી, અને સઘલાંઓ દાકતરની ગાડીમાં ખેસી સાડા ચાર વાગતે આલીને ઘર જઈ લાગ્યાં.

આથી કાવજસાને ઝોરડામાંથી ખાહેર નીકલવાની ફરજ પડી. સઘલાંઓ દીવાનખાનામાં ગોઠવાઈને બેઠાં.

‘આલી! આજે તું એરડ્યું પીધું હોય તેવું મોંઢ કરી શું કામ બેઠી છ?’ દાદાભાઈએ પુછ્યું.

‘પુછો, એવણને?’ આલીએ કાવજસા બણી જોઈ કહ્યું ‘જ્યારેખી કાંઈ ઉંધું થાએ છે કે ખસ મારે માથેજ એનો તોપલો નાખવામાં આવે છે?’

‘પણ છે શું, તે તો મને કોઈ સમજત-વશે?’ રતનવડુએ પુછ્યું.

ધનાકાકીએ આથી સધલું કહ્યું. જ્યારે ધનાકાકી પેલી દીશમાંના દેડકાઓની વાત પુરી કરી રહ્યાં કે સધલાં સુપ ખેડાં. કોઈને કાંઈ સુજે નહીં; દાદાભાઈને તથા પેશોતનને તથા પુતલીને એ વાત સાંભલી થઈ હમણે આંધું, પણ તેઓએ તે સમાવી દીધું.

‘આ પ્રમાણે રાહઘાટ હવે વધારે વખત ચાલવા દેવો નહીં જોઈએ.’ આખરે કાવજસા પોતાનો ખાકી રહેલો ચુસ્સો દાખી નાખી બોલ્યા ‘વાંક કોણનો છે, તે તપાસવું જોઈએ; ત્યાર પછી ઉપાય શું કરવો તે જોવું જોઈએ.’

‘હું ધારું છું કે ઘર સંસાર ચલાવવાની આલીની ખાખીનો એમાં વાંક છે.’ દાકતર દાદાભાઈએ જણાવ્યું ‘અને—’

‘ઓહ! પપા!’ આલી રડતી બોલી ‘તમે જણતા નથી કે હું સધલું ઠીક કરવા કેટલી મહેનત કરું છું.’

‘પણ ખોટી રીતની મહેનત હોય તો કારભાર કદી સુધરે નહીં. તમે ખન્ને માટી બધાંએરનો એમાં વાંક છે. છોકરાંએને ધાકમાં રાખી સારી કેલવણી આપવાની દરેક માત પીતાની ફરજ છે.’ દાકતરે બોલવું જારી રાખ્યું ‘વલી તમેએ ખરચ પણ કમી કરવો જોઈએ; આલી, જરા મુગી રહે! હું જાણું છું કે તારી અને કાવજસાની તખીયત ઠીક રહેતી નથી. પણ તેમાં વાંક તમારો પોતીકો છે. તમે પોતે ચાલહાલ કરો નહીં, અને જ્યારેખી ખાહેર જવો ત્યારે ગાડી વગર તમને ચાલેજ નહીં, ત્યારે તખીયત તે કેવી રીતે ઠીક રહે? અને જ્યાં તખીયત ઠીક નહીં હોય ત્યાં ચલખતાં તેટલો વખત ધરનો કારભાર ચલાવવામાં જરા અડચણ પડે. તમેજ જુઓ કે તમારા દીકરાએ આખો દહાડો ફરહર કરે છે, અને તેથી તેઓની તંદરોસ્તી કેવી સારી રહે છે તે? પુતલીના ઘર તરફ તમે નજર કરો. તેઓ કેવાં સુખ્યાંરાં છે? તમારા કરતાં અતી ઝોછી આવક છતાં તેઓ કેવાં સંતોશી અને સુખી છે? તમારી માટી આવક છતાં જ્યારે તમારો ઘર કારભાર ખરાખર ચાલતો નથી, ત્યારે આવક કરતાં તમે ખરચ વધારે કરતાં હોવાં જોઈએ!’

‘આ વરસે ખરચને માટે આવક પુરતી જણાઈ નથી.’ કાવજસાએ ગંભીરાઈથી જણાવ્યું.

સધલાં સુપ ખેડાં. કાવજસાના ઉપલા એકરારથી દરેક જણને જરા દલગીરી લાગી. ધનાકાકીએ પોતાના મનમાં છુપી હાએ મારી.

‘કાવજસા!’ દાકતરે જણાવ્યું ‘તમારી કલખ શું તમે છોડી નહીં દેવો? હું ધારું છું કે તમારી આવકનો સારો જેવો લાગ ત્યાં ખરચાતાં નાણાંમાં ખેતી જતો હોવો જોઈએ.’

‘મારી કલખ વગર મારેથી જવાય નહીં’ કાવજસાએ આતુરતાથી જણાવ્યું ‘આ મારાં ઘરના અંધેર કારભારથી કંતાલેલા જીવને ખેંધી મારે રાહત આપવી જોઈએ. ખીજે કીએ ઠેકાણે અમે ખરચમાં કાપકાપ કરીએ તે હું યા આલી પોતે પણ જાણી શકતાં નથી. પેશોતન! એ કરકસરનો ચુપ્ત રહેલો હુન્નર અમને શા માટે તમે શીખવતાં નથી? શું તમે એ પર અજવાલું નહીં નાખો?’

‘આહ! કાવજસા! કરકસર કીએ ઠેકાણે કરવી તે જણવા આપણને શીખવું જોઈએ. અથવા જણવું જોઈએ.’ પેશોતને હસીને જણાવ્યું ‘કરકસર કરવી હોય તો તે પેહેલાંથીજ કરવાની ટેવ પાડવી, અને તે ખરી કરકસર હોવી જોઈએ. ખોટી રીતની કરકસર ઉલટી ખરચાલુ નીકલે છે. અમે પેહેલાંથીજ કરકસર કરવાની ટેવ પાડી, એટલે હવે અમને કશું લાગતું નથી. પેહેલાં પેહેલાં આપણને કડકું લાગશે પણ પાછલથી આપણને ખેંચડી મળે લાગશે. જતી મહેનત વગર કાંઈખી મલતું નથી. આપણને તે માટે થોડું થણું સોસવું પણ પડે છે. પાછલથી સુખ મલવાથી તેનો ખદલો વલી રહે છે. વલી—’

પણ તેટલાં બજીના દીવાનખાનામાં મોટા ઘોંઘાટ સમેત દાખલ થવાથી પેશોતનના લેકચરમાં ખલલ પડી. બજી પોતાના હાથે ખીલાડીના એક ખચ્ચાને પુછડીથી ઉંચકી લાવી દાખલ થયો હતો. ખીલાડીનું ખચ્ચું ‘મીઆંઈ!’ મીઆંઈ!’ કરતું હતું.

‘અહીં આવ દુકતા!’ કાવજસા બોલી હકયા ‘એ તમે દુકતાઓ શું શું કરતા કરો છો? સહવારના દેડકાઓને હંચકી દીશમાં નાખ્યા, અને હવે બીલાડીને હંચકી લાવ્યો. કોઈ જનન-વર કેવું હોય અને કોઈ કેવું હોય, તેની તો દર-કારજ નથી કરતા! અહીં, મારી પાસે આવ!’

પણ બહુ બચ્ચો કાંઈ કાચો નહીં હતો. જાણે કાંઈ સંભળ્યું નહીં હોય તેમ સપાટા-ખંધ પાછો બીલાડીને હંચકી દીવાનખાતું છોડી ગયો; અને ખેતર ભણી દોડ્યો.

‘કાવજસા!’ દાદાભાઈએ જણાવ્યું ‘હું તમને કાંઈ કહેવા માંડ્યું. તમારે ગમે તો તે પર તમે અમલ કરો; હું સઘલાંના સારાં માટે કહ્યું છું. હું એમ જણાવ્યું કે તમોએ ચાર પાંચ દીવસમાં ખાઉંરગામ એખલા જતા રહેવું, અને છએક મહીના રહી અહીં પાછા આવવું. એટલો વખત તમારાં છોકરાંઓને પેશોતનને ત્યાં રાખવાં, જેઓ તમને સ્કુલમાં મોકલશે, અને ધનાકાકીને ત્યાં ધર સંસાર ચલાવવાની કેલવણી લેવા આવીને મોકલવી. હું ધારું છું કે પેશોતનને અને ધનાકાકીને એ માટે કશો વાંધો હોય નહીં.’

‘પણ જો પેશોતન પોતાને ત્યાં મારાં છોકરાંઓ રહે તેટલાં દર મહીને ખરચને માટે

કાંઈ રકમ લેવા કહ્યું થાય તો મારે કહ્યું છે!’ કાવજસાએ જણાવ્યું.

પેશોતને અને પુતલીએ કાંઈખી લેવા માટે સખત વાંધા ઉઠાવ્યો, પણ બીજાંઓના વચ્ચે પડવાથી એ વાંધા પણ પતી ગયો.

‘હવે ખાકી જે રહ્યું છે તે એજ કે સઘલાં નોકરીને જે દહાડે કાવજસા ઉપડી જાય તે દીવસે એક મહીનાનો વધુ પગાર આપી નોકરી છોડી જવા કહેવું’ કાવજસાએ જણાવ્યું.

આ ગોઠવણ સરવેને પસંદ પડી, અને તે પર અમલ કરવામાં આવ્યો. બીજા આઠ મહીના વધુ થયા નહીં કે કાવજસા પાછા ફરીઆ. તેવણના ઘરમાં ત્યાર પછી આલસ્ટ નોકરી દીસ્યા નહી. ખરચ કરકસરથી ચાલવા લાગ્યો. ‘દુકતાઓ’ નરભેરામની સ્કુલમાં ઘડાતા જણાતા હતા. હુંકમાં કાવજસાનું ઘર આગ-લની માફક જણાતું નહી. તેવણના ઘરનો રાહઘાટ ઘણાખરો પેશોતનના ઘરને મલતો આવતો હતો. અને એ સઘલો ફેરફાર શા માટે? આલીની ઘર સંસારી કરકસની કેલવણી લેવાના પરીણામથી?

સમાપ્ત. *

* TWO MARRIAGES—IN THE UNHOLY WISH, &C.—BY MRS. HENRY WOOD.

સખ સખકી સંભાદયો!

આ જાણસો વરસની અગાડી નવાખાદ શહેરમાં એક જલદ દરજ્જવાલો નવાખ રહેતા હતા. આ શહેર સઘલી વાતે સુખી હતું, પણ હમેસાં જુદ નવાખ દુઃખી થતો જણાતો હતો, અને તેનું કારણ એકે એક અતી જુખચુરત નાજનીન તેની સાથે પરણવા ના પાડતી, તોપણ નવાખનો સખન રાખવા માટે તેણીએ એક ચોક્કસ મુદતે જવાખ આપવા પોતાનો ઠરાવ જણાવ્યો હતો. આખરે તે દીવસ આવી લાગ્યો, અને તે અદલ અને દયાલુ નવાખ પેલી પરી સમાન નાજનીન આ-

ગલ ગયો. પેલી નાજનીનનું નામ રોશનઆરા હતું. નવાખ પોતે રોશનઆરા આગલ ગયો, અને તેણીને પેલી કહ્યુંલાતની યાદ આપી: આથી રોશનઆરાએ મુરત જોવા માટે હુરચાર જોશી-ઓને અને વીદ્વાન સખસોને પોતાની હજુર લાવવા નવાખને અરજ કીધી. નવાખે એ વાત કહ્યું કીધી, અને રોશનઆરાનો આ ઠરાવ તેણે પોતાના ન્યાયી અને ચંચલ વજરને જણાવ્યો.

હવે એવું બન્યું કે નવાખ બહુલો હતો, તેથી તેના અમલમાં જુજ ભવીષ્ય કેહેનારાઓ નવાખાદમાં રહેતા હતા: કારણકે તેઓ પોતાનો વાંધો પડી લાગ્યો જાણી બીજાં ગામો તરફ

* આ વાર્તા ૩૮ મી રાત્રે શરૂ થઈ હતી.

ચાલ્યા ગયા હતા. પણ એક ગમથી એક બે સીવાય સઘલા જ્ઞાની અને ખરા જ્ઞેશીઓ નવાખાદથી નીકળી ગયા, ત્યારે બીજી તરફથી તેમની જગ્યા પુરવા પુસ્કલ ધુતારાઓ ખાઉં નીકળી આંખા હતા. આથી નવાખને હુકમ કેવી રીતે ખબર લાવવો, તેના વીચારમાં વજર પડ્યો. આખા નવાખાદ શેઠેરમાં ફક્ત એક જ જ્ઞેશીને તે યોડો ઘણો પણ જ્ઞાની સમજતો હતો, પણ જો રોશનઆરા પોતે જ એ વીચારમાં પ્રવીણ હોય તો પછી શું કરવું? વલી તે જ્ઞેશી પણ એક બ્રાહ્મણ હતો. નવાખ પોતાના વજરની મુસકેલીની વાત જાણતો નહીં હતો, તોપણ તેણે બે દીવસ જેટલો વખત પોતાના વજરને આપ્યો.

હવે પેલા બ્રાહ્મણનું નામ માહદેવ ચર હતું. વજર જાણતો હતો કે ચર શેઠેરના એક જીવડ ભાગમાં રહેતો હતો, તોપણ તેની કીરતી સઘલે ફેલાઈ ગયલી હોવાથી નાના તેમજ મોટે વાંધેના સખસોથી તેનું ઘર હમેસાં ભરાયતું રહેતું હતું.

લાંબો વીચાર કીધા પછી તેને એક વીચાર સુજ્યો. સઘલા જ્ઞેશીઓને અને વીદ્વાન સખસોને એકઠા કરી પોતાને ઘર બોલાવવા ફોજદારને અરજ કરવા તેનું મન થયું. પણ ફોજદાર અને વજર વચ્ચે હમેસાં દુશ્મનાઈ ચાલતી હતી, તેથી વજરે અરજ કરવાને બદલે હુકમ મોકલવા પસંદ કીધું, કે જેથી પોતાનો મોખો જણાઈ આવે. તોપણ વજરે પેલા બ્રાહ્મણ માહદેવ ચરને પોતાની તરફ કરી લઈ આગલથી જણાવી મુકવા ઠરાવ કીધો, અને તે કારણે સર પોતાના ઘરે ચરને બોલાવી લાવવા માટે માણસને મોકલ્યું. વજરને ખીક હતી કે ફોજદાર સઘલા જ્ઞેશીઓને અગાડીથી જણાવી મુકી પોતાની તરફથી લાવેલાને ખોટા પાડવા જરૂર તજવીજ કરશે, અને તેમાં તેની જીલ ન હતી: કારણકે ફોજદાર અકબરઅલીએ ચરના હમેસના કટા વેરી ધખનલ-અજખને પોતાની તરફ કરી લેવા પેલો રૂકો મલતાં વાર ઠરાવ કીધો હતો, અને તે માટે તેણે ધખનલ-અજખને પોતાને મકાને બોલાવી લાવવા માણસ પણ મોકલ્યું.

‘રામ, રામ, ચર!’ વજરે માહદેવ ચરને ઝોરડામાં પેવસ યતાં જોઈ ઉઠી જણાવ્યું. ત્યાર પછી વજરે ચરને જુખ છાપડે ચહડાવ્યો. ત્યાર પછી તેણે તેને નવાખનો હુકમ અને ધખનલ-અજખ વીરોની પોતાની ખીક જણાવી.

‘તેટલા માટે માહરાજ, તમારી તરફ નવાખા બીજા કેટલાકોને નવાખના મેહલમાં લઈ આવવા કૃપા કરવી.’ વજરે જણાવ્યું.

‘પણ નવાખ સાહેબ જ્યોતીષશાસ્ત્ર જાણે છે કે?’ ચરે જણાવ્યું આતુરતાથી પુછ્યું.

‘ભણ્યા હોય તો જાણે કે?’ વજરે જણાવ્યું ‘એટલું તો ખરું કે નામદાર આ સુરજ છે, અને આ ચાંદ છે, તે પીછાણી શકે છે. વલી સૂર્ય, દીવસના પોતાનો દેખાવ દઈ તાપ આપે છે તે પણ જાણે ખરા હો!’

‘પણ જેહાંપણા મેષ, વરખ, મીથુન, કરક, સીંહ, કન્યા, તોલા, વરશ્વક, ધન, મકર કુંભ, મી—’

‘ખસ કરો, ચર ખસ કરો! મેથી, વર, કન્યા, ગીઢ, વગેરે આપ મહારાજની સોડેજ રહેવા દો.’ વજરે ચરને બોલતાં અટકાવી જણાવ્યું.

‘પણ જેહાંપણા એ જાણતા તો હશેની?’ માહદેવ ચરે જણાવ્યું.

‘ના, બાપુ ના! મહારાજ ના! પાટી પર ર ધુલ છાંટી હોય તો જાણે કે? લેવોની મેં પોતે એ નામો પેહલ વેહેલાજ સાંભળ્યાં. હા, વર ને કન્યા શબ્દ તો હું દરરોજ સાંભળું છું, અને તેમની શેહાદીની મીજલસમાં જવા હું ચુકતો પણ નથી.’ દીવાને જણાવ્યું.

‘ત્યારે આપ મને નવાખ સાહેબને સાચો વરતારો કહેવા જણાવો છો કે તેવણને છેતરવા સલાહ આપો છો?’ ચરે જણાવ્યું.

‘યા અલ્લા! હું તમે માહરાજને કઈ સલાહ આપું તે સમજી શકતા નથી. ખરી વાત તો એ છે જે નવાખ સાહેબના જ્ઞાનખાનામાં રોશનઆરા નામની એક મેહજુબ છે, જેણી, જો હું જીલતો ન હોઈ તો, દરખાસમાં દરેક જણ કરતાં ચપલ છે. તેણીએ એવા ઢોંગ કીધા છે કે તેણી જ્યાં સુધી જ્યોતીશોની સલાહ લે નહી, ત્યાં સુધી નવાખને નેકા કરવા માટે જવાબ આપવા અસકત છે. તેણીની મતલબ એમ કરી વખત ગાલવાની છે, એમ હું ધારું છું; હવે મારી મતલબ એ છે કે તેણીને એમાં નીરાશ કરવી. જેથી નવાખ જલડીથી તેણીની સાથ નેકા કરી રાજકારભાર પર પુરતું ધ્યાન આપે. તેટલા માટે ફેલાણા ગૃહ ક્યારે દેખાતો બંધ પડશે, અથવા ફેલાણા ખનાવ ક્યારે પડશે, એવા સવાલો પુછે તો તેણીને તમે માહરાજે અને તમારા સોખતીઓએ જેમ ખને તેમ નજદીકનો દીવસ કહેવો.’

‘પણ મહારાજ! હું ગૃહને કેવી રીતે અ-
ટકાઉં?’ શરૂઆતે પુછ્યું.

‘એ ખરું; પણ તમો મહારાજ તમારી
જીભને તો જરૂર અટકાવી શકશો: માટે જો
તમારી ગણતરી પ્રમાણે તેને મહીનો થવાનો
હોય તો તમોએ અડવાડયું કહેવું, અને વરસ
હોય તો મહીનો કહેવો.’

‘એવો મહારાજ ખરું! પણ તેણી એ
તરકત પકડી પાડે તો?’ શરૂઆતે પુછ્યું.

‘આપે એ માટે ચીંતા કરવી નહીં; તેણી
એટલી બધી કાંઈ જ્યોતીષપણું જાણતી નથી,
એમ મારી ખાતરી છે.’ વજરે જણાવ્યું.

‘પણ મહારાજ! એક બ્રાહ્મણે જુહું
નહીં ખોલવું જોઈએ.’ શરૂઆતે જણાવ્યું.

એના જવાબ તરીકે વજરે પોતાની ખેડક
તલેથી રૂપ્યાની એક ઠેલી ખેંચી કહાડી, અને
ખજુણજુ કરતી શરૂઆત ખોલામાં નાખી.

‘આવો એઆના તરીકે ગણવી.’ વજરે
જણાવ્યું. શરૂઆતે આનાકાની સાથે તે હાથ-
માં લીધી, અને પછી તરતજ પોતાના પોખાલ
ગજવામાં તે સંરવી દીધી.

જ્યારે આપની એમજ મરજી છે તો
તમારો દાસ આપની ઇચ્છા પ્રમાણે કરશે. પણ
શક દુર કરવા હું મારી સાથે ખીજા મારા
થોડાક ચેલાઓને પણ લઈ આવીશ, હો કે?’

‘તેની મારે ક્યાં ના છે? જેવા શરૂઆત
તેવા વલી ચેલા! કેમ, ખરું? કેમ શરૂઆત
ખોલ્યા નહીં?’ વજરે હવે જરા આનંદમાં
આવી જઈ ખોલ્યા.

‘પણ મહારાજ, એક વાત કહેતાં હું
જુલો ગયો. જો મારો વેરી ઇખનલ-અજીખ
મારી સામે તકરાર કરે તો પછી?’ શરૂઆતે
પુછ્યું.

‘પણ તેનું વલરો શું? તમો આટલા
બધાઓની આગલ તેનું મત તે શી ખીશા-
દમાં?’ વજરે જણાવ્યું.

‘પણ ધારો કે તે પણ મારી પેઠેજ ખી-
જાઓને લઈ આવે તો?’

‘આહ! એનો પણ કાંઈ રસ્તો થવો
જોઈએ.’

‘એક છે; અને તે એકે તમોએ તેને પણ
રૂપ્યા આપી હાથ કરી લેવો, અને તેને જણા-
વવું કે જે હું કહું, તેને તેણે ટેકા આપવો.’
શરૂઆતે જણાવ્યું.

‘શાખાશ! શરૂઆત જીવતા રહો, અને
એવીજ સલાહ આપતા રહો. એ ખાસ્તી

સલાહ આપી છે. હું હમણાજ એને ખોલાવી
લાવવા નોકરને મોકલું છું.’

‘પણ મારે અગાડીથી જતા રહેવું જો-
ઈએ.’ એટલું ખોલી શરૂઆતે કહ્યો. વજરે તેવ-
ણું ખાણી સુધી વલાવવા જાતે ગયા.

આટલા સુધી રમેલી ખાજ ફતેહમંદ
ઉતરી હતી, એમ વજરે વીચારવા લાગ્યા; પણ
હજી અકબરઅલી ફોજદારના મીત્ર ઇખનલ-
અજીખને હાથમાં લેવાનું કામ ખાકી હતું, તેથી
વજરે સાહેબે તેની પર પોતાને ધર જલદીથી
મલી જવા તેડું મોકલ્યું; પણ પેગામચી
પાછો વલ્યો, અને જણાવ્યું કે ‘ઇખનલ-અ-
જીખને કોટવાલે ખોલાયો છે, તેથી ઘણો
વખત થયાં તે હજી ફોજદારના ઘરમાંજ છે.’

હવેજ વજરે ઉતાવળ કરી જે હુકમ ફો-
જદાર પર મોકલ્યો હતો, તેને માટે પસ્તાવા
લાગ્યો. તેણે ફોજદારને બે ચાર મનમાં ‘મોપ-
રી કાધી.’ દર અડધે અડધે કલાકે તેણે ઇખ-
નલ-અજીખને ઘરે માણસો દોડાવ્યાં, પણ
દર વખત માણસો પાછાં ફરતાં કે ઇખનલ-અ-
જીખ પોતાને ઘરે આંચોજ નથી, અને ફોજ-
દારને ત્યાંખી નથી; જેમ જેમ આ સંદેસો
વજરને પુગતા ગયા, તેમ તેમ તે ફોજદાર
પર ચુસ્તે થતો ચાલ્યો; તેણે નકકી ધારણું કે
ફોજદારે ઇખનલ-અજીખને, જ્યાં સુધી જો-
શીઓને નવાખના મેહેલમાં એકઠા કરવાનો
દીવસ આવી પુગે ત્યાં સુધી, છુપાવી રાખવા
ઠરાવ કીધેલો હોવોજ જોઈએ, અને વજરને
ઇનસાફ આપવા ખાતર જણાવવું જોઈએ કે
એ તેનો શક કાંઈ જોટો ન હતો.

પણ હવે જે વખતે વજરે સાહેબ શરૂઆત
સાથે ખાજ રચવામાં શેકાયલા હતા, તે વખતે
ફોજદારના ઘરના ઝોરડામાં શું ખનતું હતું
તે જોઈએ.

વજરનો જેવો પેલો હુકમ ફોજદારને
મલ્યો કે તે ચતુર વજરની ચુકતી તરત ચેતી
ગયો. તે જાણતો હતો કે વજરે માહેવે શરૂને
જરૂર પોતાના હાથમાં લેશે; અને ખબર
કાઢતાં તેને જણાવું કે થોડોજ વખત અગાડી
શરૂઆતે ત્યાં વજરનું એક માણસ ગયલું
જણાવું હતું, માટે ફોજદાર પોતાના જાતીલા
ઇખનલ-અજીખને શા માટે હાથમાં ન લે?
વલી શેશનઆરાની ખાજ પણ તે વજરની
પેઠે ચેતી ગયો હતો. શેશનઆરાને ફોજદાર
પેહેલાં પોતાની ખીખી કરવા માટે ખબરમાં
ખરીદવા માટે ગયો હતો, પણ ત્યાં જઈ પો-

હાંએ તની અગાડી તો તેને જણાવું હતું કે તેણીને તો ચાર પાંચ કલાક અગાડી વજરે નવાખ સાડા ખરીદી હતી, માટે તેને ત માટે વજર સાથે નવાખ પર પણ ચીઠ ચડડેલી હતી, તેથી આ તકે નવાખ અને. વજર પર નાનો જેવો કીનો લેવાની ટક તેણે ચુમાવી દેવા નાદસ્ત ધારણું, અને તેથીજ તેણે ઇખનલ-અજખને ખોલાવવા માણસ મોકલ્યું.

અકખરઅલી ફોજદારનું માણસ ઇખનલ-અજખને ખોલાવવા ગયું, તેટલાં ફોજદારે પોતાની તીન્નરી ઉંઘાડી, અને રૂપાથી ભરેલી એક ભારી ઠેલી ખાહર કહાડી પોતાની બેઠકના તકીઆ ઉપલ મુકી. ફોજદાર જાણતો હતો કે નવાખ અને વજર પર એકી વખતે કીનો લેવાનું કામ કાંઈ રૂપજ વગર ખનવાનું નહીં હતું. તે ત્યાર પછી તીન્નરી ખંધ કરી ઇખનલ-અજખની રાહ જોતો બેઠો. જેવો ઇખનલ-અજખ ઓરડામાં દાખલ થયો કે ફોજદારનું પેહેલું કામ પેલી ઠેલી ઇખનલ-અજખના પગ આગલની જમીન પર અવાજ થાએ એવી રીતે નાખવાનું હતું.

‘ચા અલ્લા!’ ઇખનલ-અજખ બે ચાર ફગલાં પાછલ હતી જઈ બોલ્યો, અને પછી તે બે ચાર મીનીટ સુધી પેલી ઠેલીને દુરથી ટીકી ટીકી જોવા લાગ્યો.

‘જો તું મારું કામ કરે તો ઇખનલ, એ તારી છે.’ ફોજદારે જણાવ્યું.

‘મારી? વાહ, વાહ!’ કંતુસ ઇખનલ ખુશાલીમાં આવી જઈ બોલ્યો ‘એને માટે તમે જે કામ સોંપા તે કરવા હું તઈઆર છું.’

ફોજદારે હુંકમાં સઘલું જણાવ્યું.

‘પણ ખુદાવંદ, હું શું કરું, તે તો મને જણાવો?’ ઇખનલ-અજખે જણાવ્યું.

‘ખસ તારે હમેસાં પેલા હુઆ ચુરના અને તેના સોખતીઓના મતની સામે હમેસાં વીચાર જણાવવો. જો તેઓ એમ કહે કે આક્રતાખ તે સુરજ છે, તો તારે જણાવવું કે તે અંદ્રમા છે, અને માહતાખ તે સુરજ છે!’

‘ખુદાવંદ, હું તેમ કરવા તઈઆર છું; પણ લોકો તો મને ખેવકુક ઠેરવશે.’

‘તેની સાથે તારે કામ નથી: મેં તને ફરમાવ્યું તેમ કહેવું, એટલે આ ઠેલી તારી થઈ.’

‘પણ ખુદાવંદ, એક કાલી ચીજને ધોલી કહેવી એ—’

‘ખસ, ખસ! મેં કહ્યું તેમ તારે કરવું

જોઈએ; પણ બીજી એક વાત કહેતાં હું ભુલી ગયો, અને તે પર તારે અમલ કરવો જોઈએ.’ ફોજદારે જણાવ્યું.

‘તે શું ખુદાવંદ?’

‘તે એકે છેલ્લી ઘડી સુધી તારે કહે છુપાઈ રહેવું, અને પછીજ નવાખના મેહેલમાં જવું.’ ફોજદારે જણાવ્યું.

‘એમ શા માટે?’

‘મને કાંઈખી સવાલ ના પુછ; પણ મારા હુકમને તાબે થા.’ ફોજદારે જણાવ્યું.

ઇખનલ-અજખે તેમ કરવા કહ્યલ કીધું, પણ તેણે પોતાના બે ત્રણ સોખતીઓ સાથે હાજર થવા ફોજદાર પાસે રજા માંગી, જે ફોજદારે ખુશીથી આપી. ફોજદારના પુછવાથી ઇખનલ-અજખે પોતે કયાં રહેવાનો તે મુકામની ખબર આપી, જ્યાં ફોજદારે, વખત સર મેહેલમાં હાજર થવા માટે ઇખનલ-અજખને ખબર આપવા માટે, પોતાનું માણસ મોકલવા કહ્યલ કીધું.

બીજે દીવસે વજરે પાછાં માણસો ઇખનલ-અજખને ઘરે મોકલ્યાં, પણ ઇખનલ-અજખ ત્યાં હોય કયાંથી જો મલે? ફોજદારે વજર પર પેલા રૂકાના ઉતરમાં એવું કહેવાડ્યું કે ઇખનલ-અજખ તો ચાલીસેક ગાંઠપર આવેલાં એક ગામમાં પાકા-પીરને માનતા ચહડાવવા ગયો હતો: તેથી તે અઠવાડ્યું સુધી પાછો વલવાનો નહીં હતો!

બીજે દીવસે વજર ચીંતાતુર મેહેરે દરખારમાં ગયો. પણ જેવી દરખાર ખરખાસ્ત થઈ, અને નવાખ પોતાના ઓરડામાં ગયો કે વજરે તેને મલવા માંગ્યું: જેથી નવાખે વજરને પોતાની હજીરમાં આવવા રજા આપી. વજરે, ફોજદારની રમેલી ખાજને ઉંધી વાલવા, તે દીવસે ડરાવ કીધેલો હોવાથી, તેણે નવાખને જણાવ્યું કે શેરેમાં જોશીઓની બે ટોલીઓ છે, જેઓ મંગરૂથી યાતો અદેખાઈથી હમેસાં એક બીજના મતથી વેગલા પડે છે: જેથી શેશનઆરાના સવાલોના ખરા જવાબો આપવાને બદલે તેઓ એકેએકથી ઉલટું બોલી ઘોંટાલો ઉભો કરશે; તેટલાં માટે વજરે નવાખને એવી ફરમાસ કીધી કે શેશનઆરાને સમજાવી તેણીને એવી દરખાસ્ત કરવી કે જે જે સવાલો તેણી પુછવા માંગે તે સવાલો તેણીએ લખીને પેહેલાં ખાહમણ જોશીઓના વડાને આપવા, અને તેની પાસેથી લેખીત ઉતરો માંગવા; ત્યાર

પછી તે સવાલો મુસલમાનોના વડાને આપવા અને તેની પાસેથી પણ લખેલાજ ઉત્તરો માંગવા.

નવાખને આ ઉપાય પસંદ પડ્યો: તેથી તે શેશનઆરા આગલ ગયો, અને જે વાત વજીરે તેની આગલ કીધી હતી તે, તથા પેલી દરખાસ્ત તેણીને કહી, જેમ કરવા તેણીએ કબૂલ કીધું. નવાખે શેશનઆરાનો ઠરાવ વજીરને જણાવ્યો, જેથી તે ખુશ થતો પાછો પોતાને ઘરે વીધાય થયો.

આગલથી કીધેલી ગોઠવણ મુજબ વજીર તે ખપોરના ખે વાગતે પાછો નવાખના મેહેલમાં ગયો, જ્યારે સઘલા જોશીઓ ખનરના ચોકમાં બેગા મલી ચાર વાગતે સરઘસના આકારમાં નવાખના મેહેલમાં વાજતે ગાજતે જવાના હતા.

સરઘસ પસાર થવાના રસ્તા પર એક વાગતેથી લોકોએ એકઠા થવા માંડ્યું હતું. અને સાડા ત્રણ થયા તેની અગાઉ તો રસ્તાઓ, ઘરો, છપડાઓ, અને ઝાડો વટીક લોકોથી ચીકાર થયાં હતાં.

ખરાખર સાડા ત્રણનો અમલ થયો કે સરઘસ મેહેલ ભણી જવા લાગ્યું. એ સરઘસમાં, આગલ હું કહી ગયો તેમ, શહેરે નવાખાના સઘલા ડાહ્યા પુરૂશો જમાવ થયા હતા. પેહેલાં ઢોલ, તાસા ઇત્યાદી વાજતો વાજવાલાઓ વળડતા ચાલતા જણાતા હતા. તેમની પાછલ નવાખના ઘોડેસ્વારો લોકોને ખસાડતા આગલ વધતાં હતા. જેમની પાછલ મહાદેવ ચુરૂજ ભપકાદાર પોષાક પેહેરી અને હાથમાં એક દંડુકો પકડી ચાલતા હતા, જેમના માથા પર એક મોટી લાલ રેશમી છત્રી ઓધાડી પાસે પાસે એક ચોખદાર ચાલતો હતો. જેમની પાછલ ચુરૂજના ખીન્ન આસરે એક દજન ચેલાઓ મુછના આંકડા ચહડાવતાં અથવા બોલો મહાદેવકી જય' પોતારતા અથવા ગ્રંથો લઈને મોટા દમામ સાથે ચાલતા હતા. તેમની પાછલ એક પ્રાહમણ ખે મસ મોટાં પુસ્તકો ઉંચકી જતો હતો. તેની પાછલ ખીન્ન કેટલાક પોહારી-ગીરો ચાલતા હતા. જેમની પાછલ લોકોનું ટોણું ચાલતું હતું, અને તેઓની ઉક પાછલ ગાડીઓની હાર લંબાયેલી હતી.

પણ એ સરઘસ હજી તો નવાખના મેહેલમાં દાખલ થવાના દરવાજા આગલ જઈ પુગ્યું નહી, તેટલાં તો સામેના રસ્તા તરફથી એક ખીન્ન સરઘસ આવતું હતું.

એ સરઘસમાં આગલ આગલ ઇખનલ-અજખ સાહયો પેહેડી ચાલતો હતો. તેની પા-

છલ ખીન્ન આસરે પંદરેક લાંબી દહાડીવાલા ડાહ્યા પુરૂશો ગંભીર ચેહેરે અને કોરાનમાંના ફકરા પીકારતા ચાલતા હતા. તેમના દરેકના હાથમાં ચકીકના દાણાની માલા હતી. એઓની પાછલ કેટલાક સીપાઈઓ અને લોકો ચાલતાં હતાં.

પણ એવું બન્યું કે ચુરૂજવાલું સરઘસ પેહેલાં મેહેલમાં દાખલ થયું: જેથી ઇખનલ-અજખનો મીનજ જરા જતો રહ્યો. તેણે પોતાનો મરતખો કમી થયેલો એથી ધાર્યો, પણ કરે શું? ચુપચુપ તે અને તેના સાથીલાઓ ચુરૂજના સરઘસની પાછલ દાખલ થયા.

અગાડીથી ઠેરવી મુકેલા ઝોરડામાં સઘલાને લઈ જવામાં આવ્યા, અને તેમને ખેસાડવામાં આવ્યા.

સઘલાઓ ખેડા પછી શેશનઆરાએ આગલથી પોતાની બાંડી પાસે લખાવેલા સવાલો નવાખના હાથમાં મુક્યા. નવાખે પેહેલો સવાલ ફાડી લઈ ચુપચુપ પોતાના મુનશી પાસે તેની નકલો ખીન્ન ઝોરડામાં કરાવી મંગાવી, અને તેની અડેક નકલ તથા ખીન્ન એક ફાલતું કોર કાગલ અને ખડીયો કલમ પેલા ડાહ્યા પુરૂશો યાને જોશીઓને આપ્યાં, અને તેમને સવાલનો ઉત્તર લખી આપવા જણાવ્યો. પણ નવાખે એક દગલું આગલ ભરીયું; તેણે માહદેવ ચુરૂને અને તેની ટોલકીવાલાઓને પાસેના એક ઝોરડામાં એકમત થઈ જે તે એક જવાબ લખી લાવવા મોકલ્યા, જ્યારે ખીન્ન ઝોરડામાં ઇખનલ-અજખને અને તેની ટોલકીવાલાઓને એજ કામ સારૂ મોકલ્યા. તેમને આપેલો પેહેલો સવાલ નીચે મુજબ હતો:—‘હર્યનું ઘરણુ કયે દહાડે થશે?’

નવાખે મુરત સાથે એ સવાલને કશું લાગતું વલગતું ધાર્યું નહી, તેથી જોશીઓને તેમના ઝોરડામાં મોકલી પોતે શેશનઆરા આગલ ગયો, અને તેનું કારણ પુછ્યું. શેશનઆરાએ એનો એવો ઉત્તર વાલ્યો કે જોશીઓ ખરેખર મુરત જીવાને લાયક છે કે નહી તેની અગાડીથી તેણી તેમની પરીક્ષા કરવા માંગતી હતી. નવાખને એમાં વાંધો ઉઠાવવા જેવું લાગ્યું નહી: તેથી તે પાછો પોતાની અસલ જગ્યાએ આવીને બેઠો.

હવે ઇખનલ-અજખે યા ફોજદારે યા કોઈએ પણ આવા સવાલની આશા રાખી નહી હતી. ચુરૂજ તો એ વીધ્યામાં પાહવન હતા, એટલે તેમને કાંઈ મેહેનત પડી નહી;

જ્યારે બીજા હાથ પર ઇખનલ-અલખ અને તેની ટોલીવાલા તો ગભરાટમાં પડી ગયા; તોપણ ફોજદારે પોતાની ચુકતીથી તેમનો છુપો ગભરાટ નરમ પાડ્યો. તેને હીકમત વાપરી શરૂની ટોલીવાલાનો જવાબ મેલવ્યો, અને તે પોતે કામને ખાહેને આપી આંચો; આ જવાબથી ઇખનલ-અલખના જીવને તાહડક પડી. તોપણ પોતે શરૂના જેટલોજ મવીણ છે, એમ દેખાડવા માટે શરૂનો જે જવાબ ડગાઈથી તેણે મેલવ્યો હતો, તેજ જવાબ તેણે આ વખતે લખી કહાડ્યો.

આગલથી કરી રાખેલી ગોઠવણ મુજબ પા કલાક પછી ઘાંટ વળડવામાં આંચો કે સઘલા કાઢયા પુરેષો પોત પોતાની જગ્યાએ ગોઠવાઈ ગયા.

નવાખના હુકમથી મુનશીએ ખન્ને ટોલીના વડાના હાથમાંથી લખેલા જવાબો લીધા, અને તે સઘલાની હજુરમાં વાંચી સંભલાવ્યા:—

શરૂની ટોલીવાલાઓનો જવાબ:—માહ શુદ્ધ પુનેમને દીવસે

ઇખનલ-અલખની ટોલીવાલાઓનો પણ એજ જવાબ!

‘અહા, કરીમ!’ નવાખે મોઢદીનને જણાવ્યું ‘ખને ટોલીવાલાઓ એમાં તો એકમત છે.’

‘હા, જેહાંપણા! હું પણ તે જઠં છું. પણ બીજા સવાલ શું છે, તે હવે જોઈએ.’

આગલની પેઠે મુનશીએ ખન્ને ટોલીવાલાઓને લખેલો સવાલ આપ્યો, જેથી ખન્ને ટોલીઓ પાછી વીચાર કરવા આગલની પેઠે જુદા જુદા ઝોરકામાં ગઈ.

સવાલ:—આ વરસનું ફલ કેવું છે?

શરૂની ટોલીવાલાઓ પોતાના ઝોરકામાં ગયા કે તરતજ શરૂએ પોયાઓ ઉથલાવ્યા, અને તેમાં જોઈને લખી લીધું. પણ ઇખનલ-અલખ તો ખાપડો ગભરાટમાં પડી ગયો. તોપણ તેણે પોતાના મનમાં જે દરસ્ત લાગ્યું તે લખી કહાડ્યું.

આ વેલા પા કલાકને ખદલે તેઓ અડધ કલાકે નવાખ આગલ પાછા ગયા હતા. નવાખના હુકમથી મુનશીએ શરૂ અને ઇખનલ-અલખ પાસેથી લખેલા જવાબો લીધા, અને આ પ્રમાણે વાંચી સંભલાવ્યા. પેહેલાં તેણે શરૂની ટોલીવાલાનો જવાબ વાંચી સંભલાવ્યો હતો:—

‘આ વરસનો રાત્ર મંગલ છે, પ્રધાન ખુશ છે, આગલા ધાન્યનો સ્વામી શનીશ્વર છે. વરસાદનો સ્વામી મંગલ છે. રસકસનો સ્વામી ચંદ્રમા છે. પાછલા ધાન્યનો સ્વામી ભરેરપતી છે. યુધ—’

મુનશી બીજું વધારે વાંચવા જતાં હતા, પણ તેને નવાખે અટકાવી જણાવ્યું ‘મુનશી, એ ખધું છોડી દેઓ, અને ફલ શું છે તેજ વાંચો.’

આથી મુનશીએ નીચેનો ભાગ વાંચી સંભલાવ્યો કે ‘રાત્ર પ્રજા સુખી રહેશે, વરસાદ ઘણો વરસશે, પૃથ્વીમાં ધાન્ય ઘણું પાકશે, રાત્ર લોકોમાં પ્રીતી થશે, ને પ્રજામાં સુખ થશે. વહી—’

‘ખસ કરો, મુનશી! એટલું ઘણું થયું.’ નવાખે મુનશીને વાંચતો પાછો અટકાવી જણાવ્યું ‘હવે આપણા ઇખનલ-અલખ શું કહે છે, તે વાંચી સંભલાવો.’

આ સાંભલી ઇખનલ-અલખના પેટમાં કલેજ પણ નહી રહી હતી; મુનશીએ હવે ઇખનલ-અલખનો વરતારો નીચે પ્રમાણે વાંચી સંભલાવ્યો:—

‘શુરજ સાથે ચાંદ અઠડી પડશે, જેથી મક્કા અને મદીના શહેરો એકદમ આરામાનમાં ચઢી જશે, જ્યારે દુન્યાના ખધા ભાગો માણસો સહીત દુખી જશે; પણ મહમદ પેગમ્બરને માનનારાઓને મહમદ જાતે ફરેસ્તાના રૂપમાં આવી ખંચાવી લેશે. આપણો ધરમ પાલનારાઓ સીવાય સઘલાઓ દોજખમાં જઈ પડશે, અ—’

‘ખસ, ખસ, મુનશી!’ નવાખે જણાવ્યું ‘પ્રાહમણો કરતાં આ તદન ઉલટોજ વરતારો છે.’

હવે શું કરવું તે માટે નવાખે રોશનઆરાનું મત પુછ્યું તો તેણીએ બીજા વધુ સવાલો પુછવા ના પાડ્યા, અને સઘલાને જતા રહેવા જણાવ્યું: આથી સભા ખરખાસ્ત કરવામાં આવી. શરૂ અને ઇખનલ સઘલા પોત પોતાને મકાને ખુશી થતા વીદાય થયા. બીજે દીને નવાખ રોશનઆરા આગલ ગયો, અને તેણીનું મત પુછ્યું, તો તેણીએ શેકડો જવાબ આપ્યો કે ‘જિશીઓમાં એટલો તો મતફેર છે કે મુરત કેવી રીતે અને કોણ પાસ જોવાડું તેની મને સમજ પડતી નથી. માટે હાલ તરત તો લગ્નની વાત માંડી વાલવી; તેટલાં કોઈ જો ખાહેરનો હુસ્ચાર જિશી અહીં આવી લાગશે તો તેની પાસે મુરત જોવાડી નેકા કરીશું.’

આવો જવાબ સાંભલી નવાખ પોતાના મનમાં પેલા ડાહ્યા પુરૂષોને લાખો લાખ ગાલો ભાંડવા લાગ્યો; તેના હાથમાં ખીજે ઉપાય નહીં હતો કે જેથી તે શેશનઆરાનું મન ફેરવી શકે. તે જો જોરજુલમથી તેની સાથે નેકા કરે તો તેજ ધડીએ શેશનઆરાએ પોતાની છાતીમાં ખંજર ભોંટી આપઘાટ કરવાની એટવણી ગંભીરતાથી આપી હતી; તોપણ નવાખે પેલા સઘલા જોશીઓને કાંઈ નહીં તો શીક્ષા કરવા ઠરાવ કીધો હતો. બે ત્રણ દીવસ ગયા કેડે નવાખે પાછું શેશનઆરાને નેકા માટે પુછ્યું. પણ તેણીએ તેને આગલોજ ઉતર દીધો, જેથી નવાખે કોઈને નહીં તો જોશીઓના પેલા બે વડાઓને શીક્ષા કરવા મનમાં ધારી તેમને ખીજે દીને પોતાની દરબારમાં હાજર કરવા પોતાના વજરને જરા ચુસ્તસાથી હુકમ કીધો. આ હુકમ સાંભલી વજર તેમજ ફોજદારના મનમાં દહેસ્ત પેડી. રખેને ચર અને ઇખનલ સઘલું ભોંપાલું નવાખ આગલ કુંકી આપે તેની તેમને કુદરતી રીતે ધાસ્તી લાગી. આથી વજરે ચરને ખોલાવી મંગાવ્યો, અને તેને ખીજું વધુ ઇનામ આપી તેની પાસે કણલાત લીધી કે ગમે તે થાય તોપણ વજર સાથની આગલી ગોઠવણ માટે કાંઈખી ઇસારો કરવો નહીં. વલી એ પ્રમાણે જો ચર કરે તો વજરે તેને ખચાવી લેવા ખાતરી આપી. ફોજદારે પણ ઇખનલ-અજખ સાથે એવાજ કરાર કીધો.

આ સઘલું છતાં વજરને તેમજ કોટવાલને પેલાઓ પર ભરસો નહીં હતો, તેથી તેઓએ પોતાની દુશમનાઈ લુલી જવા દહાપણ ભરેલું ધાર્યું, અને તેથી વજરની ફરમાસથી ફોજદાર વજરને મકાને પધારયા. વજર સાહેબે આદરસ્તકાર કરી ફોજદારને ખેસાડયા, અને પછી ખોલ્યા:—‘ભાઈ ફોજદાર અકખરઅલી; આપણે શું કામ દુશમન થઈએ? આપણે જો સમજીને રહ્યે તો તે ખેડના કાયદા અરથે છે.’

‘જુદાવંદ, હું તમારા જેટલોજ એ માટે આતુર છું’ ફોજદારે જણાવ્યું. ‘પણ જ્યારે તમે હમેસાં મારા ચુકાદાની આડે આવીને તે ફેરવી નાખો છો, ત્યારે તે કેમ ખને?’

‘હવે ગાઈ ચુજરી લુલી જઈએ. જે જે તમને ખલેસ તરીકે મલે તેમાંનો જો તમે મને અરધો હીસ્સો આપો તો હું કદીખી આપ

ભાઈની વચ્ચમાં આવીશ નહીં.’ વજરે જણાવ્યું.

‘કણલ છે. પણ હવે પેલા કંગાલ જોશીઓ વીરો શું ધારયું? જો તેઓ સઘલું કુંકી આપશે તો નવાખ સાહેબ આપણી ઉપર ખફા થશે.’ ફોજદારે જણાવ્યું. ‘એટલુંજ નહીં પણ રોહર ખાહેર કાહડી નાખશે.’

‘જો ભાઈ, એક વીચાર મને સુજે છે.’ વજરે જણાવ્યું. ‘તેઓ નવાખની હજુર હાજર થાય તેની અગાડી આપણે તેઓ સામે નવાખના કાન ભરીએ; એટલે નવાખ તેઓ સામે જુખ છેડાશે અને તેમનું કાંઈ સાંભલશે પણ નહીં.’

‘વાહ, વાહજ વાહ!’ ફોજદારે જણાવ્યું. ‘જુદાવંદ! આપે અછી ચુકતી શોધી કાઢાડી છે. આપ, નવાખને કહેજે કે એવા ધોંગીઓને તો ખાંધી મારવા જોઈએ, અને જેવા નવાખ સાહેબના મુખમાંથી ખાંધી મારવાનો હુકમ નીકલશે કે પેલાઓ એકખી શખ્દ ખોલે તેની અગાડી તો મારા ચોખદારો દરબારની ખાહેર એકદમ તેમને ઘસડી જશે, અને શીક્ષા અમલમાં લાવશે. એ માટે હું મારા હાથ હેડલનાઓમાંથી જે ઘણાજ હુસ્ચાર હશે તેમને હુકમ આપી રાખી મુકીશ.’

આ પ્રમાણે ઠરાવ કરી વજર અને ફોજદાર છુટા પડયા.

પણ એક તરફ આ પ્રમાણે ખાજ રચાતી હતી, ત્યારે તે દીવસની રાત્રે ખીજ તરફ ચર અને ઇખનલ-અજખ ચરજના ઘરમાં પ્રપચ રચતા જણાતા હતા. સઘલા જણાને પોતાની આખર અને જંદગી વહાલી હાથ છે.

રાતના દશેકેના વખત થયો કે ચરજએ મોકલેલા સંધેસા મુજબ ઇખનલ-અજખ તેને કોઈ ઓલખે નહીં તે માટે દુપેટા મોંઢ પર વીંટાલી ભરાતો છુપાતો ચરજના મકાનમાં દાખલ થયો.

‘ઇખનલ, આપણને પણ આપણી જંદગી વહાલી છે.’ ચરજએ વાત છેડી.

‘હા ચરજ!’ ઇખનલે જવાબ વાલ્યો. ‘ત્યારે આપણને શીક્ષા ન કરવામાં આવે માટે કાંઈ ઉપાય તો કરવો જોઈએ; મને એક આવે છે ખરો.’ ચરજે જણાવ્યું.

‘અને તે એકે વજર અને ફોજદારને હંધાડા પાડવા.’ ઇખનલે જણાવ્યું.

‘તેમજ, ભાઈ.’ ચરજે કહ્યું.

‘યરુજી, હું તેમ કરવા તઈઆરહું.’
 ઇબનલે જણાવ્યું.

‘મેં ઠરાવ કીધો છે.’ યરુએ વલતો ઉતર દીધો.

‘અલ્લાના નામથી જણાઉં છું કે હું એમજ કરીશ.’ ઇબનલે સોગંડ ખાધા.

‘અને હું પવીત્ર ગાયના સોગંડ ખાધને જણાઉં છું કે હું પણ તેમજ કરીશ.’ યરુએ જણાવ્યું.

‘પણ જો નવાખ પુછે કે પેટેલીજ વેલા આપણે એ શા માટે નહીં કહ્યું તો પછી?’ યરુએ થોડીવાર વીચાર કરી યાદ આવવાથી એ સવાલ પુછ્યો.

‘તો હું તો એમ તોલ્યો મારીશ’ ઇબનલે જણાવ્યું ‘કે ફોજદારે મને મારા પગ ઉંચે અને માથું નીચે રાખી તાંગી રાખ્યો હતો, અને મારી પાસે એ બોપાહું નહીં કહેવાની કબુલાત લીધી હતી.’

‘અને હું સોગંડ ખાઈ જણાવીશ કે વજરે મને મારી આપરૂનો અને માલમીલકતનો નાશ કરવા ધમકી આપી હતી.’ યરુએ જણાવ્યું.

‘આલો, ત્યારે! હવે યરુજી હું જાઉં છું.’ ઇબનલે જતાં જણાવ્યું ‘કાલે આપણી આજની ગોઠવણ મુજબ ચાલવા છલતા ના?’

‘બાઈ, તારે કસી ખીક રાખવી નહીં.’ યરુએ ઉતર વાલ્યો.

આ પ્રમાણે એક બીજના કટકા દુશ-મનો જની મીત્ર થઈ છુટા પડ્યા.

આખરે સવારી આવી પુગી, અને યરુને તથા ઇબનલને ફોપાયમાન થયેલા નવાખની દરખાસ્તમાં ઉભા કરવામાં આવ્યા. વજરે ફોજદારને આપેલી કબુલાત મુજબ ખરેખરા કાન ભંભેરાવ્યા હતા. જે બાજુ ઇબનલને અને યરુને ઉભા રાખવામાં આવ્યા હતા, તે બાજુ બણી ફોજદારનાં વીસવાસુ ચોખદારો તઈચાર ઉભા રહેલા જણાતા હતા.

‘પેલા જોશીએ તરીકે પોતાને ઝોલખાવનારા બે ઠગારાએને મારી હજુર લઈ આવો.’ નવાખે હુકમ કીધો: આથી ફોજદારના માણસોએ યરુ અને ઇબનલને ઘસડી નવાખ સનમુખ ઉભા રાખ્યા.

‘અએ કંગાલ કમખખ્તો!’ નવાખે યરુ સાથે જણાવ્યું ‘તમે તમારા ખયાલમાં શું કહેવા માંગો છો? તે દહાડે તમાને પુછેલા બીજ સવાલના ઉત્તરમાં એટલો ખધો ફેર કેમ પડી ગયો?’

હવે ઇબનલ-અજીબ સઘલાંની અગાડી ખોલવા માટે માન ભરેલું સમજતો હતો, તેથી તે વેલા પણ ચુપકીદી રાખવાને બદલે ખોલ્યો ‘તમે જેહાંપણાનું રાજ અમર તપો. મેં જે જવાબ આપ્યો તે મારી ગણતરી પરથી કહાડ્યો હતો, જેનો અભ્યાસ કરવામાં મેં મારી આખી જીંદગી ગુજારી છે.’

‘અને આ હું સોગંડ ખાઈ કહે છે?’ નવાખે પુછ્યું.

‘અલ્લાકી કસમ! હું જીવું ખોલતો નથી!’ ઇબનલે સીલીંગ બણી હાથ તથા આંખ ઢંચા કરી જણાવ્યું.

‘અને હું કસમ ખાઈ કહું છું કે તે તારી જીંદગી સારાં કામમાં ગુજરવાને બદલે આવાં કામમાં ગુજરી છે: માટે તને શીક્ષા કરું છું.’ નવાખે યરુસે થઈ જણાવ્યું ‘ચોખદારો, એને સો ફટકા ખાંધી મારો!’

નવાખ હજીતો આ પાછલો વાક્ય ખરાખર પુરો કરી રહ્યો નહીં તેની અગાડી તો ફોજદારના માણસો ઇબનલને સપાટા ખંધ ખાઢેર ઘસડી ગયા, અને તેને તરતજ ફરમાવેલી સજા કરવામાં આવી. ખાપડા ઇબનલે ગમે તેવા પણ કાલાવાલા કીધા, પણ ફોકટ!

એટલીજ સજા યરુજીને પણ કરવામાં આવી, પણ વજરની અરજથી નવાખે સોને બદલે ત્રીશજ ફટકા ખાંધી મારવા હુકમ કીધો હતો. ઇબનલનો દાખલો જોઈ યરુએ નવાખને વલતો ઉતર આપવાને અથવા પેલું બોપાહું ફોડી આપવાને દહાપણ ભરેલું ધાર્યું નહીં હતું, તેથી તે મુંગો રહ્યો હતો.

હવે જણાવવાનું બીજું થોડુંજ રહ્યું છે. થોડા દીવસ પછી દીલ્હીથી એક મોટો ઝોલમા ત્યાં જઈ લાવ્યો, જેની પાસે નવાખે મુરત જોવાડ્યું. જેથી નેકા માટે એક દીવસ ઠરાવવામાં આવ્યો, અને પછી રૌશનઆરાની શેહાદી થઈ.

સમાપ્ત. *

* TALES OF THE ZENANA, BY W. B. HOCKLEY.

કીનાખોર કેબેલાપર કીનો*.

આ પણી વારતા શરૂ થાય તેની અ-
ગાડી વાંચનાર સાથે એક કુટું-
બની મુલાકાત કરવી જરૂરની છે. કાઢંટ
કેબેલા ઉમરાવ હતો, જે હેરીઅંત નામની એક
વીધવા સાથે પરણ્યો હતો. હેરીઅંતનો પેહેલો
વર પોતા પાછલ મ્યુરીઅલ નામની એક છુપ-
છરલ છોકરી મુકી મરણ પામ્યો હતો, પણ
તે મરતી વેલા એવું વસ્તુતનામું કરી ગયો હતો
કે મ્યુરીઅલ જ્યારે ઉમરમાં આવે ત્યારે તેણી-
ને પોતાનો સઘસો ફાલો મલે. વલી તે પોતાની
ધણીઆણી હેરીઅંતના નામપર પણ સારી
જેવી પુંજ મુકી ગયો હતો, કે જે પુંજના
જવ પર મજકુર કાઢંટ કેબેલા પરણ્યો હતો,
વલી આ કાઢંટનો દોલો પોતાની સાવકી
બેટી મ્યુરીઅલની મોટી દોલત પર પણ ખો-
ભાયો હતો. મ્યુરીઅલની સગી મા હેરીઅંત
જે ફરીથી પરણી તેનું કારણ એ કે કેબેલા
એક ઉમરાવ હતો, અને વલી તે ઘણો લડી
ગયો હતો. પણ અહીં જણાવવું અગત્યનું
થઈ પડશે કે મ્યુરીઅલની મરજી આખરે
નામના જવાન સાથે પરણવાની હતી, અને
આખરે પણ તેણીનો હાથ મેલવવા માટે આ-
દુર હતો; પણ તેમની વચ્ચેમાં મ્યુરીઅલનો
સાવકો ખાપ કેબેલા આવતો હતો. આટલી
ઓલખ આખી આપણી વારતા આગલ ચ-
લાવે.

‘ઠંડાલા, આખરે’ મ્યુરીઅલે જણાવ્યું
‘કાઢંટ કેબેલા અને તારા ખાપ વચ્ચે મારામારી
હતી એમ તેં મને આગલથી કાં નહીં કહ્યું?
જે એવું નાણુ તે તો હું મારા આ સાવકા
ખાપની મંજૂરીઆત, આપણા લગ્ન માટે,
લેવા કહી જતે નહીં.’

‘પણ ઠંડાલી મ્યુરીઅલ! શું તું નથી
નાણુતી કે મારા પીતાની નાણા સંખંખી હાલત
ઘણી ખરાબ થઈ હતી? મારા ખાપે કાઢંટ
કેબેલાને જીનોઆ ખાતેના તેના એક ઇસ્તેટ
પર વીસ હજાર પાઉંડ ધીરીઆ હતા; એ
ખનાવને છ વરસ પસાર થયાં છે, અને હવે
તો કેબેલા તેનું વ્યાજ પણ આપતો નથી. મારા
પીતા નાદારી હાલતમાં આવી ગયા, અને તેથી
તેવણુને કેબેલા પર ચાંપતી ઉધરાણી કરવા
ફરજ પડી હતી. કાઢંટ એક અકંગ જુગારી
હતો એમ જ મારા પીતા નાણુતે તો તેવણુ
કદીખી તેને નાણા ધીરતે નહીં.’ આખરેએ
જણાવ્યું.

‘કાઢંટને પેલી ઇસ્તેટ શુભાવવા માટે હવે
ઘણું લાગતું નથી, છતાં તેવણુ તારા કુટુંબ
તરફ ધીકકારની નજરથી જોય છે. જીનોઆનું
જે ઇસ્તેટ શુમાવ્યું, તેનું કારણ તેવણુ તારાં
કુટુંબને ગણુ છે.’

‘જેને તે પોતાનો દુશ્મન ગણુ છે, તેનો
હું ખેત્રો થાકું છું, એમ શું કેબેલા નાણુ
છે કે?’

‘તે મને માલમ નથી’ મ્યુરીઅલે જણા-
વ્યું ‘પણ તેવણુ મને ફરીથી તમારાં માને ધર
નહી જવા તાકીદ કીધી છે: એનો અરથ એજ
કે હું તમને મલું નહીં.’

‘પણ તારા આ સાવકા ખાપનું તારી પર
કાંઈ ચાલે નહીં. ઘણું તો તારી મા વચ્ચે પડી
રાકે.’

‘પણ મોહકાનજ ત્યાં છે તો!’ મ્યુરી-
અલે જણાવ્યું ‘કાઢંટના તાખામાં મારી મા છે.
તેવણુને કાઢંટના ચુસ્સાની ઘણી ખીડીક છે.

* આ વાર્તા ૪૫ મી રાત્રે શરૂ થઈ હતી.

તેનો શુસ્સો કોઈ કોઈ વખતે એવો તો ઉસ્કે-
રાય છે કે ખેલવાની વાત નહીં.

‘પણ એ સઘળું છતાં ઠાલી મ્યુરીઅલ!
જ્યારે તું પુરતી ઉમ્મરમાં આવે ત્યારે તારો
હાથ મને આપવા તું કબૂલ થાઈ છે; ખરું ની?’

‘હા! પણ તેને હજી તો છ મહીના છે.
તેટલા વખતમાં હું મારી માના—એક લેખે
મારા આ સાવકા બાપના—તાબામાં છું.’

‘પણ ત્યાર પછી તો તું કાયદા પ્રમાણે
તદન સ્વતંત્ર છે. તે વખતે તારી આ માનું
તેમજ આ જુગારી કેમેલાનું કસું ચાલવાનું
નથી.’

‘ઓખરે! કેમેલા ગમે તેવો હોય, પણ
કોઈને ખાતર નહીં તો મારે ખાતર મારા આ
સાવકા પીતાને આવાં વીશેષણા તારે લગાડવાં
નહીં જોઈએ.’

‘મારેથી જે ખેલાયું તે માટે હું દલગીર
હું, ઠાલી મ્યુરીઅલ! પણ હું તો જે ખરું છે,
તે ખેલ્યો હતો.’

‘ચાલો, હવે હું જાઉં છું!’ નહીં તો વલી
કાઉંટને મારા વીશે શક આવશે, તો આપણી
આવી છુપી મુલાકાતમાં ખલલ પડશે.’ મ્યુરી-
અલે જણાવ્યું.

તેઓ બન્ને કેનસીંગટન ગારડન ના-
મના લંડનના એક જાહેર ખાત્રમાં મુકેલા એક
ખાંક પરથી ઉઠ્યાં, અને બીજે દીને ત્યાંજ
મલવા કબુલાત આપી પોત પોતાના રેહયાન
તરફ ચાલ્યાં. મ્યુરીઅલને તેને ઘરે સહીસલા-
મત પહોંચાડ્યા પછી ઓખરે ચાલી ગયો.

પણ તેઓ જાણતાં નહીં હતાં કે ખાગમાં
જ્યાં તેઓ ખેલ્યાં હતાં વાત કરતાં હતાં, તે
વેલા તેમની પીઠ પાછલ ઝાડીમાં ભરાઈને એક
સખત તેમની વાતો ચુપચુપ સાંભલતો હતો.
આ સખસ કોઈજ પણ કાઉંટ કેમેલા પોતેજ
હતો, જે મ્યુરીઅલની હીલચાલ પર છુપી
નજર રાખતો હતો. તેણે તેઓની વાતચીત
પરથી જાણી લીધું કે ઓખરે કોઈજ નહીં
પણ તેના દુશ્મનનો ખેટો થતો હતો. વલી

તેણે મ્યુરીઅલનો ઓખરે સાથે લગણ કરવાનો
ઠરાવ પણ જાણી લીધો હતો: આથી ઉપલેજ
દીને રાતના જોજણ જમતી વેલા કેમેલાએ પો-
તાનું નવું પ્રોગ્રામ કહી સમજાવવા ઠરાવ કરીધો,
અને તેને તેમ કાંધું પણ.

તેજ દીને રાતના સરવે જ્યારે જોજણ
ખાવા ખેડાં હતાં, ત્યારે કેમેલા ખાતો ખાતો
ખેલ્યો: ‘હેરીએત! જનોવા ખાતેની મારી ધસ્તે-
ટોના સંબંધમાં હું જવા માંડું છું.’

મ્યુરીઅલે ધારયું કે તેનો આ સાવકો
પીતા જરા કઠોરપણે ખેલ્યો હતો. પણ તેના
એહેરા પર શુસ્સાની કસીબી નીચાણ હતી નહીં.
‘તુંને અને મ્યુરીઅલને હું સાચું લઈ
જવા માંડું છું.’ કેમેલાએ જણાવ્યું. ‘પરમ
દહાડે અહીંથી ઉપડવાનો મારો ધરાદો છે.’

‘પણ મને ઇટલી જવાની હોશ નથી.’
મ્યુરીઅલે પોતાનો વીચાર જણાવ્યો. તેણી જા-
ણતી હતી કે એથી ઓખરે સાચની મુલાકાત
ખંધ પડે.

‘મ્યુરીઅલ!’ તેણીની માએ વચ્ચમાં
ખેલી ઉઠી. ‘તારા પીતાને નચણી તું થાએ છે.
એવણ તુંને જુદાં જુદાં શેહેરો દેખાડવા
માંગે છે, જ્યારે તું એવણને એવો ઉતર
વાલે છે કે?’

‘અલખતાં!’ કેમેલાએ ઉતર દીધો ‘મારી
સલાહ પ્રમાણે ક્યારે એ ચાલે છે જે? આપરે
તો જાણે કોઈ નહીં! જોકે હું એના મરનાર
પીતાના વસ્યતનામાની રૂએ તસતી છું.’

‘નહીં! મ્યુરીઅલ સમજી છે, અને તે
તમારી ધમ્મજ પ્રમાણે કરશે.’ હેરીએતે જણા-
વ્યું. ‘મ્યુરીઅલ! તુંબી આવશે ની?’

ગરીબ બાપડી મ્યુરીઅલ! તેણીનો ‘હા’
કહેવા વગર છુટકોજ નહીં હતો. તેણીએ હા
કહ્યું, પણ તેણીને એવી આશા હતી કે તેઓ
ત્રીજે દીને જનાર હોવાથી બીજે દીને તેણી
પેલા ખાગમાં આગલી ગોઠવણ મુજબ ઓખરે
સાથે મલશે, અને તેને સઘલો ઉવાલ કહેશે.
પણ તેણી પોતાની આ આશામાં ઠગાઈ હતી.

કારણ કે કેબેલાએ પોતાની સાવકી બેટીને ઝો-ખરે સાથે વધુ મુલાકાત થાય નહીં તે માટે આગલથી ગોઠવણ કરી મુકી હતી; અને તે ગોઠવણની રૂએ કે એક યા ખીજાં કામ સર મ્યુરીઅલને તે પોતાની નજદીકમાંજ રાખતો. ખપોરના ત્રણ વાગ્યા કે તે મુસાફરીનો સામાન વસાવવા મ્યુરીઅલને સાથે લેતો ગયો, તે રાતના સાત વાગ્યે પાછો ફર્યો. મ્યુરીઅલને આથી શક પડ્યો. શું કેબેલા તેણીની ઝોખરે સાથની છુપી મુલાકાતોની વાત જાણતો હતો? શું તેણે તેઓને છુટાં પાડવા માટે ખામખા આ મુસાફરીની યોજના હમી કીધી હતી? મ્યુરીઅલને એની કરી સમજ પડી નહીં.

‘પણ જો કેબેલાએ અમારા એખલાસમાં ખલલ કરવાજ ઉભું કીધું હોય તો મારો આ શક ઝોખરેને લખી જણાવવો જોઈએ. હા! હું એની પર પોસ્તમાં જીનોઆ પુગતાંજ ચીઠી ખીડીશ. કેબેલા નચીત થઈ હાલ પોતાના ઝોરડામાં હશે, તેથી હમણાજ લખી લઉં તો કેવું સાઈ? હું એને મારા પાસે છુપાવી રાખીશ!’ તેણી રાત્રે સુવા જતી વેલા વીચારવા લાગી. તેણી તરતજ પોતાની ટેબલ આગલ ગઈ, અને ઝોખરે પર સઘલું લખી જણાવી, એનવેલપ પર પોસ્તની ટીકેટો મારી, તે ચીઠી તઈઆર કરી, પોતાના કપડાંના પડમાં છુપાવી, અને પછી નીંદ્રાવશ થઈ.

ખીજે દીને સઘલાંઓ ઉપડી ગયાં. મ્યુરીઅલ પર ખારીક નજર રાખવા કેબેલાએ સંભાલ લીધી હતી. કેબેલા જીનોઆ ખાતે જવા અગાડી પેરીસમાં થોડા દીવસ યોજવાનો હતો, પણ ત્યાં યોજવાને ખદલે તે એકદમ નાઈસ ખાતે ગયો. અહીં તેણે આઠ દર દીવસ યોજવા જણાવેલું હોવાથી સઘલાંઓ નાઈસના એક હોટેલમાં ઉતર્યાં. તેઓએ જે દીવસે આ હોટેલમાં ઉતારો લીધો તે દીવસે સાંજે કેબેલાને તેજ હોટેલના એક ખીજા ઝોરડામાં બેઠેલો જોઈએ છીએ. તેની સામું એક જવાન ઇટાલીયન બેઠેલો જણાય છે, જેમની વચ્ચેમાં એક ટેબલ આવેલી છે.

‘પણ ગીયુલીઓ! મેં તુંને કહ્યુંની કે મ્યુરીઅલનો અરધો ફાલો તો અત્યાર અગાઉ મેં ચમાવી નાખ્યો છે, અને તેથી હવે છ માસમાં તેણીને આખો ફાલો કેમ આપું, તેના હું વીચારમાં છું.’ કેબેલાએ પોતાના સોખતી પેલા જવાન ઇટાલીઅનને જણાવ્યું.

‘પણ ઝોરડોને ઠગતાં શી વાર?’ ગીયુલીઓએ જણાવ્યું.

‘પણ મારી આ સાવકી બેટી ઘણી ઠાવકી છે.’ કેબેલાએ ઉતર દીધો ‘તેથી તેણી સેહલાઈથી ઠગાય એવી નથી. વધી તેણી પેલા મારા હડહડતા થતર વીલફરેડના છોકરા સાથે પરણવા માંગે છે.’

‘ત્યારે તું કરવા શું માંગે છે?’ ગીયુલીઓએ પુછ્યું ‘મને અહીં વેર શા માટે ખોલાવ્યો?’

‘તેણીએ તારી સાથે લગણ કરવાં જોઈએ!’

‘મારો સાથો મેં તેણીને કદી જોઈખી નથી; તોપણ મને તે માટે જરાખી વાંધો નથી, જો તેણી તેમ કરવા કણલ થાએ તો. તું તેણીને મારી સાથે લગણ કરવા કેવી રીતે સમજવરો?’

‘તેણીને મારા ચુસ્તસાથી ખીડીવાડી મારીને અને ફરજ પાડીને!’ કેબેલાએ જણાવ્યું.

‘શું, ફરાનસમાં!’ ગીયુલીઓ ખોલી ઉઠ્યો ‘તું જાણે છે તો ખરો કે ફરાનસના દરેક મોટાં શેહેરોની પેઠે નાઈસમાં પણ છુપી પોલીસના માણસો દરેક મુસાફરો પર ખારીક નજર રાખે છે. આવાં ફરજઆત લગણ તો ખા મને નહીં ભાવતાં! તું તારે તારો ખીજો જમાઈ શોધી લે.’

‘તું સીવાય મારા સપાટામાં આવી ગયેલો ખીજો કયો સખસ છે જે?’ કેબેલાએ જણાવ્યું ‘પેલાં ઝેર આપવાને લગતી ખાખદ—’

‘હડહડું જુહું છે!’

‘મને તારી પર શક છે. મેં તે વીશે તલાસ કીધી નથી. પણ એ વાત પડતી મુકીએ, તોખી તું મારા સપાટામાંજ છે. પેલા ફોરજ—

ચીના દસ્તાવેજ હજી મારી પાસે છે, તે વાત તું વીસરી ગયો કે?’

‘કુમેલા! તું જાણે છે તો ખરે કે તારૂં કાંઈપી કામ કરવા હું જુરી છું’ ગીયુલીઓ લટી જઈ બોલ્યો ‘પણ જે શેઠેરમાં કાગડા-ઓની પેઠે છુપી પોલીસના માણસો ઉભાઈ જાય છે, તે શેઠેરમાં આવું કામ કરવામાં મોટો જોખ—’

‘પણ હું ક્યાં તુંને આ શેઠેરમાં પરણાવવા માંગું છું? હું કાંઈ એટલો કાચો નથી;’ કુમેલાએ ઉતર દીધો, ‘કે તારી અને મારી જાંઠગી જોખમમાં નાખું. હું તારી તેણીની સાથે કાલે એલખાણ કરાવીશ, કે જેથી આપણે જનોઆ પુગ્યે તેટલાં તું તેણીનું મન હરણ કરી લીએ!’

‘પણ પેલો આખરે તેટલાં નાઈસમાં પોતાની હાજરી આપે તો પછી?’ ગીયુલીઓએ પુછ્યું.

‘મારા ભલા મિત્ર!’ કુમેલાએ હસીને જણાવ્યું ‘હું ધરું છું કે તે અહીં આવે.’ ‘હું ધારું છું કે તારૂં મગજ આજે ઠેકાણું નથી.’

‘તથી ઉલટું હું ધારું છું કે ડીતકટીવો અહીં ઉભાઈ જાય છે, તેથી ખીડી જઈ તું હાંખો વીચાર દોડાવતો નથી’ કુમેલાએ ઉતર દીધો ‘જો સમજ! ધારો કે એ લુચ્ચો નાઈસ આવી પુગ્યો. જેવી આ ખખર આપણને મળી કે તે જાણશે નહીં કે તેનો ઘાટ રચવા તેની પુઠે પુઠે કોઈ લાગેલું છે. હવે જેવો તે અહીં ના એકાદ પુલ પરથી રાતની વેલા પસાર થશે કે તરતજ તે પોતાને કોઈએ ઉંચકેલો અને નદીમાં પડેલો જોશે. ખીજે યા ત્રીજે દીને તેની લાસ જુરીવાલાં મકાનમાં પડેલી જણાશે.’

‘કુમેલા! તું મને એ કામ સોંપવા માંગે છે કે?’

‘નહી!’ કુમેલાએ ઉતર વાલ્યો ‘એના પર મારે કીનો લેવો છે, અને તેથી એ કામ હુંજ બજાવીશ. પણ હું જાણું છું કે એવી કાંઈ

આશા નથી.’ કુમેલાએ નીસાસો નાખી કહ્યું ‘હવે તો જે એક કામ બજાવવા આપણા હાથમાં રહ્યું છે, તે પરજ મંડયે. ‘મ્યુરીઅલ સાથે જેમ અને તેમ તું હલી જવાની ફેરોશ કરજે. તારો મેહેરો ખુબસુરતખી છે. મારી આ સાવકી છોકરીનું દીલ તારી ભણી ખેંચાય એવું કરજે, કે જેથી જનોઆના મારા એકાદ ખંગલામાં તેણી પર સખત ઉપાય લેવાની ફરજ નહીં પડે.’

પણ એરત જાતને ધીકકારનારા આ બે દંપત્યો સ્ત્રી-પાસ્યત વીરો કેટલું ધોડું જાણતા હતા?

પોતાની ધણીઆણી હેરીઅત અને પોતાની સાવકી બેટી મ્યુરીઅલ સાથે કુમેલાએ પોતાના મિત્ર ગીયુલીઓની એલખાણ કરાવી. તેણે જણાવ્યું કે ગીયુલીઓ લક્ષાપતી છે, અને તેણે ઇટાલીયન પ્રજાના દુઃખ હાથે ધરી સરકાર સામે ઘણી ઘણી લડત ઠીધી છે. કેટલીક વખત તો ખીજાઓ ભેગા તેને સરકારી લશ્કર સામે હથીઆરોથી લડતું પડ્યું હતું; એ વતરોગે ગીયુલીઓની ખીજ પુસ્કલ તારીફો કુમેલા પોતાના મિત્રની ગેરહાજરીમાં હેરીએતા અને મ્યુરીઅલ હજુર કરવા લાગ્યો. પણ કોણ જાણે શું હતું કે મ્યુરીઅલને પોતાના સાવકા પોતાને મુખથી નીકલતી ગીયુલીઓની તારીફો ખોટી લાગતી. તેથી તેઓ સઘલાં જનોઆ જવા ઉપડી ગયાં ત્યાર સુધીમાં ગીયુલીઓએ અને કુમેલાએ પોતે પોતાની ખાજમાં નીશફલ ઉતરેલા દીકા.

તે અઠવાડયામાં ગીયુલીઓએ કુકત એકજ ફતેહ મેલવી હતી. હોતેલવાલાનું ખીલ ચુકવવા વગર તે સ્ત્રીમર પર ચઢી બેઠો હતો, કે જે સ્ત્રીમરમાં તેનો મિત્ર કુમેલા અને તેનું કુટુંબ પણ હતું.

આખરે તેઓ સઘલાં સહી સલામત જનોઆ જઈ પુગ્યાં, પણ તે દીવસે તેહેવારનો દીવસ હોવાથી શેઠેરમાં મેલો ભરાયો હતો, અને રાતના શેરાણી થવાની હતી. હાલ તરત

સઘલાંઓ એક હોટેલમાં ઉતર્યા હતાં. સાંજના પાંચ વાગ્યા નહી કે કેમેલાએ શેઠેરમાં ફરવા જવા માટે સઘલાંઓને તઈયાર થવા કહ્યું, પણ હેરીએતાએ, મુસાફરીથી કાકી ગયલી હોવાથી, જવા ના પાડ્યું: જેથી કેમેલા, મ્યુ-રિઅલ અને ગીયુલીઓ એક ગાડીમાં બેસી તેહેવારની રચના જોવા ઉતરી પડ્યાં. પણ ગાડી સેજ દુર ગઈ નહી તેટલાં તો કેમેલાએ ગાડી યોભાવી, અને પોતે ઉતરી જઈ, પોતે ત્યાં પાછો વલે તેટલાં ત્યાંજ ગાડી યોભાવવા હુકમ આપી, ચાલતો પાછો હોટેલમાં ગયો, અને પોતાની ખાયડીને જણાવ્યું 'હેરીએતા! કદાચ અમે રાતના આગ્યે નહી તો તારે ઘભરાત કરવો નહી. આજે શેઠેરમાં ઘણી ધામ-ધુમ છે.'

'શું ત્યારે તમે મને અહીં એખલી મુકી જાઓ છો કે?' હેરીએતાએ પુછ્યું.

'નહી! નહી! હું એમ કહું છું કે કદાચ જો અમે પાછાં નહી ફરીએ અથવા મોડાં આગ્યે તો તારે ઘભરાત કરવો નહી. હોટલ-વાલાની ખાયડી ઘણી ભલી છે, અને તે તારાં છુખને માટે દરેક ખનતું કરશે. વલી તે હસ-મુખી હોવાથી વખત પસાર થશે તે જણાશે નહી.' એટલું બોલી કેમેલા તરતજ ઝોરડા-માંથી નીકળી હોટેલ છોડી ગયો, અને જ્યાં ગાડી ઉભી રખાવી હતી ત્યાં ગયો.

ચોડીક પલ સુધી તો મ્યુરિઅલ ગાડીમાં બેઠી બેઠી પોતે પોતાની માને એખલી મુકીને પોતાના આ સાવકા પીતા અને તેના મીત્ર ગીયુલીઓ સાથે ફરવા નીકળી તે માટે છુપી રીતે દલગીર થઈ; પણ અસપાસના નવા નવા દેખાવો અને લોકોની નવી નવી રીતભાતો જોવામાં તેણીનું ધ્યાન એટલું તો રોકાયું કે તે પોતાની દલગીરી જુલી ગઈ, અને ગાડીમાં ફરવા મજલ માનવા લાગી.

અંતે ગાડી એક સાંકડી ગલીના નાકાં આગલ જઈ ઉભી રહી.

'હવે આપણે અહીંયાં ઉતરશે.' કેમેલાએ જણાવ્યું. ત્યાર પછી તેણે ગાડીવાનને કંઈ હુકમ આપી ત્રણે જણા આગલ વધ્યાં. તેઓ આખરે એક ખંગલાના કમ્પાઉન્ડમાં દાખલ થયાં. કમ્પાઉન્ડમાં પુસ્કલ મોટાં મોટાં ઝાડો આવેલાં હોવાથી અંદરની ઇમારત ખાદે-રથી દીસતી નહી હતી. ઘણુંક ચાલ્યા પછી તેઓ એક ખીસમાર હાલતની ઇમારતના ઝો-ટલા પર ચડી ઉભાં.

'આપણે અહીં શા માટે આવ્યાં?' મ્યુ-રિઅલે પુછ્યું. જેના જવાબ તરીકે એટલા પરનું એક દોરડું તાણ્યા કીધું કે અંદરથી એક ઘાંટ વાગવા લાગ્યો. આખરે અંદરથી કોઈએ સાહડ આપ્યો, કે કેમેલાએ મ્યુરિઅલ તરફ ફરી કહ્યું 'મેં આગલથી નહી કહ્યું હતું કે આપણે આજે મારી ઇસ્તેદ જોવા જઈએ છીએ?'

કેમેલાએ આ નવું શોધી કહાડ્યું હતું. તેણે કોઈની આગલ એ વીરો જણાવ્યું નહી હતું. તેણે ભાડેની ગાડી હાંકનારનું બાહું ગલીના નાકાં આગલ સુકાવી આપી પાછી વાલી હતી કે જેથી પાછલથી જો કોઈ તેમની પુઠે લાગે તોપણ તેને કસો પડો મલે નહી.

આખરે એક જઈડ સ્ત્રીએ એટલાં પરનું ખારણું ઉઘાડ્યું. આ સ્ત્રી પેલી ઇમાર-તની રખેવાલી કરતી હતી. તેણીએ પોતાના શેઠ કેમેલાને એલખ્યો, અને તેને નમન કીધું. ત્યાર પછી કેમેલા, તેના સોખતી ગીયુલીઓ અને મ્યુરિઅલ ઇમારતમાં દાખલ થયાં. પેલી સ્ત્રી છુટથી ઇટાલીયન ભાષામાં વાત કરતી હતી, જેથી તેણીના બોલવાની મતલબ મ્યુરિ-અલ સમજી શકી નહી.

ઘણાક ઝોરડાઓ પસાર કીધા પછી આખરે તેઓ તઈઆર રાખેલા એક ઝોરડાં આગલ આવી પહોંચ્યાં. પેલી સ્ત્રીએ કેમેલાને એક કુંચી આપી ત્યાંથી વીદાયગીરી લીધી. કેમેલાએ પેલી કુંચીની મદદથી પેલો ઝોરડો ઉઘાડ્યો. તેઓ સઘલાં તે ઝોરડામાં દાખલ

ધર્માં. અંદરનો સામાન જરા સાફ રાખેલો હોય એમ દેસ્તું હતું.

‘આ મકાન એવી તો ખરાબ હાલતમાં છે કે આપણે ફોકતની અહીં આવવા તજવી લીધી’ મ્યુરીઅલે જણાવ્યું.

કેપેલાએ એનો કસો ઉતર વાલ્યો નહી, પણ ગીયુલ્યો તરફ ફરી ખોલ્યો ‘ગીયુલ્યો! થોડીક મીનીટ સુધી જરા ખાહેર રહેશો. હું ધારૂં છું કે એની સામેના ઝોરડામાં થોડીક ખુસ્સીઓ હશે.’

ગીયુલ્યોએ એનો કસો ઉતર વાલ્યો નહી, પણ ચુપચુપ ઝોરડો છોડી ગયો. હવે પેલા ઝોરડામાં ફક્ત બેજ જણા રહી ગયાં.

‘મ્યુરીઅલ’ કેપેલાએ હવે જણાવ્યું ‘તું’ને અહીં લાવવાની મારી મતલબ એ કે ઓખરેના આપે મારાં આ મકાનનો કેવી રીતે નાશ કીધો છે, તે તું’ને નજરે નજર દેખાડું.’

‘તમે જાણો છો તો ખરા કે—’

‘હું’ જાણું છું કે’ મ્યુરીઅલને ખોલતી અટકાવી કેપેલાએ જણાવ્યું ‘તારી મોટી ઇચ્છા જે સખસને હું મારાં ખરાં અંતકરણથી ધીકકારૂં છું તેની સાથેજ પરણવાની છે.’

‘પણ તેણે કાંઈ તમને દુઃખ દીધું નથીની? તેના આપે કાંઈ કીધું હોય તો તેના છોકરાને શું કરવા ધીકકારવો?’

‘તું’ આ શું કામ ખોલે છે તે હું ખરાખર જાણું છું’ કેપેલાએ ઉતર દીધો ‘તું’ છ મહીના વીટી જવાની વાર જ્યે છે, કે જ્યારે તું ઉમ્મરમાં આવશે, અને આ ઓખરે સાથે પરણશે, કે જે વખતે મારેથી યા તારી માએથી વચ્ચે પડારો નહી. પણ હું કહું છું તે સાંભલ. ગીયુલ્યો તું’ને ચાહે છે. તારાં લગણુ એની સાથે કરવા માટે મેં એને કણલાત આપી છે: અમે એ મતલબનું એક લખત તપ્પાર કીધું છે, જેની પર તારે પોતાના હાથ દસ્કતે સહી કરવી, અને તારે ખોદાના કસમ લઈ જણાવવું કે તું ગીયુલ્યો સાથેજ પરણશે.’ એટલું ખોલી કાઢેન્ટ કેપેલાએ પોતાના ખલીઆનના ગજવા-

માંથી એક કાગલ ખેંચી કહાડ્યું, અને પાસેની ટેબલ પર મુક્યું, જ્યાં રાખ, ખડીયો, પેન વગેરે લખવાની સામગ્રી તપ્પાર મુકી હતી.

‘હું’ એની પર સહી નથી કરવાની!’ મ્યુરીઅલે જણાવ્યું ‘એ કરવા કરતાં હું મરવાનું વધારે પસંદ કરું છું.’

‘પણ મોતની સજા કાંઈ હમેસાં ધલાજ દાખલ કામ લાગતી નથી’ કેપેલાએ શાંત રીતે જણાવ્યું.

‘મારે માટે જેખી સજા હશે તે હું ખમીશ, પણ તમારી ઇચ્છાને હું શરણ થઈશ નહી.’

‘શું નહી!’ કેપેલા હવે પોકારી ઉઠ્યો.

‘નહી! હું જાઉં છું કે ઓખરે તમારે માટે જે ખોલતો હતો તે ખરૂં હોવું જોઈએ!’ મ્યુરીઅલે વધુ હિમ્મતથી જણાવ્યું.

રાત પડવા આવી હતી, તેથી ખીલામણુ ઝોરડામાં જે અજવાલું પડતું હતું, તેખી રફતે રફતે કમી થતું ચાલ્યું હતું. કેપેલા ખારણા ભણી ગયો.

‘મારી ચાકરડીએ તારે માટે પેલા ખુણામાં ખોરાક મુક્યો છે.—હું’ ધારૂં છું કે એ હલકો હોવો જોઈએ. મેં તેણીને આગલથી લખી સમજાવ્યું છે કે તું મેડ (ધેલી) છે. તં તારો વીચાર બદલ્યો છે કે નહી તે જાણવા કાલે હું પાછો અહીં આવીશ. તારે આટલું યાદ રાખવું કે આ કાંઈ ફરાન્સ યા ઇંગ્લંડ નથી, પણ આ મારૂં પોતીકું દેશ ઇટલી છે.’ એટલું ખોલી, ખારણું બંધ કરી, ખાહેરથી કલ દઈ, કેપેલા ચાલ્યો ગયો. ખારણું બંધ થવાથી ઝોરડામાંનું અજવાલું પણ જતું રહ્યું: કારણ કે આ ઝોરડામાં ખારીઓ નહી હતી, અને વલી આ ખારણું એકજ હતું. આખી રાત આવાં મકાનમાં શુભરવી પડવાની હતી, તે વીચારથીજ આપડી મ્યુરીઅલ પોકે પોક રડવા લાગી. કેપેલા તો નીરાંત દીલે તે મકાન છોડી જવા લાગ્યો. મકાનની રખેવાલ ઓએ ધાર્યું કે મ્યુરીઅલમાં ગાંડાઈનો જુસ્સો પાછો ઉભરી

આવેલો હોવાથી તેણી રડતી હતી. કરપીણ કુખેલાએ મ્યુરીઅલ ઘેલી હતી કરીને પેલી જીને જણાવ્યું હતું.

જેવો કુખેલા મકાન છોડી જવા માટે ઓટલા પર આવ્યો તેવોજ ગીયુલ્યો તેની આગલ ગયો, અને પુછ્યું 'તેણીને અહીં રહેવા કંઈ આપણે જતા રહીએ કે?'

'આપણે નહીં.' કુખેલાએ હલવેથી પોતાના સોપતીને જણાવ્યું 'ગીયુલ્યો, ખરી વાત તો એ છે કે હાલ તરત તુંને અમારી વચ્ચેથી દુર કરવા માંડ્યું, અને તેથી આ જગ્યા સીવાય બીજી એકબી જગ્યા મને માલમ નથી, જ્યાં હું તુંને સંતાડું. ખીલેછ શું કરવા? આ મકાન મારું પોતીકું છે, અને તેમાં દાખલ થવાની કોઈ હિમ્મત કરશે નહીં. તારેથી જીનોઆ જોડી, મારી પરવાનગી વગર, નાસી પણ જવાશે નહીં. કારણકે તું જાણેછ તો ખરે કે જીનોઆમાં મારો કેટલો ખર્ચો લાગવગ છે તે? અને વલી પેલા ફોરજરીના દરતાવેજે હજુ મારા સ્વાધીનમાં છે.'

ત્યાર પછી તે પેલું મકાન છોડી ગયો, અને પેલાં હોટેલમાં ગયો, જ્યાં તેની ધણી આણી તેઓની વાર જોતી બેઠી હતી. કુખેલાએ તેણીને જણાવ્યું કે મ્યુરીઅલ અને ગીયુલ્યો નહાસી ગયાં હતાં. તેણે વલી ચાકાઓથી દેખાડી આપ્યું કે તેને પોતાને તે માટે ઘણું દુખ લાગતું હતું. વળી તેણે પોલીસને વટીક બોલાવી, અને તે માટે શું ઉપાય લેવા તે માટે પોલીસને જણાવ્યું. જ્યારે પોલીસનો અમલદાર હોટેલ છોડી ગયો, ત્યારે કુખેલાએ પોતાની ધણીઆણીને દીક્ષાસો આપવા તજવીજ કીધી; પણ તેજ વખતે તો ગીયુલ્યો સારા કુટુંબનો છે કહી કહેવા લુલી જતો નહીં.

ખીજા હાથ પર ખાપડી મ્યુરીઅલે ખી-હીકમાં ખીહીકમાં એક સાદડી પર સુઈ જઈ રાત ગુજરી.

ખીજે દહાડે કુખેલાએ ચારે દીશાએ મ્યુરીઅલના ગીયુલ્યો સાથે નહાસી જવાની અ-

ને તેમના શરીરના વરણનની ખખર તારની મારફતે મોકલી. ખખેરના કોષ્ટ તેની હીલચાલ પર દેખરેખ નહીં રાખે માટે તે લાંબે રસ્તે મ્યુરીઅલના ખંધીખાનાવાલા મકાનમાં દાખલ થયો.

'કુખેલા ! હું તારીજ વાર ત્યારની જોતો હતો.' ગીયુલ્યોએ જણાવ્યું 'હું તુંને જણાવવા માંડ્યું છું કે આ કામમાં હું વચ્ચે પડવા માંગતો નથી. જે તારી સાવકી દીકરી ખીહીકથી મરણ પામે તો તેણીના ખુનમાં ભાગ લેવા માટે મને ખરડાવું પડશે.'

'શું? હું હવે છટકી જવા માંગે છે?' કુખેલાએ દોલા કકડાવી પુછ્યું 'એ બોલવાની તે હિમ્મતજ કેમ કીધી.' એટલું બોલી તે ગીયુલ્યોને મ્યુરીઅલની પેઠેજ પોતાનો ખંધવો કરી જતો રહ્યો.

'જે તેણી મરી જાય તો!' કુખેલાએ આ શબ્દો પોતાના મનમાં પુછ્યા. તેને આ વીચાર આગલ કદી આવ્યો નહીં હતો. જે મ્યુરીઅલ મરી જાય તો ગીયુલ્યોને લાંચ આપી તેનું મોંઢ ખંધ કરે અથવા તો તેનો પણ છેડો લાવી મુકે, એ બની શકે એવું ધારી કુખેલાએ તે વીશે વધુ વીચાર કરવાની જરૂર જોઈ નહીં. આખરે તેણે એક ઠરાવ કીધો. 'મારે ત્રણ દહાડા સુધી મ્યુરીઅલ આગલ જવું નહીં. ખોરાક પણ તેણીને આપવો નહીં; એટલે કુદરતી રીતેજ ખીકથી અને જીખમરાથી તેણીનો છેડો આવી જશે. જેવી એ મરણ પામે કે ગીયુલ્યોનો પણ આ દુન્યામાંથી મારે છુટકારો કરવો જોઈએ કે પછી કાવતરું પકડાઈ આવવાની કસ્ટી ધાસ્તી રહે નહીં.' આ પ્રમાણે કરપીણ કુખેલા ઠરાવ કરી અને પેલી રખેવાલને કાંઈ હુકમ આપી તે દીવસે પેલું મકાન છોડી ગયો.

ખીજા આખા ત્રણ દહાડા અને ચાર રાત ખાપડી મ્યુરીઅલે કેવી કમકમાત રીતે ગુજરી હશે તેનું વરણન કરવાને આ કલમ ચાલતી નહીં હોવાથી વાંચનારેજ તેનો ખ્યાલ પોતાના મનમાં કરવો.

ઓથે દહાડે કુખેલાએ પેલાં મકાનની પાછી મુલાકાત લીધી.

‘અત્યાર અગાઉ તો એ પીડા (મ્યુરી-અલ) નો છેડો પણ આળ્યો હશે.’ કેપેલાએ ઓઠલાની સીંહડી પર ચઢતાં મનમાં વમાસ્યું.

પેલી રમેવાલ સ્ત્રીએ તેને કાંઈ નીશાણ કીધી. પણ પછી જાણુ કસાંથી ખીહતી હોય તેમ દેખાવ કરી બેલવાના અખાડા કીધા.

‘હું ધારતો હતો તેમજ હોતું જોઈએ. મ્યુરીઅલનો છેડો આવી ગયો હોવો જોઈએ.’ કેપેલાએ ધાર્યું. ત્યાર પછી મ્યુરીઅલને કેદ રાખવાના ઓરડા ભણી તે ગયો, અને પછી પોતાના ગજવામાંથી કુંચીનો જુમખો કહાડીને તેમાંથી એક કુંચી ચુંટી કહાડી. પણ જેવી તે કલમાં ખોસવા જતો હતો, તેવીજ તેની નજર કલ પર પડી. કલ કોઈએ ભાંગી નાખી હતી. અનુની ખતી, ગાંડો ભાંડો, તેણે ખારણાને આંચકા મારીયો, અને અંદર દાખલ થયો. તેણે ઓરડાની વચ્ચમાં પોતાના હરીફ ઓખરેને ઉભા રહેડો દીસ્યો. એક જુનીની પેઠે તે ઓખરે તરફ દાંત કચકચાવતો ધસ્યો, પણ તરતજ પાછલથી બે પોલીસના અમલદારોએ આવી તેને પકડી લીધો. એક મીનીટ વધુ થઈ નહીં કે કેપેલા પોલીસના હાથમાં કેદ થયો.

‘ત્યારે તં હુઆ ગીયુલ્યો સાથે મલી જઈ આ કાવતરું રચ્યું ની, હુઆ!’ કેપેલાએ ઘુસ્સાથી જણાવ્યું.

‘તથી ઉલટું, એક હુઆના હુઆને પકડવા જતાં બે મહા હુઆઓ પકડાઈ ગયા છે!’ ઓખરેએ જણાવ્યું. ‘નાઈસના જે હોટેલમાં તમે ઉતર્યાં હતાં, અને જેના માલિકને તારો સોખતી ગીયુલ્યો ખીલ ચુકવતાં વીસરી (!) ગયો છે, તે હોટેલવાલાએ તમારી ખન્નેની ગોઠવણની વાત ખીજ ઓરડામાં ખેતી અચાનક રીતે સાંભલી હતી. તે હોટેલમાં થયલી તારી સાવકી ખેટી પરના કાવતરાંની વાત તમે ગયાં પછી તેણે તરતજ પોલીસને જાણાવી દીધી હતી.’

‘ત્યારે આવા હોટેલવાલા જેવા હલકા માણસની જોડી કહાડેલી વાત પર હું ભરૂંસો મુકે છે કે કે?’

‘એ જોડી કહાડેલી વાત પરથીજ અને ફરેન્ચ અને ઇટાલીયન પોલીસની મદદથી એક ત્રીરાધાર અખલાને એક કરખીણના હાથમાંથી છુટકારો કરવા હું શકતીવાન થયો છું.’

પેલીસે હવે કાઉન્ટ કેપેલાને ત્યાંથી લઈ જવા દરસ્ત ધાર્યું. તેઓએ આગલથી ગીયુલ્યોને પણ પકડેલો હોવાથી તેને પણ સાથે સાથેજ લઈ ગયા.

જે દીવસે કેપેલા પોતાની સાવકી ખેટી મ્યુરીઅલ અને ગીયુલ્યો સાથે પેલાં મકાનમાં દાખલ થયાં હતાં, તે દીવસે મ્યુરીઅલે પોતાના સાથીઓની નજર ચુકાવી પેલી ચીઠી ગલી-માંના તપાલના થાંભલામાં નાખી હતી. જેની અને હોટેલવાલાની મદદથી કેપેલાને જે દીવસે પકડ્યો તેની એક દીવસ અગાડી તે મ્યુરીઅલનો છુટકારો કરવા શકતીવાન થયો હતો. તે તરતજ ત્યાંથી મ્યુરીઅલને લઈ જવા માંગતો હતો, પણ પોલીસે તેને તેમ કરતો અટકાવ્યો હતો: કારણ કે તેઓ કેપેલાની હાજરીની વાર જિતા હતા. તેઓ (પોલીસ)એ પેલી રમેવાલને ચેટવણી આપી હતી કે જો કેપેલા તે મકાનમાં આવે તો તેણીએ તેને ચેટાવવો નહીં.

પણ આપણે જોઈ ગયાં તેમ ઓખરે પોતાની પ્યારી મ્યુરીઅલને ખચાવી તેણીને તેણીની માતા હેરીએના આગલ જીવતી જગતી લઈ જવામાં ક્તેહમંદ ઉતર્યો હતો. હેરીએતાને પોતાની નીરદોશ ખેટીને પાછાં ભેટતાં કેવી ખુશાલી લાગી હશે, અને પોતાના કરખીણ ભર-થારની ફરતાથી કેટલું દુઃખ ઉપજ્યું હશે, તેનો વાંચનારેજ ખ્યાલ કરવા!

પણ હેરીએતાનો પોતાના આ ખીજ વેલાના પતીથી થોડા કલાકમાં છુટકારો થયો હતો: કારણ કે જે સાંજે કેપેલાને પકડવામાં આવ્યો, તેજ રાતે તે ખંધીખાનામાં કાંચી ખાઈ આપઘાટ કરી મરણ પામ્યો હતો. તેનો સોખતી ગીયુલીઓ ફક્ત તેના હાથમાં એક રમકડાં હેઠલ કામ કરતો માલમ પડવાથી એક વરસનું સખત કેદખાનું ભોગવવાની તેને સજા કરવામાં આવી.

હવે વધુ કહેવાની કસી જરૂર રહી નથી કે ઉપલા ખનાવને ખન્થાને છ મહીના થયા કે મ્યુરીઅલ પોતાની ઉમ્મરમાં આવી, અને સવતંત્ર થઈ. પણ આ સવતંત્રતાનો ઉપયોગ તેણીએ પોતાનો હાથ ઓખરેને લગણુના ગાંઠથી જોડાવા માટે આપવામાં કીધો.

સમાપ્ત. *

* A DEBT OF VENGEANCE.

ભાગ ૧લો છપાઈ બાહેર પડ્યો છે.

સર્વ વિદ્યા-માળા.

અથવા

ગુજરાતી 'સાધકલોપીડ્યા'.

રચનારાઓ: મણેકજી એદલજી વાછા

તે "વારતા-માળા"ના અધીપતી; તથા 'ગોલ્ડન ગુલ', ઇંગ્લાન્ડ કર્તા.
તથા

અરદેશર ફરામજી સોલન

તે "શલ અકશાન"ના અધીપતી; તથા "મારી હંદગીની કથા" ઇંગ્લાન્ડ ના કર્તા.

- સંપૂર્ણ 'ગુજરાતી સાધકલોપીડ્યા' જેવું પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં પહેલું છે.
- સંપૂર્ણ 'ગુજરાતી સાધકલોપીડ્યા'માં તરેહવાર જાતનું જ્ઞાન મલતું હોવાથી એ પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી થઈ પડે છે: જેથી દરેક ઘરોમાં એ 'ગુજરાતી સાધકલોપીડ્યા' અવસ્ય રહેવી જોઈએ.
- સંપૂર્ણ 'ગુજરાતી સાધકલોપીડ્યા'માં દરેક ખાખર ઘણી સંભાલથી તપાસ કરી લખવામાં આવી છે. આથી હોવાથી એ પુસ્તક ભરસા મુકવા લાયક બન્યું છે.
- સંપૂર્ણ 'ગુજરાતી સાધકલોપીડ્યા'માં લગભગ દરેક ખનાવતો ખનાવવાની રીતો (છેલ્લામાં છેલ્લી શોધો પ્રમાણે) આપવામાં આવી છે.
- સંપૂર્ણ 'ગુજરાતી સાધકલોપીડ્યા'માં છેલ્લામાં છેલ્લી શોધ પ્રમાણે તખીખી વીધ્યાને લગતા ફકરાઓ, રોગની નીશાળીઓ, તેમજ તેમના ઇત્રી અને દેશી જાત જાતના ઉપાયો, વગેરેનું વર્ણન કીધું છે.
- સંપૂર્ણ 'ગુજરાતી સાધકલોપીડ્યા'માં આગલા તેમજ હાલના ઇત્રી, પારસી, હિન્દુ, મુસલમાન, વગેરે ગ્રંથ કરતાં, (ખનતાં તુલીક તેમના જન્મ વગેરેના વરસો સહીત) અને તેમના પ્રખ્યાત ગ્રંથોના નામો, વગેરેનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.
- સંપૂર્ણ 'ગુજરાતી સાધકલોપીડ્યા'માં વરાલ યંત્ર (એન્જીન) ને લગતું સંપૂર્ણ વર્ણન, એ વીધ્યામાં છેલ્લામાં છેલ્લી થયેલી શોધોનાં ખ્યાન સાથે, લખવામાં આવ્યું છે: જેથી નવા સીખાડીને તેમજ એ ધંધામાં પડેલાઓને આ 'ગુજરાતી સાધકલોપીડ્યા' ઘણી ઉપયોગી થઈ પડે છે.
- મીઠોને લગતાં જુદાં જુદાં ખાતાંઓ—જેવાંકે કારડીંગ, સ્પીનીંગ, વીવીંગ, વગેરે—ને લગતું સંપૂર્ણ ખ્યાન આ 'ગુજરાતી સાધકલોપીડ્યા'માં આપ્યા ઉપરાંત હિન્દી, તથા નવા શોધી કહાડેલા સાંચાઓનું સ્વીસ્તર વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.
- સંપૂર્ણ 'ગુજરાતી સાધકલોપીડ્યા'માં પારસીઓ હોંદુઓ તથા મુસલમાનોની તવારીખ તેમના ધરમની શીલસુરીઓ, બહેર પુરોના જન્મ ચરિત્રો, વગેરેનું ખ્યાન આપેલું છે.
- સંપૂર્ણ 'ગુજરાતી સાધકલોપીડ્યા'માં સેન્ડોગ્રાફ, ટાઇપ-રાઇટર, કોકેટ, નાટક, થીઓસોફી, તેલીફોન, વીજલીક સંધિસા મોકલવાની રીત, ફોનોગ્રાફ, પ્રીન્ટીંગ, ફોટોગ્રાફી યાને સખી પાડવાનો હુન્નર, ધરમોખીતર, મેસમેરીઝમ, વગેરેનું (છેલ્લામાં છેલ્લી શોધો સાથેનું) સંપૂર્ણ વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.
- સંપૂર્ણ 'ગુજરાતી સાધકલોપીડ્યા'માં રેશમી, કનના તથા સુતરાઈ કાપડ તરહેવાર રંગમાં રંગવાની રીતો, ઘોડાને યતા રોગો અને ઉપાયો, ખાગાયત, રાગ વીધ્યા, ખાનાની રમતો, રૂની પેશાય તથા તેને પારખવાની રીત તથા તેનો ખપ, વગેરેનું સ્વીસ્તર ખ્યાન આપવામાં આવ્યું છે.

મુખ્ય, કાલખાદેવી, રોપન પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં રૂપિયા ૧૥ મોડલી મંગાવી લેવો.

મુખ્ય, કાલખાદેવી, રોપન પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં રૂપિયા ૧૥ મોડલી મંગાવી લેવો.

સંપૂર્ણ 'ગુજરાતી સાંકલ્પકોષ'માં ઇંગ્લેન્ડ તથા ગુજરાતી પ્રખ્યાત પુસ્તકોનાં નામો, હાલના ગુજરાતી મુખ્ય વરતમાન પત્રો અને ચોપાન-ચાંચો વીષેના નીબંધ, વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

આ 'ગુજરાતી સાંકલ્પકોષ' ડીક્ષનરી ચાને કોશની ધપ પર રચી છે: એટલે સાંકલ્પકોષ જોવાની ખટપટ તદ્દન નીકળી જઈ, દરેક જોઈતી બાબત સપાટામાં દેખાઈ આવે છે.

આ 'ગુજરાતી સાંકલ્પકોષ'નો પેઢેલો ભાગ ૧૬૨ સફાનો થયો છે, અને તેનું કદ 'વારતા-માળા' તથા 'ગુલ અફશાન' જેટલું છે.

આ "ગુજરાતી સાંકલ્પકોષ"માં કયાં કયાં પુસ્તકોની સહાયતા લીધી છે, તેમાંના થોડાંકોના નામો અહીં ઉતારી લઈએ છીએ, જે પરથી આ "ગુજરાતી સાંકલ્પકોષ" પછવાડે કેટલી મહેનત લીધી છે, તે આપોઆપ જણાશે.

Encyclopædia Britannica, *ninth edition*. 24 Vols. [mercial Products. Spon's Encyclopædia of Industrial Arts, Manufactures, and Com- Chambers's Encyclopædia—Cassell's Encyclopædic Dictionary.

Blackie's Modern Cyclopædia.—Cassell's Concise Cyclopædia.

Cooley's Cyclopædia of Practical Receipts—Telephone, by Dolbear, &c.

Dick's Encyclopædia of Practical Receipts.

Knight's Practical Dictionary of Mechanics.

Works on Cotton, Spinning and Weaving, by Nasmith, E. Leigh, Ashen- hurst, Scott, Brooks, Monie, Walmsley, Marsden, Hyde, Thompson, Baird, &c.—Ure's Dictionary of Art, Manufactures, and Mines.

Steam Engineering Works, by Bourne, Edward, Fanning, Hutton, Rankine, Bergen, Alban, Weisbach, Seaton, Roper, Upland, &c.,

Works on Electricity, by Urquhart, Sayer, Maxwell, Ferguson, Prescott, Wigan, Thomson, Lockwood, &c.

Works on Medicine, by Edis, Abercrombie, Aitkin, Flint, Husband, Maclean, Porter, Roberts, Quacin, &c., and also Cassell's Family Physician.—Dyeing and Dyeing Receipts, by Nopier Bird, &c.

Veterinary, by Armatage, Dun, Haye, Mayhew, Strangeway, Willi- ams, &c.—Works on Cricket, by Lillywhite, Routeledge, &c.

Works on Photography, by Abney, Burton, Marien, Robinson Thom- son, &c.—Cassell's Dictionary of Cookery, Domestic Dictionary.

Telegraphy, by Lynd, Preece, Sivewright, &c.

Works, by Max Muller, Ferguson, Rawlinson, &c.

Hunter's Imperial Gazetteer of India.—Gardening, by Woodrow, &c.

Dictionary of English Literature by Adam; Outdoor Sports, &

Amusements; Beeton's Dictionary of Science, Art and Literature.

Natural Philosophy by Deschanel, Ganot, &c.

નોંધણી ચોપડીઓ મુબંધ, કાલબાદેવી, રીપન પ્રોન્ટીંગ પ્રેસમાં મલશે.

સર્વોપયોગી નુસખા મંગલ ૩૫૫ ૧૧.—આકાશ તત્વ (કર્તા: "સ-યાસી") આના બે.

પાક ખારદેહ અવસ્થા (પોકીતમાં રાખવાની) ૩ ૧.—પાંકુરંગ હુરી (વારતા) આના આઠ.

પાક ખારદેહ અવસ્થા (મોટી) ૩૫૫ ૧.—ફરફરદીન ઇમ્મશત, શતોમ સાથે આના બે.

પાક ખારદેહ અવસ્થા (નાના બાળકો માટે) આના અઢી.—પરાક્રમ નામું આના છ.

તોપખાનાનો ભંડાર (વારતા ૨૪ ચીત્રો સાથે.) ૩ ૦૧૧—ગોદડન ગુલ (વારતા) આના ૬.

ક્રીસ્ટમસ ચયચય (વારતાઓ) આના ૪.—ભવીચ પોથી (નસીબ જોવાની) આનો ૧.

કપટીનો કીનો*

કપટી અને મહીનાની તા. ૧૮ મી અને વરસ ૧૮૨૭ ની એક ખુશનુમાં સાંજે પાંચ વાગતે કૌશીનના અખાતમાં આવેલા વીતીલોના ટાપુ તરફ એક નાનું લીવેનતાઈન વહાણ, રાત પડવાની અગાડી તે ટાપુ પર જઈ, લાંગડ નાખવાની કોશિશ કરતું દીસતું હતું. જે વખત પર આપણી વારતા શરૂ થાય છે, તે વરસ પર અને તેની ઘણા વરસ અગાડી યુનાની હુટાફો આ ટાપુ પર, કસી પાણ અડમણ વગર, વસતા હતા. એઓ ધંધે ચાંચીયા હુટાફો હતા; તેઓ કદાચ આંગના, મજાનુત ખાંધાના, હટીલા અને ઘણાજ જનુની હતા. કીમ્મતી અસખાખ સાથનું જેવું કોઈ વહાણ આ ટાપુ પર મુકામ કરવા આવતું, તેવાજ તેઓ ટક સાંધી તે પર અંચીતા લુટી પડતા, અને તે વહાણ સેજ વખતમાં તેમના હાથમાં જઈ પડતું. તેઓ ખનતાં સુધી લડાઈ અને મારામારીનું નાશકારક મોંઘે જીવાને પસંદ કરતા નહી, પણ ડગ વીધ્યા ચલાવી વહાણોને પોતાના સંકળમાં લેવા કોશિશ કરતા, અને તેમાં જ્યારે ફતેહ નહીજ પામતા, ત્યારેજ તેઓ પોતાની હોડીઓમાં ખેસી, તે વહાણ પર જહુનથી હુમલો લઈ જઈ, તેમાંની કીમ્મતી અસખાખ લુટી લેતા હતા. વહાણ ચલાવવાનો તેમજ તરવાનો નાદર હુનર તેઓ ઘણી સરસ રીતે બજાતા હોવાથી અને લડાયક કેલવણી તેઓએ લીધેલી હોવાથી, તેઓ સેજ વખતમાં વહાણોને પોતાનું કરી ખેસતા. આવા સખસોના હાથમાં પેલું વહાણ બેધડક આવતું નજરે પડતું હતું.

પોતાના શીકારની શોધમાં હમેસાં થોડાક હુટાફો ખંદર પર આમ તેમ ભટકતા હતા, જ્યારે થોડાક એક ઢંચા ખડક પર ચહડી આતુરતાથી દરીઆ ભણી નજર ફેંકતા હતા. આ ખડક ઢંચે હોવાથી વહાણ ઘણું દુરથી જણાતું હતું. આ વખતે પણ એક મજાનુત ખાંધાનો અને માતેલો સખસ, પેલા ખડક પર ઉભો રહી, ઘણી આતુરતાથી સમુદર ભણી નજર ફેંકતો જણાતો હતો. તેની આંખ આગલ એક દુરખીન ધરેલી હતી, અને તે ખારીકીથી સમુદર ભણી જઈ કાંઈ ચીજ તપાસતો જણાતો હતો. થોડી વારમાં તેણે પોતાની દુરખીન આંખ આગલથી ખસાડી મુકી, અને હાથમાં પકડી રાખી તે ઉતાવલથી ખંદર ભણી જવા લાગ્યો: જ્યાં થોડાક યુનાનીઓ આમતેમ ભટકતા હતા. દરેક યુનાનીના કમરખંડમાં ભાલા, દરી, ધંબ નાશકારક ચસ્તરે ખોસેલાં દીસતાં હતાં. પણ તેઓએ પેટુડેલાં કપડાં અને તેમના દેખાવ પરથી, કોઈ સાધારણ સખસ, તેઓને આખરૂદાર ખલાસીઓ તરીકે પીછાણે તેમાં કસી નવાઈ નથી.

પેલા દુરખીન પકડેલા માતેલા સખસને ઉતાવલથી પોતાની તરફ આવતો જઈ, ખંદર પર ભટકતા યુનાનીઓ એક ઠેકાણે એકઠા થયા, અને પેલા સખસને નજદીક આવવાની આતુરતાથી રાહ જોવા લાગ્યા.

‘કેમ સરદાર! કાંઈ ખબર?’ પેલો સખસ નજદીક આવી પુગતાંજ, ટોલાંમાંનો એક જણ બેઠ્યો.

‘હા, ખેટાઓ! શીકાર ઘણું દુર હોય, એમ જણાતું નથી!’ પેલા ઢોંગા સખસે ઉતર વાંચ્યો.

* વર્તી ૫૧ મી રાંચે શરૂ થઈ હતી.

‘અંહી!’ સઘલા યુનાનીઓ ચોંકી એકી-
જખતે સાથે બોલ્યા.

‘એક વહાણુ આપણી ભણી આવતું
દુરથી દીસે છે!’

પેલા માતેલા સખસતું બીજું કહું સાંભ-
ળ્યા વગર, સઘલાઓ પેલા ખડક તરફ ગયા,
અને અતી ચંચલાઈથી ઉપર ચઢવા લાગ્યા.

‘ક્ષેપેક લાગે છે!’

‘નહી! એના સડ પરથી પીંક જ-
ણાય છે!’

‘નહી! મને તો ખા પોલાકા ફેખાય છે!’

‘ગમે તે હોય! પણ એ મોટું હોવાથી
કીમ્મતી અસખાખ તેમાં હોવો જોઈએ!’ પેલા
દોંગા સખસે ઉતર વાલ્યો.

વાંચનારને અહીં જણાવતું જોઈએ કે
ક્ષેપેક, પીંક, પોલાકા, ફેલુકા, સેકોલેવા વગેરે
નામો હુમધ્ય સમુદ્રમાં વપરાતાં ચોક્કસ ખંધ-
ણીના વહાણુને આપેલાં હોય છે.

‘નહી, નહી! મને તો તે ફેલુકા જેવું લાગે
છે!’ એક જણુ બોલ્યો.

‘પણુ ગોઝો! તમોને એ શું લાગે છે?’
એક જણુ પેલા માતેલા સખસ ભણી ફરી કહ્યું.

‘હું તો સ્પેરોનેર ધારું છું. પણ સખર!’
પેલા માતેલા સખસ, જેનું નામ ગોઝો હતું, તે
પોતાની દુરખીન આંખ આગલ ધરી બોલ્યો. સ-
ઘલાઓ તેની તરફ આતુરતાથી જોવા લાગ્યા.

‘આહ! ખેટાઓ જરા મેહેનતનું કામ
દીસે છે!’ ગોઝો દુરખીન હજુ પોતાની આંખ
આગલજ રાખી બોલ્યો ‘ખેટાઓ! સેકોલેવા છે!’

‘શું? સેકોલેવા!’ ગોઝોના સોખતીઓ-
માંના ચોડાક ચોંકીને બોલ્યા. તેમના ચેહેરા
પર નીરાશીનો છાપ પ્રગટી દીસ્યો હતો. તેઓ
હવે આ વહાણુને આપ દેવા લાગ્યા.

સેકોલેવા જાતનું વહાણુ હમેસાં કીમ્મતી
અસખાખ સાથે ફરતું હતું, જેથી તેની પર
માલના પ્રમાણમાં ચોકાસી પણ ઘણી રહેતી
હતી. તેની પર ખલાસીઓ ઘણા લડાયક રહેતા
હતા, અને તેથી કુદરતી રીતે આ યુનાની હુટા-

રૂઓ બીહતા હતા. તેઓ ખનતાં સુધી હાથો-
હાથ આવી જવાને પસંદ કરતા નહી હતા,
પણુ ઠગ વીધ્યા ચલાવી વહાણુને અચ્ચુચ
પોતાનું કરી લેવામાં તેઓ મજલ માનતા હતા.
પણુ તેથી એમ નહી સમજવું કે તેઓ હીચકારા
હતાં! ના! તેથી ઉલટું તેઓ જરૂર પડતી ત્યારે
જંગલીઓની પેઠે જનુનથી લડતા હતા. અલ-
ખતાં! દરેક જણુને પોતાનો જીવ વહાલો હોય
છે, અને તેથી ખુનામરકીનું કામ આ યુનાની-
ઓ પસંદ કરતા નહી હોય, એ કુદરતી રીતે છે.

‘અરે! પણ એ અહીં આવતું નથી!’

એક જણુ બોલી ઉઠ્યો ‘એને પોતાની દીસા
ખદલી છે.’

‘કડાય એ કોરોન જતું હશે.’

‘કાકામેતા ખંદરે કાંય નહી જતું હોય?’
બીજાએ પુછ્યું.

તેઓ હવે અતી જુઝાસાથી પેલાં વહા-
ણુને જોવા લાગ્યા. સુરય હવે અસ્ત પામવાની
તક આસીમાં હતો, અને પેહું વહાણુ હજુ ઘણું
દુર હતું. આસ્તે આસ્તે અંધારું થવા લાગ્યું.

‘નહી! એ અહીંજ આવે છે!’ ગોઝોએ
ખુશાલીથી જણાવ્યું.

‘દુરરાહ!’

બીજા અરધો કલાક પસાર થયો નહી કે
તદન અંધારું થઈ ગયું. સઘલા યુનાનીઓ
હવે ખંદર પર આતુરતાથી ઉભા હતા, અને
પોતાના સરદાર ‘ગોઝો’ નો હુકમ ખારીકીથી
ખજવતા જણાતા હતા. હમેસની પેઠે ગોઝો
અને તેના સોખતીઓ ઠગ-વીધ્યા ચલાવવામાં
આતુર ખનેલા દીસતા હતા. તેમની ઠગ-વીધ્યા-
ની ટુંક મતલબ આ છે:—

રાતના જેવું એકાદ વેપારી વહાણુ વીતી-
લો ટાપુના ખંદર તરફ આવતું જણાતું, તેવા-
જ તેઓ ખંદર પરની ખતીનું સફેદ કાચનું
ફાનસ ઉતારી નાખી, તેને ખદલે લાલ રંગના
કાચનું ફાનસ સલગાવી કાઠી પર ચઢાવતા,
અને ખડકોની આગલ મુકેલું પેહું લાલ રંગનું
ફાનસ ઉતારી નાખી, ત્યાં સફેદ રંગના કાચનું
ફાનસ સલગાવી ચઢાવતા. જેથી ખનતું એમ

કે વહાણુનો અભણો નાખુદા પેલી સફેદ પતી જોઈ, તે ખંદર છે કરી, ત્યાં પોતાના વહાણુને હંકારતો; પણ સેજ વખતમાં તેનું વહાણુ ખડકોમાં જઈ પડ્યું, અને વહાણુ ઘણી ધાસ્તી ભરી હાલતમાં આવી પડવાથી તે પરના માણુ-સોમાં ઘભરાટ ઉપજતો. પણ તેજ વેલા પેલા યુનાનીઓ હોડીઓમાં ખેસી, ચુપચુપ પેલાં વહાણુ તરફ હંકાલતા, અને નજદીક જતાંજ, સપાતા ખંધ વહાણુ પર ચઢી, તે પરના માણુ-સોને કેદ કરી, વહાણુ છુટી લેતા હતા. ત્યાર પછી પેલાં માણુસોને શુભામ તરીકે આફ્રીકાના શેહેરોમાં વેચતા હતા.

‘ખંદરી ખટી!’ ગોઝો ખોલ્યો. તરતજ તેના સોખતીઓએ ખંદર પરની ખટી જીભવી નાખી, અને કાઠી પર લાલ કાચનું ફાનસ ચઢાવ્યું.

‘ખડક ખટી!’ ગોઝોએ પાછો હુકમ કીધો.

સેજ પલમાં ખડક ભણી સલામતી દેખાડનારું સફેદ રંગના કાચનું સલગાવેલું ફાનસ ત્યાંની કાઠી પર ચઢ્યું.

આ કામ કરયા પછી સઘલાઓ આતુર-તાથી પેલાં વહાણુ તરફ જોવા લાગ્યા. પણ તેમની અભયથી વચ્ચે પેલાં વહાણુની ખટીઓ પરથી માલમ પડ્યું કે પેલું વહાણુ ખંદર અને ખડક આગલની ખટીઓ તરફ કસું ધ્યાન આપ્યા વના, ખેંધડક ખંદર ભણીજ આવતું હતું.

વહાણુને ખડક પર અડાડાવવાની આશા હવે જતી રહી હતી. થોડીક મીનીટમાં તે ખંદરની છેક નજદીક આવી પુગવાનું હતું, પણ તે અગાડી યુનાનીઓને પોતાનું લુટારૂ કામ ખજાવતું હતું: કાંઈખી કરી વહાણુને તો લુટવું જોઈએ. કાપાકાપી વગર તે કામ હવે ખને, એમ દીસ્યું નહી.

‘હોડીઓ તઈઆર!’ ગોઝોએ જમીન પર પથ પછાડી જણાવ્યું.

‘તઈઆર!’ એક મીનીટમાં હોડીઓ ભણીથી એક સખસનો સાહુદ સંભલાયો.

‘ખેરાઓ, ચાલો!’ ગોઝોએ હવે જણાવ્યું.

તેજ વેલા આસરે ત્રીશ મજબુત ખાંધાનાં યુનાનીઓએ હોડીઓમાં નખાવી દીધું. કેટલાક જણ પાસે પીસ્તોલ તો કોઈક પાસે તલવાર, તો થોડાક પાસે લાંબી ચાલતી છરીએ અને ખરછીઓ હતી.

‘હાંકો!’ એક સપાટે સઘલી હોડીઓ ચુપચુપ પેલાં વહાણુ તરફ વીજલીક ઝડપે જવા લાગી. કોઈ એક શબ્દ પણ ખોલતું નહી હતું. હોડીઓમાં એકખી ખટી નહી હતી, છતાં તેઓ પેલાં સેકોલેવા વહાણુ તરફજ ખેંધડક અને કસો અવાજ કરયા વગર જતા હતા.

થોડી વારમાં હોડીઓ પેલા સેકોલેવા વહાણુની નજદીક જઈ લાગી. ગોઝોએ એક ધીમી સીસોડી ફોડી કે હોડીમાંના લગભગ ખંધા સેકોલેવા પર ચઢવા લાગ્યા. જેઓ ઘણા ચપલ હતા, તેઓ તુટક તરફ ધસ્યા. એક જણે સેકોલેવા પરનું ફાનસ ડંચક્યું, જ્યારે ખીજાઓ હાથમાં હથીઆરો ધરી આગલ વંધ્યા. તુટક પર એક સખસ નીરાંતે અડખ વાડી ઉભો હતો. આ સખસ પેલાં સેકોલેવા વહાણુનો નાખુદા હતો. ફાનસ સાથના યુનાનીઓ નાખુદાના ચેહરા ભણી ફાનસ ડંચક્યું, જ્યારે તેના છ સાત સોખતીઓ તેની આસપાસ ફરી વલ્યા. પણ પેલો નાખુદા તો મુછમાં હસતો, અને ખેંદરકાર-પણું અદખવાલી કમ્મરને જરા ઝાંકોવી, ત્યાંનો ત્યાંજ ઠંપ ઉભો રહ્યો.

‘શું? વરને વરઓ નહી પીછાણું?’ તેણે આખરે જણાવ્યું. ‘અહસ્થો! શું તમે તમારા આગલા સોખતી નીકોલસ સ્તારકોસને આટલા વખતમાંજ વીસરી ગયા કે?’

તરતજ યુનાનીઓએ પોતાના હથીઆર નમાવ્યાં, અને સ્તારકોસથી દુર ઉભા રહ્યા.

દશ મીનીટ વધુ થઈ નહી, તેટલાં તો એક હોડી સેકોલેવાને છોડી જઈ, પેલા નાખુદાને લઈ કીનારે ઉતરી. આ સેકોલેવા વહાણુનું નામ ‘કેરીસ્તા’ હતું, જેનો કપતાન યાને નાખુદા સ્તારકોસ જાતે યુનાની હતો, એટલુંજ નહી પણ વીતીસો ટાપુનો વતની હતો. પોતાનું

અમપણુ તેણે આ ટાપુમાં શુભરથું હતું. અહીંથીજ તેણે પોતાનો ધંધો શરૂ કીધો હતો. આ ધંધો શું, તે જણાવવાનું કશું કામ નથી. વીતીસોના લોકોની ખાસ્યત સ્તારકોસ ખરાખર પીછાણતો હતો, જ્યારે લોકો સ્તારકોસથી પુગતી રીતે માહીતગાર હતાં. વીતીસોના આ યુનાનીઓ પુરતી રીતે જાણતા હતા કે સ્તારકોસ જેવો અંકગ લુટારૂ તેમને મલવો મુશકેલ હતો.

ખંદર પર પગ મુકતાંજ તેણે પોતાના માણસોને હોડી પાછી કેરીસ્તા વહાણ પર લઈ જવા હુકમ કીધો. જે પ્રમાણે ગોઝો જમીન પરના લુટારૂઓનો સરદાર હતો, તેજ પ્રમાણે સ્તારકોસ દરીઆઈ લુટારૂઓનો વડો હતો. ખન્ને વચ્ચે ઘાડી દોસ્તી હતી: છતાં ગોઝો હમેસાં સ્તારકોસની ઇચ્છા તરફત કરવા આતુર રહેતો હતો.

હોડી પાછી કેરીસ્તા તરફ હંકાવી લઈ જવાને હુકમ આપી સ્તારકોસ આગલ વધવા લાગ્યો, જેની નજદીકમાં ગોઝો પણ ચાલવા લાગ્યો. દરેક કદમ આગલ વધ્યો નહી, તેટલાં સ્તારકોસ ઉભો રહી બોલ્યો: 'ગોઝો! મને મજા-ખુત ખાંધાના દશ માણસો જોઈએ છે.'

'સ્તારકોસ! હું તે પુરાં પાડીશ.' ગોઝોએ ઉતર વાલ્યો.

'એક કલાકમાં આ માણસો કેરીસ્તા પર પર હોવાં જોઈએ!' સ્તારકોસે જણાવ્યું.

'તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે હાજર થશે.' ગોઝોએ ઉતર વાલ્યો.

સ્તારકોસે આથી કાંઈ નીશાણ કીધી, જેથી ગોઝો તેની આગલથી ચાલી ગયો.

સ્તારકોસ હવે એક ટેકડી પર ચઢવા લાગ્યો. આ ટેકડી પર ગામડું આવેલું હતું. જોકે અંધારું પુરુક્લ હતું, અને તેની પાસે એક ખતી પણ નહી હતી, છતાં તે ખેંધડક આગલ વધ્યો. ખીજનો ચાંદ સેજ વખત રહી આકાશમાં પાછો છુપાઈ ગયો હતો, જ્યારે એક બે તારાઓ અંખી રોશની આપતા જણાતા હતા. તે હવે પેલી ટેકડીના મકાલાં પર સહી

સલામત જઈ પુગ્યો. કુતરાંઓના ભત્રવાનો સાહદ સીવાય ખીજે કસો અવાજ સંભલા-તો નહી હતો. ગામડાંમાં આવેલું છેડેનું ઘર તે છેડી ગયો અને એક પગદી વાટે તે અંધારામાં ખેંધડક આગલ વધ્યો. પા કલાક ચાલ્યા પછી એક ખીજ વધુ ઢંચી ટેકડી આવી. તે હવે જરા દોબ્યો. તેણે અંધારામાં આસપાસ નજર નાખી. નીચે સમુદ્રમાં કેરીસ્તા પર સીવાય ખીજે કેંઈ ખતી તેની નજરે પડી નહી. તેણે ગામડાં ભણી નજર ફેંકી: પણ તેના સફેદ છાપડાંઓના આંખા પડછાયા સીવાય ખીજું કશું દીસ્યું નહી. વામાતામા કરી તેણે હવે જરા વહાણ લીધી. તે જરા વાર દોબ્યો, કાંઈ પાછો વીચાર કીધો, અને ટેકડી ચઢવા લાગ્યો. ખહાદુર અને જનુની છતાં સ્તારકોસના પગો આ વખતે લડવા લાગ્યા. શા માટે?

વીતીસો ટાપુ પરથી માણસો લેવા આવવાની વાત એક ઓહું હતું. ખાકી તેની ખરી મતલબ તો ત્યાં આવવાની જુદીજ હતી.

હવે તેની નજરે એક એકાંત ઝુપડું પડ્યું. તે પચાસ વાર દુર આવેલું હતું. સ્તારકોસ ઠંપ ઉભો રહ્યો. તેની નજર પેલાં ઝુપડાં ભણી હતી. ઝુપડું થોડું ઘણું ખીસમાર હાલતમાં આવેલું સ્તારકોસને જણાયું. ઝુપડાંની આસપાસ આડો ઢંગાડેલાં હતાં, પણ તકેદારી નહી રાખવાથી દહાલીઓ જેમ ગમે તેમ ઢંગેલી હતી.

શું આ ઝુપડાંમાં કોઈ વસવાત કરતું હતું? તેની હાલત પરથી તેમ જણાતું નહી હતું. પણ ત્યારે આગલ અહીં કોણ રહેતું હતું? એનો જવાબ સોડલ છે. અહીં એનદરેનીકા સ્તારકોસ નામની એક વીધવા રહેતી હતી. એનદરેનીકાનો ધણી તુરકી સતાવાલા-ઓએ ચલાવેલી ખુનરેજમાં એક ભોગ થયો હતો, તે દીવસથી એનદરેનીકા એક વીધવા થઈ હતી. પણ તેણી એક ખરી યુનાની હતી. પોતાના ધણીના મરણના સમાચાર સાંભલી ટક મલતાં તેણી તેનું વેર લેવા તઈયાર થઈ, અને તે માટે તેણીએ સોગંડ ખાધા. આ ટક તેણીને જલદીથી મલી. તે કેમ તે જોઈએ.

વીતીલો અને બીજાં ટાપુઓ તુરકીને હસતક હતાં. આ ટાપુઓમાં મોટો ભાગ ખ્રીસ્તીઓનો વસતો હતો. હવે એવું બન્યું કે ઇસલામી સત્તાવાલાઓ અને લોકો વચ્ચે ચોકસ ખાખદ સર વાંધો ઉઠ્યો. ઇસલામી સત્તાવાલાઓ આથી શરૂ થયા, અને તેઓએ ખ્રીસ્તીઓની કતલ ચલાવી: આ કતલમાં એનદરૌનીકાનો પતી માર્યો ગયો.

ઇસલામી સત્તાવાલાઓએ ખ્રીસ્તીઓની કતલ ચલાવ્યાથી લોકોએ ઇસલામી સત્તા સામે ખલવો ઉઠાવ્યો, અને તેઓએ સ્વતંત્રતાપાત્રું મેલવવા માંગ્યું. તેઓએ બીજાં ખ્રીસ્તી રાજ્યોને પોતાની મદદે આવવા અરજ કીધી. બીજા રાજ્યના ખ્રીસ્તીઓ લોકોની મદદે ગયા, અને એક લશ્કર ઉભું થયું. એઓમાં મુખ્ય ભાગ યુનાનીઓનો અને ફ્રેંચોનો હતો. તેઓએ ઇસલામી સત્તા સામે ખાપોકાર લડાઈ જાહેર કીધી. તેઓએ પોત પોતાનું એક લશ્કર ઉભું કીધું, જેની સાથે એનદરૌનીકા તથા બીજા લડાયક વીધવાઓ જોડાઈ. આ સ્ત્રીઓ પોતાના દેશને ઇસલામીઓના હાથમાંથી છોડવી તેને સ્વતંત્ર બનાવવા માટે ખાખુસીથી ખાહેર પડી. કેટલીક તવંગર અખલાઓએ આ કામમાં નાણાંપી મદદ કીધી, જ્યારે કેટલીકે ઇસલામી લશ્કર સામે લડવા ગઈ. આ પાછલીઓમાં એનદરૌનીકા એક હતી. પોતાના ભરથારના છુનનું વેર ઇસલામીઓ પર લેવાની આ ટક શુભાવવા તેણીએ નાદરૂસ્ત ધારયું, અને તેણી પોતાના એકપુરા ખેટા નીકોલસ સ્તારકોસને લઈ જે ટાપુ પર લશ્કર એકઠું થતું હતું, તે તરફ વહાણમાં ખેસી ઉપડી ગઈ.

એક તરફ ખ્રીસ્તીઓનું લશ્કર એકઠું થતું હતું, જ્યારે બીજા તરફ તુરકી સત્તાવાલાઓ પણ લડાઈની ધામધુમમાં પડ્યા. તેઓએ એક દરીઆઈ કાફલો ઉભો કીધો, અને યુનાનીઓ સામે લડવા મોકલેલાં ઇસલામી કાફલાના વડાનો ઓધો મહમદઅલીના છોકરા ઇબ્રાહીમ પદશાહને આપ્યો.

જોકે સ્તારકોસ યુનાનીઓ તરફથી લડવા પોતાની મા સાથે નીકલ્યો હતો, છતાં તેને નાનપણથીજ લુટાડ્યો સાથે દોસ્તી પાડી હતી: જેથી તેના ખવાસપર તથા તેની ચાલચલણપર કેવી અસર થઈ હશે, તે સંહેલથી આપણુ વીચારી શકીશું. વધુ લંબાન નહી કરતાં એટલુંજ કે કેટલાક લુટાડ્યો અને શુલામી વેપારીઓ સાથે મલી જઈ, પોતાના દેશને ખેવફા થયો. તે ઇબ્રાહીમ પાશા સાથે છુપી રીતે મલી ગયો, ઇસલામી સત્તા સામે ખલવો ઉઠાવેલા યુનાનીઓના એક ટાપુ પર જવાનો એક છુપો મારગ દેખાડ્યો; જે રસ્તેથી ઇસલામી લશ્કર ધસી જઈ, યુનાનીઓમાં મોટી કતલ ચલાવી; જે વેલા સ્તારકોસ અને તેના સોખતીઓ લુટફાટ કરવા પડ્યા, અને જે ખંધીવાનો ઇસલામીઓના હાથમાં સપડાયા તેઓને અતી સસતી કીમતે વેચાતા લઈ, મોંઘી કીમતે આફ્રીકામાં શુલામો તરીકે વેચ્યાં; જે ધંધો તે હજુ સુધી ચલાવતો હતો.

ઉપર જોઈ ગયાં તેમ તે પોતાના વહાણુ કેરીસ્તા સાફ દશ માણુસો લેવા માટે વીતીલો ખાતે આવ્યો નહી હતો, પણ પોતાની ગમગીન માને એક વખત ફરીથી ભેટવાની આશાથી તે ત્યાં જઈ લાગ્યો હતો, અને તેનાજ વીચારમાં તે રાતે તેણીના કુપડાંથી પચાસ વારને છેટે શુપચુપ કુપડાં તરફ નજર ફેંકતો આપણુ જોઈ ગયાં છીએ.

તરુમચુ દીલથી તે હવે આગલ વંધ્યો. કુપડાંના કમ્પાઉન્ડની આસપાસ ભરેલી વાડનાં એક ઉંઘાડા ભાગ વાટે તે કમ્પાઉન્ડમાં દાખલ થયો: તે હવે કુપડાંના ખાણુથી ઘોડાં કદમ આનાકાની કરતો ઉભો રહ્યો. દરીઆમાં સાહેબી ભોગવનાર અને સઘલાં રાજવાલાઓનાં વહાણુને પોતાના નામથી ધુનવનાર આ સખસ હાલ પોતાની માના આવકારથી બીહતો હતો.

જાણુ એક ઉંદર બીલાડીથી નામતો ભાગતો છુપાતો ફરે, તે પ્રમાણુ સ્તારકોસ આસપાસ નજર ફેંકવા લાગ્યો. તેણુ લડતે પગલે,

જે ઝુપડાંમાં તેનો જન્મ થયો હતો અને જ્યાં ઉછેરધને મોટો થયો હતો તે, ઝુપડાંની આસપાસ એક લટાર મારી. ઝુપડાંની અંદર કોઈ વસ્તુ હતું કે નહીં, તે માટે તેને ઘણી ચટપટ લાગી. અંદરથી જરા પણ સંસારો વટીક નીકલતો જણાતો નહીં હતો. સેજ વધુ વીચાર કરી, અને પોતાની હીમ્મત એકઠી કરી, તે સીંહડી પર ચઢ્યો, અને ઝુપડાંનું પારણું હલવેથી તેણે ઠોક્યું.

તેણી આંખ આ વેલા લોહીની પેઠે લાલ ખની હતી. તેની પેસાની પર જનુનનું વાદલ મગટી નીકળ્યું હતું. ઝુપડાંની અને તેની આસપાસના ઝાડોની હાલત પરથી તેની ખાતરી થઈ હતી કે, ઝુપડાંમાં તે વેલા કોઈ નહીં હતું, છતાં તે પોતાની માના ધીકકાર અને આપથી ખીલતો હતો. તેણે એવું ધારણું કે તેની મા યા ખાપ ઇંખર પર આવી, પોતાના હાથ તેની તરફ લંખાવી તેને આપ દેશે:—ખરાબ દીકરો, હુચ્ચો શેહેરી, પોતાના કુડુંખને ખેવડા, અને દેશનો દુશ્મન.

તેણે હવે જરા વધારે જોરથી પારણું ઠોક્યું. સેજ પલમાં હલવેથી પારણું ઇંધણું, ઇંખર પર એક અખલા આવી ઉભી રહી. તેણીનો ચેહેરો ચંચલાઈની ગવાહી પુરતો હતો, જ્યારે તેણીની આંખો જનુનીનો ખ્યાલ આપતી હતી. તે ઇંખર આગલ આવી, સીંધી ઉભી રહી: જો કે તેણી સાડ કરતાં ઓછી ઉમરની નહીં હતી.

આ સ્ત્રી કોઈજ નહીં પણ યુનાની લોકોની માનીતી લડાયક અને હીમ્મતવાન એનદરોનીકા સ્તારકોસ હતી. લાંબી મુદત થઈ છતાં પડેલાં મા દીકરા આ વખતે એકેક સામે ઉભાં હતાં.

પોતાની માની સનમુખ ઉભાં રહેવાની સ્તારકોસે મુદલ આશા રાખી નહીં હતી: તેથી પોતાની માને ઇંખર આગલ સીંધી ઉભી રહેલી જોઈ, તે ચમક્યો અને ધમરાટમાં પડ્યો.

પોતાના દીકરાનો અંધારામાં આકાર જોઈ, એનદરોનીકાએ તેની તરફ પોતાનો હાથ

લંખાવ્યો, અને પોતાના દીકરાને ઝુપડાંમાં પગ મુકવા મના કીધી. તેણી જોકે થોડા શખ્તો ખોલી, છતાં તેણી એવાં તો ઝનુનથી અને ચાલાથી ખોલી કે સ્તારકોસ શીકકો કમ થઈ ગયો, અને એક શખ્ત પણ ખોલવાની તેની હીમ્મત ચાલી નહીં.

‘પોતાના મા ખાપના ઘરમાં નીકોલસ સ્તારકોસ કદીખી પગ મુકી શકશે નહીં! નહીં! ખેવડા ખેટાના અપવીત્ર પગથી આ પવીત્ર ઝુપડું કદીખી અપવીત્ર થશે નહીં! કદીપણ નહીં!’

પોતાની માના મુખથી આ શખ્તો સાંભળી સ્તારકોસ હલવે હલવે ટેકરી પરથી પાછો નીચે ઉતરવા લાગ્યો. હા! તે દેશને ખેવડા થયો, કે જે દેશના છુટાપણા માટે તેની પોતીકી મા એનદરોનીકા એકથી વધુ વખત ઇસલામી લશકર સામે હાથોહાથ લડી હતી, અને એક વખત તો તેણી જખમી પણ થઈ હતી: તેજ ખહાદુર માનો આ લડાયક પણ દેશ-દુખાઉ અને છુટાર દીકરો, દુશ્મન ઇસલામી લશકરના એક સરદાર કારા અલી સાથે મલી જઈ, સીઓ ટાપુ કારા અલીના હાથમાં મેલી, હુટકાટ ચલાવી, પકડાયલાં તેના પોતીકા જતવાલાઓ અને પોતાના દેશને માટે લડનારાંઓને નજદીક ચાલીસ હજારની સંખ્યામાં કેદ પકડી, શુભામો દાખલ આફરીકામાં વેચી નાખ્યાં હતાં.

સ્તારકોસ નીચે ઉતરવા લાગ્યો. થોડેક દુર ગયા પછી ઉપર કાંઈ ખખડાત થયાથી તે જોવા ઉભો. તેણે પોતીકી મા એનદરોનીકાને હજુ ઇંખર પર સ્થીર ઉભી રહેલી દીઠી. તેણી તેના જતા આકાર ભણી ખારીકીથી જોતી માલમ પડી.

દશ મીનીટ પછી સ્તારકોસમાં પાછી હુસ્યારી આવી ગઈ, અને તે ખહાદુર સરદાર સ્તારકોસ પાછો ખન્યો. તે હવે ખંદર પર જઈ લાગ્યો: હોડી લાવવા માટે કેરીસ્તા તરફ મ્હોંડું કરી હાંક મારી. હોડી કીનારે આવી પુગતાંજ તે તેમાં ખેઠા, કેરીસ્તા વહાણ પર પુગ્યો, અને નીશાણી કરી લંગડાં ચકવા તેણે હુકમ આપ્યો.

પોડીક પલમાં કેરીસ્તા વહાણ સડસડાત ચાલવા લાગ્યું. પણ કેરીસ્તા વહાણ આસરે એક માઇલને તક્ષવતે ગયું નહી તેટલાં તે પરના માણસોએ વીતીલો ટાપુની ટેકડીની ટેંચ પર એક મોટું ખલતું દીઠું. તે એનદરૈનીકાનું ઝુપડું હતું, જે તે પલે અગ્ની દેવતાના સપાતામાં આંચું હતું. ઝુપડાંની શેકાણીએ પોતે પોતાના હાથે તે સલગાવી મુકયું હતું. પોતાના દેશ-દુખાઉ દીકરાની જન્મ-જગ્યાની કસી પણ ઇધાની નહી રાખવા દેશ-હીતકારી માએ દરેક ધારયું હતું.

કેરીસ્તા વહાણ વીતીલો ટાપુથી ત્રણ માઇલ દુર ગયું, છતાં કેરીસ્તા વહાણના નાખુદાની નજર તે ખલતાં ભળીની જગ્યા પરથી ખસી નહી. જ્યારે ખલતું તેની નજરથી ચમથયું ત્યારે તે ખખર્યો:—

‘પોતાના માખાપના ધરમાં નીકોલસ સ્તારકોસ કદીખી પગ મુકી શકશે નહી! નહી! ખેવફા ખેટાના અપવીત્ર પગથી આ પવીત્ર ઝુપડું કદીખી અપવીત્ર થશે નહી! કદીખી નહી!’

સ્તારકોસને પોતાની મુસાફરી કરતો મુકી દઈ આપણે કોરકું નામના ટાપુ ભળી નજર દોડાવ્યે.

આપણે આગલ ભળી ગયાં તેમ યુનાનીઓએ ઇસ્લામી સતાવાલાઓ સામે છુટાપણું મેલવવા માટે ખલવો ઉઠાવ્યો હતો, અને તે માટે પોતાને મદદ કરવા ખીબ્ત શ્રીસ્તીઓને મદદે ખોલાવ્યા હતા: આથી ઘણાક યુરોપયનો, ફક્ત દયાની લાગણીથી અને પદ્ધતિની મોહિનીથી કસી પણ આશા વગર, યુનાનીઓ સાથે જોડાયા હતા, જેઓમાં હેનરી ડી ઓલબરેટ નામનો એક ફ્રેંચ હતો. ઇસલામીઓ સાથેની એક લગાઇમાં તે જખમી થયો હતો. હાલ તે કોરકું ટાપુ ખાતે રહેતો હતો. યુનાની લશ્કરમાં હેનરી એક મોટી પદવી ધરાવતો હતો: તેથી કોરકુંમાં વસતા એલીઝનડો નામના એક સરાફ સાથે તેને કોઇ કોઇ વાર પોતાની પદવીની રૂએ કામ પડતું હતું. પોતાની શુભાયલી

તંદરૈસ્તી પાછી મેલવવા માટે તે કોરકુંમાં આવ્યો હતો. એલીઝનડો સરાફના ધરની નજ-દીકજ તેનું પણ રહેઠાણ હતું. આ એલીઝનડોનું ઘર અરધું યુનાની અને અરધું ઇટાલીયન જેવું લાગતું હતું. આ ધરમાં એલીઝનડો પોતે પોતાની એકપુરી દીકરી નામે હાન્નધન સાથે રહેતો હતો. ઉપલા એલીઝનડોના દેખાવમાં યા તેની ચાલ ચલનમાં દીકા કરવા જેવું કંઈ દીસ્તું નહી હતું, તોપણ તેને માટે ઘણું ખોલાતું હતું. તેની ઉમ્મર સાક કે સીતેર વરસની હતી તે કોઇખી ચોકસપણે કહી શકતું નહી હતું. વીશ વરસ સુધી તે આ એકાંત ધરમાં વસ્તો હતો: અને કોઇજ વેલા ધરની ખાહેર પગ મુકતો જણાતો હતો. જો કે તે ઘણા જણને ભેટવા જતો નહી હતો, છતાં દરેક દેશના ઘણા લોકો તેને મેલવા જતા જણાતા હતા. તે પોતાના આ ધરમાં ખોહોહું કામકાજ કરતો હતો, અને તેની આંત ઘણી સરસ હતી, એતો ચોકસ હતું. વલી તે ઘણો દોલતવાંત હતો. આસપાસના પુસકલ માઇલને છેટે આવેલાં ટાપુઓમાંનો કોઇખી એલીઝનડો જેટલો પદ્ધતિ ગખર નહી હતો. તેની સહીતું એક કાગલ, ખરેખરાં નાણા ખરાખર ગણાતું હતું. તે પોતાના કામ કાજમાંજ ચુંતાઈ રહેતો હતો. ધંધામાં તે સરસ ઓલખ અને સારી આંતવાલા સખસની જમીનગીરી માંગતો, જોકે તેની સીકકાથી છલાછલ ભરેલી મોટી તીબ્જીરોને જાણુ તક્યુંજ નહી હતું. પણ આ સધલ છતાં એક ખાખદ નોંધી રાખવા જોગ છે. જોકે તેનો ધંધો ખોહોલો હતો, છતાં તે સધલો કારખાર એક સખસ સીવાય સધલો પોતેજ ચલાવતો હતો. આ એક સખસનું નામ ક્ષારીસ હતું; ક્ષારીસને એલીઝનડો ઝાઝી અગત્યની નહી, એવી ચીડીપત્રો લખવાનું કામ સોંપતો હતો. ‘જાત મેહેનત’ એ એનો મોતો યાને મુદ્રા લેખ હતો. તેની ટેખલ આગલની ખુરસી પર એકખી મુનીમ કદી ખેઠેતો દીસ્થો નહી હતો; અને એ પ્રમાણે કારખાર ચલાવવા-

મી પોતાનું કામ પોતા સીવાય ખીન્ન કોઈના જાણવામાં આવતું નહીં હતું.

ત્યારે આવો વીચીતર સરાફ કયાંથી આવ્યો હતો? કેટલાક કહેતા કે તે ઇલીરીયન હતો, જ્યારે દાલમેસ્તીયન તરીકે તેને ઠાકી ખેસાડતા હતા; પણ કોઈખી એકસપણે કહી શકતું નહીં હતું. આગલી જીંદગી માટે સુપકીદી અને હાલની પોતાની ચાલુ જીંદગી માટે સુપકીદી સીવાય ખીન્ન કંઈ નજરે પડતું નહીં હતું. કોરકુના લોકો સાથે મલવા ભેટવાની વાત તે જાણતો નહીં હતો. જ્યારે કોરકુ ફરંચોના હાથમાં હતું, ત્યારે તે જે પ્રમાણે જીંદગી ચુલ્લરતો હતો, તેજ પ્રમાણે હાલ ઈંગ્રેજ સરકારના હાથમાં તે ટાપુ હોવા છતાં અને ત્યાં એક ઈંગ્રેજ ગવર્નર છતાં તે તેવીજ જીંદગી ચુલ્લરતો દીસતો હતો. લોકો તેની દોલટનો આંક કરેડો પર લઈ જતાં, તોપણ સહરાગાત પાદ કરતાંખી આ એલીઝનડો ઘણા તવંગર હતો, એમાં તો કસો શક છેજ નહીં: અને તોપણ તે હમેસાં સાદાઈમાં સંઘડું સુખ સમાયડું છે, એવા ઉમદા નીયમ પર અમલ કરતો જણાતો હતો.

એલીઝનડો રંગાયલો હતો. જે વખતે તે કોરકુ ખાતે વસવા આવ્યો, ત્યારથી તે તેમજ હતો. તે વખતે પોતા સાથે તે બે વરસની પોતાની એક નાની ખાલકીને લાવ્યો હતો. જે વખતે વીસે આપણે હાલ બોલ્યે છીએ, તે વખતે તેણીની ઉમ્મર એકવીસ વરસની હતી. તેણી નાનપણથીજ આ ઘરમાં રહી, કારીસની સંભાલ હેઠલ મોટી થઈ હતી. એલીઝનડો પોતાના ધંધામાં એટલો તો રોકાઈ રહેતો કે પોતાની આ એકપુરી બેટી હાન્નઈનને કેલવણી આપવાની અને તેણીની સંભાલ લેવાની પણ તેને કુરસદ મલતી નહીં હતી: જેથી તેણે તે કામ પોતાના મદદગાર યુનાની નોકર કારીસને સોંપ્યું હતું, અને આપણને કહેલું જાણ્યે કે કારીસ તેણીની એક પોતાની પેઠે જતન લેતો હતો. હાન્નઈનને હમેસાં ખુશી અને સુખમાં

રાખવાને તે પોતાથી ખનતું સંઘડું કરતો હતો. તવંગર એલીઝનડોની એકપુરી બેટી અતી ઘણી ખુબસુરત હતી, એ માટે તો કોરકુ અને તેની આસપાસ ટાપુઓના લોકોમાં બે મત હતાંજ નહીં. તેણી ઘણી રૂપાલી હતી, એમ સર્વ કોઈ કહ્યલ કરતું હતું, અને તેથી યુનાની લશકરના એક ફરંચ સરદાર હેનરી તેણી પર મોહીત પડ્યો હતો, એ જાણી કોઈનેખી અજાણ્યી ઉપજશે નહીં. ખનને વચ્ચે પવીત્ર પ્યાર ખાજ્યો હતો. હાન્નઈન ખુબસુરત બેડે માયાલુ, ઉદાર, વગેરે સદચુણથી ભરપુર હતી.

હાન્નઈન સાથની પેહેલ વેહેલી એલખાણ હેનરીને તેણીના પોતાના ઘરમાંજ પડી હતી. તેણીનો પોતા એલીઝનડો સરાફ હતો, અને છુટાપણું માગવા નીકલેલા યુનાની લશકરમાં હેનરી એક મોટી પદવી ધરાવતો હતો, જે પદવીની રૂએ તેને આ સરાફ સાથે કોઈ કોઈ વેલા કામ પડતું હોવાથી એલીઝનડોના ઘરમાં તેનું વારંવાર આવજવ થતું હતું. પણ જ્યારે તે જખમી થયો, અને તંદરેસ્તીના કાયદા અરથે યોગક દીવસ વીસામો લેવા કોરકુમાં આવ્યો, ત્યારે એલીઝનડોના ઘરમાં વારંવાર આવજવ કરવાની તેને ટક મલતી હતી. વલી તેનું ઘર એલીઝનડોના ઘરની ઘણી નજદીક માંજ હતું: એથી તેને ઘણી સેહેલાઈ મલતી હતી. પોતાની એકપુરી બેટી હાન્નઈન પર હેનરી દલથી જીયાદા ધ્યાન આપતો જવાથી એલીઝનડો નાખુશ થતો નહીં હતો. તેને હેનરીના કુટુંબની અને તેની દોલટની પુરતી માહિતગારી હતી. વલી હેનરી પછંસાની લાલચ વગર ફક્ત પોતાની લાગણીથી પોતે ફરંચ છતાં યુનાનીઓ તરફથી લડવા આવ્યો હતો, એ તેના માનમાં વધારો કરતું હતું. કારીસ પણ તેથી દલગીર થતો નહીં હતો. તે જોતો કે હાન્નઈન હમેસાં હેનરી સાથે ફરવા હરવામાં મોજ મારતી હતી; તેથી તેણીને ખુશી થતો જોઈ પોતે પણ ખુશી થતો હતો.

પોતે લગાઈમાં યું યું જોતો, અને તેને કેવાં કેવાં સંકેતોમાંથી પસાર થતું પડ્યું હતું.

તે જ્યારે હેનરી વાતચીતને દરમ્યાન હાનનને જણાવતો, ત્યારે તેણી તે બનાવો ઘણી આતુર-તાથી સાંભળતી હતી: અને જ્યારે કાંઈ કંઈ જાણ-સીક બનાવ અનેથો સાંભળતી, ત્યારે તેણીની આંખોમાં આંસુઓ ભરાઈ આવતાં હતાં. વલી આ લોક-હીતારથ લડાઈમાં યુનાની મરદોએજ નહીં પણ યુનાની અબલાઓએ પણ બહાદુરી ભરથો ભાગ બળવથો હતો, તેની વાત જ્યારે હેનરી કરતો, ત્યારે હાનન પોતાની અબલા જતી માટે ઘણી મગરૂર રહેતી જણાતી હતી, હેનરી કોઈ કોઈ વાર એનદરોનીકાનું નામ વાપરતો, અને તેણીની બહાદુરી માટે ઘણી તારીફ કરતો હતો: જે એનદરોનીકાને આપણે છુદી ગયાં નથી. આ એનદરોનીકા તેજ હતી, કે જેણીએ પોતાના ખેટા સ્તારકોસને એક રાતે ઝુપડાના ખારણા આગલથી હાંકી કહાડ્યો હતો, અને તેના પગથી પોતાનું ઝુપડું ‘અપ-વીત્ર’ નહીં થાય: માટે તેણીએ તે સલગાવી નાખ્યું હતું.

એક દહાડે હેનરીએ વાત દરમ્યાન એનદરોનીકાનું નામ દીધું. આ વેલા એલીઝનડો નજદીકમાંજ હોવાથી એનદરોનીકાનું નામ સાંભળતાં તે એકાએક ચમક્યો, જે તરફ તેની દીકરીનું ધ્યાન ગયું.

‘પીતાજી! શું છે?’ તેણીએ પુછ્યું.

‘કાંઈ નહીં, દીકરી!’ એલીઝનડોએ ઉતર વાલ્યો. ત્યાર પછી તે હેનરી તરફ ફરી ખેદરકાર-પણે બોલ્યો:—

‘તમે એનદરોનીકાને જાતે આલખતા હતા કે?’

‘હા.’ હેનરીએ ઉતર વાલ્યો.

‘અને હાલ તેણીનું શું થયું છે, તે તમે જણાજો કે?’ એલીઝનડોએ પુછ્યું.

‘નહીં! મને માલમ નથી.’ હેનરીએ ઉતર વાલ્યો ‘ચાઈદરીની લડાઈ પછી તેણી વીતીસો ટાપુ ખાતે પાછી ફરેલી સંભ્રાણ હતી, જે તેણીની જન્મજુમી છે. તોપણ હવે લડાઈ પાછી જાગશે, જે વખતે તેણીને લડાઈના મેદાનમાં કમ્બર કસતી જોવાની હું આશા રાખું છું.’

‘હા! એ એને માટેજ જન્મેલી જણાય છે.’ હાનનને વીચાર જણાવ્યો.

પણ ત્યારે એલીઝનડોએ આ એનદરોનીકા સ્તારકોસ માટે શા માટે પુછ્યું હતું? તે તેણીનું નામ સાંભળતાં શા માટે ચમક્યો હતો? કાંઈએ એનું કારણ પુછ્યું નહીં. જો કાંઈએ એનું કારણ પુછ્યું હોતે, તોપણ તે ઉદાવનારો જવાબ વાગતે. જે સ્ત્રીને હાનનન વખાણતી હતી, તે સ્ત્રીને એલીઝનડો શું આલખતો હતો?

યુનાનીઓએ ઇસલામીઓથી સવનંત્ર થવા માટે લડાઈ ઉઠાવી હતી, પણ આ લડાઈ વખતે એલીઝનડો અલગો રહેલો જણાતો હતા. તે કઈ યોદ્ધાનો હતો? યુનાનીઓ કે ઇસલામીઓ તરફ તેની દીલસોજી હતી? એનો જવાબ કોઈની કહી શકતું નહીં હતું. તોપણ આટલું તો ચોક્કસ હતું કે જે પ્રમાણે ટરફી દેશથી તેની પર ટપાલ મારફતે કાગજ પત્રો આવતાં, તેજ પ્રમાણે યુનાન દેશથી પણ દરરોજ આવતાં હતાં. તોપણ આ વાત અગત્યની છે કે હેનરી યુનાનીઓ તરફથી લડવા આવ્યો હોય, અને લડતો હતો, તોપણ એલીઝનડો તેને ખાણુશીથી પોતાના ઘરમાં આવજાવ કરવા દેતો, અને તે માટે કસો અણગમો દેખાડતો નહીં હતા.

લડાઈનો મામલો રફતે રફતે ઘણો ખારીક થઈ પડ્યો હતો. યુનાનીઓનો પાસો નખલો થતો હોય, એવાં ચીન્હો જણાતાં હતાં. યુરોપના મોટાં રાજ્યોએ એ માટે મોટી સુપ-ક્રીડી અપત્યાર કીધી હતી. તેઓ નહીં યુનાનીઓ તરફથી બોલતાં, કે નહીં તરફની તરફ-દારી કરતાં હતાં. યુનાનીઓ અને ઇસલામીઓને પોતપોતાનું ફોડી લેવા માટે જાણે તેઓએ ઠરાવ કીધો હોય, જો કે યુનાનીઓ તરફથી ફરેલો, ઇટાલીયનો, વગેરે લોકો ઇસલામી લશ્કર સામે લડવા મેદાન પડ્યા હતા, છતાં કોઈની રાજ્ય છુદી થતે તેમની તરફથી લડવા આ બોલવા આ વચ્ચે પડે

ડવા ખાઉંર પડેલું જણાતું નહીં હતું. યુનાની લશ્કર દેખીતી રીતે નાની સંખ્યામાં હતું. વધી તેનો મોટો ભાગ પગારદાર નહીં હતો. કેટલાકો હેનરીની પેઠે કરી પણ લાલચ વગર તેઓની સાથે જોડાયા હતા, જ્યારે ખીજા હાથ પર તરફીનું ઇસલામી લશ્કર મોટી સંખ્યામાં અને પગારદાર હતું. વધી તેઓએ આ લડાઈને ધરમની-જીહાડનું રૂપ આપી દીધું હતું. યુનાનીઓને કાંઈ ખી કરી કમડી નાખવા ઇસ્લામીઓએ ઠરાવ કીધો હતો. અહીં જણાવવું જોઈએ કે આપણે ખ્રીસ્તી ધરમ વીશે લખ્યું છે તેનું કારણ એ કે જો કે યુનાનીઓ યુનાની ધરમ પાલતા હતા, છતાં તેઓમાં ખ્રીસ્તી ધરમ આમેજ થયો હતો, અને તેમની રીતભાત, વગેરે સઘળું અરધું ખ્રીસ્તીઓ પેઠે હોવાથી આપણી વારતામાં સહેલાઈ કરવાના ઇરાદાથી આપણે તેમને માટે ‘ખ્રીસ્તી’ શબ્દ યોજ્યા છીએ અને બોલીશું.

આગલ કહી ગયાં તેમ લડાઈનો મામલો ખારીક થઈ પડ્યો હતો. મોરીયાના પુર્વ કીનારા તરફ હાઈદરાનું મોટું અને મુખ્ય ટાપુ આવેલું છે, જ્યાં પેહેલુ વેહેલું પાછું રંગ મચાવવા ઇસલામી સરકારે ઠરાવ્યું હતું, અને ત્યાં જનારા ઇસલામી લશ્કરના વડા તરીકે ઇબ્રાહીમ પાશાને નેમવામાં આવ્યો હતો. હાઈદરા ખાતે ઇસલામી લશ્કર જાય, તેની અગાડી હેનરીએ ઉપડી જઈ, ત્યાંના યુનાની લશ્કરને જઈ મલકું જોઈએ: તેથી કોરકુથી ઉપડવાનો તેનો દીવસ એકવીસમી અક્ટોબરનો ઠરાવ્યો હતો. આ દીવસ આવે તેની અગાડી હેનરીએ તેમજ હાન્નહને એક ખીજા પરનો પોતાનો પ્યાર જાહેર કીધો હતો, અને હવે લગણુ માટે હાન્નહનના પીતા એલીઝનડોની મંજૂરીયાત લેવા માટેજ ખોટી હતી.

ઉપડવાની યોગ દીવસ અગાડી હેનરીએ તે માટે એલીઝનડો સાથે વાત કીધી: અને એલીઝનડોએ તે માટે પરવાનગી આપી, પણ એવું ઠરાવ્યું કે હાઈદરાખી પાછું ફરવા પછી

હેનરીએ હાન્નહન સાથે પરણવું. હેનરીને એ માટે કસો વાંધો નહીં હતો. એલીઝનડોએ પોતાની પરવાનગી આપી, એ તેને માટે મોટું સુખ હતું. વધી શું હાન્નહનનો તેની પર પ્યાર કમતી હતો?

ઉપડવાની યોગ દીવસ અગાડીનો વખત ખ-ને આશક માશુકો વચ્ચે કેવા આનંદથી પસાર થયો, તે જણાવવા માટે અહીં કરી જરૂર નથી. ઇબ્રાહીમ પાશા પોતાના બોહોલાં લશ્કર સાથે હાઈદરા પર હુમલો કરે તેની અગાડી હેનરીએ તો ત્યાં પુગવુંજ જોઈએ, અને તેથી તેણે મોડાંમાં મોટું તા. ૨૧ માંએ કોરકુથી ઉપડવું જોઈએ, જેમ કરવા માટે ઠરાવવામાં પણ આવ્યું હતું.

એક સાંજે—તા. ૨૦ મી અક્ટોબરની સાંજે—હેનરી અને હાન્નહન એક ઓરડામાં બેસી આગલા ખનાવો વીશે વાતચીત કરવામાં મસયુલ હતાં, તેટલાં ક્ષારીસ અતી ઉતાવલમાં દાખલ થયો. તે આવતાંને વાર હાંકવા લાગ્યો. તે પહે એક શબ્દ પણ બોલાઈ શકાતો નહીં હતો, અને તેનું કારણ એકે તે અતી ઝડપથી દોડતો, પોતે સાંભલેલી હકીકત જણાવવા, આવ્યો હતો.

‘તું અહીં શું માંગે છે? શું છે? તું શા માટે એટલો ઉસકેરાઈ ગયો છે?’ હાન્નહને પુછ્યું.

‘જ્યારે હું—હું કહેતાં—ખખર! અગત્યની ખખર!’

‘શું છે? બોલ! બોલ! ક્ષારીસ! શી ખખર?’ હેનરીએ પુછ્યું.

‘મારેથી બોલાવું નથી; બોલાવું નથી!’ ક્ષારીસે હાંકતાં હાંકતાં જણાવ્યું.

‘કાંઈ લડાઈના સમાચાર છે?’ હાન્નહને પુછ્યું.

‘હા! હા!’

‘ત્યારે તો જઈ બોલ! જરા ખીરો થા! બલા ક્ષારીસ! શી ખખર તું લાવ્યો છે?’

‘ઇસલામીઓ! નેબરીનો આગલ ધથલી લડાઈમાં ઇસલામી લશ્કર નાશી ગયું છે!’

ઈસલામી કાફલાને ખ્રીડીશ, ફરેંચ અને રસ્યન કાફલાએ મારી હતાડ્યો છે!

હારીસની ખપર ખરી હતી. યુનાનીઓ અને ઇસલામીઓ વચ્ચે ચાલેલી લડાઈની વચ્ચમાં ખ્રીડીશ, ફરેંચ અને રસ્યન સરકારે જરૂરતું જોયું હતું, અને તેઓએ તરફીના સુલતાન પર એક યાદી મોકલી યુનાનીઓને સ્વતંત્રપણું ખપરાવા માંગણી કીધી હતી: પણ તરફીના સુલતાને તે પર કંઈ મચક નહીં આપવાથી, અને ધમધુકાર લડાઈની તક આચી કરવા માંડયાથી ઉપલાં ખ્રીસ્તી રાજ્યોએ ખસો છોતર તોપો ધરાવતો સતાવીસ વહાણનો કાફલો નેવેરીનો આગલ મોકલ્યો હતો, જ્યાં આગલ નવસો ચોરાણું તોપો ધરાવતા અને સાડ વહાણના ઇસલામી કાફલાને તેઓએ હરાવી તેમના ઘણા વહાણો ઉડારી નાખ્યાં હતાં; કેટલાંક વહાણો દુખાડી દીધાં, જેથી ઇસલામી કાફલાનો મોટો કચડધાન નીકળ્યો હતો. આ ખનાવની ખપર તારની મારફતે કોરકુના ટાપુમાં પુગી હતી; જેથી ત્યાંના ખબરમાં આ વાત સેજ પલમાં ફેલાઈ ગઈ, અને તે હારીસના પણ સાંભલવામાં આવવાથી તે ખપર ઉતાવલથી કહેવા આવ્યો હતો. આ ખપર ખચ્ચીત અગત્યની હતી. ઇબ્રાહીમ પાશા હવે હાઈદરા પર ધુન્નરો લઈ જાય, એ કેવલ અશકત હતું. ઇસલામી કાફલાની મદદથી તે હાઈદરાને સરણ કરવા માંગતો હતો, પણ તે કાફલાને તો પેલાં ત્રણ ખ્રીસ્તી રાજ્યોએ નેવેરીનો આગલ વીખેરી નાખ્યો હતો. વલી અત્યાર સુધી ઇસલામીઓ ફક્ત યુનાનીઓ સાથેજ લડતા હતા, પણ હવે દુન્યાના ત્રણ ખલવાન રાજ્યો સાથે તેમને અડગા અડગી થઈ હતી, જે ત્રણ રાજ્યો જ આહે તો એક પલ વારમાં તેને કચડી નાખે એવું હતું. મારે હાઈદરા પર ધુન્નરો લઈ જવાનો વીચાર હાલ તરત તો ઇબ્રાહીમ પાશાને મુલતવી રાખવાને ફરજ થઈ પડી હતી, અને સેથીજ હેનરીની હાઈદરા ખાતેની હાજરીની હાલ તરત હવે ઘણી જરૂર પણ રહી નહીં

હતી. તેથી ઉલટું, હવે હેનરી અને હાબર્ધનના લગણુનો દીવસ ડરાવવામાં આવ્યો હતો.

તા. ૨૩ મી અક્ટોબરનો દીવસ હતો. લગણુ કરવાના દીવસને હજી સાત દહાડાનો વીલંબ હતો. વચ્ચમાં કાંઈખી નડ નડે, એવું કાંઈ દીસ્તું નહીં હતું. અને તોપણ તે દીવસે એક ખનાવ ખન્યો, જે જો ખન્ને આશક માશુક અગાડીથી જાણુતે તો તેઓ એટલાં ખધાં ભરૂંસે નહીં રહેતે.

તે દીવસે સહવારનો ટપાલ એલીઝનડો માટે એક ચીઠી લાવ્યો, જે વાંચવાથી એલીઝનડો ઘણા ચમકેડો જણાતો હતો. તેણે તે ચીઠીનો પોતાના હાથમાં દુર્યો કીધો, પગ તલે તે દુર્યો ભચડ્યો, અને પછી સઘડીની અંદર હોમાની દીધો.—આ પરથી જુલુડું જણાતું હતું કે હમેસનો સાંત એલીઝનડો સરાફ તે વખતે ઘણા ઉસકેરાઈ ગયો હતો. જો કોઈ તે વેલા તેની નજદીક હતે તો તે એલીઝનડોના મુખથી નીચલા શુષ્ક જરૂર સાંભલતે:—

‘આ ચીકરૂં આઠ દહાડા પછી શા માટે નહીં આવ્યું? જેણે એ લખ્યું છે, તેનું સ—સ થજો!’

પેલી ચીઠીના લખનાર પર આપ દેતા એલીઝનડોને પરતો મુકી આપણે ખીજી વરફ હવે નજર પુગાડ્યે.

કેરીસ્તા વહાણને વીતીસોનું ટાપુ રાતની વેલા છોડી જતાં આપણે જોયું છે. આપણે જોયું છે કે તે ખંદરથી એક માઈલ દુર ગયું નહીં, તેટલાં ટાપુ પરથી ટેકડીના મથાલાં પર એક ઝુપડું ખલતું, વહાણ પરના માણસોની નજરે પડ્યું હતું, જે ખલતાંને વહાણનો નાખુદા સ્તારકોસ અતી ઘણી આતુરતા અને દયા સાથે જોયા કરતો હતો. સ્તારકોસ જાણુતો હતો કે તે ઝુપડું કોઈજ નહીં પણ તેની મા એનદરોનીકાનું હતું. તેણે વલી ખરી અટકલ કીધી કે તેણીએ પોતે પોતાને હાથે તે સલગાવી મુક્યું હતું: કે જેથી પોતાનું ખોલેલું ખોલું

પડે નહી. જ્યાં સુધી ખલતું નજરે પડ્યું ત્યાં સુધી સ્તારકોસે જોયા કીધું, અને ત્યાર પછી માણસોને કાંઈ હુકમો આપી, તે પોતાની કે-ખીનમાં ભરાયો, જ્યાં સહવાર સુધી તે અંદર રહ્યો.

કેરીસ્તા વહાણુ જ્યારે વીતીસો આગ્યું, ત્યારે તે પર ફક્ત દશ માણસો હતાં, પણ એક કલાક પછી તે છોડી ગયું ત્યારે તે વીસ માણસો સાથે હુંકેલાયું. આ વધારાના દશ માણસો ગોઝોએ પુરા પાડ્યાં હતાં: તેઓ યુનાની હતા, જ્યારે વહાણુ પરના દશ માણસોમાંના ચોડાક યુનાની, ઈસલામી, વગેરે જાતના હતા. તોપણ તેઓ સંપર્સંપીને રહેતા જણાતા હતા. વીતી-લોના યુનાનીઓએ તેમની સાથે વાતચીત કરતાં જણાયું કે કેરીસ્તા વહાણુ ક્યાં જવું, તે કપ-તાન સ્તારકોસની મરજી પર આધાર રાખતું હતું. સ્તારકોસ કદીખી આગલથી પોતાનો ઠરાવ યા વીચાર જણાવતો નહી હતો. કેરીસ્તા વહાણુ પર ખે નાની ટોપો સીવાય ખીજ વધુ તોપો જણાતી નહી હતી. વડી વાતચીતને દરમ્યાન યુનાનીઓએ જાણ્યું કે કેરીસ્તા ઉપ-રાંત કેપતન સ્તારકોસના ખીજખી વહાણુ હતાં, જે લગાયક હતાં. કેરીસ્તા તો ફક્ત સ્તાર-કોસ માટે એક ફરવા હરવાનું અને મોજ મજલ કરવાના વહાણુ તરીકે વપરાતું હતું: જ્યારે ખાકીના ખીજ વહાણુ પર લગાઈનો પુરતો અસખાખ હોવા ઉપરાંત, માણસો પણ લગાયક રાખવામાં આવતાં હતાં. આ વહાણુ છુટાઈ હતાં. તેઓ વહી શુલામો વેચતાં હતાં. તેઓથી જે આવક ઉપજતી, તેનો એક ચોક્કસ ભાગ સ્તારકોસના દરેક માણસોને વેહેંચી આપવામાં આવતો હતો; જેથી સ્તારકોસનાં દરેક માણસો હમેસાં પોતાના સરદાર અને શેક પર મરી શીટતા હતા.

સ્તારકોસનાં પેલાં લગાઈના વહાણુ તેના સ્કોપેલો નામના એક મદદગારને હસતક હતાં. કેપતન સ્તારકોસનું સઘલું કામ આ સ્કોપેલો ખજાવતો હતો. છુટાઈ વહાણુનો સરદાર કેવો

હોવો જોઈએ તે જણાવવાની કસી અગત્ય નહી હોવાથી સ્કોપેલોની ચાલચલણુ આપણે સમજી શકીશું.

સ્તારકોસ તો કેપતન અને વહાણુનો શેક હતો, ત્યારે તેનો માલમ અને મદદગાર તો વહાણુ પર હોવો જ જોઈએ. અને તેથી જ વીતીલોથી આવેલા પેલા દશ યુનાનીઓમાંના એકે કેરીસ્તા વહાણુના સરંગને માલમ ક્યાં હતા તે માટે જ્યારે પુછ્યું, ત્યારે ટંડેલે ઉતર વાલ્યો:—‘વહાણુ પર માલમ નથી.’

‘આપણુ એને જોઈશું કે?’

‘હા!’

‘ક્યારે?’

‘જ્યારે તે આપણની મુલાકાત લેવા દર-સ્ત ધારશે ત્યારે.’

‘પણ તે હાલ ક્યાં છે?’

‘જ્યાં તેની હાજરીની જરૂર હોય ત્યાં.’

યુનાનીઓ આ જવાબથી સંતોસ પામ્યા નહી: કારણકે એ કાંઈ જવાબ નહી હતો. તોપણ સરંગની સીસોડીથી તેઓનું ધ્યાન ખીજ તરફ રોકાયું. સીસોડી ફોડવાની મતલબ એજ કે એક ખીજું સડ ચઢાવવું.

ચોડાક દીવસ સુધી સમુદ્રમાં મુસાફરી કરયા પછી કેરીસ્તા વહાણુ આખરે આરકેડી-આ નજદીક જઈ લાગ્યું.

ખે વરસ અગાડી ઈબ્રાહીમ પાશાએ એ શહેરમાં ઈસલામી લોકો સાથે ઉતરી આવી નાના ખાલકો, અખલાઓ, અને જઈક મરદોને રેહેંસી નાખ્યા હતા! તેથી જે વખતે કેરીસ્તા વહાણુ ત્યાં જઈ પુગ્યું, તે વખતે તે ઘણું ખર્ચે ઉગડ હતું. ખંડયરો સીવાય ખીજું કાંઈ દીસતું નહી હતું. જનુની ઈસલામીઓએ સેંટ જ્યોરજના દેવલનો નાશ કીધો હતો, એટલું જ નહી પણ સઘલી યુનાની નાની મોટી ઇમાર-તોમાં છુટ ચલાવી તેમને ખંડયર હાલતમાં લાવી નાખી હતી.

‘એક આખાદ શહેરના આ કેવા હાલ?’ સ્તારકોસ શહેરનો દુરથી નાશ જોઈ બોલ્યો.

‘અને તે ઇસલામીઓના પ્રતાપથી. હવે તેઓ એના ધણી થઈ ખેંઠા છે!’ સરગે ઉતર વાલ્યો.

‘હા! થોડો વખત સુધી—અને તેઓ હમેશ સુધી એના ધણી રહે એમ આપણે ઇચ્છું જોઈએ!’ સ્તારકોસે ઉતર દીધો.

સરગે જોયું હતું કે સ્તારકોસ ખરું ખોલતો હતો. જ્યાં સુધી દુન્યાનો એ ભાગ ઇસલામીઓના હાથમાં રહે, ત્યાં સુધી તેઓને કાયદો હતો. કારણકે ઇસલામી સત્તાવાલાઓની નખલાઈથી અને અમલદારોના મોંઘેલાં રૂમવનથી દાખવાથી લુટાડો સેલેલાઈથી અને હોંડોળ પોતાનો ધંધો કરી શકતા હતા. વલી-શુલામી ધંધાને ઇસલામી સત્તાવાલાઓ એક લેખે ઉતેજાણ આપતા હતા: અને તેથી દુન્યાનો એ ભાગ તથા તેની આસપાસના ખીજખીજાગે જો ઇસલામીઓના હાથમાં જાય તો આ લુટાડોના કાયદા અરથે હતું. તેઓ જાણતા હતા કે યુરોપયન સત્તાવાલાઓના હાથમાં જો એ ભાગ હોય તો એક ઘડી ભારખી તેમને તેઓનો નાશકારક ધંધો ચલાવવા દે નહીં, પણ કલહું તેઓને કચડી નાખે. અત્યારથીજ કેટલાંક યુરોપયન રાજ્યોએ ગોત્રામી ધંધો નાખી કરવા અને લુટાડોને દાખી નાખવા માટે પોતાના વહાણો ફરતાં કંઈક હતાં.

‘આપણું ખંદર કરશે કે?’ સરગે પુછ્યું.

સ્તારકોસે આથી પોતાના હાથમાં દુરખીન લીધી, અને તે વાટે આસપાસ સંઘડે નજર દોડાવી. આરકેડીયાનું ખંદર ઘણું નજીકમાં દેખાતું હતું, પણ રોહર તો ખંદરથી આસરે એક માઈલ દુર આવેલા માઉન્ટ પ્સીકે નામની ટેકડીની નજીક આવેલું હતું. હુકમ આપવાની અગાડી સ્તારકોસ જરા ધચુ-ધચુ થયો. ખંદર કરવું કે ભર દરીયે મુકાદમ આગલ ચલાવવી, તેનો તે મનમાં વીચાર કરતો ઉભો હતો. ટોડેજ જવાખી આતુરતાથી રાહ જોતો સ્તારકોસની નજીકમાંજ ઉભો હતો.

‘વાવટો!’ સ્તારકોસ આખરે બોલ્યો.

‘તેજ ઘડીએ વચ્ચમાં રૂપેરી કામ (૧) પાડેલો એક લાલ વાવટો ફેરીસ્તા વહાણની મુખ્ય ડેંચી કાઢી પર ચઢ્યો, અને હવેમાં ફડફડ ઉડવા લાગ્યો. થોડીક મીનીટ પછી ખંદરની કાઠી પર પણ એ વાવટો ઉડતો જોવા મળ્યો. વહાણને ખંદરમાં હાંકી લાવવાની ગંતીની નીચાણ હતી: પણ ખંદર પર નીચાણ પહોંચી નાનો વાવટો પણ કોઈ હલાવતો નહોતો.

‘અંદર ચલાવો!’ નાણુદાએ જાણવું.

વહાણની દીશા બદલવામાં આવી, અને વહાણ સડસડાત એક પોહોલી અને ઢંડી ખાડીમાં દાખલ થઈ, ખંદર તરફ જવા લાગ્યું. ખંદરની બરાબર અધવચ્ચે તે ગયું, જ્યાં તેને ઉચું રહેવા માટે જગ્યા હતી. લગર નાખવામાં આવ્યું.

ફેરીસ્તા વહાણ પરથી એક હોડી ઉતારવામાં આવી, જેમાં સ્તારકોસ ઉપરાંત માત્ર ખલાસીઓ ખેંઠા. ખલાસીઓ ખંદરની સીંહડી જાણી હોડી હાંકી ચાલ્યા જેથી સીંહડીને હોડી અડડી. આ સીંહડી એક ખડકમાં ટોળાં કહાડીને બનાવવામાં આવી હતી. એક મણ સીંહડીના નીચેના પગડયાં પર સ્તારકોસે લેવા માટે તઈઆર ઉભો હતો. જેવી હોડી પગડયાં આગલ જઈ ઉભી કે તે સખસ બોલેલાં ‘નીકોલસ સ્તારકોસની આજ્ઞા માટે સ્ટોપેલો અહીં ઉભો છો!’

સ્તારકોસે પોતાના માલમને જોણાણની એક નીચાણ કીધી સ્તારકોસ હોડીમાં સીંહડી પર કુદી પડ્યો, અને સ્ટોપેલો રહેલો બળી જવા લાગ્યો. ઘેરો દાલ્યમાં માતેના થઈ ગયેલાં ખંડયેમાંથી અને તરફી તથા આરખ લશકરોગથી ચીકાર થયેલી ગલીઓમાંથી પસાર થઈ, તેઓ એક નાના ઉતેલમાં દાખલ થયા; એક મીનીટ વધુ થઈ નહીં કે સ્તારકોસ અને સ્ટોપેલો એક ટેબલ આગલ ખેંઠા. તેમની આગલ રાકી નામની દારૂથી ભરેલી એક ખાલી અને ખંડલાસો મુકલાં જણાતાં હતાં. પણ તેઓ હાલ તરત

સીંગાર પીવામાં અને ધુમાડાના ગોરગોટા પોતાના મ્હોમાંથી ખાઠેર કહાડવામાં રોકાઈ ગયા હતા. વચ્ચેમાં તેઓ વાત પણ કરતા હતા. આરકીપેલોગોના ચાંચીયાઓને સ્કોપેલો વગર ચાલતું નહીં હતું. તરકીના ખન્નરોમાંથી શુભામો સસતી કીમ્મતે ખરીદ કરી તેમને આફ્રિકા તરફ મોકલી કીમ્મતે વેચાવી આપવાનું કામ આ સ્કોપેલો ઘણી આસાનીથી ખત્તવતા હતા. તેમજ દરિયામાં લુટાચલા વહાણોનો કીમ્મતી અસખાખ તેમજ લુટાડોને હાથ સપડાયલાં માણસોને આફ્રિકા તરફના દેશોમાં સલામત અને નફાકારક રીતે વેચવાની કલા આ સ્કોપેલોને ઘણી સરસ આવડતી હતી.

‘યુનાનના શા સમાચાર?’ સ્તારકોસે પુછ્યું.

‘તમે છોડી ગયા તે પછી મામલાએ જીતું રૂપ પકડ્યું છે.’ સ્કોપેલોએ ઉતર વાલ્યો ‘ત્રી-પોલીનો કીનારો ફેરિસ્તા વહાણને છોડી ગયાને એક મહીનો થયોની? પણ ત્યાર પછી તમોને કરી જાણવા જંગ ખખર મલી નહીં હશે.’

‘નહી’ સ્તારકોસે ઉતર વાલ્યો.

‘ત્યારે તો કપતાન! તરકીના વહાણો ઇ-ખાલીમ પાશાને અને ઇસલામી લશ્કરને હાઈ-દરા ખાતે લઈ જવા તઈયાર છે.’

‘હા’ સ્તારકોસે ઉતર વાલ્યો ‘જ્યારે હું નેવેરીનો ખંદર છોડી આવ્યો, ત્યારે મેં તેમ જોયું હતું.’

‘ત્રીપોલી છોડી ગયા પછી તમે કેટલે ઉતર્યા તો નહીં હશે?’ સ્કોપેલોએ પુછ્યું.

‘હા! હું એક ટેકાણે થોડી વાર ઠાબ્યો હતો. ફેરિસ્તા માટે માણસો લેવા સાડ એક બે કલાક હું વીતીલો ટાપુ પર ઉતર્યો હતો. પણ સ્કોપેલો! મને જાણવા કે આપણા વહાણો હાલ શું કરે છે?’

‘હાઈ જરા ઠંપ પડેલી હોવાથી કાંઈ જાણ જોઈ મહત્ત્વ નથી. હાઈ ધમધોકાર ચાલે

તો યા તદનજ ખંધ પડે તો આપણું ગાડું ઠીક ગગડે. તોપણ મેં સાંભલ્યું છે કે બ્રીટીશ, ફ્રેંચ અને રશ્યન સરકારનો કાફલો તરકીના કાફલા પર હુમલો લઈ જવાની તઈઆરીમાં છે. જો તેમ હોય તો ઠીક. તેઓ એક ટેકાણે મરાઈ છુંદાશે, જ્યારે આપણે આરકીપેલોગોમાં આપણા ધંધાને ઘણી તેજ આવશે. તે વખતે આપણને અટકાવનાર કોઈ રહેશે નહીં.’

‘સ્કોપેલો! તારું ખોલવું રાસ્ત છે. પણ વાર?’ સ્તારકોસે પુછ્યું. ‘સઘલાંઓ હજી પણ આપણે અફવા ફેલાવેલું જ નામ ખોલે છે કે?’

‘કોણ, પેલું? સેકરેટીફનું કની?’ સ્કોપેલોએ હલવેથી જણાવ્યું.

સ્તારકોસે ‘હા’ તરીકે ડોકું ધુનાવ્યું.

‘હા, તેજ! સઘલે તે નામનીજ વાત છે —તેઓ તે નામ માટે સાડ ખોલતા નથી હા!’

‘તેઓને ગમે તે ખોલવા દો! એમાં અડચણ શી છે?’ સ્તારકોસે હાનીને જણાવ્યું ‘મોહડું તો તેમનું જ દુખરો; કોઈ ખીજનું દુખવવાનું નથી!’ એટલું ખોલી સ્તારકોસે ખરસી પરથી ઉડ્યો, અને પોતાના હાથમાં સ્કોપેલોએ દાડથી ભરેલું ગલાસા ઈંચકી, એક તાંસે પી ગયો. તે હવે ઓરડામાં આમતેમ ફરવા લાગ્યો. ત્યાર પછી અદખ વાલી તે ખારી આગલ ઉભો રહ્યો, અને તરકીશ લશ્કરી સીપાઈઓનું ઘણું દુરથી સંભલાતું ગીત સાંભલવા લાગ્યો.

આખરે તે ટેબલ આગલ પાછો ફર્યો, અને સ્કોપેલોની ખરાખર સામું ખેસી, એક જીદીજ વાત છેડી.

‘ખંદર પર કીધેલી વાવટાની તે કીધેલી નીશાણ પરથી જણાય છે કે અહીં તારે હસતક પુસ્કલ ખંધવાઓ છે.’

‘હા, સ્તારકોસ. ચારસો ટનના વજણના વહાણમાં ભરચક કરીએ એટલા છે. કરેમાઈ-ડીની કતલ ચાલતાં સપડાયલા આ ખંધવાઓ છે. તેટલા વખતમાં ઇસલામીઓએ પુરતો ધાણ વાલી નાખ્યો હતો! જો આપણે તેમને

અટકાવતે નહીં તો એકબી ખંધવો જીવતો
આપણું હસ્તક આવતે નહીં.

‘મરદો તેમજ એરતો છે કે?’

‘હા, અને વલી ખાલકો પણ!’

‘હાલ તેઓ ક્યાં છે?’

‘હાલ તરત કીલ્લામાં પુરવામાં આવ્યાં છે.’

‘ધણા ખરચ ખેમતો હશે.’

‘હા, તેમ છે તો ખરૂં! પાશા જરા નીરાશ થયલો દીસે છે’ સ્કોપેલોએ જણાવ્યું ‘તે જણાવે છે કે છુટાપણા માટે ઉઠાવેલી લગાઈનો છેડો માઠાં લાગ્યે આવ્યો છે. તે કહે છે કે લગાઈ નહીં, એટલે જુના મરકી તેમજ મારા-મારી નહીં; જુના મરકી નહીં, એટલે રઝીઆ નહીં; અને રઝીઆ નહીં એટલે શુલામી ધંધો પણ નહીં! પણ જો શુલામીની અછતજ છે, તો તેની કીમ્મતમાં વધારો છે. આ એક દીલાસો છે, કેપટન! મેં ભરૂંસેદાર ઠેકાણેથી સાંભળ્યું છે કે આફરીકાના ખત્તરોમાં શુલામીની ઘણી અછત છે, અને તેથી આપણું સારું નફું વેચી શકીશું.’

‘જેમ તારી મરજીમાં આવે તેમ કર.’ સ્તારકોસે ઉતર વાલ્યો ‘સઘલું તઈયાર છે કે? હું ફેરીસ્તા પર આવશે કે?’

‘સ્તારકોસ! સઘલી તઈઆરી મેં આગ-લથી કરી રાખી છે. અહીં રહેવાની હવે કસી જરૂર રહેલી હું ધારતો નથી.’

‘ઠીક, ત્યારે. આઠ દશ દીવસમાં સ્કાર-પેનતાથી વહાણુ અહીં આવી લાગશે, જેમાં હું તારો જીવતો સામાન ભરજે. વહાણુના માણસો તારા હાથમાં વહાણુ મુકશે.’

‘તે તો ખરૂં! પણ ખંધવાઓને રાખવા માટે પાશાને જે ખરચ થયો છે, તેનું કેમ? એલીઝનડો સાથે રોકડ નાણું યા હુંડીઓ અહીં મોકલવાની તમારે ગોઠવણુ કરવી જોઈએ. હુંડી પર તેની સહી ખસ થશે, અને પાશા ધારે છે કે તે રોકડ નાણા જેવીજ છે.’

‘હું એ માટે એલીઝનડો પર ચીકી લખીશ, અને જણાવીશ કે એ કામ સારું હું જાતે કોરકુ ખાતે આવીશ’ સ્તારકોસે ઉતર વાલ્યો.

‘એ કામ ઉપરાંત પેલું બીજું કામ પણ કાંઈ થોડું અગત્યનું નથી.’ સ્કોપેલોએ યાદ આપી.

‘કડાચ તેમ હોય પણ.’ સ્તારકોસે ઉતર વાલ્યો.

‘એ કામ કરવામાં આપણું વાજબી બીજું.’ સ્કોપેલોએ નીરાંતે ઉતર દીધો ‘એલીઝનડો તવંગર છે; લોકો કહે છે કે ઘણાજ પધ-સાચાં છે! પણ હું પુછું કે એ બધા પધસા ક્યાંથી આવ્યા? આપણા ધંધાથીજની? આપણી જીવ સંયોસટની મહેનતથીજની? લોકો આપણને છુટાડ્યો કહે છે: પણ એ લોકોને માલમ નથી કે દરેક છુટાડેના જીવ સરંગની એક સીસોડી પર લટકેલો હોય છે! આહા! આરકીપેલેગોના છુટાડેના સરાફ થવાનું કામ ઘણું સરસ હોય છે! અને તેથી સ્તારકોસ! હું કહું છું કે આપણી માંગણી વાજબી છે!’

‘શું વાજબી છે?’ સ્તારકોસે પોતાના મદદગાર સ્કોપેલોના એડેરા તરફ પારીકીથી જોતાં પુછ્યું.

‘શું? તમે નથી જાણતા?’ સ્કોપેલોએ ઉતર વાલ્યો ‘સ્તારકોસ! કણ્ણ કરો કે એ રાખ્દો મારા મુખથી—કડાચ સો વખત પણ—સાંભળવા માંગો છો!’

‘તેમ હોય પણ!’

‘એલીઝનડોની ખેટી!’

‘જે વાજબી હશે તે કરવામાં આવશે!’ સ્તારકોસ ઉડતાં બોલ્યો.

ત્યાર પછી ખન્ને જણા પાછા ખંદર પર ગયા, જ્યાં સ્તારકોસ માટે તેની હોડી રાહ જોતી હતી.

‘અંદર કુદકો માર તો!’ સ્તારકોસે સ્કોપેલોને હોડીમાં ફેરી પડવા માટે જણાવ્યું.

* ફરીયા વરથી ખાતાંમાં એવો કાયદો હતો કે એકાદ છુટાડ પકડાતાં, કેટલીક વેલા પુરતી તપાસ કરવા વગર, સરંગ જેવી મ્હોંડથી એક સીસોડી ફેડતો, કે પેલા છુટાડને વહાણના પરખાણ પર ફાંસી લટકાવવામાં આવતો.—માન એ. વાછા.

‘આપણે કોરકુ ખાતે જઈ પોહ્યાંયતાં વારજ એ માટે લખત તઈ આર કરીયુ. એ કામ જેહું ખલામ થયું કે તું પાછો આરકેડીયા ખાતે પાછો ફરજે, અને આપણા માલની ગોઠવણ કરજે.’

એક કલાક વધુ થયો નહીં કે કેરીસ્તા વહાણુ ખંદરમાંથી ઉપડી, ખાડી પસાર કરી, આગલ વંધ્યું. પણ તે દીવસે સાંજના કેરીસ્તા વહાણુ પરના માણસોએ તે પોના પડા-કાઓ ઘણું દુરથી આવતા સાંભળ્યા હતા. આ અવાજ નેવરીનો આગલ ખીટીય, ફરેંચ અને રસ્યન જોડાયલા કાફલા અને તરકીશ કાફલા વચ્ચે થયેલી પેલી લડાઈના હતા. નેવરીનો આગલ થયેલી આ લડાઈ તેજ હતી, કે જેનું પરીણામ કહેવા તા. ૨૦ મી અક્ટોબર ૧૮૨૭ એ સારીસ હોડતો હોડતો પોતાના રોઠ એવી-અનડોના મકાનમાં ગયો હતા, અને ત્યાં હા-જઈન તથા હેનરીને તેની ખખર આપી ખુશ કીધા હતાં. અને એ ખખરથીજ હાજઈન અને હેનરીના લગણુ તા. ૩૦ મી અક્ટોબરે નક્કી કીધાં હતાં.

આપણે આગલ જોઈ ગયાં તેમ તા. ૨૩ મી અક્ટોબરે એવીઅનડોને એક ચીઠી ટપા-લમાં મલી હતી, જે ચીઠી વાંચતાં તેણે, તેના લખનારને આપ દર્દ, તે ચીઠી ખાલી નાખી લી. આ ચીઠી પેલીજ હતી કે જેને માટે આ-રકેડીયા ખાતે સ્તારકોસે પોતાના મદદગાર સ્કો-પેનો આગલ ઇસારો કીધો હતો, અને જેને માટે ખખરને ભરમમાં ખોલ્યા હતા. ત્યારે શું આ ચીઠી ઘણી અગત્યની હતી? હા, તેમ હતી, અને તે સાથે તેના સંબંધમાં યનાઈ-આન અત્યાર તુલીક બેઠ બેરેહું હતું. તેની વચ્ચેનું ટુક વખતમા આ ણુ જાણીયું, પણ પાનગાડીના ખનાવા તરફ આપણને નજર નાખવી જોઈએ.

આપણે આરકેડીયાથી કેરીસ્તા વહાણુ પર સ્તારકોસ અને સ્કોપેનો, કોરકુ ખાતે આવવા માટે, ઉપડી ગયલા જોઈ ગયા છીએ.

કેરીસ્તા વહાણુની ખાંધણી તથા તે પર-ના માણસોની ચીતમાત, વગેરે સઘણું એહું હતું કે તે એક હુટાર વહાણુ હતું, એમ કહી કેઈના ખ્યાલમાં નહીં હતું. એક વેપારી ત-રીકે તે પસાર થતું હતું, અને તે પરના માણ-સોને વીશે કોઈને કદીખી શક ઉપજતો નહીં હતા. લોકોને તેમજ સતાવાલાઓને પણ મા-લમ નહીં હતું કે કેરીસ્તા વહાણુ તો હુટાર વહાણુનો સરદાર હતું, અને તે પરના માણસો હુટારોનો સરદારો હતા. તે વેપારી વહાણુ તરીકે પસાર થતું હતું, તેમાંજ તેની સલામતી હતી, અને તેથીજ તે ખેંધક જુદાં જુદાં ખં-દરો આશાનીથી કરી શકતું હતું.

આરકેડીયા ખાતેથી ઉપડેહું, કરી પણ અડચણુ વના, એક સાંજે પાંચ વાગતે તે કો-રકુના ખારામાં અબ્ધું, અને ત્યાં લંગર ના-ખ્યું. માણસોને હુકમ આપી સ્તારકોસ અને સ્કોપેનો ગામની ગપસપ સાંભલવા માટે, હો-ડીમાં ખેસી, કીનારે ઉતર્યા.

કેરીસ્તા વહાણુ પર ઘણાપાણી નવેસર-થી ભરવાની જરૂર હોવાથી અને ખીજું ધંધા અરથે પરચુરણુ કામ કરવાનું હોવાથી સ્કો-પેનો વેપારી લડા તરફ ચાલ્યો, જ્યારે સ્તાર-કોસ ગામ ગપાટા સાંભલવા માટે કોરકુના ‘એસપેનેડ’ નામના મેદાન તરફ ચાલ્યો, જ્યાં સાંજને સમે લોકો ફરવા હરવા જતાં હતાં. આ મેદાન ખંદર આગલજ આવેહું હતું, અને તેની આસપાસ નાના મોટાં ઝાડો ઉંગાડી, ખાગ જેહું કીધું હતું. સ્તારકોસ ઉં-ઘાડા કાન રાખી અને પારીક નજર આસપાસ ફેંકી આમ તેમ ફરતો હતા, તેથી તેણે જુલુડું જોયું તથા સાંભલું કે લોકો યોડાં ઘણા ઉત-કરાયલા હતાં. સઘલાંના મ્હોમાંથી ‘સેકરેતીફ! સેકરેતીફ! એ સેકરેતીફતું સ—થ યાએ!’ વગેરે રાખ્દો નીકલતા હતા. લોકો ઈચ્છેહું, થા ફરેંચ થા ઇટાલીયન થા યુનાની ભાષા ખોલતાં હતાં, છતાં તેઓ ‘સેકરેતીફ’ ને આપ દેતાં જણાતાં હતાં.

તેને જણાયું કે, તે અઠંગ ચાંચીયો હતો, અને સઘલાં વેપારી વહાણોને હુડી લઈ, ખુબે ખુબ પડાવતો હતો, અને તેને કચડી નાખવા માટે કોરકું બંદરથી 'સીફિનતા' નામનું એક વહાણ યોગ વખતમાં ઉપડી જવાનું હોવાથી, 'સેકરેટીફ' નું નામ લોકોના મ્હોંડાંમાં વધુ રમી રહ્યું હતું. આ 'સેકરેટીફ' હુટાર કોણ હતો, તે સ્તારકોસ, સ્કોપેલો, અને બીજા યોગક હુટારો સાવાય બીજું કોઈ જણનું નહીં હતું.

બંદરની નજદીક એક પોહોંચખાનું આવેલું હતું, જેની નજદીક લોકોનું એક યોલું વધુ ઉસકેરાઈ વાત કરતું સ્તારકોસને જણાયું. હર્થ તે વખતે પશ્ચીમ તરફ પોતાની છેલ્લી આરામગાહની જગ્યામાં જવાની નજદીકમાં જ હતો. પેલાં પોહોંચખાનાની આગલ એક નાનો ખાગ ખનાવેલો હતો, જેમાં ઠેકાણે ઠેકાણે નાની ટેબલો તથા ખુરસીઓ મુકેલી હતી. પણ એક ટેબલ આગલ ખેસી ચાર પાંચ જણા વધુ ઉસકેરાયલી હાલતમાં વાત કરતાં જોવાથી, તેમની વાત સાંભલવા સ્તારકોસ તે તરફ ગયો; અને નજદીકની એક ખુરસી પર ખેસી, ફાર્નું એક ગલાસ મંગાવી, તે તેઓની વાતચીત શુપશુપ સાંભલવા લાગ્યો. તે જોડે તેઓની તરફ ખરાબર જોતો નહીં હતો, છતાં તેના ખન્ને કાનો તદ્દન ખુલ્લા હતા. આ ખન્ને કાનો સો કાનોની ગરજ સારતા હતા.

'હુંકમા મતલબ તો એ છે કે વેપાર હવે સલામત નથી.' એક વેપારી ઉસકેરાઈ ખોલ્યો 'હવે લીવેંટ ખાતે સલામત માલ જઈ પુગતો નથી.'

'પણ હવે તો તેમને કચડી નાખવા આરક્ષિયેગોમાં જવા એક વહાણ તઈઆર થાય છેની?' એક ઇંગ્લે પુછ્યું.

'હા, પણ એ સેકરેટીફ જ—માં જજે. એનું સ—ય થજી! આપણને એ કેટલી મેડેનત આપે છે?' કેટલાક જણા ખોલી ઉઠ્યા.

'સીફિનતા વહાણ ક્યારે ઉપડી જાય છે?' ઇંગ્લે પુછ્યું.

'આજે રાતના આઠ વાગતે.' પેલા વેપારીએ ઉતર દીધો. પછી હલવે સાહેબે જણાવ્યું 'પણ હાલ જેમ જાય છે, તેમ પાછું ફરે તો એનું મોહું નસીખા!'

'એ શા માટે પોતાનું કામ ખજાવી સલામત પાછું નહીં ફરે, તેનું કહું કારણ હું સમજી શકતો નથી. એક ખ્રીડીશ વહાણની સામે એક હુટાર-કદીબી ટકી—'

'ઇંગ્લે ઉપરાંત તેમાં જ્યારે ફરેયો, ઇટાલ્યનો અને યુનાનીઓ છે, ત્યારે તો તેને કસી પાસ્ટી નથી.' એક જણ વચ્ચમાં ખોલી ઉઠ્યો. ત્યાર પછી તેઓ પરચુટણ વાત કરી, ઉઠવા તઈઆર થયા. હવે સ્તારકોસે ટક ચુમાવી દેવા દરસ્ત ધાર્યું નહીં, તેથી તે ખોલ્યો: 'અહ-યો! આ સીફિનતા શું છે, કે જેને માટે આજે સઘલાંઓને હું ખોલતાં સાંભલું છું? મને કહેશો?'

'સાહેબ; તે એક મનવાર છે. આ મનવાર ઇંગ્લે, ફરેંચ અને યુનાની વેપારીઓથી ખનેલી એક મંદલીએ પોતાને ખરચે તઈઆર કીધી છે.' એક જણ ઉતર વાલ્યો.

'અને તે કયાં જાય છે?' સ્તારકોસે પુછ્યું.

'એ હુચ્ચા સેકરેટીફને અને તેના સોખતીઓને પકડી, તેમને ફાંસીએ લટકાવી દેવા જાય છે.'

'અહ!' સ્તારકોસે જરા અજાયબી દેખાડી પુછ્યું 'અને આ હુચ્ચા સેકરેટીફ કોણ છે?'

'સેકરેટીફ કોણ છે, કરી હજી તો તમે પુછો છો?' યુનાનીઓ સાથે ખોલી ઉઠ્યા, જ્યારે પેલા ઇંગ્લેના મુખમાંથી 'ઓહ!' શબ્દ નીકળેલો સંભળાયો.

ખજાં કારણ તો એ હતું કે સેકરેટીફના નામથી અજાણ્યા એક સખમને જોઈ, તેઓ અચ્ચો પામ્યા હતા: કારણકે કોરકું અને તેની આસપાસના ટાપુઓ, વગેરેમાં સેકરેટીફનું નામ નાનાથી મોટાં દરેકના મોહમાં હતું.

કેરીસ્તા વહાણના કપટાન સ્તારકોસે પો-

તાના અજ્ઞાનપણથી થયેલી અસર જોઈ, તરતજ વધાર્યું: 'મહત્ત્યો! હું અભણ્યો છું! ઝારા ખાતેથી હમણાજ હું અહીં આંચો છું, અને તેથી આંચાન્યન ટાપુઓમાં શું અને છે, તેની મને કસી માહિતગારી નથી.'

'કહોની કે આખા આરકીપેલેઓમાં ખનતા ખનાવોથી તમે તદન અભણ્યા છો.' પેલો વેપારી ખોલી ઉઠ્યો 'આખદ તો એ છે કે આરકીપેલેઓનો આખિ લયો ચાંચીયા સેકરેટીફ અને તેના છુટાડે સોખતીઓના હાથમાં હાલ ભરત છે. તેઓ ત્યાંથી પસાર થતાં દરેક વહાણુને માહુ માહુ ખોલાવે છે!'

'ત્યારે તો સેકરેટીફ એક મોઠો છુટાડે દેખું!' સ્તારકોસે અભયળી દેખાડી જણાવ્યું 'હું ત્યારનો વીચાર કરતો હતો કે એ સેકરેટીફ કેટલુંક મોઠા નામદાર હશે!'

'સાહેબ! એના જેવો ખુની છુટાડે આ ધરતી પર કદી જન્મ પામ્યો નહીં હશે. તે એવો તો હુઆનો હુઆ છે કે તેની હુઆમાંના દાખલા સાંભરી તમે દાંતમાં આગલાં ચકડશો!' પેલા ઇંગ્લેન્ડે ઉસ્કેરાઈ જણાવ્યું. ત્યાર પછી જરા ઠાક પાઈ, સ્તારકોસ ભણી ફરી તે ખોલ્યો 'મને અભયળી એટલા માટે લાગે છે કે તમે એ સેકરેટીફનું નામ પણ સાંભળ્યું નથી!'

'સાહેબ! એનું નામ મારેથી કંઈ તદન અભણ્યું નથી.' સ્તારકોસે જણાવ્યું 'પણ આ સખસ એક મોઠો છુટાડે છે એ મેં તમારે મહોંડેથીજ જાણ્યું છે. પણ ત્યારે શું તે આ કોરકુંમાં ખુબરો લાવવા માંગે છે કે?'

'તે અહીં આવવાની હીમ્મત કરે નહીં!' પેલો વેપારી ખોલ્યો 'અમારા ટાપુમાં તે કદી સલામત પગ મુકી શકે નહીં!'

'અહીં!' છુટાડે ફેરિસ્તા વહાણના કપતાન સ્તારકોસે જણાવ્યું.

'જે તે અહીં આવે, તો તેને તરતજ લટકાવી દેવા ફાંસીનો માચરો તઈઆરજ રાખેલો છે!'

'પણ ત્યારે આટલી ખંધી ઉસકેરણીનું

કારણ હું સમજી શકતો નથી?' સ્તારકોસે જણાવ્યું 'મને આ ટાપુ પર પગ મુકવાને ભાયેગે બે ત્રણ કલાક થયા હશે, અને તેથી હું સમજી નથી શકતો કે—'

'ખરી ખાખદ તો એ છે કે આજથી મહીના એકની વાટ પર 'ગ્રી પ્રધર્સ' અને 'કરનાટક' નામના બે વહાણો આ સેકરેટીફ જીતી લીધાં હતાં, અને તે પરના માણસોને ત્રીપોલીના ખબરમાં શુલામો દાખલ વેચી નાખ્યાં હતાં.'

'ઓહ!' સ્તારકોસે ચાલા કરી જણાવ્યું 'ધણું કમકમાત ભરેલું! એ વાત સાંભલી મારે લોહી આ ધડીએ ઉકલી આવે છે! અચ્ચીત! આ સેકરેટીફને તેને લાયકની શીક્ષા કરવી ઘટે છે.'

'અને તેથી' પેલા વેપારીએ વાત આગલ માહુ રાખી 'વેપારીઓની એક મંદલી ઉભી થઈ, ઉધરાણું કરી, આ સીફેનતા વહાણના કેપટન સ્તારકોસના ઉપરીપણા ઉઠકલ તઈઆર કીધું છે, અને આશા રાખવામાં આવે છે કે આરકીપેલેઓમાં પેલા કંગાલ સેકરેટીફને લાયક મળ કરશે. અને તેથીજ લોકો આજે જરા ઉસકેરાયલી હાલતમાં છે.'

સ્તારકોસને જે જાણવું જોઈતું હતું, તે સઘણું જાણી લીધું હતું.

રાતના આઠનો સમો થયો કે કીલ્લા પરથી એક પછી એક મલી ત્રણ તોપો ફોડવામાં આવી. સીફેનતા વહાણને ઉપડી જવાની આ નીચાણ હતી, અને તેથી હબરો લોકોના ડુરરેના પોકારો વચ્ચે સીફેનતા પોતાના નાણુદા કેપટન સ્તારકોસના ઉપરીપણા ઉઠકલ કોરકુંના ખંદરેથી ઉપડી ચાલ્યું. સેકરેટીફ નામના મોઠા છુટાડેને અને તેના કાફલાને જન્મેખથી ઉપેડી નાખવાનું કામ તેને જાજવી ખતાવવાનું હતું. સીફેનતા વહાણ ખારમાંથી ઉપડ્યું ત્યારે સ્તારકોસ હાજર હતો. નજદીક એક કલાક થયા છતાં સ્તારકોસ ઉંડા વીચારમાંને વીચારમાં કીનારા પર ફરયા કીધો. આ વખતે તે સાંત નહીં હતો. તેની આંખમાંથી

અનુન મગદી નીકલ્યું હતું. તે ધણી હસકેરાઈ અપસો જણાતો હતો.

સેંટ સ્પીરી ડીયન નામના દેવલના માટાં ધડીઆસમાંથી અચ્ચારના ટકોરા પડેલા સંભલાયા, ત્યારેજ સ્તારકોસને સુધ્ધી આવી કે તે વખતે ડક્કાના એક ચોક્કસ ભાગ આગલ સ્કોપેલોને મલવા તેણે અગાઉથી ગોઠવણ કીધી હતી. તે તરતજ ઉતાવલે પગલે જવા લાગ્યો. ત્યાં સ્કોપેલો તેની વાટ જોતો ઉભો હતો. સ્તારકોસ તેની નજદીક ગયો, અને હલવેથી બોલ્યો: 'સીફિનતા મનવાર ઉપડી ગઈ છે.'

'આહ!' સ્કોપેલો બોલ્યો.

'હા!—સેકરેટીફની શોધમાં!' સ્તારકોસ ગંભીરતાથી બોલ્યો.

'અથવા કોઈ બીજાને માટે.' સ્કોપેલો-એ નીરાંતથી ઉતર બોલ્યો. 'પણ તેથી શું થયું?' એટલું બોલી સ્કોપેલોએ નીચે દરીઆમાં ખોદી થતી હોડી તરફ આંગળી દેખાડી.

ચોડીક પલ પછી પેલી હોડી ખનને જણા-ને લઈ કેરીસ્તા વહાણ આગલ જઈ ઉભી, અને સ્તારકોસ વહાણ પર ચઢતાં બોલ્યો:—
'કાલે—એલીઝનડોને ત્યાં!'

ખીજે દીને સહવારના આશરે દશ વાગતે નીકોલસ સ્તારકોસ ખંદર પર ઉતર્યો, અને સરાફ એલીઝનડોના ઘર તરફ જવા લાગ્યો. તે ત્યાં આ પેહેલીજ વખત ગયો નહીં હતો: આગલ ઘણી વખત તે ત્યાં ગયો હતો, અને તેને પાતાના ધરાક દાખલ એલીઝનડો હમિસાં માનથી ખેસાડતો હતો, અને ધંધાને લગતી વાતો કરતો હતો.

એલીઝનડોની હીલચાલ પરથી જણાતું હતું કે તે સ્તારકોસના આવવાની આશા રાખતોજ હતો. બે દીવસ અગાડી એલીઝનડોને એક ચીઠી મળી હતી, જેથી તે જાણી શક્યો હતો. આ ચીઠી પેલીજ હતી, કે જે વીશે આપણે થોડું ઘણું જાણી ગયાં છીએ. સ્તારકોસને ઘરમાં દાખલ થતાં વારજ ઓપ્રીસવાલા ઓરડામાં લઈ જવામાં આવ્યો, અને તેના દાખલ

થયા પછી ખારણા મંજણત ખંધ કરવાની સંભાળ એલીઝનડોએ લીધી હતી. એલીઝનડો અને તેનું ધરાક હવે ઓરડામાં એમલાજ હતા. કોઈ તેમની વાતચીતમાં ખલલ કરનાર નહીં હતું. તેઓ શી વાતચીત કરતા હતા, તે પણ હવે કોઈથી સંભલાઈ શકાય એમ નહીં હતું.

'સાહેબજી!' એલીઝનડો એક જુરસી પર ગોઠવાઈને ખેસતાં બોલ્યો. 'આપણે છ મહીના થયા એક બીજાને મ્હોંડે મ્હોંડું મલ્યા નથી, જો કે તમે મારે વીશે ઘણું સાબલ્યું હશે! પણ તમારી સાથે રોકડેંડ કરવા વગર કોરકું છોડી જવા મેં ના દરસ્ત ધાર્યું, અને તેથીજ હું અહીં આવ્યો છું!'

'મને કોટવા માટે નહીં, યા મારી સાથે રોકડેંડ કરવા માટે, સ્તારકોસ! તમે અહીં આવ્યા નથી!' સરાફે નીરાંતથી જણાવ્યું. 'તમારી અહીં આવવાની ખરી મતલબ મને જણાવશે?'

'આહ!' સ્તારકોસે હસીને જણાવ્યું. 'મારા જીના મીત્રને હાલ હું પાછો જઈ છું. તાહેરું નહીં; પણ એકદમ કામકાજ! તીજનીનો થોડોક ભાર ઓછો કરવાને ધણી લાંબી વખત થયો છે!'

'તમે અહીં શા માટે આવે આવ્યા તે, તથા પેલી ચીઠી શા માટે તમે લખી તે, નો મને એકદમ પ્રલાસો કરશો!'

'એલીઝનડો! હું તમારી રીત પસંદ કરું છું. પેહેલાં કામ, પછી વાત. એક કામ આપણા ધંધાને લગતું છે; બીજું, ખાંનગી ખાખદને લગતું છે!' સ્તારકોસે ઉતર વાલ્યો.

'પછી!'

'એલીઝનડો! તમે કહો તો આપણે પેહેલાં કઈ ખાખદ વીશે વાત કરીએ?' સ્તારકોસે પુછ્યું.

'તમારાં પેલાં ખાંનગી કામ વીશે' સરાફે ઉતાવલથી જણાવ્યું.

'તેથી હલકું, હું પેહેલાં આપણા ધંધા માટે વાત કરવા પસંદ કરું છું.' સ્તારકોસે દ્રઢતાથી ઉતર વાલ્યો.

‘જેમ તમારી મરણી આગલ ચલાવો’
 ‘આરકેડીયા ખાતે ખંધીવાનોની એક સંખ્યા પડેલી છે. સઘલાં મલી તેમાં ર૩૭ સ્ત્રી, મરદ તથા બાળકો છે—એઓને સ્કાર્પેનતો ખાતે મોકલીને, ત્યાંથી આફ્રીકાના ખારખરી કીનારા પર નીકાશ કરવામાં આવશે. હવે એલીઝનડો તમે જાણો છો તો ખરા કે એ ધંધા તમોએ આગલ કીધો હતો. તમે તરકી સતાવાલાઓને રોકડ નાણું યા તમારી સહી સાથની હુંડીઓ આપી એઓના માલને તમારે હસતક લઈ, તેમને નફાકારક રીતે વેચ્યા હતા. તેજ પ્રમાણે આ ખંધવાઓને તમે વેચાતા લઈ, તેના ખદલામાં રોકડ નાણું યા તમારી સહી સાથની હુંડી અમને આપવા માટે, તમારી પાસે કણલાત લેવા અહીં આવ્યો છું. આ ખંધવાઓને લગતાં દસ્તાવેજો સ્કોપેલો તમને સ્વાધીન કરે, તે વખતે તેને મેં જણાવેલી ચીજો આપશો, એવી આશા હું રાખું છું. એ માટે કસી મેહેનત પડવાની નથી. અલખતાં! ત્યાર પછી તમારે હીસામે આ ખંધવાઓને અમે નફાકારક રીતે શુભામો દાખલ વેચીશું!’

એલીઝનડોએ તરતજ એનો કસો ઉતર વાલ્યો નહીં; પણ તેની સુપકીડીની મતલબ સ્તારકોસની અરજ સ્વીકારવા જેવી હતી. આગલ એ પ્રમાણે ઘણી વખત થયું હતું.

‘હાલ યુરોપ્યન સરકારો તરકીય સતાવાલાઓની સામે ધઈ છે, અને તેથી મોડે યા વેહેલે યુનાન જરૂર સ્વતંત્ર થશે; પણ જો તેમ થયું તો યુરોપ્યન કાફલો શુભામી વેપારને કચડી નાખવા સમુદ્દરોમાં ફેલા કરશે; જેનાં ચીનહો અત્યારથીજ માલમ પડે છે: માટે સ્તારકોસ! આપણે આ છેલ્લી વેલા માલનો આ જઠરો વેચીશું. હાલ શુભામોની ઘણી અછત છે: માટે એ ઘણું મોંઘે ભાવે વેચી શકીશું. તમે હુંડી પર તમારી જરૂર સહી આપશો એવી મારી ખાતરી છે!’

‘કોઈ પણ હુંડી પર હવે મારી સહી આપતો નથી, અને આપીશ પણ નહીં. પણ તમારા આંકડાઓ હું સુકાવી આપીશ.’ એલીઝનડોએ જણાવ્યું.

‘જેમ તમારી મરણી’ સ્તારકોસે ઉતર વાલ્યો ‘અમે એથી પણ સંતોષ પકડીશું. પણ મારે કહેવું જોઈએ કે આગલ તમારી સહી આપવા માટે તમે કદી પણ આનાકાની કરતા નહીં હતા.’

‘રાઈના પાર રાતે ગયા! હમણા એ માટે મને જુદોજ વીચાર આવે છે.’

‘જેવી આપની મરણી પણ એલીઝનડો! તમે હવે ધંધામાંથી નીકલી જવા માગો છો, એ ખખરમાં શું કાંઈ સચાઈ છે કે?’

‘એ ખખર ખરી છે, સ્તારકોસ!’ એલીઝનડોએ જણાવ્યું ‘અને તેથીજ આ વેલા ચેટવણી આપું છું કે આપણી સાથના ધંધાને લગતો સંખંધ આ છેલ્લોજ સમજવો.’

‘વારે! પણ ત્યારે તમારી પાસે મોટી રકમ હોવી જોઈએ: નહીં તો આ નફાકારક અને મેહેનત વગરનો ધંધો છોડી દેવા તમો કદી વીચાર કરો નહીં.’

એલીઝનડોએ એનો કસો ઉતર વાલ્યો નહીં.

‘તમારી એ ગંભીર દોલટ તમારી દીકરીને હસ્તક જશે.’ સ્તારકોસે બોલવું જારી રાખ્યું ‘બ્રુખસ્ટરત હાજમદન એલીઝનડો! તેણી પોતાના પીતાનો વારસો મેલવશે. પણ એ લખો ખસકે કરોડોની દોલટને તેણી એખલી શું કરશે?’

એલીઝનડો આથી ઉઠ્યો, અને બોલ્યો ‘મારી દીકરી, મારા મુવા ખાદ, કાંઈ એખલીજ આ દોલટ ભોગવશે નહીં!’

‘ત્યારે તમે તમારી હાજમદનમાં એને પરજાવશો; અને તે કોણ સાચે? મને જણાવશો?’ સ્તારકોસે પુછ્યું. ‘જ્યારે તેનો ધનાર પતી જાણશે કે તેની પ્રીયાની દોલટનો મોટો ભાગ એક અપરમાણીક ધંધામાંથી ઉતપન્ન થયો છે, ત્યારે તે તેણીની સાથે કેમ પરજશે? અને હું પુછું છું કે તેણી જ્યારે પોતેથી એ વાતથી વાકેફ થશે, ત્યારે તે જાણ્યા પછી પોતાનો હાથ ખીજને આપવા કેમ હીમ્મત કરશે?’

‘તે કેમ જાણશે?’ એલીઝનડોએ પુછ્યું.
‘એ ખીચારી હાલ જાણતી નથી. ત્યારે તે-
ણીને કોણ કહેશે?’

‘હું કહીશ!’ સ્તારકોસે જણાવ્યું.
‘તમે?’

‘હા! હું સ્તારકોસ પોતે તેણીને એ વા-
તથી વાકેફ કરીશ. એલીઝનડો! મારા ખોલવા
પર પુરતું ધ્યાન આપો.’ સ્તારકોસે જાણી
જેમ મગફળીથી જણાવ્યું ‘તમે જાણો છો
કે તમારી મોટી દોલત મને આભારી છે. આ-
પણે ગુપ્તગુપ્ત જે ધંધો ચલાવતા આવ્યા હતા,
અને છોએ, તેમાંથી એ દોલતનો મોટો ભાગ
ઉત્પન્ન થયો છે. તમારી આ દોલત માટે મેં
પોતાને મોહતના શ્યામાં મુક્યો છે: પણ
જ્યારે છુટાપણા માટે હાલ ચાલતી લડાઈ પુરી
થશે, અને તેમ દુક વખતમાં ખનશે, ત્યારે
હું એકાંત જાંદગી ચુલ્લરવાનો ધરાદો રાખું
હું. તમારીજ પેઠે ધંધાથી ફારેગ થવા મારો
ધરાદો છે. પણ તે વખતે હું એખસો રહેવા
માંગતો નથી. મારાં સુખ દુખની એક ભાગ્યન
મને જોઈએ: અને તે ભાગ્યન કોષને નહીં
પણ હાજરન એલીઝનડોને હું કરવા માંડું
હું. નીકોલસ સ્તારકોસની ધણીઆણી હાજર-
ન એલીઝનડો થવીજ જોઈએ!’

એલીઝનડો આ સાંભળી ખુરસી પર
પછડાઈ પડ્યો. તે જાણતો હતો કે પોતે સ્તાર-
કોસના સપાટામાં હતો. તે જાણતો હતો કે
તેની આખર આ સ્તારકોસના હાથમાં હતી.

‘મારી ખેટીને તમે પરણી શકશો નહીં:
કારણકે થોડા દીવસમાં તેણીના એક ખીજ
સખસ સાથે લગન કરવાનું નક્કી કરવામાં
આવ્યું છે,’ એલીઝનડોએ સેજસાજ હિમ્મત
રાખી જણાવ્યું. સ્તારકોસને ગાળો ભાંડી યા
તેની સાથે મારામારી કરી તેને હસકેરવા એ-
લીઝનડોએ આ વેલા દરેક ધાર્યું નહીં.

‘કોઈ ખીજ સાથે?’ સ્તારકોસ ખોલી
હંથો ‘પણ તેનું શું? હું તો લગન થવાની
અગાડી આવી પુગ્યો છું; એટલે કસી મુશ-
કેલી છેજ નહીં! વાર, કયે દીવસે લગન
થવાના છે?’

‘પાંચમે દહાડો!’

‘અને તે કોણ સાથે?’ સ્તારકોસે ચુસ્ત-
થી પુછ્યું.

‘એક ફ્રેંચ અમલદાર સાથે!’

‘અલખતાં! યુનાનીઓને છુટાપણુ આ-
પવાને મસે અહીં આવેલા થોડાક કુતરાઓમાં-
નો એકાદ હશે!’ સ્તારકોસે ધીકારથી જ-
ણાવ્યું. ‘વાર તેનું નામ શું?’

‘કુપતન હેનરી ડી આલખરેટ.’

‘ત્યારે હું તમને જુલુ જણાઈ હું કે
હું હેનરીને તમારા ધંધાની વીગતથી માહીત-
ગાર કરીશ: એટલે તે કદીખી તમારી યા તમારી
દીકરી સાથે સંબંધ રાખશે નહીં; માટે સરસ
રસ્તો તો એજ કે તેમના વચ્ચેનું લગનનું
સાદું જ આજે નહીં ખને તો કાલે તોડી
નાખવું. હાજરન, મારી ધણીઆણી થવીજ
જોઈએ, અને હુંજ તેણીની દોલતનો ભાગીદાર
થઈશ.’

‘મારી દીકરીને તારા હાથમાં આપવાને
ખદલે હું આપઘાત કરી મરી જઈશ.’

‘કાલે આપઘાત કરવાના હો તો આજેજ
કાં નહીં કરતા? જીવ તમારો જશે, અને તેથી
ખી કાંઈ આરકાષેલેગોના લુટારૂઓના ધરાક
દાખલની તમારી વાત છુપી રહેશે નહીં!’

ખીજે અરધા કલાક સુધી ચીકજીક આ-
લ્યા પછી, તેનું પરીણામ સ્તારકોસની તરફે-
નમાં આવ્યું. ખીજે દીને લગનનો કોલ તોડ-
વાની વાત જાહેર કરવામાં આવી. હેનરી એનું
કશું કારણ સમજી શક્યો નહીં. તેણે એલીઝ-
નડોને યા હાજરનને યા કાચીસને મલવા
માંગ્યું; પણ તેને જણાવવામાં આવ્યું કે
તેઓ તેને મલી શકશે નહીં. હેનરી સાથનું
લગનનું સાદું તોડવાની વાત હાજરનને તે-
ણીના પીતાએ કેવી રીતે કહી હશે, અને તે
વખતે એલીઝનડો સાથે હાજરનને કેવું લાગ્યું
હશે, વીચારવું સહેલ છે. પણ વધારે કંટાળા-
સીક દેખાવ તો ત્યારે થયો, કે જ્યારે એલી-
ઝનડોએ પોતાની ખેટીને સ્તારકોસ સાથે
પરણાવવાની વાત જોડી, ત્યારે સ્તારકોસનું

નામ સાંભલતાંજ હાનન કમકમવા લાગી. નહી જણાયલાં કાંઈ કુદરતી ભેદી કારણથી તેણી તેને ધીક્કારતી હતી.

‘પીતા! શું તમને મારાં બવીષ્યનાં સુખનો કસો વીચાર નથી?’ હાનન નીરાશીથી પુછ્યું.

‘અને મારી આખર?’ એલીઝબેથએ વલતોંસવાલ પુછ્યો.

‘અને તમારી આખર શું એ માણસના હાથમાં છે?’

‘હા!’ એટલું બોલી એલીઝબેથે ઉત્તર આપ્યો.

‘હા!’ એટલું બોલી એલીઝબેથે ઉત્તર આપ્યો. હાનન તો તેજ તારીખે—એટલે તા. ૩૦ મી ડિસેમ્બર—થવાના હતા: ફરક એટલોજ કે કનયા તેજ હતી, પણ વરરાજા હેનરીને બદલે સ્તારકોસ હતો.

પણ તા. ૨૯મીની સાંજે ફોરકુમાં વાત ફેલાઈ કે તવંગર ચાર્લ્સ એલીઝબેથને તે દીવસે ખપોરના માથે લોહી ચડડ્યું હતું, અને તે ઘણી ધાસ્તી ભરી ખીમારી ભોગવતો હતો. સાંજે છ વાગતે લોકોને ખબર મળી કે એલીઝબેથ મરણ પામ્યા હતા.

ફોરકુના પણ ખ્યાલમાં નહી, એવો આ ખનાવ બન્યો હતો. પોતાની દીકરીના સુખને બદલે પોતાની આખર બહાલી ગણનાર આ ચખસ તે ખારે હકતાલાની દરખાસ્તમાં પોતાના કામનો હિસાબ આપવા ગયો હતો. પણ આ ખનાવથી હેનરીને પાછી આશા આવી હતી. તેણે છુપી રીતે કીધેલી તપાસ પરથી જણાયું હતું કે એલીઝબેથની ઘણી પણ નામરજી છતાં તેણે પોતાની દીકરીને સ્તારકોસ સાથે પરણાવવા કબજાત આપવી પડી હતી: આ પરથી તેણે કુદરતી રીતે ધારણ કે એલીઝબેથની કાંઈ છુપી આખર આ સ્તારકોસ બણતો હોવો જોઈએ, કે જે છુપી વાત એલીઝબેથે ખાહર શાવવા માંગતો નહી હતો. અને તેથીજ બ્યારે તેણે એલીઝબેથના મરણની વાત સાંભળી, ત્યારે તેને પાછી હિમ્મત આવી ગઈ. તેણે ધારણ કે હાનન હવે પોતાને જોઈએ તે

કરવા મુખત્યાર હતી; તેણે વહી વીચારણું કે સ્તારકોસને એલીઝબેથએ કબજાત આપી હતી; કાંઈ હાનનને આપી નહી હતી.

એલીઝબેથને મરણ પામવાને છઠ્ઠે દીવસે, સાંજે છએકને સુમારે, કારીસે ઓફીસવાલા ઓરડામાંથી બહાર આવી, બહાર ઉભો રહી વાટ જોતા સ્તારકોસને જણાવ્યું કે તેણે ગમે તે હવે ઓફીસવાલા ઓરડામાં જવું: આથી સ્તારકોસ તરતજ તેમાં પેદા. હાનનને પોતાના પીતાની ખુરસી પર ચુપચુપ બેઠેલી દીઠી. તેણીએ શોકનો પોશાક પેહેલ્યો હતો. તેણીની સામે ટેબલ હતી, જેની પર ચીઠીઓ, દસ્તાવેજો અને ચોપડીઓ બગેરે ઉંઘાડું પડેલું હતું. આ જોઈ સ્તારકોસે ધારણ કે પોતાના પાપના ધંધાની વાતથી હાનન અત્યાર અગાઉ વાડેક થયેલી હોવી જોઈએ; અને તેમજ હતું. તોપણ તેણે ધારણ કે એલીઝબેથે આરકાપે-લેગોના લુટાડેઓ સાથે વેહેવાર રાખતો હતો, અને તેમનો તે સરક હતો, એ ખીના હાનનને માલમ હોવી નહી જોઈએ: અને તેથીજ ખીક ખતાવી પોતાનું કામ કહાડી લેવા માટે આગલથી તે તદખાર થઈ આવ્યો હતો.

સ્તારકોસને જોતાંજ તેણી ખુરસી પરથી સાંતપણે ઉઠી, અને કારીસને હસારત કરી, તેને ઓરડામાંથી બહાર જતો રહેવા ફરમાવ્યું.

‘હાનન એલીઝબેથ; હું અહીં આવ્યો છું!’ સ્તારકોસે જણાવ્યું ‘તમે મને શા સારું અહીં બોલાવ્યો છે?’

‘બે કારણ સર’ હાનનને ઉતર વાલ્યો ‘પેહેલું કારણ એ કે મારા પીતાજીએ આપણ વચ્ચે જે સગપણ કરવાની તમને કબજાત આપી હતી, બલકે તમે તેવણને તેમ કરવા ફરજ પાડી હતી, તે સગપણ આજથી તુટેલું તમોએ ધારવું.’

‘અને, હાનન એલીઝબેથ!’ સ્તારકોસે બેપરવાઈથી ઉતર વાલ્યો ‘હું’ તેના બદલામાં તમોને ચેતાવું છું કે એવું પરીણામ શું આવશે, તે તમે જણતાં નથી.’

‘મેં તે માટે પુરતો વીમાર કાઢ્યો છે’ હા-
જાનને ઠંડાપણાથી ઉતર વાલ્યો ‘અને
તેટલા માટે નીકોલસ સ્તારકોસ! હું જણાવું
હું કે મારા પીતાજીની પેટેડી સાથનો સંબંધ
આજથી તમોએ છોડેલો ધારવો, અને આપણું
વચ્ચે પણ હવેથી સંબંધ જેવું કશું રહેલું
તમોએ ધારવું નહી.’

સ્તારકોસે આવા જવાબની કદીખી
આશા રાખેલી નહી હતી: અને તેથી તે લગ-
નને માટે મુસ્તાક રહ્યો હતો. પણ હાજાનના
જવાબ પરથી હવે તેની પુરતી ખાતરી થઈ
ગઈ, કે છુટાડ્યો સાથના એલીઝનડોના સં-
બંધની વાતથી હાજાન પુરતી રીતે વાકેફગાર
હતી, અને તેથીજ તેણે હવે જે જવાબ વાલ્યો
તે કમજાબથી હતો.

‘અને ત્યારે તમારા મરનાર પીતાના
ધંધાની સઘલી વાત તમોને માલમ છે;
છતાં, તમે મને આવો જવાબ વાલ્યો છો કે?’

‘મારો એજ જવાબ છે; અને હમેશ
એજ જવાબ હું તમોને તમારા મ્હોંપર કહીશ.’

‘ત્યારે હું ધારું છું કે તમોએ પેલા કે-
પતન હેનરી.—’

‘તમોએ તેવણું નામ આપણી વ-
ચ્ચમાં લાવવું નહી.’ હાજાન વચ્ચમાં ખોલી
હી. પણ વચ્ચે ખેંચી ઉઠવાથી સ્તારકોસને
શુસ્સે થવાનું કારણ રહે નહી, તેટલાં માટે તે-
ણીએ તરતજ વધાર્યું:—‘તમે પુરતી રીતે
જાણો છો કે કેપટન હેનરી ડી આલબરેટ હવે
કદીખી એલીઝનડોની દીકરી સાથે પરણવા તઈ-
આર થાય નહી. !

‘શું તેમ નહી ખની શકે?’

‘એ કાંઈ પ્રમાણીકપણું કહેવાય નહી.’

‘શા માટે નહી?’ સ્તારકોસે પુછ્યું.

‘કારણ કે જે છોકરીનો પીતા આરકીપે-
લેગોના છુટાડ્યો સાથે નાણા સંબંધી સંબંધ
રાખે, તેની સાથે કોઈખી પરણે નહી! નહી!
એક પ્રમાણીક સખસ જાણી જોઈ આવી રીતે
પેદા કરવામાં આવેલી દોલત કદીખી કણલ
રાખે નહી!’

‘પણ હું ધારું છું કે આપણી મુલ પા-
ખદથી આપણે વેગલાં ગયાં છીએ!’

‘તે આખરનો અત્યાર અગાઉ આપણે
નીવેડો લાવી મુક્યો છે.’ હાજાનને હીમ્મતથી
ઉતર વાલ્યો.

‘પણ મને કહેવા દો કે તમે તમારા પી-
તાની ઇચ્છાની વીરૂધ્ધ કામ કરો છો.’ સ્તારકોસે
જણાવ્યું.

‘મારા પીતાજીનો શો હેતુ હતો, તે હું તે
વખતે જાણતી નહી હતી; અને તેથી તેવણી
આજ્ઞાને હું તાબે થઈ હતી. હમણા હું જોઉં
હું કે એમ કરી તેવણી એક જલ સુધારું છું,
અને તેવણી આખરમાં વધારો કરું છું.’

‘એ તમે જાણતે કે—’

‘હું જાણું છું કે’ હાજાનને વચ્ચમાં
ખોલી હી ઉતર દીધી ‘આ ધીકારવા લાયક
ધંધામાં મારા અસરાફ પીતાજીને તમે ઉતા-
ર્યો હતો; હું જાણું છું કે તમે અમારા ઘરમાં
પગ મુક્યો નહી, ત્યાં સુધી મારા પીતાજી પ્રમા-
ણીક રીતે દોલત એકઠી કરતા હતા. મને માલમ
છે કે જ્યારે તેવણે પોતાની દીકરીનો હાથ તમને
આપવા ના કહ્યો, ત્યારે તમે તેવણને જાહેરમાં
ઉંઘાડા પાડવાનો દમ આપી, તેવણની મંજૂર-
યાત મેલવી હતી: અને તેથી હાલ જે રાહ હું
અપત્યાર કરું છું, તેજ મરનારની ખરી ઇચ્છા-
ને અનુસરતો છો. મારો હાથ તમોને આપવા
તેવણની મુદલ મરજી નહી હતી, પણ તમોએ
તેમ કરવાની તેવણને ફરજ પાડી હતી!’

‘જેમ તમોને દરસ્ત લાગે, તેમ કરો!
મારે કશું ખોલવું નથી.’ સ્તારકોસે ધમકીની
ઢપે જણાવ્યું ‘પણ હું તમોને ખુલ્લું જણાવું
હું કે જો તમે મારી સાથનું સાદું તોડશો તો—’

‘નીકોલસ સ્તારકોસ: તમે સઘલી વાત
જાહેર કરશો!’ હાજાનને ધીરથી અને તીર-
સ્કારથી જણાવ્યું.

‘હા—દરેક ખાખદ? સ્તારકોસે જવાબ
વાલ્યો.

‘નીકોલસ સ્તારકોસ! તમારેથી એમ
કરારો નહી.’

‘શા માટે નહીં?’ સ્તારકોસે પુછ્યું.

‘કારણકે એથી તમે પોતે જાંઘાડા પડશો!’

‘હાનનન: હું ઉધાડો થઈ!’ સ્તારકોસે હસીને બોલ્યો ‘શું તમે ધારો છો કે તમારો પીતા મારાં ખરાં નામ સાથે વેહેવાર રાખતો હતો? શું તમે એવું ધારો છો કે આરકાપેલે-ગોમાં સ્તારકોસે હુટાડે ધંધો કરે છે, અને ખપવાઓને વેચવાનો ધંધો કરે છે? નહીં! પણ જો તમે મને જાહેર કરવાની ફરજ પાડશો, તોજ હું સઘળું જાહેર કરીશ.’

‘નીકોલસ સ્તારકોસ:’ તેણી બોલી ‘હું જો ચાહું તો મારા એક ચપ્પે તમોને આ ધડી-એ ફર કરું. હું જાણું છું કે તમે શા કારણ સર મારી સાથે પરણવા માંગો છો. ફક્ત મારા પિતાજીની હોલટ પર તમારો હોલો બોલાયો છે! એ સીવાય બીજાં કસાંને માટે તમે આ ખપી જ-જાસ કરતા નથી! હું તમોને ખુલ્લું જણાવું છું કે મારો વારસો મેલવવા માટે તમો આ સઘળું કરો છો. હું તમોને તે આપતે: પણ નહીં! કરોડો રૂપામાંથી તમોને જીજ રૂપા પણ હું કદી આપીશ નહીં! સ્તારકોસ! એ હુંજ રાખીશ, અને મારે ગમે તેવી રીતે એ હું વાપરીશ: નહીં! એક કુટ્ટી ખદામ પણ તમોને હું આપીશ નહીં! અને હવે અહીંથી જતા રડો. મારું ઘર આજે ધડીએ તમે છોડી જાઓ. હું તમોને છુ-કમ કરું છું કે એકદમ મારાં ઘરમાંથી તમોએ નીકળી જવું! એકદમ!’ હાનનન ગુસ્સાથી જમીનપર પગ દોડી બોલી.

‘હાનનન એલીઝાબેથ!’ સ્તારકોસે હાંત કમકમાવી બોલ્યો ‘હા! હું કહે છે તે ખરું છે! તારી હોલટ મારે હસ્તક થવી જ ને-હએ! કોઈની રીતે હું એ મેલવીશ! હા! ખચ્ચીત, એ હોલટ મારી થશે!’

‘નહીં! હું તેમ ખનવા દઈશ નહીં! તમારા હાથમાં જવા દેવા કરતા હું તે સમુદ્રનાં પાણીમાં હોમાવીશ! હા! હું તેમ જરૂર કરીશ!’ હાનનને પણ મક્કમપણે ઉત્તર વાલ્યો.

‘હું ગમે તે બોલ! પણ મેં કહ્યું છે, તેમ હું એ જરૂર તારી પાસેથી છીનવી લઈશ! સ્તારકોસે ઉચ્ચાર્યો શબ્દ અત્યાર સુધી કદી બી બોલે પડ્યો નથી! હું તે માંડું છું!’ એટલું બોલી સ્તારકોસે હાનનનનો હાથ મજબૂત પકડ્યો. તેનો ગુસ્સો તેના કાજીમાં રહેલો દી-સ્યો નહીં. તે છુની જેવો થઈ ગયો હતો.

હાનનને એક પલમાં સઘળું જાણ લીધું. તેણીએ જાણ્યું કે સ્તારકોસ તેણીનું છુન કરવા તક આર થયો હતો. પણ તેણીએ તે પહે પિ-તાની સમય સુચકતા બોધ નહીં હતી.

‘સારીસ!’ તેણીએ માટેથી હાંક મારી.

ખારણું ઉઘડ્યું,—અને કદાવર આંગનો સારીસ ચોરડામાં દાખલ થયો.

‘આ માણસને ખાહેર હાંકી કહાડ!’ હાનનને હુકમ કીધો.

એક પલમાં સારીસના લોખંડી હાથો સ્તારકોસની કમ્મર આસપાસ વીંટલાયા, અને હજીતો સ્તારકોસ કાંઈ ખેંચતાણુ કરે, તેની અ-ગાડી એક પંખેડું ઉંચકી લઈ જાય તેમ, સારીસ તેને ઉંચકી ચોરડામાંથી નીકળી પડ-યો. સારીસના રાહોડ હાથો એવાતો મજબૂત રીતે વીંટલાયા હતા કે, સ્તારકોસ ઘણી મુસકે-લીએ પોતાનો દમ ખેંચતો હતો. તે જાણે ચુંગલાઈ જતો હતો. તે છુમ મારતે, યા બેલતે, યા છુટવા કોશિશ કરતે, પણ તે વખતે સ્તારકોસ તદન નાચાર થઈ ગયો હતો. સારીસ તે વેલા એક રાક્ષસ જેવો જરેમંદ થય-લો દીસ્તો હતો. તેણે સ્તારકોસને ઉંચકી, કમ્પાઉન્ડની ખાહેર રસ્તા પર નાખ્યો, અને તેજ વેલા તે બોલ્યો:—

‘હું તુંને મારી નાખતો નથી: કારણ કે તેવણું મને તેમ કરવા જણાવ્યું નથી: જ્યારે તેવણું મને એ કામ કરવા કહેશે, ત્યારે સ્તારકોસ! હું તેમ જરૂર કરીશ!’ અને એ-ટલું બોલી તેણે કમ્પાઉન્ડનું ખારણું ખંધ કીધું.

તે વખતે રસ્તા પર કોઈ નહીં હતું; જો કોઈ હતો તો કેરીસ્તા વહાણના કપતાન સ્તાર-કોસને વધારે ભારી પડતે.

એલીઝનડોના ધરમાંથી અપમાન ભરેલી રીતે સ્તારકોસને હાંકી કહાડવાનો ખનાવ જોવા માટે ત્યાં કોઈ અભણો નહીં હતા; પણ કેટલાકોએ તેને ધરમાં દાખલ થતા જોયો હતો, એ પુર-ણું હતું. પણ સ્તારકોસને એલીઝનડોના ધરમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો, એવી વાત જ્યારે હેનરીના કાન પર આવી, ત્યારે તે તદ્દન નાઉમેદ થયો: તેણે ધારયું કે હાબ્ઝને તેને પોતાના બવીખ્યના ખાલી તરીકે પસંદ કીધેલું હોયું જોઈએ: અને એ વીચારથી તેની સજીવન થયેલી આશા પર જખરદસ્ત ફટકો પડ્યો. હાબ્ઝન સાથે જ્યારથી તેનો સંબંધ તોડી નાખવામાં આવ્યો હતો, ત્યારથી હેનરીને આ સ્તારકોસ સામે શક ખેઠો હતો, અને તેથી અનેક વખત તે ખંદર આગલ ઉભો રહી કે-રીસ્તા વહાણ અને તેની પરના માણસોની હીલચાલ દુરખીનની મારફતે તપાસતો હતો. ‘આ સ્તારકોસ કોણ છે? તે કયા દેશનો વેપારી છે? તે શું વેપાર કરે છે? વગેરે સવાલો હેનરી પોતાના મનમાં પૂછતો. તેણે ખંદર પરના યોગ્ય ખલાસીઓમાં પણ સુપ તે માટે તલાસ કીધી, પણ તેને ખરું માલમ પડ્યું નહીં. તે એટલીજ વાત જાણી શક્યો, કે સ્તારકોસ અને તેના વહાણે એકથી વધુ વખત કોરકુંડું ખંદર કીધું હતું, અને દર વખતે જ્યારે તે ઉપડી જતો, ત્યારે તે કયે ઠેકાણે ઉપડી જતો હતો, તે કોઈને જણાવવામાં આવતું નહીં હતું. પુદકેરીસ્તા વહાણ પરના ખલાસીઓ વટીક તે વીશે જાણતા નહીં હતા. કયું ખંદર કરણું, તે ફક્ત સ્તારકોસના હાથમાં હતું. આ ખખ-રો પર પુરતી રીતે ઘોર કરયા પછી હેનરી એ-વા ઠરાવ પર આવ્યો કે પોતાના આ કરીફની હીલચાલ ઘણી શક ભરેલી છે, અને તેથી તેણે છુપી રીતે તે પર તકેદારી રાખવા ઠરાવ્યું તેને વધારે તો અજીવની એ લાગી કે આવા શકમદ પુરૂષ સાથે હાબ્ઝન અંત્રી પરણવા કેમ થઈ, ખલકે તેણીના ખાપે તેમ કરવા શા માટે તેણીને ફરજ પાડી? આ ખપું ભેદી હતું, અને

તેથી હેનરી કાંઈ યોડો શયવણમાં પડ્યો નહીં. જો કે સ્તારકોસે સધણું ભોંપાણું જાહેર કરવાની હાબ્ઝનને ધમકી આપી હતી, તોપણ લાંબો વીચાર દોડાવતાં સ્તારકોસે તેમ કરવા દ-હાપણું ભરયું ધારયું નહીં, અને તેથી તેણે હા-લ તરવ સુપકીડી સજીથી સરસ રસ્તો ધાર્યો. વખત આવવે તેણે એલીઝનડો સરાફનું ભોંપા-ણું ફોડી દેવા ઠરાવ્યું, અને એમ કરી સ્તારકો-સ પોતે પણ હાલ તરત પાછો સ્વતંત્રપણે પોતાનો ધંધો ચલાવવા શકતીવાન થયો.

પોતાના એલીઝનડોના મકાનમાં જે આ-દરસ્તકાર હાબ્ઝનના અને કારીગરના હાથથી મલ્યો હતો, તે સધળી વાત સ્તારકોસે પોતાના મદદગાર સ્કોપેટોને જણાવી દીધી, અને તેણે પણ સુપકીડીનો અખત્યાર કીધેલો ઉમદા કાનુ-નાપસંદ કીધો. પણ આખને હુચ્યાઓને વધુ અજીવની લાગી તે એ હતી કે પોતાની પીતાની સઘલી છુપી ખાખદ જાણ્યા છતાં હાબ્ઝન તેઓ સાથે આવી રીતે કેમ વરતી? સાધારણ રસ્તો તો એ હતો કે તેઓને નાણાની રકમ આપી, તે-મના મ્હોંડાં સુપ કરવાં, પણ તેથી ઉલ્લેખ રસ્તો હાબ્ઝને શા માટે અખત્યાર કીધો હતો? તેઓ એનું કશું કારણ સમજી શક્યા નહીં.

એલીઝનડોના મકાનમાં પોતાને મલેલા અપમાનના દીવસથી તે તા. ૧૨મી નવેમ્બર સુ-ધીના દીવસોની વચ્ચે એક કલાકની સ્તારકોસે પોતાનું વહાણ છોડ્યું નહીં. તે પોતાની મતલબ કેવી રીતે પાર પાડવી, તેની તરેહવાર યોજ-નાઓ પોતાના મનમાં કરતો, પણ કોઈની રસ્તો તેને સુજ પડ્યો નહીં.

હેનરી પણ સેજ વખત ખંદર પર જઈ, ખાકીનો આખો વખત પોતાના ધરમાંજ ભરાઈ રહી, વીચાર કરવામાં મુજબર હતો. હાબ્ઝન સાથે એક વાર ફરીથી તેણે મુલાકાત લેવાને દર-સ્ત ધારયું નહીં: તોપણ તે છેકજ આશાખં-ગ થયો નહીં હતો.

તા. ૧૨મીએ એક કામલ તેને ઘરે પહોં-ચાડવામાં આવ્યું. તેણે ધારયું કે હાબ્ઝન તરફનું હોયું જોઈએ. તેણે તે ઉંઘાડ્યું, અને

નીચે સહી જોઈ તે ઠગાયો નહીં હતો. આ ચી-
ઠી નાની પણ હાબ્બનના પોતાના હાથ દસ્કતે
લખેલી હતી: જે નીચે પ્રમાણે લખેલી હતી:—

હેનરી,—મારા મરહુમ પીતાજીના મરણથી જોકે
હું સ્વતંત્ર થઈ છું; પણ મારે વીધે તમેએ સઘણો
વીચાર કરવો નહીં જોઈએ. એકીઝનડોની ખેટી તમારે
લાયકની નથી. નીકોલસ સ્તારકોસ જેવા એક લુચ્ચા
શખસનો હું કદીખી વહુ ઘણી નહીં? પણ તમારા જે-
વા જા અને પ્રમાણીક સખસની ધણીઆણી યવા-
નું મારા નસીબમાં સરજેલું નથીજ: મારે લીધે તમે-
ને જે દુઃખ ઉપજ્યું હોય ત્યાં તમે નીરાશ થયા હો-
ય તો, તે માટે મને માફ કરજો, અને હવે છેલો
સલામ.

હાબ્બન એકીઝનડો.

જેવી આ ચીઠી હેનરીએ વાંચી કે, તે
તરતજ હાબ્બનના ઘર તરફ દોડયો. પણ ઘ-
રના તેમજ કમ્પાઉન્ડનાં પારણાંઓ ખંધ હતાં.
જાણે હાબ્બન અને ક્ષારીસ કદીખી તે ઘરમાં
પાછાં ફરશે નહીં, એમ જણાતું હતું.

હવે આપણે આરકાપેલેગોના લુટારૂ
સેકરેટીફ અને તેના વહાણોને સીક્ષા કરવા
માટે કોરકૃથી હપડી ગયલી સીફિનતા નામની
મનવાર તરફ નજર દોડાવે. આપણે જાણે
છીએ કે આ મનવાર કેટલાક વેપારીઓથી ખને-
લી એક મંડલીએ તથા આર કીધી હતી, અને
તે કેપતન સ્ત્રાદેનાના ઉપરીપણા હેઠલ ઉપડી ગ-
ઈ હતી વલી આપણે જાણી ગયાં છીએ કે સી-
ફિનતા મનવારને સંપિણાં કામથી સ્તારકોસ
જરા ઘભરાટમાં પડ્યો હતો. શા માટે, તે આપ-
ણે આગલ આગતાં જોઈશું. સીફિનતા મનવાર
તો સેકરેટીફ નામના એક અકંગ લુટારૂને
અને તેના કાફલાને શીક્ષા કરવા કેપતન સ્ત્રાદે-
નાના નાણુદાપણા હેઠલ ઉપડી ગઈ હતી, ત્યારે
સ્તારકોસને ખીલવાતું કારણ શું હતું? સ્તારકો-
સ એક લુટારૂ હતો. એ ખરી વાત, પણ ત્યારે તે
શું પોતાનાજ એક ધંધાદારી—પેલા અકંગ
લુટારૂ સેકરેટીફ—ને તે માટે અગાડીથી સંભા-
લમાં રહેવા ચેતવણી નહીં આપે? તેણે તેમ
આપી કે નહીં, તે તેનું કામ હતું; પણ તેણે
તેમ કીધું હતું કે નહીં, તે તો તેજ જાણે!

પણ આ વાત તો ખરી હતી કે આર પાંચ
મહીના રહી, લુટારૂઓના પાંચ નાના વહાણો
દુખાડી નાખી, અને ખેને જપત કરી સીફિનતા
વહાણુ સીઓ ખંદરે પાછું વહ્યું હતું. આ વખતે
તેનો નાણુદા કેપતન સ્ત્રાદેના નહીં હતો, પણ
તેને ખદરો કેપતન તોદરોસના નાણુદાપણા હેથ-
લ મનવાર સીફિનતા સીઓ ખાતે પાછી ફરી
હતી. કેપતન સ્ત્રાદેના લુટારૂઓ સાથે લડતાં
મરણ પામ્યો હતો, અને તેથી તેની લાસને દ-
રિયામાં ઘટતાં આદરમાન સાથે દફનાવી, મન-
વારને તોદરોસના નાણુદાપણા હેઠલ સીઓ
ટાપુ પર હંકારી લાવવામાં આવી હતી. કે જે
ટાપુ પર તે વેલા હેનરી પણ હતો, પણ હેનરી
ત્યાં કેવી રીતે જઈ લાગ્યો? ત્યાં તેને જવાતું
શું કારણ હતું? આ સવાલોનો જવાબ નીચ-
લી હકીકત પરથી જણાશે.

કોરકૃ ખાતે હાબ્બનના શુભ યવાથી
હેનરીની લાગણીને અને આશાને જખરદસ્ત
ફતકો પડ્યો હતો. હાબ્બનને જણાવ્યું હતું કે
તેણીએ સ્તારકોસ સાથનું લગણું સાદું તો-
ડ્યું હતું: કારણ કે સ્તારકોસ એક ‘લુચ્ચો’
હતો વલી તેણીએ તેજ ચીઠીમાં લખ્યું હતું કે
તેણી હેનરી સાથે પરણી શકતી નહીં હતી: કારણ
કે હેનરી જેવા જલા અને પ્રમાણીક સખસની ધ-
ણીઆણી યવાતું તેણીના કીસ્મતમાં નહીં હતું!
અહીંઆં કાંઈ બેદ હતો. તે શું? તેનો જલા-
સો મેલવવાને માટે હેનરી તેણીને કયાં સોધે?
કેટલાંકોની પેટે ખાહેરથી અસરાફ અને અંદર
ખાનેથી ખરાખ, એવા વરગમાંની શું હાબ્બન
હતી? ના! હેનરીએ એક ધડીભાર ખી તેમ મા-
ન્યું નહીં. શું ત્યારે તેણીના પીતાની છંદગીનો
કાંઈ સીલા સફો હતો? પણ અલીઝનડો અને
આ સ્તારકોસ વચ્ચે એટલો ખથો ધાડો
સંખંધ શા માટે હતો?

હેનરીએ આ સવાલો પોતાના મનમાં પુછ-
યા: પણ તેના જવાબો તેને મલી શક્યા નહીં.
એકીઝનડોની પેડેડીના પારણા ખંધ ઠરવામાં
આવ્યાં હતાં. મરનાર સરાફતું ઘર તેના કુટુંબે
તથા દીધું હતું. ક્ષારીસ પણ પોતાની શેકાણી-

ની પેટેજી શુભ થયો હતો. તેઓ ક્યાં ગયાં હતાં ?

હેનરીએ કોરકુ શેડરમાં ખસે ઉઠાણુ શોધ ચલાવી. દરેક ગલીએ ગલી ખસકે દરેક ઘર આગલ જઈ, તેણે શોધ ચલાવી આખરે તેને પતો મળ્યો: જે પરથી તેણે ધારયું કે હાન્નર્ધન કોરકુનું ટાપુ છોડી ગયલી હોવી જોઈએ. કોરકુમાં આવેલાં એલીપા ખંદર પરથી એક દહાડે, એક મરદ અને એક આસરે એકવીસ વરસની અખલા (જે પેલા મરદની શેકાણી જેવી લાગતી હતી તે) એક નાનું વહાણ બાડે લઈ કેઠે ઉપડી ગયાં હતાં. વહાણ ક્યાં જવાનું હતું, તે કોઈને માલમ નહીં હતું.

તેઓ ક્યાં ગયાં હતાં ? શું સ્તારકોસે તેઓને ફાંદામાં તો નહીં લીધાં હોય! તેણી કેરીસ્તાના કપતાનના સપાટામાં તો નહીં હોય!

આ વીચારો જેવા હેનરીના મગજમાં ધ્રુવસ થયા, કે તેનું મગજ ફરવા લાગ્યું. પણ તે હવે શું કરે? સ્તારકોસને હવે તે ક્યાં સોધે! કેરીસ્તા વહાણ ક્યાંથી આવ્યું હતું તે, તથા યાહું ક્યાં ઉપડી ગયું તે, કોઈને માલમ નહીં હતું. આ ખનાવ ખચ્ચીત શક ઉપજાવે એવો હતો! પણ હેનરી હવે શું કરે? નાચાર! નાચાર! નહીં! લડાઈ પાછી ઉઠી હતી, માટે આગલની પેટે યુનાનીઓ તરફથી તેમના છુટાપણુ માટે લડી પોતાનું મન વેરવાનો ઉપાય તેના હાથમાં હતો, અને તે ઉપાય પર તેણે અમલ પણ કીધો. કડાચ લડાઈના મેદાનમાં તો હાન્નર્ધન યા ક્ષારીસ દેખાવ નહીં દે ? તે સીઓ ખાતે ગયો, જે લડાઈનું મુખ્ય ધામ હતું. તેણે લડાઈમાં ખાહુદુરી ભર્યો ભાગ ખજાળો; અને અહીં સીઓ ખાતેજ એક હીમ્મતવાન અખલાએ પણ નખલો ભાગ ખજાળો નહીં હતો? આ અખલા કોઈજ નહીં પણ સ્તારકોસની દુઃખી મા પણ યુનાનીઓના છુટાપણુ માટે લડનાર હીમ્મતવાન એનદરોનીકા હતી. સીઓ ખાતે લડાઈ ચાલી, તે વખતે તરફીય સતાવાલાઓને હાથ પકડાયેલા હજારો ખંધીવાનોને સ્તારકોસ તરફથી સ્કોપેટોએ વેચાતા લીધા, અને તેમને સ્મીરના

અને આફ્રીકાના ખારખરી ખાતે શુલામા દાખલ વેચ્યા. આ લડાઈઓમાં કુદરત એક અજબ ખેલ ભજવી ખતાવતી હતી. એકમાં પોતાના જતીલાઓને છુટાપણુ આપવા માટે લડાઈના મેદાનમાં જીપલાવતી હતી, જ્યારે તેણીને ખેડે દુશ્મનોને મદદ કરતો હતો, અને ખીજાઓ ઉપરાંત પોતાના જતવાલાઓને શુલામા દાખલ વેચતો હતો!

પણ આ સીઓ ખાતેજ હેનરીને પાછી ખહાલુર એનદરોનીકા સાથે મુલાકાત થઈ. આ એનદરોનીકા પોતાની જાંઘળી માટે હેનરીને આભારી હતી. આગળ થયેલી ચાઈદરી આગલની લડાઈ વખતે દુશ્મનને હાથે કપાઈ જતાં હેનરીએ એનદરોનીકાને ખચાવી હતી; અને તેથીજ હેનરીને ફરીથી લડાઈ પુરી થતાંજ મેદાનમાં જોતાંજ તેણી તેની તરફ દોડી ગઈ, તેમાં નવાઈ જેવું કશું નથી.

‘હેનરી! ખેટા હેનરી!’ તેણી હેનરી આગલ દોડી જઈ, એક માતાના જેવા ખ્યારથી હેનરીના કપાલ પર ખોકી લેતાં ખોલી.

‘એનદરોનીકા! તમે પાછાં અહીંઆ!’ હેનરીએ અજબખ થઈ જણાવ્યું.

‘હા! મારા જતીલાઓને જીલમગારોના હાથમાંથી છોડવવાની શું મારી ફરજ નથી?’ એનદરોનીકા મગજખીથી ખોલી.

‘એનદરોનીકા! યુનાની દેશ તારે માટે ખચ્ચીત મગરૂર રહેવો જોઈએ!’ હેનરીએ ઉતર વાલ્યો ‘યુનાન દેશે મગરૂર રહેવું જોઈએ કે તેની તરફથી લડવાને માટે મરદોજ નહીં પણ લડાયક અખલાઓ જંગમાં કમ્મર કસવા તઈઆર થાય છે! ખચ્ચીત! જ્યારે એવુંજ છે, ત્યારે તો જે પલ જાય છે, તેમાં યુનાન દેશ ઇસલામી સતાવાલાઓના હાથથી વધુ વાર કચડારો નહીં, પણ તેમને હાંકી કહાડશે.’

‘હેનરી! હું તે જાણું છું! અને હૃશ્વર પાસે હું એટલુંજ માંગી લઉં છું કે મારાં દેશને છુટાપણુ ખસેલું જેવા જેટલી જાંઘળી ખસે!’

ત્યાર પછી ખન્ને જણે લગાઈના મેદાન-
માંની પોતપોતાના દુઃખની વાતો અકેકને કહી.

‘પણ એનદરોનીકા !, હેનરીએ પુછ-
યું ‘એલીઝનડો ખરેખર કોણ હતો, તે ત-
મે જાણો છો કે ?’,

‘નહી !, એનદરોનીકાએ ઉતર વા-
લ્યો ‘હું તે કેમ જાણું ? અને તમે મને આ
સવાલ શા માટે કીધો ?’,

‘કારણ કે એક યા એ વખત જ્યારે
મેં તમારું નામ તેની હજીરમાં કહ્યું, ત્યારે
ધણી અભયખ જેવી રીતે તે ધ્યાન આપતો
મને જણાયો. એક દહાડે તેણે મને પુછ્યું ‘હ-
તું કે આઈદરીની લગાઈ પછી તમારું શું થયું
હતું, અને તમે ક્યાં છતાં ?’

‘હું તેને વીધે કહું જાણતી નથી, અને
મેં કદીખી એનું નામ સાંભળ્યું નથી.’

‘ત્યારે તો આ એક વહી એક નવો
ભેદ છે, કે જેનો ખુલાસો હું સમજી શકતો
નથી; અને હવે જ્યારે એલીઝનડો મરણ
પામ્યો છે, ત્યારે તો એનો ખુલાસો કદીખી
થાય, એમ હું ધારતો નથી.’ ત્યાર પછી તે
ખોલતો ચુપ રહ્યો. તે કોરકું ખાતે ખનેલા
ખનાવો યાદ કરતો હતો. એકાએક તેણે એ-
નદરોનીકા તરફ ફરીને પુછ્યું: ‘લગાઈ સઘ-
લી તમામ થશે, ત્યારે તમે શું કરશો ?’

ત્યારે હું ‘મરવા માટે ધૈર્ય પાસે હું-
આ માંગીશ; કારણ કે આ ધરતીપર મેં સં-
સાર સુખ કદી ભોગવ્યું નથી.’

‘એનદરોનીકા—આ શબ્દો સાંભલી
હું ધણી દલગીર છું.’

‘તમારી દીલસોજી માટે હું તમારો
ઉપકાર માનું છું,’

‘છટા!’

‘પણ હેનરી! તમે મને જણાવ્યું હતું
કે એક અખલા સાથે તમે પરજીવાના હતા,
તેટલાં એક હરીફ તમારી વચ્ચેમાં આવ્યો.
તેનું વાર્ડ નામ શું?’

‘એક થક ભરેલી હીલચાલના વહાણ-
નો તે નાજુદા હતો’ હેનરીએ જણાવ્યું ‘અ-

ને હાજીર કોરકું ખાતેથી ફેટે જતી રહી,
તેજ વેલા આ વહાણ પણ ઉપડી ગયું હતું:
ક્યાં? તે કોઈ જાણતું નથી?’

‘ખુદા તને આ અખલા પાછી મેલવી
આપે!’ એનદરોનીકાએ આતુરતાથી જણાવ્યું
‘પણ વાર્ડ તારા આ હરીફનું નામ શું?’

‘નીકોલસ સ્તારકોસ !’

‘શું ?’

આ નામ સાંભલી એનદરોનીકા ધભરાઈ
ગયલી જણાઈ.

‘શું છે?’ હેનરીને એની કસી સમજ
પડી નહી, તેથી પુછ્યું. ‘કેરીસ્તાના નાણદા-
ના નામથી તમો એટલો ધભરાટ શા માટે
કરો છો ? ખોલો ! એનદરોનીકા ! મને જણા-
વો કે આ સખસ ખરેખર કોણ છે ?’

‘નહી—હેનરી—કદી નહી !’ એનદરો-
નીકાએ ઉતર દીધો.

‘ત્યારે તમે એને ખોલ્યો છો ?’ હેન-
રીએ જણાવ્યું ‘એનદરોનીકા ! શું તમે મને
કોણ છે, તે નહી કહો ? એ શું ધધો કરે
છે ? હમણા એ ક્યાં છે—આપણે એને હાલ
કયે ઠેકાણે શોધવે ?’

‘હું જાણતી નથી !’

‘નહી—તમે ખોટું ખોલો છો ! એનદરો-
નીકા ! તમે જાણો છો, છતાં તમે એ ખા-
ખદ છુપાવો છો. તમે મને—મને—મને—કહેજા
ના પાડો છો ! કડાચ તમારા એક શબ્દ
પરથી મને તેનો—અને તે સાથે હાજીરન-
નો—પતો મળે અને તોજણ તમે મને કહે-
વા ના પાડો છો !’

‘હેનરી !’ એનદરોનીકાએ ઉતર વાલ્યો
‘હું કાંઈ જાણતી નથી ! આ કેપતનને હું
ખોલખતી નથી ! હું નીકોલસ સ્તારકોસને ખી-
જાણતી નથી !’ અને એટલું ખોલી તેણી
હેનરી આગલથી ચાલી ગઈ. થોડીક પછી છ-
ધી તો તે વીચારમાં વીચારમાં ત્યાંજ ઉભો
રહ્યો, પણ પાછલથી જ્યારે તેનું ધ્યાન
પાછું ઠેકાણે આવ્યું, ત્યારે એનદરોનીકાને
સોધી કહાડવા તેણે દરેક કોરોશ કીધી, પણ

તે સઘલી ફોકતમાં હતી. એનદરોનીકા તેને મલી થકી નહી. એ પરથી ખુલ્લું જણાતું હતું કે તેણી સીઓતું ટાપુ છોડી ગયલી હોવી જોઈએ.

સીઓ ખાતે થયલી લડાઈ અધુરે ગઈ; અને ત્યાં ખીજી લડાઈ ઉઠે, એવો કસો સંભવ નહી હોવાથી અમલદારો અને લશ્કરના માણસો ત્યાંથી ઉઠાંગરી કરવાની દોડધામમાં પડયા હતા: અને તેજ પ્રમાણે હેનરી પણ ગ્રીસ ખાતે ઉપડી જવાનો હતો. પણ તે જે દહાડે સીઓથી ઉપડવાનો હતો, તેની એક દહાડો આગમ્ય સમી સાંજે તેને એક ચીઠી ટપાલમાં મલી, આ ચીઠીપર 'કોરીન્ડ' નો પોસ્ત-છાપ હતો. આ ચીઠી નીચે પ્રમાણે હતી:—

'કોરિકુના વેપારીઓની મંડળીની 'સીફ્ટિનતા' મનવાર પરના કેપતનની જગ્યા ખાલી છે. જો કેપતન હેનરી ડી આલખરેતની મરજી હુટારૂ સેક્રેટરીફને અને આરકીપેલેગોના હુટારૂઓને કચડી નાખવાની હોય, તો તેણે માટે એ જગ્યા તદ્દયાર છે.

માર્ય માસની શરૂઆતમાં એ મનવાર એને-પોમેરાની નજદીકના સમુદ્રમાં પડી રહેશે, અને પોતાના કેપતનને મનવાર પર લઈ જવા ત્યાંનાંજ 'ઓરા' અખાતમાં એક હોડી તદ્દયાર રહેશે.

પોતાને દરસ્ત લાગે, તેવી રીતે મનવારને હુટારૂઓનો કચડધાન કહાડવાની કેપતન હેનરીને હુટ છે.

એમાં કોઈની સહી નહી હતી. અલસરે પણ એલખીતા નહી હતા. આ ચીઠી કયાંથી પ્રાકલવામાં આવી, તે પણ જણાતું નહી હતું. તોપણ સીફ્ટિનતા મનવારની કસી ખપ્પર કેટલુંક સુધી કોઈને મલી નહી હતી, તે હવે આ ચીઠીથી મલી હતી. હેનરીને સમુદ્રમાં પોતાની હીમ્મત દેખાડવાની આ સારી જેવી ટક મલી હતી. વલી સેક્રેટરીફની પુઠે લાગવાની અને કડાચ આરકીપેલેગોના હુટારૂઓ સાથે હમાજેર કરવાની ટક મલે એવું હતું. કડાચ દરિયામાં નીકેલસ સ્તારકોસ અને તેના કેરીસ્તાને જોવાની પણ આથી ટક મલે, એવું હતું.

હેનરીએ થોડા વખતમાં નક્કી કરાવ કીધો—તેણે પેલાં કાગલમાં કીધી માંગણી સ્વીકારી.

સીઓ ખાતેથી તે ઉપડી ચાલ્યો. માર્ય માસની પેહલી તારીખે પપોરના તે સલામત એનેપોમેરા ખાતે જઈ પુગ્યો. 'ઓરા' ખંદર આગલ એક હોડી તેની વાટ જોતી ઉભી હતી.

'મારૂં' નામ કેપતન હેનરી ડી આલખરેત છે.'

'કેપતન હેનરી ! તમે મનવાર પર જવા માંગો છો ?' હોડીમાના વડા ખલાસીએ પુછ્યું.

'હા, હમણાં' હેનરીએ ઉતર વાલ્યો, અને તેણે હોડીમાં કુદકો માર્યો. થોડી વારમાં હોડી 'સીફ્ટિનતા' મનવારની નજદીક જઈ લાગી. હેનરી મનવાર પર ગયો. જેવો તેણે તુટક પર પગ મુક્યો કે મનવાર પરના સઘલાં માણસોએ એકઠાં થઈ માન આપ્યું, અને મનવાર પર તરતજ વાવડે ચહાડવામાં આવ્યો.

કામચલાઉ કેપતન તોદરોસે તેજ વેલા આગલ વધી, નમન કરી, સઘલાઓ સમજે તેમ મોટેથી હેનરીને કહ્યું: 'સીફ્ટિનતાના અમલદારો અને ખલાસી સમસ્ત લોક પોતાના કમાન્ડર હેનરી ડી આલખરેતને ઘણી ખુશીથી સત્કાર કરે છે.'

આપણે આગલ જોઈ ગયાં તેમ સીફ્ટિનતા એક મનવાર હતી, ચાને લડાઈનું ખારકસ હતું. તેની પર ચોવીસ રતલી ગોલા ફેંકનારી ખાવીસ ટોપો અને ખાર રતલી ગોલાઓ ફેંકનારી છ ટોપો હતી. મનવાર ઘણી સરસ પાંધણીની હતી, અને તેની ચાલ પણ ઘણી ઝડપવાલી હતી; તેથી તેના સપાટામાંથી કોઈખી વહાણ નાસીને જટકા જાય, એમ ધારવામાં આવતું નહી હતું. મનવાર પર યુનાનીઓ, ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેન્ચ એક સરખી સંખ્યામાં હતા. મદદનીસ નાજુદાતું નામ કેપતન તોદરોસ હતું. આ તોદરોસ આસરે પચાસ વરસની ઉમ્મરનો હતો, તે યુનાની અને હાઈ-

દરાનો વતની હતો. સીફેનતા વહાણ તેને ધરા-
વવા માટે મગર હતું, એમ કહીશું તો તેમાં
કસી સરાગાત સમજવી નહી.

સેકરેતીફ તથા તેના હુટાર સોખતીઓ-
નો અને તેમના વહાણોનો નાશ કરવાનું કા-
મ સીફેનતા મનવારને સોપેલું હતું. તેને આ-
રકાપિંગોમાં ફરયા કરી, ચોકાસી રાખવાનું
કામ ખજવતું હતું. તેજ દીને રાતના સીફેનતા
મનવાર પોતાનું ધારેલું કામ ખજવતા ઊપડી
ગઈ આમરે એક પખવાડયું સુધી તેઓએ
સહી સલામત મુસાફરી કરવા કીધી. મારમ
માસના છેલ્લાં પખવાડયામાં તો ઇજ્યન
અમુદ્રમાંના લેમોસ નામના ટાપુ આગલથી
આ મનવાર પસાર થઈ ગઈ. આ ટાપુ પી-
સતાલીસ માઈલ લાંબો અને પંદરથી અ-
ઢાર માઈલ પોહોલો છે. સીફેનતા મનવાર
આ ટાપુના ખારામાં દાખલ થઈ. મનવાર
પરનો ખુટી ગયલો સર સામાન, તથા ખાંધ
ખારાકી અને પોશાકી આ ટાપુમાંથી મેલવવી
હતી, ખંદર લોકોથી ચીકાર થયલું હતું; કારણ
કે તે વખતે આ ટાપુ વેપારનું એક મુખ્ય મઠક
તરીકે લખાતું હતું. વળી ત્યાં ઘણા વહાણો
વટીક ખાંધવામાં આવ્યાં હતાં. અહીં હેનરીએ
તથા તેના હાથ હેયલનાઓએ જે ખખર મેલવી,
તેથી ખનતી ઉતાવલથી આરકાપિંગોમાં ઉપડી
જવું સીફેનતા માટે અગત્યનું હતું. આ ટાપુ-
માંથી ઘણાને મ્હોંડેથી 'સેકરેતીફ' નામ સંભ-
લાતું હતું. તેથી એક વખત તોદરેસ પોકારી
હડયો : 'આહ ! એ ગ્રહસ્થ સાથે મ્હોંડે
મ્હોંડું મલવા હું ઘણા આતુર છું. મને તો એ
નામ કલપીત લાગે છે, જો કે લોકો તો તેની
હાજર આતી ખરી માને છે.'

'ત્યારે તમે એની હાજર આતી માટે ચક-
મંદ છો કે?' હેનરીએ પુછ્યું.

'જો તમે મારો ખરોજ વીચાર પુછો, તો
હું કહું છું કે આ સેકરેતીફની હસ્તીની વાત
મારા માનવામાં આવતી નથી. તેની સાથે
મ્હોંડે મ્હોંડું મુલાકાત થવાની ખીમા મેં
હજી સુધી કોઈનાથી મુખથી સાંભળી નથી.

કડાચ કેટલાક હુટાર સરદારોએ એ કલપીત
નામ ધારણ કીધેલું હશે. પણ આપણને આ
નામ સાથે કસું કામ નથી. આપણને જે કામ
ખજવતું છે તે એટલું જ કે એ પ્રમાણીક (!)
બીખારીઓને પકડી, મનવારના પરખાન પર
લટકાવી દેવા !' તોદરેસે ઉત્તર દીધો.

'કડાચ તમે કહો છો, તે ખરું હોય પણ !'
હેનરીએ પોતાનો વીચાર જણાવ્યો 'કડાચ આ
એક નામ જુદા જુદા હુટારોએ પણ ધારણ
કીધેલું હોય, અને તેમ પોતાને કહેવડાવવામાં
તેઓ મઝાહ માનતા હોય. વળી જુદે જુદે હે-
કાણે આ સેકરેતીફ જણાયલો હોવાથી લોકો
વધારે ખીડીકણ પણ ખનેલું લાગે છે.'

'કેપટન ! તમારું કહેવું દરોખસ્ત છે.' એક
ફરેચ અમલદાર હેનરીના મતને મલતો થયો.

'જો જુદા જુદા રાખસોએ આ નામ ધા-
રણ કરીયું હોય, તો અસલ સેકરેતીફ હુટાર
વધુ સહેલાઈથી છટકવા પામતો દીસે છે. પણ
એનો એક ઉપાય છે, અને તે એકે' તોદરેસે
જણાવ્યું 'એ નામના જેવી સખસો પકડાય
તેને ફાંસીએ ચડાવી દેવા, અને નફામાં તેના
સોખતી હુટારોને પણ તેજેજ ફેળે પોંઠાંચા-
ડવા ! એથી ખરો અસલ સેકરેતીફ પણ છટકી
જશે નહીં.'

'કેપટન તોદરેસનું કહેવું ખરાખર હતું ;
પણ મુખ્ય મુસીખત તો આ હુમ્મ્યા અને ખુની
માંચીયાઓને પકડવાની હતી.

'કેપટન તોદરેસ ! હેનરીએ હવે પુછ્યું
'સીફેનતા પરની તમારી આગલી નોકરીની વે-
લાએ યા તેની અગાડી પણ, તમોએ કદી સો
ટનવાલું ફેરીસ્તા નામનું વહાણ જોયું છે ?'

'કદીખી નહીં.'

'અને તમો ગ્રહસ્થોએ ?' હેનરીએ આ-
સપાસ ઉભેલાઓને પુછ્યું.

જેકે ઘણા જણાએ આરકાપિંગોમાં ધ-
ણી વેલા સફર કીધી હતી, છતાં કોઈએખી ફે-
રીસ્તા વહાણ દીડું હોય એમ જણાયું નહીં.

'ત્યારે ફેરીસ્તાનું અને તેના નાણુદા ની-
કોલસ સ્તારકોસનું નામ તમોએ આજેજ પહેલ

વહેલું, અને તે પણ મારે મુખથી, સાંભળેલું જણાય છે.' હેનરીએ વીચાર જણાવ્યો.

તે પણ તોદરોસ જ્યારે આરકેડીયા ખાતે હતો, ત્યારે એ નામ સાંભળેલાની તેણે હમણા કાંઈ ધરતા રહી હોય, એમ જણાવું હતું. પોતાની યાદદાસ્ત શકતી પર વધુ દબાણ કરતાં તેને હવે જણાયું કે તરકીય સત્તાવાલાઓએ પકડેલા ખંધવાઓને ખરીદી આ નામવાલા સખસે તેમને આફ્રીકામાં શુલામો દાખલ વેચ્યા હતા. 'પણ તમે જે સ્તારકોસ વીરો ખોડો છો, તે એ હોય નહીં.' તોદરોસે હેનરી તરફ જોઈ જણાવ્યું 'તમે જણાવેલા સખસનું વહાણ ફક્ત સો ટન વાહું છે, અને તેથી તે લાંબી સફર અને તે સાથે વેપાર કરવાને નાલાયક છે.'

'મને ખી એજ વીચાર આવે છે.' હેનરીએ ઉત્તર વાલ્યો, અને પછી તે પોતાની કેપીનમાં જતો રહ્યો. સ્તારકોસનું નામ સાંભળી, તેને પોતાની પ્રીયા હાન્નઈન યાદ આવી ગઈ હતી, અને તેણીનું શું થયું હશે, તે માટે તેના મનમાં તરેહવાર તકી પાછી ઉત્પન્ન થઈ હતી.

તા. ૨૫ મી માર્ચે સીફેનતા મનવાર સીઓની ઉતરે ૧૮૦ માઈલ દુર સફર કરતી હતી. તે પોતાની સફરમાં આમપાસ ખારીકીથી નજર દોડાવતી હતી. વહાણો સલામતી સાથે છુપાઈ રહે એવી કીનારા આગલની દરેક જગ્યાઓની તે ખારીકીથી ખોલ કરતી, અને તેવી જગ્યાઓના વર્ણનો સીફેનતાને કેપટન હેનરી મનવારના દફતરમાં નોંધ્યા જતો હતો; અને એ પ્રમાણે મનવાર વધુ અને વધુ આગલ મુસાફરી કરતી હતી.

હેસોસ ટાપુની ઉતરે આવેલાં પાર્ત પાઈરગો નામના ખંડર આગલ તા. ૨ જી એપ્રિલે સીફેનતા મનવાર જઈ પહોંચી. હેસોસના લોકોના સારાં નસીબે સીફેનતા તો દહાડે જઈ પુગી હતી: કારણકે જો સીફેનતા ત્યાં તે તારીખે અમ્મનક આવી નહીં પુગતે, તો ચાંચીયાઓ ત્યાં તે તારીખે જરૂર દરોશો પાડતે. આર તોપો સાધના પાંચ તેમના વહાણો ટા-

પુની નજદીક દેખાયાં હતાં. આ ટાપુ મજબૂત કાલ્સેખંદીવાલું નહીં હોવાથી, અને ત્યાં પુરતું લશ્કર નહીં હોવાથી, એ દરિયાઈ હુડાડો ટાપુ પર ઉતરી પડી, જરૂર ત્યાં ખુનરેજ ચલાવતે. ખરી રીતે જોતાં એ ચાંચીયાઓના વહાણના કાફલાની ત્યાં જવાની મતલબ તેજ હતી, પણ તેટલાં સમુદ્રમાં અધવચ્ચે સીફેનતા મનવાર જઈ પુગી. ચાંચીયાઓએ આ મનવારને જોઈ. ધારા પ્રમાણે સીફેનતાએ નીશાણ સાડે પોતાનો વાવટો ઉગાડ્યો, અને એક ખીજ વાવટા તે કાફલાની મતલબ તથા તેનું નામ નીશાણ રેવાજ પ્રમાણે પુછ્યું. પણ તેનો ઉત્તર દેવાને ખદલે વહાણો લડાઈ કરવાની ધથે ઉભાં રહ્યાં.

'શું તેઓ આપણા પર હુમલો લાવવા માંગે છે?' તોદરોસે અન્નયમ થઈ તુટક પર પોતાની નજદીક ઉભેલા કેપટન હેનરીને પુછ્યું.

'આપણી પર હુમલો કરવા યા પોતાનો ખચાવ કરવા માંગતા હોય, એમ જણાય છે.' હેનરીએ પણ અન્નયમ થઈ વીચાર જણાવ્યો.

'આપણને જોતાંજ નાસી જવાની હું આપા રાખતો હતો, તોદરોસે ઊતર વાલ્યો.

'કેપટન તોદરોસ: આપણી સાથે એઓને લડવા દેઓ; એઓ આપણી પર હુમલો પણ કાંચે નહીં લાગે? જો તેઓ નાસીજ જવા માંગતે, તો યોડાંક સેડેલાઈથી છટકી જતે. ખેરાદરો! તોપો અને હુથીઆરી સાથે તઈઆર! હેનરીએ મોટેથી પોતાના હાથ હેંધલનાંઓને જણાવ્યું.

યોડીક પલમાં સંઘલું તઈઆર થયું, ચાંચીઆઓના સજીથી મોટાં વહાણ સીફેનતા ભણી તોપનો ગોળો ફેંકી લડાઈ શરૂ કરી. તરતજ લડાઈ શરૂ થઈ. જેનું પરીણામ ચાંચીયાઓના ખે વહાણો દુખાડી દેવામાં, ફેટલાક ચાંચીયાઓને મારી નાખવામાં યા તેમને જખમી કરવામાં, અને તેમનાજ ત્રણ વહાણોને ઘણી ખરાબ હાલતમાં નાસવાની ફરજ પડવામાં આવ્યું.

સીફેનતા મનવારને કાંઈ જીવ જેવું નુકસાન થયું નહીં હતું. પુરકલ ચાંચીયાઓનો આ લડાઈથી ઘણું નીકલ્યો હતો, જ્યારે સીફેનતા

મનવાર પરનું ફક્ત એકજ માણસ જખમી થયું હતું. હેનરીએ પોતાના માણસોનો છવ જોખમ મા નહીં જય, તેની પુરતી સંભાલ લીધી હતી, અને તે છતાં તે ચાંચીયાઓના કાફલાને હરાવવા શકતીવાન થયો હતો. સીફિનતા મનવારના માણસોએ આથી તે પહેલ જોયું હતું કે હેનરીમાં કેટલું પાણી હતું, અને તેથી તેઓ હેનરીને પોતાના વડા તરીકે ધરાવવા માટે મગર હતા.

આપણે આગલ જાણી ગયાં તેમ ચાંચીયાઓના ત્રણ વહાણો નાસી જવા લાગ્યાં, પણ તેમને છટકવા નહીં દેવા માટે અને તેમની પુઠે જવા માટે સીફિનતા મનવાર તકવારી કરવા લાગી. પણ તેજ વેલા દુરથી એક ખીલું વહાણ આવતું જણાયું. હેનરીએ તે તરફ પોતાની દુરખીન તાંકી રાખી. તેણે તે પુરતી ચીતે તપાસ્યું, અને પછી દુરખીન એક ઠેકાણે મુકીને બોલ્યો: 'કેરીસ્તા વહાણ!'

'શું? તમે જે વહાણ વીરો વાત કરતા હતા, તે કે?' તોદરીસે પુછ્યું.

'હા, તેજ! અને તેને પકડવા માટે— હેનરીએ પોતાનો વાક્ય પુરો કીધો નહીં. જો તે નાસી જતાં ચાંચીયાઓના વહાણોની પુઠ નહીં પકડે તો, તે મનવારને ખાડીમાં રાખી મુકી, કેરીસ્તાનો રસ્તો અટકાવી, તેને પકડી શકે, એમ હતું. પણ તેથી દરિઆઈ છટારો સલામત છટકી જાય. કરવું શું? ચાંચીયાઓને વધુ શીક્ષા કરવી કે કેરીસ્તા વહાણ અને કડાચ તેની પરના કેપતન સ્તારકોસને પકડવું? કેરીસ્તાને પેલી ખાડીમાંથી જ જવું પડવાનું હતું. શું હેનરી પોતાના હરીફને આ વખતે પકડવાની ટક શુભાવી દે? હા! હેનરીએ તે ટક જાણી જોઈ શુભાવી. પોતાનો ખાનગી કીનો લેવાની વાત આ વખતે તેણે વીસારી દીધી, અને સામાન્ય લોકોના ભડાં માટે ચાંચીયાઓને કચડી નાખવાનું કામ તેણે વધારે પસંદ કીધું. કેરીસ્તા વહાણ વીજલીક ઝડપે સફર કરતું હતું, પણ તે પર ખારીક ધ્યાન આપવાનો આ વખત નહીં હતો. હેનરીના હુકમથી સી-

ફિનતા મનવાર ચાંચીયાઓના નાસી જતાં વહાણોની ફુંખાણે બેધડક જવા લાગી, અને તેમ કરી શકમંદ કેરીસ્તાને અને તેટલાજ શકમંદ તેના કેપતન સ્તારકોસને જવા દીધો.

એક કલાક સુધી મનવાર અને વહાણો વચ્ચે નાસવાની સરત ચાલુ રહી. ત્યાર પછી સીફિનતા મનવારે પોતાના એક દુશ્મન વહાણ પર એવી જગ્યાએ તોપનો ગોળો ફેડ્યો, કે સેજ પલમાં આખું વહાણ હડી ગયું, આ ગોળો તે વહાણ દારૂ કામ રાખવાના ઝોરડામાં જઈ પડ્યો હતો, જે સલગી ઉડવાથી વહાણનો સુરેસુરો થઈ ગયો હતો. આવો મામલો જોઈ ખાકીના બે નાના વહાણોએ સીફિનતા મનવારની સામે વધુવાર થવાનું દહાપણ બર્યું જોયું નહીં, અને તેઓએ મનવારને તાબે થવાની નીશાન દખલ વાવટાઓ નીચે ઉતારી. મનવારે આથી તરતજ તોપોનો મારો બંધ કીધો, ચાંચીયાઓને તેમના વહાણો પરથી બંધીવાન તરીકે પકડી લાવવા, હોડીઓ નીચે ઉતારી. હેનરીએ પુછેલા સવાલોનો જવાબ આપવા ચાંચીયાઈ-કાફલાના વડાએ સાફ ના પાડ્યું, અને તેથી તેનું નામ, વગેરે સઘળું હમેસ સુધી છુપું રહ્યું. તેજ પ્રમાણે તેના સોખતીઓએ પણ કરી ઓલખાણ આપી નહીં, જેથી સલામતોને લાયક સીક્ષા કરવામાં આવી: એટલે કે તેઓને ફાંસીએ ચડાવી દીધા.

આ કામ ખલાસ થયું કે હવે હેનરીનું સઘળું ચીત કેરીસ્તા વહાણ અને તેના નાણુદા સ્તારકોસે રોક્યું. લડાઈ ચાલતી હતી, તે વખતે ચાંચીયાઓ સામે સીફિનતા મનવારને મદદ કરવાને બદલે કેરીસ્તા વહાણ શા માટે ચુપચુપ, વીજલીક ઝડપે ચાલી ગયું હતું? દરિયામાંના પીંડારોએ શીક્ષા કરવાની દરેક પ્રમાણિક વહાણની તેમજ માણસની ફરજ છે, છતાં આ કેરીસ્તા વહાણ શા માટે કાંઈપી કરવા વગર જવું રહ્યું હતું? શું તે કાંઈ ઉંડી રમતમાં રમતું હતું? અને તે કઈ? આપણે તે કુંક મુદતમાં જાણીશું.

જે દેકાણુ ચાંગીયાઓએ પોતાનું કામ કાધું હતું, તેની વચ્ચેમાંથીજ પસાર થવાની આ નાના વહાણુ કેરીસ્તાએ શા માટે હિમ્મત કીધી હતી? જો પોતાનામાં લડવા યા મદદ કરવા જેટલી શક્તી નહી હોય, તો તેવું દરેક પ્રમાણીક વહાણુ એવે પ્રસંગે નજદીકના એકાદ ખંદરમાં લંગર નાખી, પડી રહેવા, સલામતી ભર્યું ધારે; પણ તેને ખદલે તો આ કેરીસ્તાએ ધણીજ વીચીતર રીત અખનયાર કીધી હતી. વાર્! આ કેરીસ્તા હવે કયાં જતું હતું? તે કયે ખંદરે ગયું હતું કે ત્યાં સીફિનતા મનવાર જઈ તેની ચાલનો ખુલાસો માંગી શકે? પણ સીફિનતા મનવારના કેપતનના હાથમાં હવે કસો ઇલાજ રહ્યો નહી હતો. કેરીસ્તા વહાણુ પાસે ખુલાસો માંગવાનું કામ ભપીરા પર મુલતવી રાખ્યું પડ્યું હતું.

તા૦ ૩૦ મી એપ્રિલે સીફિનતા મનવાર સેલોનીકા ખાતે જઈ પુગી, એટલા વખતમાં કાંઈ જાણુ લાયક ખન્યું નહી. પણ સેલોનીકા ખાતે જઈ પુગતાંજ હેનરીને ખખર મળી કે રસીયાએ તરકીશ સરકારની સામે ખુલ્લે ખુલ્લી લડાઈ જાહેર કીધી હતી, અને પેલાં ત્રણ સંપીલાં યુરોપ્યન રાજ્યોએ જાહેર કીધું હતું કે ઇબ્રાહીમના લશકરની મદદે, સમુદ્ર મારફતે જનારાં, લશકરને અટકાવવામાં આવશે.

પણ તા૦ ૧૦ મી મેએ હેનરી માટે એક ખીજી અગત્યની ખખર પાડી હતી. તે દહાડે રાતે આસરે સાતેકનો અમલ થયો હતો, તે વખતે પોતાની કેપીનમાં પેસ્તાં હેનરીને પોતાને નામની એક ચીઠી ટેબલપર મુકેલી મલી. તેણે આ ચીઠી ઉંચકી, અને ફાનસની મદદથી સરનામું વાંચ્યું. સરનામું નીચે પ્રમાણે હતું:—

“ સીફિનતા મનવારના સરદાર કેપતન હેનરી ડો' આલખરેટને પુગે ”

હેનરીએ તેના અક્ષર તરતજ ઓલખ્યા. સીઓ ખાતે તેને જે ચીઠી મલી હતી, તે ચીઠીમાંના અક્ષર જેવાજ આ ચીઠીના અક્ષરો હતા. વળી આગલી ચીઠીની પેટજ ચીઠીની

નીચે કોઈએ પણ સહી કીધી નહી હતી. આગલી ચીઠી તેને ટપાલમાં મલી હતી, જ્યારે આ તેની મદદ વગર આવી ટેબલપર પડેલી હતી. આ ચીઠી નીચે પ્રમાણે હતી:—

‘ જો કેપટન હેનરી આરકીપેટ્રેગો આલંગી જઈ સકારપેનતો ટાપુની નજદીકના બાગ પર સપ-ટેનખર માસના પેહેલાં અઠવાડ્યામાં સીફિનતા મનવારને લઈ જશે, તો ત્યાં તેને લાયકનું કાલ મલશે. ’

નહી તેનીપર તારીખ હતી કે, નહી તે પર કોઈની સહી હતી. કેપટન એક કલાક અગાડી જ્યારે પોતાની કેપીન છોડી ગયો, ત્યારે ત્યાં આ ચીઠી નહી હતી. પણ તે વખત પછી પાછા ફરતાં તેને આ ચીઠી જડી હતી. તેટલા માટે એટલાજ વખતના અરસામાં આ ચીઠી કેપીનની ટેબલપર મુકવામાં આવેલી હોવી જોઈએ.

હેનરીએ ચાંગ અફાલ્યો. કેપીનમાં એક ખલાસી દાખલ થયો.

‘ જ્યારે હું તુતકપર હતો, ત્યારે કેપીનમાં કોણ દાખલ થયું હતું? ’

‘ કેપટન! કોઈ નહી. ’ કેપીનના ખારણા આગલ ખેતી રહી કેપીનની ચોકસી રાખનાર ખલાસીએ ઉતર વાલ્યો.

‘ કોઈ નહી? પણ કોઈખી અહીં દાખલ થયલું તો હોલુંજ જોઈએ. ’

‘ નહી, કેપટન! કારણ કે હું ખારણા આગલજ ખેતી રહ્યો હતો. ’

‘ ઠીક! ’

ખલાસીએ સલામ કીધી, અને ખાહેર જતો રહ્યો.

‘ જો કોઈ ખારણા વાટેજ દાખલ થયું હતે તો તેને એ જોતે. પણ અંધારામાં કોઈ ખારી કુદાવી, અંદર દાખલ થયું નહી હોય? ’

પણ ખારી વાટે અંદર કોણ દાખલ થઈ, આ ચીઠી મુકી ગયું હશે?

લાંબો વીચાર હોડાળ્યા પછી હેનરીએ ઠરાવ્યું કે તેણે કોઈને એ ખનાવ કહેવો નહી. તોડરોસને વટીક એ ખીનાથી વાકેફ નહી કરવાને તેણે ઠરાવ્યું. ચીઠીમાં જણાવેલાં મઠક તરફ ઉપડી જવાને તેણે નક્કી કીધું.

હેનરીએ તે ચીઠી સંભાલથી પાછી વીં-
ટાલી, અને ઠાવી મુકીને, મનવારની નવી સ-
ફર માટે નવા હુકમો આપ્યા. યોગ દીવસમાં
તેઓ સ્કારપેન્ટો તરફ ઉપડી ચાલ્યા. તેઓ
રસ્તામાં ખારીક નજર રાખતા હતા, કે જેથી
હુટારૂ વડાણા તેમના સપાટામાંથી છટકી જ-
વા પામે નહીં. તા. ૨૭ મી ઓગસ્ટે તેઓ
કોતની છેક ઉતરે આવેલી મેતેલાની લુશીર
આગલ હતા. અહીંવેર સીફ્ટિનતા મનવારને ક-
ચું જાણવા જોગ મલક્યું નહીં. વચ્ચમાં વચ્ચ-
માં નાના મછવાઓ અને પગકૂઓ મલ્યા.
તે સીવાય મોટાં વડાણા ખુજ જુજ નજરે
પડ્યાં હતાં, અને તેથી હુટારૂ નહીં હતાં.
ઉપલી લુશીર આગલથી હવે મનવારને તેની
ધારેલી જગ્યા—એટલે સ્કારપેન્ટો—આગલ
સીધી હંકાલી લઈ જવાનો હેનરીનો વીચાર
હતો. પણ તા. ૨૯ મી ઓગસ્ટની સાંજે એક
ખનાવ ખન્યો: જેથી તેને પોતાની આગલી
ગોઠવણ તરત વેલા મુજતવી રાખવી પડી. તે
તારીખે સાંજે છ વાગ્યા હતા, અને કેપતન હે-
નરી તથા મનવારના ખીજ યોગક અમલદારો
સુકાન ભણીના તુતકપર ઉભા રહી મેતેલાની
લુશીરનો રમણ દેખાવ જોવા પડ્યા હતા. તેટ-
લાં ડોલ ઉપરના તખ્તપર ઉભો રહી ચોકાસી
કરતા. એક ખલાસીએ મોટેથી જુમ પાડી:—

‘એક વહાણુ ! ડાખી ખાજુએ !’

તરતજ જણાવેલી જગ્યા ભણી દુરખી-
નો ઉંચકવામાં આવી.

‘હા! કીનારાની નજદીક એક મોટું
વહાણુ જણાય છે ખરું!’ હેનરીએ જણાવ્યું.

‘પણ એ કીનારાની એટલું ખપું નજદી-
ક શા માટે ગયું હશે?’ તોદરૈસને સમજ
પડી નહીં: તેથી તેણે પુછ્યું ‘પણ એ પોતાનો
વાવડો દેખાડે છે કે?’

‘નહી, સાહેબ!’ એક અમલદારે ઉતર
વાલ્યો.

‘પણ આસપાસ મોટા મોટા ખડકો
આવ્યા છતાં, તે જાણુ છુપાવું હોય, એમ શા
માટે લંગર નાખી પડ્યું છે?’ તોદરૈસે પુછ્યું.

‘મને ખો એ જરા શકમંદ લાગે છે !’
હેનરીએ દુરખીન પેલાં વહાણુ ભણીજ તાંકી
રાખી ઉતર વાલ્યો. ‘પણ કેપતન તોદરૈસ !
રાતે આપણી નજર આગલથી એ છટકી નહોં
જાય; માટે એની પર મજબુત ચોકાસી રખા-
વજે. આપણે પણ આજે રાતના અહીંજ લં-
ગર નાખી પડી રહીશું. પણ તેઓની નજર
આપણાપર પડવા આપણે માંગતા નહીં હોવા-
થી મનવારની ખાહેર જણાતી સઘલી ખટ્ટીઓ-
ને સલગાવવી નહીં.’

જરૂર જોગા હુકમો આપવામાં આવ્યા,
અને જરૂર જોગી ગોઠવણો પણ સેજ વખત-
માં કરવામાં આવી. રાતના ઘણું ધુમસ પડ્યું
હતું. સહવારૂં પડતાંજ હેનરી તુતક પર જઈ
ઉભો, અને ધુમસ નીકળી જવાની આતુરતાથી
રાહ જોવા લાગ્યો. સાત વાગતે ધુમસ નીકળી
ગયું, અને સઘલી દુરખીનો પુર્વ તરફ તાંકવા-
માં આવી.

વહાણુ હજુ જ્યાંનું ત્યાંજ હતું, ખલકે
કીનારાની વધુ નજદીક હોય, એમ લાગતું હતું.
મનવારથી તે ઓછામાં ઓછી છ માઈલની વેગ-
લાઈએ હોય, એમ જણાતું હતું. વહાણુ હવે
ઉપડ્યું. મનવારે પણ ઉપડવાની તઈઆરી
કીધી. સડો પાછાં ચહડાવવામાં આવ્યાં. મન-
વારે તોપ ફોડી પોતાની હાજરીની ખખર આ-
પી, પણ પેલાં વહાણુ, તોપનો અવાજ જાણુ
સાંભલ્યો નહીં હોય, તેમ તે શુપચુપ આગલ
વધવા લાગ્યું. સીફ્ટિનતા મનવારે આથી તેની
પુઠ પકડી.

સહવારના દશ વાગતે ખન્ને વચ્ચેનો ત-
ફાવત ફક્ત ચાર માઈલ જેટલો હતો: આથી
મનવાર પરના માણસો પેલાં વહાણુનો દરેક
ભાગ દુરખીન મારફતે ખરાખર જોઈ શકતા હતા.
તે વહાણુ વીશ તોપો ધરાવતું હોય, એમ જ-
ણાતું હતું.

‘વાવડો ચહડાવો!’ હેનરીએ હુકમ કીધો.
તરતજ સીફ્ટિનતા મનવારના ડોળ પર વાવડો
ચહડ્યો.

‘એક તોપ ફેડો’ ખીન્ન હુકમ નીકલ્યો. સેજ વખતમાં તોપ ફુટવાનો અવાજ દરેકે સાંભલ્યો. આ પરથી ખુલ્લું હતું કે મનવાર પેલાં વહાણ કયા દેશનું છે, તે જાણવા માંગતી હતી. પણ વહાણે એનો કસો ઉતર વાલ્યો નહી. તેણે વળી પોતાની ઝડપમાં કસો ફેરફાર કર્યો નહી.

‘એની વરનાણુક જરા તોછડી છે!’ એક ખલાસીએ જણાવ્યું.

એક ખીજી તોપ ફેડવામાં આવી. પણ એનોખી પેલાં વહાણે કસો ઉતર વાલ્યો નહી. તે કોઈનીખી દરકાર કરતું નહી હોય, એમ જણાતું હતું.

આથી મનવાર પર વધુ સડો ચઢાવી ઝડપ વધારવામાં આવી; અને તે પેલાં વહાણની હુંખાલે ગઈ. પેલાં વહાણે એકખી સડ વધાર્યું નહી, પણ આગલ હતાં તેટલાંજ રાખી મુક્યાં; અને તોપણ અજાણ્ય જેવું તો એ હતું કે મનવારથી આગલનો જેટલોજ તક્ષવત તે રાખતું હતું. સેજ વખત રહી વહાણે એક સડ કમી કર્યું, પણ ખન્ને વચ્ચેનો તક્ષવત તો જેટલોને તેટલોજ રહ્યો !

‘આહ! એ સ્ત્રીમ એનજીન પર મુસ્તાક છે!’ એક ખલાસી પોકારી ઉઠ્યો.

‘પણ ધુમાડો કયાં છે જે ?’ ખીન્ન ખલાસીએ પુછ્યું.

‘કહાય દરીઆના પાણીમાં એ ધુમાડો ખાલી કરતું હશે !’

ખરી રીતે ખોલતાં મનવારપરના દરેક જણ આ વખતે ઉસકેરાઈ ગયું હતું. સીફ્ટિનતા મનવાર પાસે નજદીક ખે માઈલ ગોળે દુર જાય, એવી ત્રીશ રતલી તોપ હતી: તેથી એક વખતે વહાણ નજદીકમાં આવતાંજ તે ટોપ ફેડવામાં આવી. પણ તે વહાણથી વીશ વાર દુર જઈ પડ્યો. આ ખનાવ એઈ, વહાણે સડો ચઢાવ્યા વગર પોતાની ઝડપ વધારી, અને એક ખે કલાકમાં તો મનવારથી ઘણું દુર ગઈ. ત્યાર પછી વહાણે પાંચ માઈલ જેટલો તક્ષવત રાખી મુક્યો. ખીન્ન દીવસખી એ પ્રમાણુજ ગ-

યો. પણ ત્રીજે દહાડે સહવારના સાત વાગતે વહાણે પોતાની દીશા બદલી, અને વહાણ લીધી.

‘શું એ સ્કારપેનતો ખાતે જવા માંગે છે?’ હેનરી અજાણ્યખી યઈ ખોલ્યો.

તે દહાડે ખપોરના આસરે એક વાગતે ખન્ને વચ્ચેનો તક્ષવત ફક્ત ત્રણ માઈલ જેટલો હતો. યોગક ગોળાઓ મનવારે વહાણ ભળી ફેંક્યા, પણ તે વહાણને ઈજ્જ નહી પુગાડતાં દરીઆમાં પડ્યા. તે વહાણની નજદીક જવા પણ પામતા નહી હતા.

સીફ્ટિનતા મનવાર પરના માણસોએ ધાર્યું કે સ્કારપેનતોના ખારામાં તેઓ પેલાં વહાણને મલશે: કારણ કે વહાણ સ્કારપેનતો તરફ જતું હતું, જેની ટેકડીઓ પણ હવે દુરથી દીસ્વા લાગી હતી.

પણ સાંજે પવન બદલાયો, અને વહાણ વધુ અને વધુ દુર જવા લાગ્યું. રાતના સાત વાગતે સીફ્ટિનતા મનવારની નજર આગલથી પેલું ભેદી વહાણ શુભ યઈ ગયું હતું! મનવાર હવે સ્કારપેનતોની ઘણી નજદીકમાં હતી.

આ સ્કારપેનતો ટરકીશ સતાવાલાઓના હાથમાં હતું; અને ત્યાં શુલામોનો ખોઢોલો વેપાર ચાલતો હતો. શુલામોને સરકારે ઠરાવેલા એક કાજીની હાજરીમાં વેચવામાં આવતા, અને દર શુલામ દીક કાઝી પોતાની ચોકસ હક-સાઈ વસુલ કરતો હતો. ખન્નરમાં એક ઠેકાણું શુલામોનું લીલાંકિ થતું, જે વખતે કાઝી એક ઢંચા માચરાપર ખેસતો, જ્યારે લીલાંકિ કરનારો પોતાના હાથમાં એક દાંગ રાખી ઉભો ઉભો લેનારની ખીડ ખોલતો હતો. સાંજે ખરાખર પાંચ-ને અમલે કીલ્લાપરથી એક ટોપ ફેડવામાં આવતી, જેનો અવાજ સંભલાંતાંજ લીલાંકિ ખંધ કરવામાં આવતું, અને તે વેલા જેની છેલ્લી ખીડ હોય, તેને શુલામો વેચવામાં આવતા હતા. આ તોપનો અવાજ સંભલાયા પછી કોઈથીખી વધુ ખીડ યઈ શકતી નહી હતી.

પ્રદ તરફીશ સરકાર પોતે પોતાના ખંધવાઓનું લીલાંઢ કરી જે પધસા વસુલ થતા, તેમાંનો ચોક્કસ ભાગ તીજરીમાં મુકવા શરમાતી નહી, જ્યારે ખીજી ભાગ હાકેમના ખીસામાં અને કાઝીની તીજરીમાં જઈ પડતો હતો.

રકારપેન્તોમાં આરકેસા નામનું એક કી-લેખ દીવાલું નાનું જેવું શેહેર હતું. આ શેહેર સમુદ્ર તરફ આવેલું હોવાથી તે એક ખંદર તરીકે વપરાતું હતું, અને તેથી શુલામોને આફરીકા તરફ વેચવા માટેની સેહેલાઈ મલવા માટે તેઓનું લીલાંઢ એ શેહેરમાં જ થતું હતું. આ લીલાંઢમાં દરેક જાતવાલાઓ ભાગ લઈ શકતા હતા.

સીફેનતા મનવાર જે વખતે ઉપલાં ખંદર ખાતે જઈ પુગી, તે વખતે આરકેસામાં લીલાંઢથી વેચાનારા ખંધવાઓની મોટી સંખ્યા હતી. તેમનું લીલાંઢ તા. ૩ જી સપ્ટેમ્બરે થવાનું હતું. આ ખંધવાઓનો મોટો ભાગ લેડાઈઓમાં તરફીશ સતાવાલાઓને હાથ પકડાયલા ખંધવાઓનો હતો; જ્યારે બાકીનાઓને એક યુનાની વહાણ પરથી પકડવામાં આવ્યા હતા. આ વહાણ ત્યુનીસથી ઉપડેલું હતું, પણ રસ્તામાં યુનાનની દુશ્મન તરફીશ સરકારે જપત કરી લીધું હતું, અને તેમાંના મરદો, ઝોરતો, અને ખાલકોને આરકેસા ખાતે લીલાંઢથી વેચવા માટે લઈ જવામાં આવ્યાં હતાં.

ઉપર કહી ગયાં તેમ, તા. ૩ જી સપ્ટેમ્બરે આ સઘલા ખંધવાઓનું લીલાંઢ થવાનું હતું, જે દહાડે સહવારથી સ્મીરના અને એશીઆ માઈનરના ખીજાં ઘણા શેહેરોમાંથી ત્યાં શુલામના વેપારીઓ અને તેમના આડત્યાઓ આવી ખજારમાં એકઠા થયા હતા. ત્યાં તેઓ શુલામોની સંખ્યા, ખુબસુરતી, વગેરે સઘલું અગાડીથી જાણી લઈ, ખીડની રકમ ધારી મુકતા હતા. આ વખતે જઈ હો પુસ્કલ હતો, અને ઝોલજીપર્સ, ત્રીપોલી, ત્યુનીસ વગેરે દેશો શુલામોની ઘણી અછત હતી: જેથી ભારે રસા-કસી ચાલવાની વેપારીઓ અને આડત્યાઓ આશા રાખતા હતા. સાંજે પાંચ વાગતે કીલ્લા

પરથી એક તોપ ફુટવાની હતી, જેના ફુટવા સાથે લીલાંઢ પૂરું થવાનું હતું.

કાઝી સાહેબ ખીરાજ્યા, અને તેણે પોતાની હમેસની એક ઢંચી બેઠક પર જગ્યા લીધી. તે તરફીશ સરકાર તરફથી નેમાયલો હતો. તેના માથાં પર કપડાંનું એક છત્ર હતું, કે જેથી તડકું લાગે નહી. તેની પાસેજ એક જાનહોર પોકારનાર પોતાના હાથમાં એક લાંબી દાંગ પકડી બેઠો હતો. પોકારનાર ઉતાવલથી પોતાનું કામ કરતો નહી: કારણકે મોટી રીકજીક સાંજે પોનાપાંચ અને પાંચની વચ્ચે થતી હતી.

લીલાંઢ શરૂ થયું. સઘલા ખંધવાઓનું સામનું લીલાંઢ થવાનું હતું. તેમને છુટાં છુટાં વેચવામાં આવતાં નહીં હતાં. માટે આ સઘલા ખંધવાઓની પેહુલી ખીડ સ્મીરનાના એક વેપારીએ દશ હજાર રૂપાથી શરૂ કરી.

‘દશ હજાર રૂપા!’ દોડીયાએ પોકાર કરી. ત્યાર પછી જાણે ઠાકી ગયો હોય અને આશાયશ લેવા માંગતો હોય તેમ તેણે પોતાની આંખો મીંચી. પેહુલા કલાકમાં ખીડ દશ હજાર પરથી વધી અઢાર હજાર રૂપા પર ગઈ. હવે વેપારીઓનું એક ટોડું એક ટેકાણે ઉભું, અને પોત પોતામાં કાંઈ મસલત કરવા લાગ્યું. તેઓ સંપ કરી મસતે ભાવે શુલામો પડાવી લેવા માંગતા હતા: કે જેમ તેઓ ઘણું ખર્ચ કરતા હતા. લીલાંઢ કદી પણ મુલતવી રાખવામાં આવતું નહીં હતું: જેથી વેપારીઓ ફાવી શકતા હતા. તેઓએ આ વેલા પોતાનો ઠરાવ કરીયો. ખીજાઓ ગમે તો વધે, પણ તેઓમાંના કોઈએ ખી પોના પાંચ વાગતાની અંદર ખીડ મુકવી નહી, અને ત્યાર પછીજ તેઓએ વધવું. પણ તેટલાં એક સખસના આવવાથી તેઓને પોતાનો ઠરાવ તે દહાડે મુલતવી રાખવો પડ્યો.

સાંજે આસરે ચાર વાગતે ખજારમાં બે સખસો હલવે હલવે હીંડતા દાખલ થયા. તેઓ આરકેસાના સાધારણ ખંદર ભણીથી નહી, પણ એક પડત પડેલાં અને ખીજી દીશાએ આવેલાં ખંદર ગમથી આવેલા દીસ્યાહતા.

તેઓની આ ન ધારેલી હાજરીથી પેલાં એકસંખી વેપારીઓમાં કાંઈ જેવો તેવો ધભરાટ ઉપજ્યો નહીં હતો. દેખીતી રીતે આ બે નવા-ઓની ખીડ પર ચઢાવો કરવાની કોઈખી વેપારીની રાકતી હોય, એમ જણાતું નહીં હતું.

‘યા અલ્લાહ!’ એક વેપારી પેલા સખ-સોમાંના એકને દુરથી જ્ઞેતાં બોલ્યો ‘એ તો નીકોલસ સ્તારકોસ પોતેજ દેખું!’

‘અને તેનો પેટો કંગાલ મદદગાર સ્કો-પેટો પણ!’ એક બીજો બોલ્યો.

ત્યારે આ તો પેલાજ બે સખસો હતા, જેઓને આપણે એલબી ગયાં છીએ. તેઓ ઠેક આરકેસા ખાતે આવ્યા હતા; અને પેલા વેપારીઓના બોલવા પરથી અને તેમનામાં પેવસ થયેલા ધભરાટ પરથી ખુલ્લું જણાતું હતું કે તેઓ ત્યાં વારંવાર હાજરી આપતા હોવા જ્ઞે-હ્યો. એકથી વધુ વખત તેઓ મોટી ખીડ કરી-શુલામોને આફ્રીકાના ખજરમાં વેચતા જ-ણાયા હતા. તેઓ પાસે મોટી દોલત હોવી જ્ઞે-હ્યો, નહીંતર તેઓ શુલામોનો મોટો વેપાર કરે નહીં. તેઓ પાસે એટલું ખધું નાહું કયાં-થી આવતું હતું, તે માટે આરકેસાના વેપારી-ઓ વીચારમાં પડતા હતા. પણ એક હાથપર આ બે નવાઓના જઈ પાંડોંચવાથી વેપારીઓ-માં ધભરાટ ઉપજ્યો હતો, જ્યારે બીજા હાથ પર કાજીને મોટો સંતોષ થયો હતો: કારણ કે જેમ વધુ ખીડ થાય, તેમ તેના પ્રમાણમાં તેની હકસાધ પણ વધુ મરે.

સેજ નજરમાં સ્કોપેટોની અનુભવી આં-બે, શુલામોની કીમ્મત જણી લીધી. એ કામ-માં તે ઘણો ખાહોશ હતો. તેણે સ્તારકોસના કાનમાં કાંઈ કુંક મારી, જેણે ડોકું ધુનાવી ‘હા’ માં ઉતર વાલ્યો.

ખંધવાંઓને પણ પેલાઓના આવવાથી વેપારીઓના જેટલો ધભરાટ ઉપજ્યો હતો. સ્તારકોસ અને તેના સોખતીઓની ખુની અને હેવાન્યત માલથી તેઓમાંના લગભગ સઘળાં જણીતા હતાં. ખંધવાંઓનો ધભરાટ જ્ઞેહ એક લાંબી પણ જઈક આ ખંધવીએ પોતાની

નજર ઉંચે કીધી પેલા નવા આવનારાઓને જ્ઞે-તાંજ તેણી અનુનથી ઉઠી, અને આગલ વધવા ગઈ, પણ તેટલાંજ કાંઈ યાદ આવવાથી તે પાછી ખેતી ગઈ, અને પોતાનો મેહરો છુપાવવા માટે હુંગડું વોંટાલવા લાગી. આ સ્ત્રીને પેલા નવા આવનારાઓમાંના કોઈએ જ્ઞેહ ન હતી.

વેપારીઓ સ્તારકોસ અને તેના સોખતી-ની હીલચાલ ચુપચુપ તપાસવા લાગ્યા. તેઓ તેમને એક શબ્દ પણ કહેતા નહીં હતા. શું તેઓ ખીડ કરવા આવ્યા હતા? આફ્રીકાના ખારખરી સંસથાનના બેઓ અને પાશાઓ વ-ચ્ચે સ્તારકોસના સંખંધની વાતથી વેપારીઓ જણીતા હતા.

વેપારીઓએ થોડીક પલમાં તેમના આ-વી પુગ્યાની મતલબ જણી. પોકારચી ઉઠ્ઠી ખીડ મોટેથી પાછો બોલ્યો:—‘અદાર હજર રૂપ્યા!’

‘ચોવીશ હજર રૂપ્યા!’ સ્કોપેટોએ મોટેથી જીમ પાડી. હમેસાં તે સ્તારકોસ તરફ થી બોલતો હતો.

‘ચોવીશ હજર રૂપ્યા!’ પોકારચીએ ખીડ જણાવી.

વડી પાછા વેપારીઓ, જુદી જુદી ટોલી-ઓમાં વેહેંચાઈ, મનસુબો કરવા લાગ્યા; જેમ કરતાં પા કલાક વીટી ગયાં. લીલાઉ પુરં થવાને હવે ફક્ત પોણા કલાક બાકી હતા. વેપારીઓ ની ટોલીઓ મસલત કરવામાં રોકાઈ હતી, જે વખતે સ્તારકોસ બેદરકારપણે આસપાસ ફરવા લાગ્યો. દરેક જણની ખાતરી હતી કે, આખરે એજ સઘળાંઓને ખરીદ કરશે, તોપણ પોતાને પાલવતો ભાવ કહેવામાં કશું બાધું નહીં હોવા-થી વેપારીઓમાંના એકે સતાવીશ હજારની ખી-ડ કીધી.

‘સતાવીશ હજર રૂપ્યા!’ પોકારચીએ જણાવ્યું.

‘ત્રીશ હજર!’ આ વખતે સ્તારકોસ પોતે બોલ્યો હતો.

એમ કેમ? સ્તારકોસ કદીખી પોતાને મહોંટે ખીડ નહીં કરતા હતા, અને આજે એમ કેમ? એને શું થયું?

એનું કારણ એ હતું કે આસપાસ ફરતાં સ્તારકોસની નજર એક સ્ત્રી પર પડી, જેણી એક સખસના હાથમાં ખેસુંધ થઈ પડેલી હતી. પેલા સખસની નજર સ્તારકોસ પર પડતાંજ તે ઉડવા ગયો, અને તેજ વેલા પેલી સ્ત્રીએ પોતાની આંખ ઢંધાડી. તેણીએ તરતજ જોયું કે તે કેરીસ્તા વહાણનો કપતાન પોતે હતો.

‘હાન્ઘન !’ સ્તારકોસ બોલી ઉઠ્યો.

ખચ્ચીત! તે સ્ત્રી કોઈજ નહી પણ હાન્ઘન એલીઝનડો પોતે હતી, અને તે-ણીની સાથનો પેલો સખસ ક્ષારીસ હતો.

હાન્ઘનને જોતાંજ સ્તારકોસમાં જીવ આવ્યો. તે ઉસકેરાઈ ગયો? શા માટે? તેના સપાટામાં કરોડપતી એલીઝનડોની વારસ હતી. આ કરોડો રૂપ્યા હવે તેના સપાટામાં આવ્યા હતા, એમ તેણે ધારયું.

‘ત્રીશ હજાર રૂપ્યા!’ પોકારચી બોલ્યો.

સાચાચારનો અમલ થયો હતો. હજી ત્રીશ મીનીટ પાકી હતી. જ્યાર પછી તે પ કુટવાની હતી, અને તોપના કુટવા સાથે લી-લાંઉ પુરું થવાનું હતું. પણ વેપારીઓએ વધુ વધવાને દહાપણ ભરયું ધારયું નહી, અને તેઓ ત્યાંથી જતા રહેવા તઈઆર થયા : આથી કેરીસ્તા વહાણનો નાણદાજ સઘલો માલ ખરીદશે, એમ ભાસવામાં આવ્યું. તો-પણ સ્મરનાના એક વેપારીએ એક છેલ્લી ખીડ કરવા તજવીજ કીધી.

‘પાંતરીશ હજાર રૂપ્યા!’ તેણે પોતાની ખીડ કીધી.

‘આલીશ હજાર!’ સ્તારકોસ તરતજ બોલ્યો.

‘આલીસ હજાર રૂપ્યા!’ પોકારચીએ ખખર આપી. ત્યાર પછી એક લાંબી ચુપકીડી ફેલાઈ. વેપારીઓએ ઇસારત કીધી, અને પેલો વેપારી જવા લાગ્યો, પણ તેજ વખતે સર-વેની અજાયબી વચ્ચે કોઈએ ખીડ કીધી કે:-

‘પચાસ હજાર રૂપ્યા!’

સ્તારકોસે ફરી જોયું. અવાજ તેની ખીડ ભણીથી આવ્યો હતો. ખંદર તરફથી કેટલાક

ખલાસીઓ ત્યાં આવી ચઢ્યા હતા, જેમની હરોલમાં તેઓનો એક અમલદાર દીસતો હતો.

‘હેનરી ડી આલખરૈત!’ સ્તારકોસ અ-જાયબીથી પોકારી ઉઠ્યો ‘અહીં આં? હેનરી અહીંયાં?’

હા! હેનરી ત્યાં દૃઢવચોગે જઈ પુગ્યો હતો. પોતાના માણસોની દૃઢચી તે તેમને આરકેસાનું પ્રખ્યાત ખજાર દેખાડવા લાવ્યો હતો, અને તેથી ઘણી અજાયબી વચ્ચે તે લાંબો વખત થયાં ચુપચુપ આ ખનાવ જોયા કરતો હતો. સ્તારકોસની મોટી ખીડનું કારણ તે એટી ગયો હતો.

ખન્ને હરીફે ત્યાં એકઠા મલ્યા હતા! ખન્ને હરીફે એકેક સામું જોતા હતા! ખન્ને હરીફે ખીડ કરવા માટે સરસા સરસી કરવાના હતા!

હાન્ઘન પેલા કરપીન સ્તારકોસના સ-પાટામાં જવાની ધડીમાં હતી, અને તેથી તેણી ક્ષારીસના હાથમાં ખેસુંધ થઈ પડવા જતી હતી. તેટલાંજ તેણીએ હેનરીનો સાહદ સાંભ-લ્યો. તેણીએ તેની તરફ જોયું. હા! તે હેનરી પોતે હતો. ખુશાલીથી તેણીની આંખો ચમકવા લાગી! હેનરીએ નીશાણ દરી જાણ્યું કે હવે તેણીને પાસ્તી રાખવાનું કસું કારણ રહ્યું નહી હતું. પણ સ્તારકોસે તેથી ઉલટુંજ મત ખાંચ્યું હતું. ગમે તે ભોગે ખીડ પોતાના નામ પર રોકાવવાની તેને આશા હતી, અને તેમ થયલું જોવા માટે તે ઘણો આતુર હતો: તેથી તે ઉસકેરાઈ બોલ્યો:—‘સાઠ હજાર રૂપ્યા!’

‘સાતેર હજાર રૂપ્યા!’ સ્તારકોસ ભણી સેજખી નજર ફેંક્યા વગર સીફેનતા મનવાર-ના કેપતને ખીડ કીધી.

કાઝી આથી ઘણો ખુશ થયો, જ્યારે વેપારીઓ અજાયબીથી આ રીકજીક જોવા લાગ્યા. તેઓ ખુશ તા થયા કે સ્તારકોસને માથેનો પણ એક નીડલી આવ્યો હતો.

સ્કેપેલોએ પણ હવે સઘલો મામલો જોઈ લીધો, અને તેથી તેણે સ્તારકોસને હરી-ફાઈના મેદાનમાંથી નીકળી જવા સલાહ આપી

પણ સ્તારકોસે તેના ખોલવા પર કહ્યું મચક આપ્યું નહીં. થોડીક મીનીટ સુધી પાછી ચુપ-કીડી ફેલાઈ ગઈ. લીલાઈ બંધ થવાને હવે ફક્ત પાંચ મીનીટ બાકી હતી.

‘સાંતેર હજાર રૂપ્યા!’ પોકારનારે છેલ્લી ખીડ કહી.

‘એંસી હજાર રૂપ્યા!’ સ્તારકોસ ઉમકે-રાઈ ખોલ્યો.

‘નેવું હજાર રૂપ્યા!’ હેનરીએ સાંતપણે પોતાની ખીડ કહી. વલી પાછી ચુપકીડી ફેલાઈ.

‘એક લાખ રૂપ્યા!’ સ્તારકોસે મોટેથી જીમ પાડી.

‘એક લાખ દસ હજાર રૂપ્યા!’ હેનરીએ જણાવ્યું.

‘એક લાખ વીસ હજાર રૂપ્યા!’ સ્તારકોસે હવે જનુનથી જણાવ્યું,

આ વખતે હેનરીએ તરતજ પોતાની ખીડ કીધી નહીં. તેણે ખીડ કરવા આંચકી આધી, એમ કોઈએ સમજવું નહીં. તેણે નહીં કીધી, તેનું કારણ એકે સ્તારકોસને પોતાના ખેવકુશી કામથી વાગવા માટે સ્કોપેલો તેને ધસડી લઈ જવા માગતો હતો, જે જવા પર તેનું ધ્યાન રોકાયું હતું. સ્તારકોસે આસપાસ નજર ફેંકી: તો તેજ ધડીએ પેલી જુદી સ્ત્રી ઉઠી ઉભી થઈ, અને પોતાનો ચેહેરો સ્તારકોસને દેખાડી પાછી ખેંસી ગઈ. સ્તારકોસે આ ચેહેરો તરતજ ઓલખ્યો. તે એ જોઈ ખેચાર દગડાં પાછાં હઠી ગયો. તેનું ધ્યાન તેણી તરફ રોકાયું. એજ વેલા કીલ્લા તરફથી વીજ-લીનો એક ચમકારો થયો, અને તેજ ધડીએ હેનરી પોકારી ઉઠ્યો કે:—‘એક લાખ ત્રીસ હજાર રૂપ્યા!’

ત્યાર પછી તરતજ તોપનો અવાજ સંભ-લાયો, અને લોકોએ ‘દુરરેએ’ નો પોકાર કીધો.

આ જોઈ સ્તારકોસે પોતાની નજદીક ઉભેલા સ્કોપેલોને એક એવોતો આંચકો માર્યો, કે સ્કોપેલોને જમીન માપવી પડી. પણ હવે ઘણું મોઝું થયું હતું. સ્તારકોસે ટક ચુમાવી દીધી હતી. હવે જો તે બેને ખલે બાવીસ કરોડ

રૂપ્યા આપવા માંગે, તોપણ તે ખીડ તેના નામ પર ચલે નહીં. હાજરન એલીઝબેથે તેના સપાટામાંથી છટકી જવા પામી હતી, અને કડાચ હમેસ કીધી!

‘ચાલ!’ સ્તારકોસ ખોખરા સાહેડે સ્કોપે-લો ભણી જોઈ ખોલ્યો. અને તેજ વેલા તે ખખડતો સંભલાયો:—‘હા! એજ સહથી સસતો અને સરસ ઉપાય છે!’

ત્યાર પછી હાજરન અને હેનરી વચ્ચે કેવાં પ્રેમથી મુલાકાત થઈ હશે, તેનું વરણન કરવું તદ્દન અશકત છે.

લીલાઈને ખીજે દીને એટલે તાજ થી સપટેમખરને દીને સીફેનતા મનવાર સઘલાં ગુલામોને લઈ આરકેસાથી ઉપડી ચાલી. કાજ-ને હેનરીએ એક હુંડી લખી આપી, જે કાજીએ ખુસીથી કણલ રાખી. અલખતાં! આ ગુલામોને કાંઈ આફ્રીકા ખાતે વેચવાના નહીં હતાં, પણ તેમને એકાદ યુરોપ્યન સંસ્થાનમાં ઉતારી પાડવાના હતાં, કે જ્યાં ગુલામી નામની હાથપાતી હોય નહીં. આ ગુલામોએ હેનરીની ખીડથી પાછું પોતાનું છુટાપણું મેલવ્યું હતું, અને તેથી તેઓના દીલનો ઉભરો કેટલો ખયો હશે તે વીચારવું સહેલ છે. અલખતાં! હાજરનના સુખને ખાતર હેનરી પોતાથી ખનવું સઘલું કરવા લાગ્યો, જેને જોઈ સઘલાંઓ કરવાં લાગ્યાં. પણ એક જુદી અખલા તો એક ખુણા-માં ભરાઈ રહી હતી. તેણી પોતાનો ચેહેરો હેનરી વડીકને દેખાડવા માગતી નહીં હતી. આ સ્ત્રી કોણ હતી? આપણે તે હવે ટુક વખતમાં જાણીશું.

પણ શું હાજરન અગાડીની પેટે હાલ તવંગર હતી? નહીં! ત્યારે તેણીની અખુટ દોલતનું શું થયું? આપણે તે આગલ ચાલતાં જાણીશું. પણ તેની અગાડી સીફેનતા મનવાર પર જે ખનાવ ખન્યો, તે તરફ પેટેલાં નજર દોડાવવી જોઈએ.

એક સહવારે હાજરન અને હેનરી તુલક પર બેઠા હતાં, અને પોતાના દુઃખ સુખની વાતો નીરાંતથી કરતાં હતાં. હાજરન અગાડીથી હે-

નચીને પોતાની દોલટ કેમ ખરચવામાં આવી, તેનો હેવાલ કહ્યો હતો, જ્યારે હેનરીએ તેણીને માટે કેવી શોધ ખોલ કીધી હતી, તે જણાવ્યું હતું. આ વખતે તેઓ એમલાં ખેતી વાત કરતાં હતાં, તેટલાં ક્ષારીસ તેઓની નજદીક આવ્યો, અને ખોલ્યો: 'કેપટન!'

'મારા મિત્ર! શું છે?' ક્ષારીસને ખોલતાં અચકી જતાં જોઈ હેનરીએ પુછ્યું.

'ક્ષારીસ! તું શું કહેવા માંગે છે?' હાન્ન-ધને પુછ્યું.

'હું કેપટનને કાંઈ કહેવા આવ્યો છું.'

'તે શું?'

'એ કે મનવાર પરના ઉતાડો—કે જે-ઓને તમોએ ખરીદ્યા હતા, પણ જેમને તમો-એ ઉદાર દીક્ષથી છુટાપાછું બંધ્યું છે—ને કાંઈ વીચાર આવ્યો છે, અને તે વીચાર તમોને જણાવવા મને અહીં મોકલ્યો છે.'

'ક્ષારીસ! હું સાંભળું છું!'

'ત્યારે કેપટન! ઉતાડો ધારે છે કે તમો હાન્નધન સાથે લગણુ કરશો.'

'ખચ્ચીત!' હેનરીએ હસીને જણાવ્યું 'એમાં તે શી નવાઈ?'

'એટલું જ! કે તમારા લગણુ વખતે આ ઉતાડો હાજર રહેવા માંગે છે.'

'ક્ષારીસ! મારે એમાં કસો વાંધો નથી. હું ખુશી થઈશ. આપણે યુનાન પુગતાંજ એ વારો ગોઠવણુ કરીશું.'

'ઠીક!' ક્ષારીસ ખુશાલીથી ખોલ્યો 'પણ એ વીચાર કર્યા પછી આ ભલા ઉતાડોના મનમાં એક ખીજખી વીચાર છે!'

'તે શું? સારે કે?'

'વધારે સરસ! તેઓ તમને અરજ કરે છે કે જે ખારકસ પર તેઓને છુટાપાછું મલ્યું, તેજ ખારકસ પર તમને છુટાપાછું આપનારના લગણુ થવાં જોઈએ!'

'કેમ હાન્નધન! તારો શો વીચાર?' હેનરીએ પુછ્યું. 'હાન્નધન, તું કણલ થાય છે કે?' હાન્નધને એના જવાબ તરીકે તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો.

'ક્ષારીસ! ઉતાડોને જણાવજો કે તેમની ધચ્છા પ્રમાણે હું મનવાર પરજ અને તેમની હજીરમાં પરણીશ.'

'પણ એજ નથી.' ક્ષારીસે અચકીને જણાવ્યું.

'ક્ષારીસ! તેઓની ખીજ શી મુગદ છે?'

'તે એ કે તમારાં લગણુ ભર દરીયામાં થવાં જોઈએ, અને તેખી કાલે! ઉતાડોમાં એક પાદરીએ, અને તેખી ઉ—'

'એક વહાણ!' એક ખસારીનો અવાજ સંભલાયો. 'પશ્ચીમ ભણી!'

સઘલાંઓ તે દીશા ભણી જોવા લાગ્યાં. હેનરી તરતજ ઉડ્યો, અને તેણે પોતાની દુરખી-ન મંગાવી. પણ તે આવી પુગી નહી, તેટલાં 'એક નાનો કાફલો!' નામનો અવાજ સંભલાયો.

હેનરીએ તેમજ ખીજ અમલદારોએ પોતાના હાથમાં દુરખીનો લીધો, અને પેલા ધસી આવતા વહાણોના કાફલા ભણી તાંકી.

હા! તે પાંચ વહાણોથી અનેકો નાનો જેવો કાફલો હતો. તે સીક્રિનતા મનવાર ભણીજ ધસી આવતા હોય, એમ જણાતું હતું.

'એઓ આપણી પર હુમલો કરવા માંગતા હોય એમ દીસે છે!' હેનરીએ પોતાનો વીચાર જણાવ્યો.

'મને ખી તેમજ લાગે છે!' તોદરોસે મત આપ્યું.

'હથીઆરો સાથે તઈઆર!' હેનરીએ હવે ખુલ્લા સાહદે જણાવ્યું.

'પણ એઓ કોણ છે?' તોદરોસે પુછ્યું. 'તેઓ ઘણું દુર હોવાથી ખરાખર જણાતું નથી. પણ આપણે યોગ્ય વખતમાં જણીશું!'

પેલો કાફલો વધુ અને વધુ નજદીક આવતા દીસ્તો હતો. આખરે તે ઘણો નજદીક આવી પુગ્યો. હેનરીના હુકમથી મનવારે એક તોપ ફેડી, અને વાવટાઓથી નીચાણુ કરી રેવાજ પ્રમાણે કાફલો ક્યા હેથનો હતો, તે જણવા માંડ્યું. પણ એનો જવાબ કાફલાએ તરતજ વાલ્યો નહી.

‘એઓ તોછાપથી વરતે છે. એને સ-
વાદ અપાડવા જોઈએ!’ એક ખલાસીએ પો-
તાનો વીચાર આપ્યો.

‘અરે! સ્કારપેન્-તો જતાં આપણુ જે વ-
હાણની પુક પકડી હતી, પણ જે આપણા હા-
થમાંથી છટકી ગયું, તેજ વહાણ કાફલાની
હરોલમાં દાસે છે!’ તોદરોસ પોતાની દુરખીન
કાફલા બણી તાંકતાં બોલ્યો.

ખરેખર! તેમજ હતું.

‘પણ એ વહાણનું નામ શું હશે? એ
કયા દેશનું છે?’ હેનરીએ પૂછ્યું. ‘મને તો એ
હુટાઈ લાગે છે.’

‘લેવો! એ પરજ વાવટો મહડે છે!’ તો-
દરોસ બોલ્યો ‘આપણુ હવે સેજ પલમાં જ-
ણીશું.’

અને ખચ્ચીત! તેઓએ થોડી મીનીટમાં
તે જાણ્યું હતું. જેવો વાવટો ખરાબર ઉડવા
લાગ્યો, કે તેઓએ તે પરનું નામ જોયું. વાવતા
પર S અક્ષર લખેલો હતો!

‘સેકરેતીફ!’ એક ખલાસીએ મોટેથી
જાણાવ્યું.

‘શુ?’

‘સાહેબ! સેકરેતીફ!’

‘સેકરેતીફ’ શબ્દ સંબંધતાંજ લગભગ
સઘલા ખલાસીઓ તે તરફ જોવા લાગ્યા.

‘હા! સે. રેતીફ! એજ સેકરેતીફ! સેક-
રેતીફ! આખરે સેકરેતીફ!’ ખલાસીઓ મોટેથી
બોલવા લાગ્યા.

‘ચુપ!’

તરતજ સઘલાઓ બોલતા ચુપ રહ્યા.

‘દરેક તોપો તઈઆર રાખો!’ હેનરીએ
હુકમ આપ્યો.

‘ફાલતુ માણસોએ હથીઆરો તથા દા-
ફંગોલા માથે તઈઆર રહેવું!’

ફાલતુ ખલાસીઓ પાંચેક પલમાં તઈ-
આર થઈ ઉભા.

‘હુટાઈઓમાનાં કોઈએખી તુતક પર ફ-
ટકવું નહીં!’ બીજો હુકમ નીકલ્યો.

હુટાઈઓ નીચે જવા લાગ્યાં

‘કેપતન! હુટાઈઓમાનાં કેટલાક આપણી
તરફથી લડવા માગે છે! તેઓમાનાં કેટલાક
તોપો તથા ખંદુકો ફોડી જાણુ છે, જ્યારે કેટ-
લાક તલવાર ખંજરથી લડી જાણુ છે. એ સ-
ઘલાઓ લડવા માટે તમારી પરવાનગી માંગેછે!’
સારીસે થોડી વાર પછી આવી હેનરીને જ-
ણાવ્યું.

‘તેમને જણાવો કે કેપતન તે માટે ધણી
ઉપકાર માને છે, અને જ્યારે જરૂર જણાશે,
ત્યારે તેમની ખાખુશીથી મદદ લેશે! પણ હાલ
તરત તો તેઓએ ચુપજ બેસવું! તેઓએ જરૂર
વગર પોતાના જીવને જોખમમાં નાખવો નહી,
અને હું તેમ નાખવા દેનાર પણ નથી!’

‘હાજન! પ્યારી હાજન! તું મારી
કેપીનમાં જા!’ હેનરીએ પાસે ઉભેલી હાજન-
નને જાણાવ્યું.

હાજન અને આનાકાનીથી નીચે ગઈ.

‘હવે મારા ખેરાદરો!’ હેનરીએ ખલાસીઓ
ભણી જોઈ કહ્યું: ‘આપણુ જે હુટાઈઓને
શીક્ષા કરવા માટે નીકલ્યા છે, તે હુટાઈઓ
આપણી આગલ હિમ્મતથી પોતાની મેલે આવી
ઉભા છે. આપણું એકજ વહાણ છે, જ્યારે
એઓનો સરદાર પોતા સાથે ખીજાં ચારને
મદદે લાવ્યો છે: માટે આપણી હાલત જરા ખા-
રાક છે. તોપણ દુરઅંદેસીથી જો આપણુ
કામ કરીશું, તો એ ઉછાછલાઓને એમને લા-
ચકની સજ્જ આપણુ કરી શકીશું! તમોએ કસો
ધોઘાટ કરવો નહી: પણ મારા હુકમને બોલેબોલ
તાબે થવું. જો દુશ્મન આપણી ઘણીજ નજ-
દીક આવે, તોપણ તમોએ માગ હુકમ વગર
કશું કરવું નહીં. હું તમારાં મન પર મજબુતીથી
ઠસાવવા માંયું છું કે તમોએ હુલડાઈ વાપરી
દુશ્મનો જોય તેમ, તમારો ચેહેરો દેખાડવો
નહી! આપણુને આપણો બચાવ કરવા ઉપરાંત,
જે હિમ્મતી જાણુનો તમોએ છુટકારો કર્યો
છે, તેમને પણ બંચાવવાની ફરજ તમારે માથે
આવી પડેલી છે! માટે તમોએ ખુબ ધ્યાનથી
કામ કરવું! જાઓ હવે! સહ પોતપોતાની જ-
ગ્યાએ ઉભા રહે!’

જેવું હેનરીયું ટુંક ભાષણ પુરું થયું કે ખલાસીઓએ અને તેમના અમલદારોએ કાનના ખેલર ફાટી નાખે, તેમ હુરેના પોદારો કીધા, અને પછી સડ પોત પોતાની નેમી આપેલી જગ્યા પર તઈઆર થઈ ઉભા રહ્યા.

પેટો કાફો વધુ અને વધુ નજદીક આવ્યા, અને પછી તેપોના ગોલાઓથી લગઈ શરૂ થઈ. ખે કલાક એ પ્રમાણે નીકળી ગયા, જેટલા વખતમાં દુશમનોના ખે વહાણો દરીઆમાં ગરક થયાં, જ્યારે સીફિનતા મનવાર પર થોડાંક માણસો જખમી થયાં. ફક્ત એકજ ખલાસી મરણ પામ્યો હતો. જખમી થયલાઓને નીચે લઈ જખ.માં આવતા, જ્યાં તેમની મારવાર ઉઠાડી કરતાં હતાં. જખમી થનાથી જેવી એક જગા ખાલી પડતી, કે તરતજ તે જગ્યા પર ખીજે ખલાસી આવી ઉભો રહેતો.

જે કે દુશમન હુટાડીઓના ખે વહાણો ફુપી ગયાં હતાં, અને તેમનાં ઘણા માણસો માર્યા ગયાં તથા જખમી થયાં હતાં, છતાં, તેઓ જીવ પર આવી લડતા જણાતા હતા. તેઓ મનવારની વધુ અને વધુ નજદીક ખેડડક ધસી આવતા હતા.

ખીજે એક કલાક વધુ થયો, જેટલા વખતમાં સીફિનતા મનવારે પોતાના થોડાક ખલાસીઓના જીવની અને દારૂગોલાની ખરાબી સાથે દુશમનોનું એક વધુ વહાણ ફુપાડી દેવા શક્તીવાન થઈ હતી. પણ તેથી કાંઈ દુશમનો હી ગયા નહી. તેઓ હવે મનવારની છેક નજદીક આવી પુગ્યા. પેલું (સેકરેટીફ)ના નામનો વાવટો ધરાવનાર વહાણ હવે સીફિનતા મનવારની છેક નજદીક જઈ લાગ્યું. તરતજ હુટાડીઓ સીફિનતા મનવાર પર ખેડડક ધસારો કરવા લાગ્યા. મનવારની હાલત હવે અતી ખારીક થઈ પડી હતી. મનવાર પરના દારૂગોલાનો જઠો ખલાસ થવા આવ્યો હતો. પણ હવે દારૂગોલાનું ઘણું કામ રહ્યું નહી હતું. દુશમનો સાથે હાથોહાથ લડવાની ધડી નજદીક આવી પુગી. મનવાર પરના માણસો હુટાડીઓ સાથે જીવ પર આવી લડ્યા, પણ હુ-

ટાડીઓની સંખ્યા અતી ઘણી મોટી હોવાથી તેમને હકડું પડ્યું. મનવાર પરથી વાવટો નીચે ઉતર્યો. સીફિનતા મનવાર હુટાડી સેકરેટીફને તાખે થઈ હતી. હુટાડીઓ મનવાર પર ફરી વહ્યા, અને પોતાના સરદાર સેકરેટીફના કુકમથી દરેક જણને ખંધીવાન કીધા.

જે વેલા હુટાડીઓ મનવાર પર ચઢી આવ્યા, તે વેલાએ હેનરીએ નીકોલસ સ્તારકોસને તથા તેના મદદગાર સોખતી સ્કોપેલોને જીથો હતો, અને તેથી તે તરતજ ચેતી ગયો કે હાજનનને પોતાના હાથમાં પાછી લેવા માટે સ્તારકોસે આ નવું રમખાન ઉભું કીધું હતું.

મનવારના માણસોને ખંધીવાન કીધા પછી, સ્તારકોસે દરેકને એક દેકાણું ખંધ રાખી કેદ કરવાનો હુકમ આપ્યો; પણ તેણે હેનરીને તથા હાજનનને છુટાંજ રાખવા પોતાના માણસોને ફરમાવ્યું. એમાં તેની મતલબ હતી; તે શી, તે આપણે જાણીએ.

‘એ હુચ્યા!’ સ્તારકોસે હેનરી ભણી કીનાની આખે જીથ કહ્યું ‘એ યુરોપ્યન કુત્તા! શુલામોને છોડવી લઈ જવાનો સ્વાદ આ દાદો કે?’

‘તું જ કંગાલ ખુનીને મુખથી એવા શબ્દોની આશા સદા ખધાં રાખે છે. અને—’

‘અપાં તારી જખાં હવે ખંધ કર.’ સ્તારકોસ ખુની જેવો થઈ વચ્ચમાં ખોલી ઉઠ્યો ‘નહીતર, તારા તુચ્છ પ્રાણને આ, ધડીએ અને આ તારા માથુકની હજુરમાં સદાનો ખંધ કરવાની મને ફરજ પડશે.’

‘અરે જરે તારા જે—’ હેનરી તીખાસથી કાંઈ ખોલવા જતો હતો, પણ નીચેથી કાંઈ ખખડાત થવાથી તે ખોલતો અચકા ગયો.

‘તારે તારી જેહરી જખાનો ઉપકાર માનવો જાણ્યો કે તું વધુ ખોલ્યો નથી. હવે હું દહું છું તે સાબલ! જી તુંને તારો જીવ વહાણો હાથ તા તારે શુપચુપ તારી કેખીન (ઓરડા)માં હાલ તરત જવું. હાજનન તો અહીંજ રહેશે.’

‘હું અહીંથી એક દગલું પણ હાલવાનો નથી.’ હેનરીએ મક્કમપણે ઉતર દીધો. હાજનન આ વેલા તેની અડોઅડ ધુજતી ઉભી હતી. તેણીને એક હાથ હેનરીએ પોતાના દસ્તમાં મજબૂત પકડેલો હતો.

‘શું તું નહી?’ સ્તારકોસે દાંત કચકચાવી પુછ્યું, અને તેજ ધડીએ સ્કોપેલો અને તેના

નીચ સોખનીઓ હેનરી પર તુટી પડી, ત્યાંથી તેને ઘસડી જવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે મામલો બેઠ, હાબ્બન હેનરીને વલગી પડી, પણ ખુની સ્તારકોસે તેણીને છુટી પાડી. હેનરીને સ્કોપેટો અને તેના હુટા સોખનીઓ ઘસડી લઈ જઈ, તેને એક કેબીનમાં પુર્યો.

‘હવે એ મગરૂર અને હડીલી!’ સ્તારકોસે ખાપડી હાબ્બન ભણી હસાને કહ્યું. ‘તું હવે મારા સકંજમાં પરાખર આવી છે, એ તો તું સારી રવેસે બજે છે. તારે એક કલાકમાં મારી સાથે નેકા કરવા તઈયાર થવું. હું મારી સાથે ધરમ-હવાધો લઈ આવ્યો છું.’

‘તું કંગાલ ખુની સાથે નેકામાં મારો હાથ આપ્યા કરતાં આપઘાટ કરવા હું ખેલેલ તારું છું, અને હું તેમ જરૂર કરીશ.’ હાબ્બને પોતાનો ઠરાવ જણાવ્યો.

‘ખાઈ, સાહેબ!’ સ્તારકોસે હવે મશકેરી કીધી ‘તમેને તેવી ટક આપવામાં આવે, ત્યારે કની?’

‘મારી સાથે લગન કરવાની તમારી શી મતલબ છે, તે હું અગાડીથી બજું છું. પણ તમારી સઘલી હુશીયારી છતાં હું ધારું છું કે તમારી ગણતરીમાં તમે ભુલ કરો છો. તમે મારી સાથે નહીં પણ મારા પીતાજીની દોલટ સાથે પરણવા માંગો છો.’ હાબ્બને જણાવ્યું. ‘પણ તમે બજાવતા નથી કે એ સઘલી દોલટ તો ખરચી નાખવામાં આવી છે. એક અરથા પણ રહેલી નથી.’

‘શું?’ સ્તારકોસ આ સાંભળી ચોંકી બોલ્યો.

‘હું કહું છું--અને એજ વાત ખરી છે--કે હાલ તો હું તદન બીખારી છું અને તેને માટે હું મગરૂર છું. મારી સઘળી દોલટ મેં મારા કામમાં ખચ્ચી નાખી છે, એ મારા જીવને મોટા સંતાપની વાત છે. જો સાંભલ! એ સઘલી દોલટ મેં પાપી શુલામી ધંધા નાખુદ કરવામાં મેં વાપરી નાખી છે.’

‘શું? અને તું શું એમ કેહે--’ સ્તારકોસ જરા શીકકો ફચ થઈ વધુ બોલવા જતા હતા, પણ તેણે મોટી મારામારીનો અને હાથીઆરોનો ખખડાત સાંભલી તે અચકા ગયો. એતું કારણ બજાવવા માટે તેણે પાછલ ફરી બજ્યું તો જે છુટી સ્ત્રીને મરણ પામેલી જેવી તેણે પડી રહેલી દીઠી હતી, અને જેણીનો ચેહેરો ક-

પડાંથી ઢંકાઈ ગયલો હતો, તે સ્ત્રીને લોહી લહાન હાલતમાં ઉઠતી, અને તેની તરફ હાથ લંબાવતી દીઠી. આ જુદી સ્ત્રીનો ચેહેરો બે-ગાંજ સ્તારકોસ વધુ પ્રકકા થઈ ઠરઠર ધુજવા લાગ્યો. એ પરથી સાફ જણાતું હતું કે તે પેલી સ્ત્રીને આલખતો હોવો બેઠ્યો.

‘એનદરોનીકા!’ સ્તારકોસના મોંહમાંથી અવાજ નીકલ્યો.

હા! એ જઈએ અખલા ફોજ નહીં પણ સ્તારકોસની દુઃખી મા અને યુનાનીઓના છુટાપણા માટે લગનાર હીમતવાન એનદરોનીકા પોતે હતી; જેણી હાબ્બન ભેગી ઇસ્લામીઓને હાથ કેદ પકડાઈ હતી, અને બીજાં શલ મેં ભેગો તેણીનો છુટકો હેનરી ડી એલખરેતે કંધો હતો. પણ પાછલથી પેલા કાફલા સાથે થયલી લડાઈમાં હુટાઓ સામે લડતાં તેણી જખમી થઈ પડી હતી. તેણી જખમી થઈ, પડી પડી, એ જીનખાર લગાઈ જતી હતી, તેટલાંજ તેણીના ઘણા કમકમાત વચ્ચે તેણીએ બજ્યું કે એ હુટાઓનો મરદાર તેણીનો પોતાનો ખેટો સ્તારકોસ હતો. તેણીએ પેલાં લીલાંહમાં સ્તારકોસને તેમજ હેનરીને દીઠા હતા, અને તેજ વેલા પોતાતું મોંહ હુપાવી નાખી, તેમની નજરે તે ઘડીએ નહીં પડવા તેણીએ ઠરાવ કંધો હતો. વહાણના તુટક પર જખમી થઈ તેણી પડી હતી, તેટલાં તેણીએ સ્તારકોસ, હેનરી અને હાબ્બન વચ્ચે આલેવી બોલચાલ સાંભલી. તેણીએ તરતજ પોતાનો ચેહેરો હુપાવી નાખી, પોતે બજે મરણ પામી હોય તેમ પડી રહી, પોતાને થતી ભારે વેદના છતાં તેમની વાતચીત સાંભલી હતી. તેણીના શરીરમાં પડેલા જખમમાંથી એ વેલા લોહી ખાહર નીકલતું હતું. જ્યારે તેણીએ બજ્યું કે નખલાઈથી પોતે ખેલુદંધ ધવાની અણી પર આવી હતી, ત્યારે તેણીએ ઉઠવા કોશિસ કીધી. એ વખતેજ જખાજખીનો અવાજ સાંભલી, સ્તારકોસે પાછલ ફરી જતાં તેને પોતાની મા એનદરોનીકાને ઉઠતી બેઠી હતી.

‘એનદરોનીકા!’ તેણે બીજી વેલા કહ્યું.

‘હા! તારી મા, તેને જન્મ આપનાર, એનદરોનીકા! તારાંજ ખુની માણસોને હાથથી જખમી થઈ હાલ તારી હજીર છે.’ એનદરોનીકાએ જખમો દેખાડી કહ્યું. ‘જે બચ છે, તે મારી છેલ્લી ઘડી છે. સ્તારકોસ! આ અસરાફ ખાતું હાબ્બને જે કહ્યું, તે સઘલું ખરૂં છે. પણ હવે વધુ મારેથી બોલાતું નથી. હું એટલું-

જ કહું છું કે સ્તારકોસ! મોડે યા વેહેલે પ્રન્સા-
ક દેવી તુંને અને તારા જુની સોખતીઓને ઘટ-
તે ફેજે જરૂર પોંઠોંચાડવા વના રહેશે નહી.
હજુખી તું તારા આલ સુધાર! પસ્તાવો કર! અ-
ને—' એનદરૈનીકા વધુ ખોલી શકી નહી; તે-
ણી ખેસુધ થઈ જમીનપર પડી, અને સેજ
વખતમાં તેણીના તનમાંથી જીવ નીકળી ગયો.

સ્તારકોસ આ જ્ઞેમ ત્યાંનો ત્યાંજ ઠંખ
હોમો રહ્યો. તેનું ધ્યાન એ ખાખદ પર એટલું
રોકાયું હતું કે એ વેલા તેની આસપાસ હેનરી,
તોદરૈન અને તેમના માણસો હાથમાં હથી-
આરો લઈ ફરી વલ્યા હતા, તેની પછુ તેને સુ-
રતા નહી હતી.

પણ એઓને તો ખંધીવાન કીધા હતા,
ત્યારે તેઓ પાછા છુટા કેમ થઈ શક્યા હતા?
એનો જવાબ સેહેલ છે. સ્તારકોસ સીવાય એ
સઘલાઓને એક ઓરડામાં ખંધ કીધા હતા, કે
જે ઓરડામાં એક ફાલકાં વાટે ખાઉંર આવવા
જવાનો રસ્તો હતો, એમ છુટાએને માલમ
નહી હતું. તોદરૈસ સીવાય જુદ ખંધીવાનોને
વટીક એ ખાખદ ખખર નહી હતી. દરેક ખં-
ધીવાનના હાથમાંથી હથીઆરો છાનવી લીધાં
હતા; પણ પેલાં ફાલકાં વાટે ખાઉંર નીકલતાં,
તેઓ હથીઆરો રાખવાના ઓરડામાં જઈ પુ-
ગેલા પોતાને દીડા. ત્યાંથી દરેક જજી મન ભા-
વતાં હથીઆરો લઈ, તોદરૈસની સરદારી હેઠલ
તેઓ છુટાએની શાંધમાં નીકળ્યા. તે વખતે
પોતાના કેપટન હેનરીને ખંધીવાન કરી સ્કોપેલો
અને તેના સોખતીઓ લઈ જતા તેઓને દીસ્યા.
તેઓ તેમની પર એકદમ ધસારો લઈ ગયા,
અને હેનરીનો સેજ પલમાં છુટકારો કીધો. દરેક
છુટાએને જનથી ખેજન કરવામાં આવ્યા
હતા, અને સ્તારકોસના સોખતી મીત્ર સ્કોપે-
લોને તોદરૈસે જુદ પોતાને હાથે મારી નાખ્યો
હતો. ત્યાર પછી તેઓ દરેક હાથ આવતા છુ-
ટાએને મારી નાખતા સ્તારકોસ આગલ જઈ
પુગ્યા હતા. તેઓએ એનદરૈનીકાના છેલ્લા શ-
ખ્દો સામલ્યા હતા કે:—'સ્તારકોસ! મોડે યા
વેહેલે ધનસ:ક દેવી તુંને અને તારા જુની સો-
ખતીઓને ઘટતે ફેજે જરૂર પોંઠોંચાડવા વના
રહેશે નહી.'

ગફેલ જેવો ખની સ્તારકોસ પોતાની મા
એનદરૈનીકાને જોતો હોમો હતો, તેટલાં કદાવર
હારીસ તેની પર ધસ્યા ગયા, અને પોતાના
લોખંડ જેવા મજબુત હાથોમાં તેને ઝાલ્યો.

ત્યાર પછી મોટે સાહડે હસીને બોલ્યો:—'હા,
હા! પસ્તાવો કર! હા! હા! શું તારા જેવા
જુનીઓ કદીખી પસ્તાવો કરે કે? હા! હા! કે-
પટન હેનરી! સીપટી વજનડયે કે?'

'હમણા નહી! હાલ તો એને મજબુત
જીકરી ચોકી પેહેરા સાથે કેદ રાખો.' હેનરીએ
હુકમ ફરમાવ્યો.

અરધા કલાકમાં છુટાએઓના ખંને વ-
હાણો તાપે કરવામાં આવ્યાં; અને થોડા છુટા-
એઓને પકડવામાં આવ્યા. ખાકીનાઓ તે ખારે
હકતાલાની દરગાહમાં પોતાના પાપી કામોનો
હાસાખ આપવા અત્યાર અગાઉ આ દુન્યા-
માંથી કુચ કરી ગયા હતા.

ખીજ થોડાક કલાકમાં તો મુએલાઓને
સામતી કીરયા કરી દફનાવવામાં આવ્યા, જ-
ખમી થયલાંઓની દરસ્ત લાગી તેવી સારવાર
કરવામાં આવી, અને વહાણો પર પાછી અ-
સલની પેઠે શાંતી ફેલાઈ.

હેનરીના વહાણ પરના માણસોમાંના થો-
ડાંક જપાજીમાં મરણ પામ્યાં હતાં, અને
થોડાં થણા જખમી થયાં હતાં. તેથી શોક દા-
ખલ વહાણ પર હેનરી અને હાન્નધનના લગ્ન
બરદરીયે કરવાનો વીચાર માંડી વાલ્યો, પણ
હુચ્યા અને જુની સ્તારકોસને અને તેના સો-
ખતીઓને તપાસ કરી સઘલાંઓની હજુરમાં
સીપટી વજનડતાં ફાંસી દઈ લટકાવી દેવામાં
આવ્યા હતા. એ વખતે ફક્ત હાન્નધને ત્યાં
હાજરી આપી નહી હતી. તેણીને ફાંસીનો દે-
ખાવ જોવા પસંદ નહી હતું.

થોડા દીવસમાં પે હતેલાં વહાણો અને
'સીફિનતા' મનવાર કોરકુતા ખંદરમાં જઈલાં-
ગર, અને ત્યાં મનવાર પરના સઘલાંઓની
ધંચા મુજબ મનવાર પરજ હાન્નધન અને
હેનરી મેટી ધામધુમ સાથે પરણ્યા. સીફિનતા
પરના જે જે માણસોએ ખહાદુરી દેખાડી હતી
અને મેહેનત કીધી હતી, તેમને લાયકતું ધનામ
પક્ષવામાં આપ્યું હતું.*

સમાપ્ત.

* Jules Verne's The Archipelago
On Fire.

